

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM EKONOMİSİ VE FİNANS ANABİLİM DALI
İSLAM EKONOMİSİ VE ULUSLARARASI FİNANS BİLİM
DALI

İSLAM EKONOMİSİNDE SERMAYE OLUŞUMU,
BİRİKİMİ VE YAPISI:
FON BİRİKTİRMEDE TÜRKİYE İÇİN MODEL VE
POLİTİKA ÖNERİLERİ

DOKTORA TEZİ

Cem KORKUT

İstanbul
Haziran, 2018

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM EKONOMİSİ VE FİNANS ANABİLİM DALI
İSLAM EKONOMİSİ VE ULUSLARARASI FİNANS BİLİM
DALI

İSLAM EKONOMİSİNDE SERMAYE OLUŞUMU, BİRİKİMİ VE
YAPISI:
FON BİRİKTİRMEDE TÜRKİYE İÇİN MODEL VE POLİTİKA
ÖNERİLERİ

DOKTORA TEZİ

Cem KORKUT

Danışman
Prof. Dr. Mehmet BULUT

İstanbul
Haziran, 2018

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından İslam Ekonomisi ve Finans Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ ÇALIŞMA RAPORU olarak kabul edilmiştir.

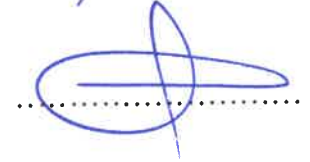
Başkan Prof. Dr. Mehmet BULUT (Danışman)

Üye Prof. Dr. İbrahim Güran YUMUŞAK

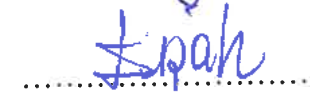
Üye Prof. Dr. Turan EROL

Üye Prof. Dr. Servet BAYINDIR

Üye Prof. Dr. Erişah ARICAN

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ömer ÇAHA
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Doktora tezi olarak hazırladığım *“İslâm Ekonomisinde Sermaye Oluşumu, Birikimi ve Yapısı: Fon Biriktirmede Türkiye İçin Model ve Politika Önerileri”* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Cem KORKUT

ÖZET

İSLÂM EKONOMİSİNDE SERMAYE OLUŞUMU, BİRİKİMİ VE YAPISI: FON BİRİKTİRMEDE TÜRKİYE İÇİN MODEL VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Cem Korkut

Doktora, İslâm Ekonomisi ve Uluslararası Finans

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet Bulut

Haziran – 2018, 331 + XVIII Sayfa

Finans sektöründe paranın işletilme yöntemlerinin İslâmî açıdan helâllik tartışması çokça yapılıyorken, sermaye olarak nitelenen bu paranın veyahut malların oluşumu, birikimi ve yapısına yönelik tartışma ve araştırma çok azdır. Biriken sermayenin nasıl kullanılması gerektiği hususu ilâhiyatçıların ve İslâmî finans ile ilgilenen akademisyenlerin temel tartışma konularından biri olmasına rağmen, sermayenin birikme yöntemi ve yapısı maalesef gerekli araştırmalardan yoksun kalmıştır. Oysa en az sermayenin işletilmesi ve kullanılması kadar, sermayenin oluşumu da üzerinde önemle durulması gereken bir husustur. Bu noktada İslâm iktisadı çalışmalarında uygulama, teorinin önüne geçmiştir.

Bu tezde, İslâm'ın sermaye kavramına bakışı, İslâm'daki sermaye oluşum yöntemleri ve bu sermayenin yapısı araştırılmıştır. İslâm ekonomisinin temel kaynakları incelenmiş ve Kur'an-ı Kerim, Sünnet-i Seniyye, müçtehit imamların görüşleri, İslâm ulemasının görüşleri gibi kaynaklar irdelenerek İslâm'ın sermayeye bakışı, İslâm'da ve İslâm ekonomisinde sermayenin ve sermaye birikiminin yeri ve önemi gerek kurumsal gerekse de finansal çerçevede anlaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca modern

iktisat ekolleri ile İslâm iktisat zihniyetinin sermaye kavramına bakışı mukayese edilmiştir.

Osmanlı'da sermaye oluşumuna etkisi olan para vakıflarının birincil kaynaklar da göz önüne alınarak incelenmesi çalışmanın literatüre özgün bir katkısı olarak kabul edilebilir. Bu vakıfların günümüzde sermaye oluşumuna katkı sağlamaları, bu kurumların tekrar ekonomik sisteme dâhil edilmesi ve katılım bankalarına entegrasyonu konusunda para vakfi fonu önerisi yapılmıştır. Bu fon önerisine ek olarak Türkiye için oluşturulacak Hac ve Zekât fonunun etkileri de analiz edilmiştir. Bu üç temel fon toplama önerisinin dünyadaki örnekleri de incelenmiş ve sermaye oluşumu ile birikimi için Türkiye'de yapılması gereken diğer temel politika ve uygulamalardan bahsedilmiştir. Ayrıca tezin temel önerilerini desteklemek üzere insanların para vakfi fonu, zekât fonu ve hac fonuna yaklaşımlarını analiz etmek üzere 738 kişi üzerinde yapılan anketin bulguları tartışılarak önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: sermaye oluşumu, sermaye birikimi, sermaye yapısı, İslâm iktisat zihniyeti, İslâmî bankacılık ve finans, para vakıfları, Hac fonu, Zekât fonu

ABSTRACT

CAPITAL FORMATION, ACCUMULATION, AND STRUCTURE IN ISLAMIC ECONOMICS: MODEL AND POLICY PROPOSALS AT FUND COLLECTION FOR TURKEY

Cem Korkut

PhD Dissertation, Islamic Economics and International Finance

Supervisor: Prof. Mehmet Bulut

June – 2018, 331 + XVIII pages

In the financial sector, there are a lot of debates on the operation methods of money about the halal ways according to the Islam while there are few debates and research on the formation, accumulation and structure of this money or goods that described as capital. Namely, despite the fact that how the accumulation of capital should be used is one of the main debates among theologians and scholars interested in Islamic finance, unfortunately, the accumulation method and structure of the capital is deprived of the necessary research. However, the formation of the capital is as important as the operation and use of the capital. At this point, the practice of Islamic economic studies has preceded the theory.

In this thesis, the view of Islam on the concept of capital, the methods of capital formation in Islam and the structure of capital are investigated. The basic sources of the Islamic economy are examined, sources as Qur'an, Sunnah, opinions of mujtahid imams, opinions of Islamic scholars etc. are also investigated, the view of Islam on capital, the place, and importance of capital and capital accumulation in Islam and the

Islamic economy are tried to be understood either in the institutional or financial context. Moreover, the views of the modern economic schools and the Islamic economic mentality on the concept of capital has been compared.

As a contribution to the original side of the work, the cash waqfs which had an effect on capital formation in the Ottoman Empire were examined by considering the primary sources. There is a proposal on the contribution of cash waqfs fund to capital formation today, inclusion of these institutions in the economic system again and their integration into the participation banks. In addition to this fund proposal, the effects of Hajj and Zakat fund to be established for Turkey were analyzed. The applications of these three fund proposals in the world have also been examined. The other basic policies and applications for capital formation and accumulation in Turkey have been mentioned. Moreover, in order to support the basic proposals of the thesis, the findings of the questionnaire on 738 people were analyzed to understand the approach of people to cash waqf fund, zakat fund and hajj fund, and proposals were made.

Keywords: capital formation, capital accumulation, capital structure, Islamic economics mentality, Islamic banking and finance, cash waqfs, Hajj fund, Zakat fund

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde rehberlikleri, tavsiyeleri, tenkitleri ve değerli destekleri ile gerek akademik çalışmalarında gerekse de üniversite dışı faaliyetlerde her türlü desteği veren, dünyaya bakışında kendi medeniyet görüşümüzün oluşmasını sağlayan ve teşvik eden saygıdeğer danışmanım Prof. Dr. Mehmet Bulut hocama; akademik ve kişisel gelişimimde önemli rolü olan Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi'ne (ADAM); fikirleri, katkıları ve önerileri ile Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu hocama, Prof. Dr. Arif Ersoy hocama, Prof. Dr. Servet Bayındır hocama, Prof. Dr. Erişah Arıcan hocama, Prof. Dr. Turan Erol hocama, Prof. Dr. İbrahim Güran Yumuşak hocama, Doç. Dr. Ali Polat hocama ve anlayışı, destekleri ile kıymetli katkılarından ötürü eşim Ayşe Korkut'a teşekkür ederim.

Cem KORKUT

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xv
GRAFİKLER LİSTESİ	xvi
HARİTALAR LİSTESİ	xvii
RESİMLER LİSTESİ	xviii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. Sermaye Oluşumu, Birikimi ve Yapısına İlişkin Kavramsal ve Teorik Çerçeve	9
1.1.1. Merkantilizmde Sermaye	16
1.1.2. Fizyokratizmde (Fizyokrazi) Sermaye	20
1.1.3. Klasik İktisadi Düşünce ve Kapitalizmde Sermaye Kavramı	23
1.1.4. Sosyalizmde Sermaye	34
1.2. Batı Dünyasında Sermaye Oluşumu ve Birikimi	43
1.2.1. Batı’da Sermaye Oluşumunu Sağlayan Faaliyetler ve Faktörler	50
1.2.1.1. Tarımsal Faaliyetler.....	53
1.2.1.2. Ticaretin Gelişmesi	54
1.2.1.3. Sanayileşme Süreci	55

1.2.1.4. Tasarruf ve Faiz İle Elde Edilen Sermaye Birikimi	57
1.2.2. Erken Modern Dönemde Batı'da Sermaye Oluşumunu ve Birikimini Sağlayan Finansal Kurumlar	62
1.2.2.1 Bankacılığın Doğuşu ve Bankacılık Faaliyetleri.....	63
1.2.2.2 Borsanın Ortaya Çıkışı.....	65
1.2.2.3 Anonim Şirketler ve Tüzel Kişilik Kavramı	66
1.2.2.4 Sigortacılığın Sermaye Birikimindeki Rolü.....	69
1.3. Sermaye Yapısı Kavramı ve Teorileri.....	71

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. İslâm Ekonomisinde Sermaye Oluşumu, Birikimi ve Yapısına İlişkin Kavramsal ve Teorik Çerçeve.....	76
2.1.1. İslâm İktisat Düşüncesinde Sermayenin Tanımı.....	80
2.1.1.1. Kur'an-ı Kerim'de Sermaye Kavramı.....	83
2.1.1.2 Asr-ı Saadet Döneminde Sermayeye Bakış	89
2.1.1.3. İslâm Âlimlerinin Sermaye Konusundaki Görüşleri.....	93
2.1.2. İslâm Ekonomisinde Sermaye Oluşumunu ve Birikimini Sağlayan Faaliyetler ve Faktörler.....	95
2.1.2.1. Ticaret Faaliyetleri	99
2.1.2.2. Üretim Faaliyetleri	105
2.1.2.3. Tasarruflar İle Sermaye Birikimi	110
2.1.2.4. Finansal İşlemler ve Faiz ile Kâr Arasındaki Farklar	111
2.1.2.5. İslâm Ekonomisinde Sermaye Oluşumu ve Birikiminde Paraya Bakış	117
2.1.3. Sermaye Kavramının İslâm İktisat Düşüncesi ve Diğer İktisadi Ekollere Göre Mukayesesi.....	118
2.1.4. İslâm Ekonomisinde Sermaye Piyasaları ve Sermaye Ortaklıkları.....	135
2.1.4.1. Mudârebe ve Uygulaması.....	137
2.1.4.2. Muşâreke ve Uygulaması.....	142
2.1.4.3. Sukuk Uygulamaları.....	145
2.1.5. İslâm Ekonomisinde Şirketlerin Sermaye Yapısı.....	148

2.2. Erken Modern Dönem ve Osmanlı Coğrafyasında Sermaye Oluşumu ve Birikimi	160
2.2.1. Osmanlı Döneminde Sermaye Birikimi.....	161
2.2.2. Para Vakıflarının Tanımı	165
2.2.2.1 Para Vakıfları ve Sermaye.....	166
2.2.2.2 Para Vakıfları ve Faizsiz Finans.....	168
2.2.2.3. Para Vakıfları Üzerine Fıkhî Tartışmalar.....	169
2.2.2.4. Para Vakıflarına Dair Tarihten Bazı Örnekler	175
2.2.3. Türkiye Cumhuriyeti'nde Sermaye Birikimine Genel Bir Bakış	186
2.3. Günümüzde İslâmî Finans Kurumları ve Sermaye Birikimi	189
2.3.1. Dünyada ve Türkiye'de İslâmî Finans Kurumları ve Sermaye	190
2.3.1.1. Katılım Bankaları ve Konvansiyonel Bankalar Arasındaki Temel Farklar	196
2.3.1.2 Türkiye'de Katılım Bankacılığı	203
2.3.2 İslâmî/Faizsiz Sigorta Şirketleri ve Sermaye	204
2.3.3 Günümüz Faizsiz Finans Enstrümanları, Fon Biriktirme Yöntemleri ve Sermaye	210

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. Fon Biriktirmede Türkiye İçin Model ve Politika Önerileri	214
3.1.1. Para Vakfı Fonu Önerisi.....	220
3.1.1.1. Para Vakıfları ve Para Vakfı Fonu'nun İşleyişi	220
3.1.1.2. Para Vakıflarının Türkiye'de Uygulanabilirliği	224
3.1.1.3. Dünyada Para Vakfı Uygulama Örnekleri	228
3.1.2. Hac Fonu Önerisi.....	230
3.1.2.1. Hac Fonunun Gerekçesi	231
3.1.2.2. Hac Fonunun Ekonomik Alt Yapısı.....	232
3.1.2.3. Hac Fonunun Amacı.....	233
3.1.2.4. Hac Fonunun Yapısı ve İşleyişi	234
3.1.2.5. Hac Fonunda Katılımcılar İçin Hesaplamalar	237
3.1.2.6. Hac Fonunun Getirileri.....	238

3.1.2.7. Dünya'dan Hac Fonu Örnekleri	240
3.1.3. Zekât Fonu Önerisi.....	242
3.1.3.1. Zekât Fonunun Tarihsel Kökeni.....	244
3.1.3.2. Zekât Fonunun Gerekçesi.....	245
3.1.3.3. Zekât Fonunun Ekonomik Alt Yapısı	246
3.1.3.4. Zekât Fonun İşleyişi	246
3.1.3.5. Zekât Fonunun Getirileri	247
3.1.3.6. Dünyadan Zekât Fonu Örnekleri.....	248
3.2. Fon Biriktirmede Türkiye İçin Politika Önerileri	255
3.2.1. Yurtiçi Tasarrufların Arttırılması ve İsrafın Önlenmesi	255
3.2.2. Dış Tasarrufların Faizsiz Modellerle Türkiye'ye Girişinin Teşvik Edilmesi ve Faizsiz Finansın Yeni Merkezi Olarak İstanbul	259
3.2.3. Kurumsal Finansman ve Yatırım Bankacılığı Perspektifinde Türkiye için Sermaye Birikimi/Oluşumunda İslâmî Finansın Önemi	261
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
4.1. Fon Önerileri Üzerine Potansiyel Katılımcıların Davranışları ve Tercihleri Üzerine Bir Analiz.....	264
4.1.2. Araştırmanın Amacı.....	264
4.1.3. Araştırmanın Yöntemi	265
4.1.3.1. Örneklem.....	265
4.1.3.2. Veri Toplama Araçları	265
4.1.4. Bulgular	267
4.2. Araştırma Bulguları Üzerine Tartışmalar.....	284
4.2.1. Para Vakfı Fonu İle İlgili Bulguların Tartışılması	285
4.2.2. Zekât Fonu İle İlgili Bulguların Tartışılması.....	287
4.2.3 Hac Fonu İle İlgili Bulguların Tartışılması.....	288
4.3. Araştırma Bulguları Işığında Öneriler	291
SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME.....	294

KAYNAKÇA	297
Arşiv Belgeleri	297
Basılı Kaynaklar	297
EKLER	311
ÖZGEÇMİŞ	322

TABLolar LİSTESİ

İKİNCİ BÖLÜM

Tablo 2.1. İslâm iktisadında sermaye elde edilmesinde ve değerlendirilmesinde temel ilkeler ve işleyiş-----	80
Tablo 2.2: Ortaklık türleri olarak mudârebe ve muşâreke uygulamalarının temel farkları-----	144
Tablo 2.3. İslâmî kurumsal finansman enstrümanlarının özellikleri -----	154
Tablo 2.4. İslâmî usullere göre yönetilen şirketin aktif ve pasifleri -----	160
Tablo 2.5. Örnek para vakıflarına yönelik bir karşılaştırma-----	183
Tablo 2.6. Para vakıfları ile ilgili temel özellikler-----	185
Tablo 2.7. Katılım bankaları tarafından kullanılan finansman modelleri ve kullanıldıkları sektörler-----	195
Tablo 2.8. Katılım bankaları ve faizli bankalar arasındaki temel farklar-----	197
Tablo 2.9. Tekafül sistemi ve konvansiyonel sigorta sistemi arasındaki temel farklar-----	206
Tablo 2.10. Tekafül şirketi ve konvansiyonel sigorta şirketinin yapısal karşılaştırılması-----	209
Tablo 2.11. İslâmî finansta fon toplama ve fon kullandırma yöntemleri-----	212

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Tablo 3.1. Hac fonu için 5 yıllık getiri eklenmeden fon toplama senaryoları-----	236
Tablo 3.2. Hac fonu için katılımcıların örnek ödeme tabloları-----	237

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Tablo 4.1. Katılımcılara ilişkin çeşitli demografik değişkenler-----	268
Tablo 4.2. Katılımcıların İslâmî bankacılık ile ilgili bilgi düzeyleri-----	269
Tablo 4.3. Katılımcıların kullandıkları banka türleri-----	269
Tablo 4.4. Katılımcıların bağış yapma düzeyleri-----	269
Tablo 4.5. Katılımcıların bağış yapma yöntemlerine ilişkin sıklık ve yüzde değerleri-- -----	270

Tablo 4.6. Bağış yapan katılımcıların aylık ortalama bağış miktarlarına göre oluşturulan grupların sıklık ve yüzde değerleri-----	271
Tablo 4.7. Katılımcıların para vakfı ile ilgili bilgi düzeyleri-----	271
Tablo 4.8. Katılımcıların para vakfına bağış yapma durumlarına ilişkin değerler----	272
Tablo 4.9. Katılımcıların bilgilendirme sonrası para vakfına bağış yapma durumlarına ilişkin değerler-----	273
Tablo 4.10. Para vakfına bağış yapmama nedenlerine ilişkin değerler-----	273
Tablo 4.11. Bilgilendirme sonrası cevaplardaki değişime ilişkin değerler-----	274
Tablo 4.12. Katılımcıların zekât verip vermeme durumlarına ilişkin değerler-----	274
Tablo 4.13. Zekât vermeyen katılımcıların nedenlerine ilişkin değerler-----	275
Tablo 4.14. Katılımcıların zekatlarını vakıf ve kurumlara verme durumlarına ilişkin değerler-----	275
Tablo 4.15. Katılımcıların zekât fonu ile ilgili bilgi düzeyleri-----	275
Tablo 4.16. Katılımcıların zekatlarını zekât fonuna verme durumlarına ilişkin değerler-----	276
Tablo 4.17. Katılımcıların bilgilendirme sonrası zekatlarını zekât fonuna verme durumlarına ilişkin değerler-----	276
Tablo 4.18. Katılımcıların zekatlarını zekât fonuna vermeme nedenlerine ilişkin değerler-----	277
Tablo 4.19. Bilgilendirme sonrası zekât fonu sorusundaki cevap değişimlerine ilişkin değerler-----	278
Tablo 4.20. Katılımcıların hacca gitmek isteme durumlarına ilişkin değerler-----	278
Tablo 4.21. Katılımcıların hac için birikim yapma durumlarına ilişkin değerler----	278
Tablo 4.22. Hac için birikim yapan katılımcıların aylık ortalama birikim miktarlarına göre oluşturulan grupların sıklık ve yüzde değerleri-----	279
Tablo 4.23. Katılımcıların hac fonu ile ilgili bilgi düzeyleri-----	279
Tablo 4.24. Katılımcıların hac fonunu kullanma durumlarına ilişkin değerler-----	280
Tablo 4.25. Katılımcıların bilgilendirme sonrası hac fonunu kullanma durumlarına ilişkin değerler-----	280
Tablo 4.26. Katılımcıların hac fonunu kullanmama nedenlerine ilişkin değerler----	281
Tablo 4.27. Bilgilendirme sonrası hac fonu sorusundaki cevap değişimlerine ilişkin değerler-----	282

Tablo 4.28. Aylık bağış miktarı/aylık gelir oranına göre oluşturulan grupların sıklık ve yüzde değerleri-----283

Tablo 4.29. Aylık hac birikim miktarı/aylık gelir oranına göre oluşturulan grupların sıklık ve yüzde değerleri-----284

ŞEKİLLER LİSTESİ

BİRİNCİ BÖLÜM

Şekil 1.1. Adam Smith'e göre büyüme ve sermaye birikimi arasındaki ilişki-----	12
Şekil 1.2. Kısıtlı ş bölümü ve düşük sermaye birikimi kısıt döngüsü-----	13
Şekil 1.3: Erken Modern Dönemde Sermaye Oluşumu ve Birikiminde Etkin Finansal Kuruluşlar-----	63
Şekil 1.4. Ağırlıklı ortalama sermaye maliyetini oluşturan faktörler (AOSM)-----	73

İKİNCİ BÖLÜM

Şekil 2.1. Modern iktisadi sistemin işleyişi ve sermaye birikim süreci-----	135
Şekil 2.2. İslâmî iktisat sisteminin işleyişi ve sermaye birikim süreci-----	135
Şekil 2.3. Sukuk ihracı süreci-----	146
Şekil 2.4. Girişimci firmanın sermaye yapısının evrimi-----	157
Şekil 2.5. Kurumsal firmanın sermaye yapısının evrimi-----	158
Şekil 2.6. Faizsiz finans sektörünün evrimi-----	195
Şekil 2.7. Bankacılık sektörünün konvansiyonel ve İslâmî/faizsiz bankacılık olarak sınıflandırılması-----	202
Şekil 2.8. Tekafülün dünyada gelişim süreci-----	208

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Şekil 3.1. Para vakfı fonuna bağış süreci-----	221
Şekil 3.2. Para vakfı fonunun yönetiminin parayı işleyiş süreci-----	221
Şekil 3.3. Para vakfı fonundan elde edilen gelirin dağıtılması-----	222
Şekil 3.4. Hac fonuna giriş süreci-----	239
Şekil 3.5. Hac fonunun işleyişi-----	239
Şekil 3.6. Zekât fonunun işleyişi-----	246

GRAFİKLER LİSTESİ

İKİNCİ BÖLÜM

Grafik 2.1. Türkiye’deki katılım bankalarının toplanan fon, kullanılan fon ve aktif büyüklükleri 2005-2017-----204

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Grafik 4.1: Aylık bağış miktarı/aylık gelir oranına göre oluşturulan grupların yüzde değerleri-----286

Grafik 4.2: Aylık hac birikim miktarı/aylık gelir oranına göre oluşturulan grupların yüzde değerleri-----291

HARİTALAR LİSTESİ

İKİNCİ BÖLÜM

Harita 2.1 Faizsiz finans kurumlarının dünyadaki coğrafi yaygınlığı-----190

RESİMLER LİSTESİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Resim 3.1. Örnek para vakfı bağış formu taslağı-----223

GİRİŞ

İslâm iktisadı üzerine yapılan çalışmaların önemli bir kısmı günümüzde sadece finans üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu durum, İslâm'ın iktisadi bakış açısına odaklanmayı zorlaştırmaktadır. Bu nedenle modern finans yöntemleri içerisinde yer alan uygulamaların İslâmî olup olmaması yönünde akademik çalışmalar olsa da kurumsal bir İslâmî iktisat çerçevesi oluşturma konusunda yapılmış çalışmalar çok sınırlı kalmıştır. İslâm iktisadı ve İslâmî bankacılık ve finans alanlarında uygulama, teoriyi geçmiştir demek bu açıdan hatalı olmayacaktır.

Bu çalışmanın amacı sermaye oluşumunun, birikiminin ve yapısının İslâm ekonomisi içerisindeki yerini araştırmaktır. Çalışmada İslâm'ın temel kaynaklarındaki sermaye tanımı incelenecektir. Bunun yanında tarihsel süreçte İslâm ekonomisindeki sermaye oluşumunu sağlayan faaliyetler ve uygulamalar araştırılacaktır. Günümüzde sermaye kavramının nasıl anlaşıldığı incelemektir. Ayrıca İslâm ekonomisindeki ve modern iktisat teorisindeki sermayeye bakış açısındaki farklar irdelenecektir. Çalışmada sadece durum tespiti yapılmayacak olup mukayeseli olarak İslâm iktisat zihniyeti ile Kapitalizm ve Sosyalizmin sermayeye bakışı arasındaki farklar da araştırılacaktır. Çalışmada, İslâm ekonomisindeki sermaye birikim modelleri tarihsel açıdan analiz edilecektir. Bu çalışma ile fon biriktirmede Türkiye için yeni model önerilerinin ve politikaların geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik olarak yeni model önerileri hakkındaki algıları ölçmek için anket yöntemine de çalışmada başvurulmuştur.

Çalışmada Osmanlılar'da uzun yıllar sermaye oluşumunu sağlayan temel kurumlar olan para vakıfları birincil kaynaklarından yani kuruluş vakıf senetleri üzerinden incelenecek ve diğer öneriler ile beraber para vakıflarının günümüzde kullanılması ve İslâmî finans ekosistemine entegrasyonu için öneride bulunulacaktır. Bunun yanında Osmanlılar'da sermaye birikim süreçleri ve sermaye birikimi sağlamak için izlenen politikalar araştırılacak ve Türkiye Cumhuriyeti'nde sermaye birikimi konusunda

yaşanan dönüşümden bahsedilecektir. İslâm ekonomisinde sermaye yapısının incelendiği kısımda da İslâmî usullere göre yönetilen şirketlerdeki sermaye yapısına yönelik yaklaşımlar özetlenmeye çalışılmıştır.

Literatürde İslâm iktisadı kavramı ve sermaye kavramının bu alanla ilişkisini inceleyen çalışmaların çoğu hukuk (fıkıh), finans, finansal araçlar gibi konular üzerine odaklanmıştır. İktisat ve iktisadi zihniyet yaklaşımları anlamında yapılan araştırmalar bu konuda daha azdır. Özellikle İslâm iktisadı ve finansı konusunda pratik tecrübenin teorisinin önünde geçmesi de teori geliştirme anlamında çoğu çalışmanın önünü kesmiştir. Bu anlamda çalışmaya kaynak tesis etmesi açısından çoğunlukla İslâm iktisat düşüncesi kapsamında sermaye yaklaşımlarını ele alan çalışmalara odaklanılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla yazılan kitaplar, makaleler, raporlar ve tezler incelenmiştir. Bu bölümde tezin doğrudan kapsamında değerlendirilebilecek belli başlı çalışmalardan bahsedilecektir. İslâmî bankacılık ve finans ile ilgili zengin kaynaklar olmasına rağmen sermaye kavramını bütüncül olarak ele alan çalışmaların azlığı bu çalışmanın yapılmasının nedenlerinden birisidir.

Rodinson'un (1978) "İslâm ve Kapitalizm" adlı eseri ilk defa 1966'da Fransa'da basılmış ve 1974'te İngilizceye çevrilmiştir. Bu tezde ise kitabın 1978 tarihli Türkçe baskısı kaynak olarak kullanılmıştır. Rodinson bu kitabında kapitalizmin neden Müslüman topluluklarda gelişmediğini irdelemektedir. İslâm'ın Kapitalist üretim tarzına yabancı olmadığı sonucuna varan Rodinson, Weber'in İslâm ülkelerinin gelişememe sebebi olarak gördüğü rasyonalite eksikliği tezini de reddetmektedir. Kitapta, İslâm dünyasında Kur'an-ı Kerim ve Sünnet ile çelişen finansal uygulamalara odaklanan Rodinson, uygulama ve ideal arasındaki çelişkiyi vurgulamaktadır. Bu eserinde Sosyalizm konusuna da değinen Rodinson, İslâm iktisat düşüncesinin ne Kapitalist ne de Sosyalist iktisat düşüncesiyle tam anlamıyla örtüştüğünü söylemektedir. Çatışmacı dünya görüşü ile iktisadi kavramlara yaklaşan yazar tarih boyunca Müslüman devletlerin izlemiş olduğu iktisadi politikaların ise İslâm'ın koymuş olduğu kanunlardan da nispeten uzak olduğunu ve üretimdeki etkinliğin ise sosyal güçlerin elinde olduğunu söylemektedir. Kitapta Osmanlılardan ve Osmanlılardaki finansal, iktisadi ve ticari uygulamalardan da bahsedilmektedir.

Eleştirel bir bakış açısına sahip olan kitap, İslâm toplumlarında sermaye oluşum ve birikim süreçlerine eğildiği için oldukça önemlidir. Ayrıca karşılaştırmalı yaklaşımı İslâm iktisat düşüncesinin Kapitalizm ve Sosyalizm gibi iki temel iktisat zihniyetinden farklarını ve kısmen benzerliklerini açıklamaktadır. İslâm dünyasındaki tarihteki finansal, iktisadi ve ticari uygulamaların İslâm'ın koyduğu temel emir ve yasakları deldiğini iddia eden Rodinson bunun sebebini ise eserinde tam olarak ortaya koymamıştır.

Döndüren (1996) “İslâm Ekonomisinde Sermaye Birikimi ve Kullanılma Yöntemleri” başlıklı İLAM Araştırma Dergisi'nde yayımlanmış çalışmasında genel olarak bankacılığın ortaya çıkışı ve İslâm'ın sermaye birikimine ve bankacılığa yaklaşımı üzerinde durmuştur. Diğer ilâhî dinlerin faize bakışını ve İslâm'daki faiz yasağının sebeplerini faizin yaratmış olduğu sorunlara vurgu yaparak incelemiştir. Döndüren, bu sorunlara yönelik çözüm olarak özellikle risk sermayesi (venture capital) modelini İslâmî finansman ve ortaklık metotlarından birisi olan mudârebe uygulaması çerçevesinde açıklamıştır. Çalışmada mudârebe uygulaması uygulanışı, çeşitleri, esasları ve delilleri ile her yönüyle incelenmiştir. Ayrıca İslâmî bankaların ve İslâmî finans kurumlarının çalışma sistemi ve dayandığı esaslar da çalışmanın konusudur. Bu amaçla bu kurumların fon toplama ve kullandırma yöntemleri incelenmiş ve özel olarak risk sermayesinin tarihi kökeni, gelişimi, işleyişi, uygulama örnekleri, İslâmî bankacılık prensipleri doğrultusunda risk konusu ile pekiştirilmiştir. Çalışmanın sonucunda riskin nasıl faiz ve kâr arasındaki farkı belirlediği ve mudârebe metodunun risk sermayesi modeli ile benzerlikleri olduğu, Türkiye'de de finans kurumlarının bu modele yönelmesi gerektiği önerisinde bulunulmuştur.

İslâm'da sermaye konusunda yapılmış çalışmalardan birisi Ömer Faruk Habergetiren (2005) tarafından hazırlanmış ve 2015 yılında kitap olarak basılmış olan “İslâm Hukuku'nda Sermaye ve Sermaye Hareketleri (Sermayenin Oluşumu, Birleşmesi ve Bütünleşmesi)” başlıklı doktora tezidir. Bu çalışmada Habergetiren, İslâm hukukunda sermaye kavramını incelemiş, İslâm hukukçularının sermayeye bakışını araştırmıştır. İslâm'a göre yasak olan ve olmayan sermaye birleşmeleri, sermaye büyümesi ve bu sermayenin dağıtımı gibi hususlar çalışmada yer almıştır. Çalışmada İslâm hukuku

özelinde sermaye ve sermaye hareketleri ile ilgili tanımlamalar yapılmıştır. Araştırma, Hz. Peygamber (AS) ve Hûlefâ-yı Râşidîn dönemi ile sınırlandırılmış ve Hanefî mezhebinin görüşleri esas alınmıştır. İslâm'da sermaye birikiminin tasarrufla oluşacağı ve büyüyeceği görüşünün hâkim olduğu çalışmada vurgulanmıştır. Ayrıca hangi koşullarda sermaye birleşmelerinin toplum için zararlı olacağı buna yönelik hangi tedbirlerin tarihsel süreçte uygulandığı çalışmada yer almaktadır. İslâm'da küreselleşmeyi; sosyal, siyasi, psikolojik ve çevre boyutları ile değerlendirecek çalışmaların yapılmasının yanı sıra İslâm hukukunda sermaye ve sermaye hareketlerini Hanbelî, Maliki ve Şafi mezhebi çerçevesinde inceleyecek çalışmaların yapılmasının gerekli olduğu vurgulanmıştır.

Çalışmanın özellikle İslâmî usullere göre yönetilen şirketlerin sermaye yapılarının incelendiği bölümüne kaynak teşkil eden "Issues in Islamic Corporate Finance: Capital Structure in Firms (İslâmî Kurumsal Finansman Konuları: Firmaların Sermaye Yapısı) başlıklı çalışmasında Habib Ahmed (2007), çağdaş sermaye yapısı teorilerinden hareketle temel kavramlar türetmektedir. Ahmed, türettiği bu kavramları, İslâmî ilkeler altında faaliyet gösteren firmalarda sermaye yapısını belirleme amacıyla teorik bir temel geliştirmek için kullanmaktadır. Çalışmada Ahmed, çıkarılan finansal sertifikaların niteliğini ve bunların toplam finansman maliyetlerini açıkladıktan sonra, firmaların bu enstrümanlar arasında nasıl seçim yapacağını anlatmaktadır. Ahmed, firmaların sermaye yapısını belirleyen farklı borç ve sermaye araçlarının seçimi konusunda uygulanacak finansman hiyerarşisi teorisini de İslâmî usullere göre yönetilen bir firma için nasıl olması gerektiğini özetlemektedir.

Tufan Sarıtaş (2013), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda hazırlamış olduğu "İslâm Toplumunda Emek ve Sermaye" başlıklı yayımlanmamış yüksek lisans tezinde İslâm'ın iktisadi hükümlerinin emek ve sermaye kavramları ile ilişkisini incelemiştir. İslâm'ın iktisadî hayat üzerindeki temel emir ve yasaklarından bahsettiği tezinde Sarıtaş, diğer ekonomik sistemler ile İslâm iktisadının temel farklarından da bahsetmiştir. İslâm'ın emek ve sermaye ile ilgili hükümlerine yer verilen çalışmada modern zamanda tatbik edilen uygulamalardan da bahsedilmiştir. Çalışmada emek ve sermaye kavramlarının İslâm'da birlikte ele

alındığı sonucuna varılmış ve sermayeye emekten bağımsız olarak üretime katılma hakkı tanınmadığı vurgulanmıştır. Bu aşamada sermaye ve emeğin üretime ortaklaşa katılarak riski beraber üstlendikleri yöntemler ve iş ortaklıkları anlatılmıştır (Sarıtaş, 2013).

Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı'nda Suna Akten Çürük (2013) tarafından hazırlanan "İslâmi Finansın Türkiye'deki Gelişimi, Mevcut Sorunlar ve Çözüm Önerileri" başlıklı yayımlanmamış doktora tezinde faizsiz finans sektörünün Türkiye'deki gelişimine, faizsiz finans sektöründe yaşanan sorunlara ve tespit edilen sorunlara yönelik çözüm önerilerine yer verilmiştir. Çalışmada Türkiye'deki ve dünyadaki faizsiz finans sistemleri incelenmiştir. Nitel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı bu çalışmada yapılan anket görüşmeleri Ankara, İstanbul ve Konya'da gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda Çürük, sekiz ana başlık altında tespit edilen sorunları toplamıştır. Bu sorunlar; enstrüman/ürün yetersizliği, geleneksel bankacılık yapısına benzerlik, insan kaynakları sorunları, meşruiyet tartışmaları, otoritenin sektöre bakışı, sermaye kısıtı/şube ve personel sayılarının yetersizliği, tanıtım, pazarlama ve halkla ilişkiler alanında sorunlar ve en derin anlamda faiz hassasiyeti olan toplumsal kesimlerdeki sermaye birikiminin azlığı olarak sıralanmıştır. Çalışmada tespit edilen sorunlara yönelik çözüm önerileri yapılmıştır. Yapılan çözüm önerilerinin en önemlileri disiplinler arası iş birliklerinin ve görüş alışverişlerinin artırılması, finansal mühendislik faaliyetleri konusunda gelişmeler yapılması, genel ve kapsayıcı bir danışma kurulunun oluşturulması, fon sahiplerine güven aşılması, katılım bankalarına özel bankacılık kanunu ve şeffaf bir yapı oluşturması olarak özetlenebilir (Akten Çürük, 2013).

Çalışmanın ilk bölümünde sermaye kavramının tanımı yapılacak, Merkantilizm, Fizyokratizm ve Klasik İktisadi Düşüncede sermayenin yeri ve oluşum süreçleri hem bu iktisadi ekollerin uygulamaları açısından hem de ekolün öncü iktisadi düşünürlerinin görüşleri açısından incelenecektir. Bunun yanında sermayenin modern Kapitalizmin doğduğu Avrupa'daki oluşumu ve birikimi konusu incelenecek ve sermaye oluşumunu sağlayan faktörler ve kurumlar incelenecektir. Bu bölümde ayrıca modern Kapitalist iktisadi sisteminin oluşturduğu ve sermaye birikiminde önemli rolü

olan banka, borsa, anonim şirket ve sigorta kurumları incelenecektir. Klasik sermaye yapısı teorilerine de bu bölümde yer verilecektir.

İkinci bölümde, İslâm ekonomisinde sermayenin konumlandırıldığı yer araştırılacaktır. Kur'an-ı Kerim'de sermaye ve servet kavramı, Hz. Peygamber (AS) dönemindeki iktisadi faaliyetlerde ve uygulamalarda sermayenin konumu, İslâm âlimlerinin sermaye tanımları ve İslâm ekonomisinin temel kaynaklarında sermayenin önemi bu bölümde vurgulanacak diğer konular olacaktır. Daha sonra tarihten bugüne İslâm Dünyası'nda sermayeye bakış açıklanacak ve sermaye birikim yöntemleri incelenecektir. Sermaye oluşumu kavramları üzerine İslâm iktisat zihniyeti ve diğer ekoller arasında bir mukayese de üçüncü bölümde yapılacaktır. Bu bölümde ayrıca sermayenin yapısı konusu incelenecektir. İslâm ekonomisindeki sermaye ortaklıkları, mudârebe, muşâreke, sukuk uygulamalarının yanında İslâmî usul ve yöntemlere göre işletilen firmalardaki sermaye yapısı bu bölümün konuları arasındadır. İslâm toplumlarındaki tarihsel uygulamaları incelemek üzere çalışma kapsamında Osmanlılardaki sermaye birikimi üzerinde durulacaktır. Öncelikle Osmanlıların iktisadi zihniyetinden bahsedilecektir. Bu aşamada Osmanlıların sermaye birikimini sağlamak için özellikle 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında yaptığı girişimler ve uygulamalar incelenecektir. Bu bölümde, Osmanlılar döneminde oldukça yaygınlaşan ve İslâmî finans kurumlarının öncüsü olarak nitelendirebileceğimiz para vakıflarındaki uygulamalar anlaşılmaya çalışılacaktır. Para vakıfları üzerindeki dini tartışmalar, müçtehitlerin ve Osmanlı ulemasının fikirleri doğrultusunda tartışılacaktır. Günümüzde fihri açıdan bu kurumların nasıl değerlendirildiği ise özellikle şu anda para vakıflarının uygulama bulabildiği ülkeler kapsamında değerlendirilecektir. Para vakıfları ile ilgili birincil kaynak olarak arşiv belgelerinden vakfiyelerine ulaşılan üç para vakfı örneği incelenecek ve bu vakıflar ile ilgili genel değerlendirme ve karşılaştırılma yapılacaktır. Sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nde sermaye birikimi konusundaki dönüşüme göz atılacaktır. Son olarak bu bölümde günümüz İslâmî finans kurumları incelenecek ve katılım bankaları ile İslâmî usullere göre işlem yapan sigorta şirketlerindeki sermaye oluşum süreçleri araştırılacaktır. Bu bölümde mevcut İslâmî finans enstrümanlarının sermaye oluşumuna ve birikimine etkisi de incelenecektir.

Ayrıca İslâmî finans kuruluşlarının geleneksel yani faizli işlemler ile işleyen finans kurumlarından farkları da bu bölümde tartışılacaktır.

Çalışma kapsamında sunulan önerilere ise üçüncü bölümde yer verilecektir. Bu bölümde öncelikle Osmanlı para vakıflarının günümüzdeki katılım bankacılığının sermaye toplama sistemine katkı sağlamasına yardımcı olacak bir öneri yapılacak ve bu önerinin Türkiye'deki uygulanabilirliği tartışılacaktır. Ayrıca dünyadaki para vakfi örneklerinden de bahsedilecektir. Bu bölümde Para Vakfı Fonu önerisinin yanında Hac ve Zekât Fonu önerisi ile fon biriktirme yöntemi üzerinde durulacaktır. Bu fonların dünyadaki uygulamaları incelenecektir. Çalışmada fon biriktirme önerisi olarak sunulan bu modellerin alt yapısı, gerekçesi, işleyişi, bireysel açıdan ve ülke açısından getirileri ve faydaları yine bu bölümde detaylı olarak belirtilecektir. Ayrıca bu bölümde sermaye birikimi yapıp bu sermayeyi yatırımlara yöneltmek için neler yapılabileceğinin de üzerinde durulacaktır. Bu başlık altında yurtiçi tasarrufların artırılması, dış tasarrufların Türkiye'ye çekilmesi ve kurumsal finansman yöntemlerinden de politika önerileri olarak bahsedilecektir.

Dördüncü bölümde ise çalışma kapsamında yapılan 738 kişinin katıldığı ve tezde önerileri yapılan fon biriktirme modelleri (Para Vakfı Fonu, Zekât Fonu, Hac Fonu) ile ilgili potansiyel katılımcıların algısının ölçüldüğü anket değerlendirilecektir. Bu bölümde kişilerin sadece önerilen modellere bakışı değil İslâmî finansa bakışları da anlaşılmaya çalışılacaktır. Bu amaçla ulaşılan veriler analiz edilecek ve elde edilen bulgular tartışılacaktır. Ayrıca araştırma bulguları ışığında önerilerde bulunulacaktır.

Son bölümde ise dört bölüm ile ilgili olarak değerlendirme yapılacaktır. Çalışma kapsamında yapılan model ve politika önerileri de sonuç ve genel değerlendirme bölümünde tartışılacaktır.

Çalışmada dönem kısıtlaması yapılmamış olup tarihten günümüze dek gerek Batı dünyasında gerekse de İslâm ekonomisindeki tarihsel uygulamaları ile beraber sermaye oluşum ve birikim süreçleri incelenmiştir. Model önerilerinin İslâm ekonomisi kapsamında faizsiz finans yöntemlerine uygun olarak yürütülmesi ön

görülmüştür. Aynı şekilde çalışmada yapılan politika önerileri de İslâm ekonomisi ve finansı açısından düşünülmüştür. Çalışma kapsamında yapılan anket çalışması yapılırken İslâmî finans konusunda hassasiyetleri olduğu düşünülen kişiler tercih edilmeye çalışılmıştır. Özellikle Hac ve Zekât gibi konulardaki sorulara verilen cevaplar, katılımcıların hassasiyetini ortaya koyarak bu amaca ulaşıldığını göstermiştir.

Bu çalışma ile Türkiye’de uygulaması henüz olmayan ve İslâmî finans ilkeleri ışığında işleyecek olan ve ülkenin tasarruf miktarını artırması öngörülen model ve politika önerileri yapılmıştır. Bu çalışma, çalışma kapsamında önerilen ve dünyada uygulamaları olan fon biriktirime modellerinin finansal açıdan etkinliklerinin incelenmesine yönelik çalışmalara öncü olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. Sermaye Oluşumu, Birikimi ve Yapısına İlişkin Kavramsal ve Teorik Çerçeve

Hayatlarını idame ettirmek için insanlar başka insanlar ile ilişki kurmak zorundadır. İş bölümünün sağladığı kolaylıkla, varlığını toplum içerisinde sürdürme isteği, teşkilatlanma gerekliliği insanları birbirleri ile iletişim kurmaya, sosyal ve ekonomik ilişki oluşturmaya zorlamaktadır. Bu sayede, insanlar bir araya gelmekte topluluklar kurmakta ve bu topluluklar da medeniyetlerin temelini oluşturmaktadır. Bu medeniyetlerdeki nesiller kendilerinden sonra gelenlere kültürlerini miras bıraktıkları gibi ekonomik bilgi ve birikimlerini de bırakırlar. İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak için tüketmesi, tüketmek için üretim yapması ve kurumsal yapılar oluşturması ise fitratlarının gereğidir. Bunun sonucunda insanın üretmesi, kurumsal yapılar ve devletler oluşturması, ticaret gibi ekonomik faaliyetlerde bulunması bir ekonomik güç oluşturmasını sağlamıştır. Bu ekonomik gücün kaynaklarından birisi de parasal anlamda sermaye yahut üretim manasında sermaye mallarıdır.

Sermaye ve servet kavramları, insanların var olup toplum içerisinde yaşaması ve başkaları ile iktisadi ilişkiler kurmasından bu yana incelenen ve tartışılan kavramlardır. İlk çağlardan günümüze dek düşünürler faiz, kâr, para, sermaye, servet, ticaret gibi iktisadi kavramlar ile ilgilenmiş ve bu kavramlar ile ilgili fikirlerini söylemiştir. İlk çağlarda iktisadi hususlar devletin gücünden ve toplum üzerindeki kapsayıcı etkisinden ötürü iktisadi görüşlerin ve önerilerin içerisinde devletin rolü her daim vurgulanmıştır. Halkı zenginleştirip servet sahibi etmek devletin rolü olarak görülmüştür. Aynı şekilde yöneticiler için de milleti zenginleştirmesi için tavsiyelerde bulunulmuştur. İlk çağlardaki Çin, Hindistan, Hitit, Mısır ve Roma ve Yunan medeniyetlerindeki iktisadi fikirler, sermaye, servet ve zenginlik tanımları sonraki çağlarda ortaya çıkan tanımlar üzerinde etkili olmuştur. İlk çağlarda devletin müdahaleci rolü sermaye ve servetin nerelere yönlendirildiğinde ve kimlerde toplandığında belirleyicidir. Yine gerek ilk çağlarda gerekse de orta çağda düşünürler

iktisadi konuları ahlâk temelli ele almıştır. Örneğin, insanların hırsları ve kazanma arzularına yönelik eleştiriler yönelten Platon (Eflatun), kişilerin altın ve gümüş sahibi olmalarına karşı çıkmıştır.

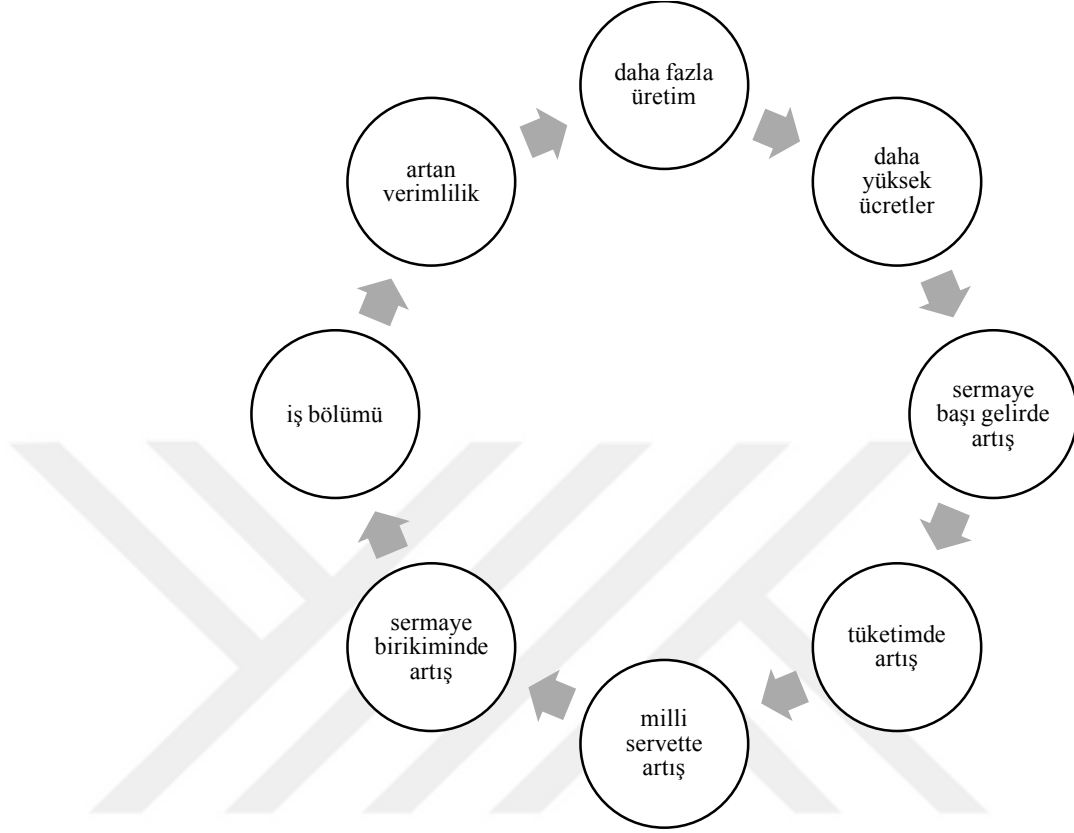
İlk çağlardaki düşünürler sermaye olarak değerlendirilen parayı genel olarak değer koyma ve mübadele aracı olarak görmüş ve bizatihi mal olarak değerlendirmemiştir. Örneğin Aristo, serveti para ile ölçülen bütün şeyler olarak tanımlamıştır. Ona göre servet üç kısma ayrılmaktadır. İlk kısım, ailelerin hayatını sürdürmesini sağlayan mallardır. Bunlardan ilki doğada avcılık yapmak, çobanlık veyahut tarım ile servet elde etmek bu sayede aileyi geçindirmektir. Diğer servet edinme yöntemleri ise Aristo'ya göre doğal yollardan ormandaki ağaçları kesmek veya yer altından maden çıkarmak gibi faaliyetlerdir. Bu iki yöntemi gerçek servet edinme yöntemleri olarak tanımlayan Aristo, üçüncü yol olan nakit paradan faizle servet edinmeyi ise tabiata aykırı servet edinme olarak tanımlamıştır ve buna karşı çıkmıştır. İlk çağlarda ve orta çağlarda bireylerin mülkiyet edinme hakları üzerinde de durulmuştur. Her ne kadar ilk çağlarda devletin ve sonra orta çağda kilise ve feodal beylerin gücü toplum üzerinde belirleyici olsa da insanlara mülkiyet ve servet edinme hakkı verilmez ise kimsenin çalışmayacağını söyleyen düşünürler ortaya çıkmıştır. Fakat bu durum özellikle insanların karmaşa ortamında hayatlarını korumak için sığındıkları feodal beylerin kölesi olması ve karın tokluğuna çalışmaları durumunu orta çağda değiştirmemiştir (Ersoy, 2012). İlk çağ ve orta çağ sadece sermaye ve servet tanımları üzerinde değil faiz, iş bölümü, para ve ticaret gibi diğer tüm iktisadi kavramlar üzerinde sonraki dönemlerde şekillenen iktisadi fikirlerin oluşmasında öncü olmuştur.

İktisadi düşüncelerin olgunlaşarak ekol haline geldiği klasik çağda sermaye kavramı, iktisat ekolleri tarafından kendi değerleri ve sistematikleri çerçevesinde tanımlanmıştır. Bu sebeple sermaye kavramının birden çok tanımı vardır. Bu bölümde iktisadi ekollerin ve bu ekollere mensup düşünürlerin sermaye kavramı tanımları ve sermayeye yaklaşımları üzerinde durulacaktır. Fakat öncesinde sermayenin iktisat açısından öneminden bahsetmek gerekir.

Sermaye ve sermaye birikimi iktisadi büyüme ve kalkınmayı sağlayan faktörlerden birisidir. Klasik iktisadi düşünce kısmında detaylıca görüşlerine yer verilecek olsa da Adam Smith'in sermayeyi ve sermaye birikimini iktisadi büyüme ve kalkınmanın temeli olarak görmesinden dolayı bu noktada görüşlerine başvurmak gerekir. Smith'e göre büyümenin sürekliliğini sağlayan sermaye birikimidir ve yatırım miktarı sermaye birikiminin büyüklüğü ile doğru orantılıdır. Smith'e göre sermaye birikimi sayesinde artan yatırım miktarı firmaların ücretler için ayırmış oldukları miktarı artırır ve bu sayede daha fazla işçi çalışma imkânı bulabilir. Ülkenin gayri safi yurtiçi hasılası bu sayede artacaktır. Daha fazla işçi daha fazla hasılat ve daha fazla kâr manasına gelmektedir. Daha fazla üretim ve daha fazla kâr ise sermaye ve sermaye malları birikimini artırmaktadır. Bu sayede oluşan döngü sürekli büyümeyi sağlamaktadır (Ekelund & Hebert, 2014, s. 129).

Smith'in anlatmış olduğu sermaye birikiminde hiç şüphesiz iş bölümünün büyük rolü vardır. Hatta bu döngünün başlangıcı iş bölümüdür. İş bölümü sayesinde artan verimlilik üretim artışı sağlamakta dolayısıyla daha fazla istihdam oluşmaktadır. Daha fazla istihdam ise tüketimi ve milli serveti artırmaktadır. Bu da sermaye birikimini de artırmaktadır. Bu döngü Şekil 1.1'de incelenebilir.

Şekil 1.1: Adam Smith'e göre büyüme ve sermaye birikimi arasındaki ilişki

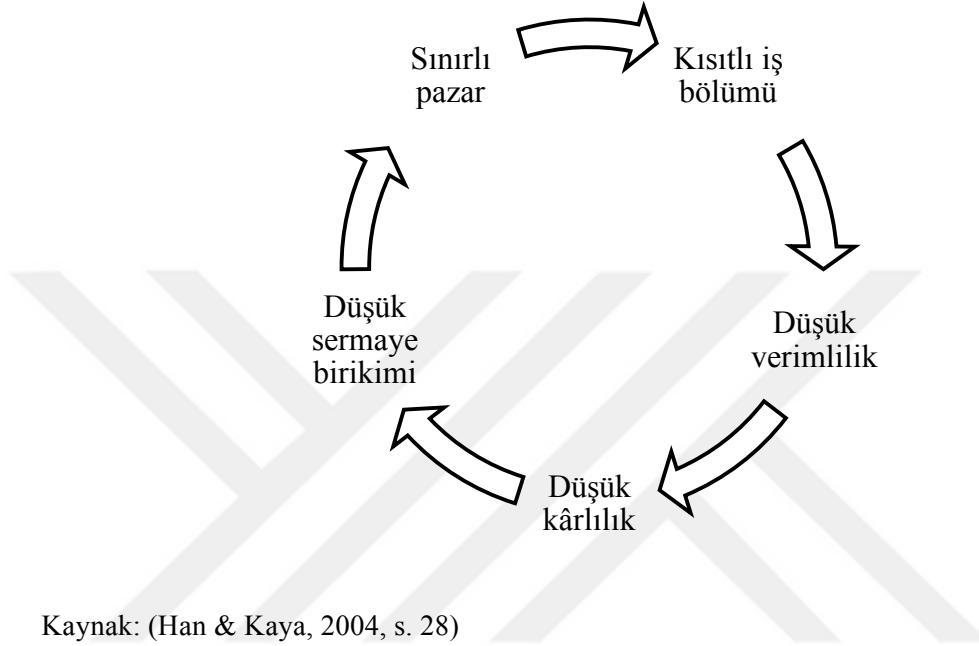

Kaynak: (Smith, 1985)

İktisadi büyüme ve kalkınma için gerekli olan bu döngü, iş bölümü yeterli seviyede olmadığı kısır döngüye evirilmektedir. Çünkü kısıtlı iş bölümü düşük verimliliğe sebep olmaktadır. Düşük verimlilik sebebiyle girişimcilerin kârı düşük olacağından getiri için yatırılan sermaye de düşük olmaktadır. Düşük sermaye birikimi ise borçlanma maliyetlerini artırmakta ve üretimin düşmesine sebep olmaktadır. Bu sebeple üretim pazar kısıtlaması/sınırlaması ile karşı karşıya gelmektedir. Üretim sürecinde iş bölümü yapılması için gerekli büyüklüğe sahip olmayan bir pazar ile karşı karşıya kalınması sebebiyle de kısır döngü sürüp gitmektedir. Şekil 1.2’de görüleceği üzere kısıtlı iş bölümü ve sermaye birikiminin az olmasının sebep olduğu az gelişmişlik sebebiyle yoksulluk kısır döngüsü oluşmaktadır. Bu bakış açısıyla yoksulluğun sürmesinin sebebi yine yoksulluktur. Bu döngü, *düşük gelir* → *düşük sermaye arzı (düşük tasarruf)* → *düşük yatırım* → *düşük gelir* şeklinde sürmektedir

(Han & Kaya, 2004, s. 28). Bu döngü bir fakir ülkelerin fakir kalmasına sebep olan bir durum oluşturmaktadır.

Şekil 1.2: Kısıtlı iş bölümü ve düşük sermaye birikimi kısıt döngüsü

Kaynak: (Han & Kaya, 2004, s. 28)

Bu durumu daha rahat anlamak için kendine yeteri kadar gıda bulamayan fakir bir adamı örnek verebiliriz. Kendine yemek bulamayan bu adamın bir süre sonra sağlığı bozulacaktır. Sağlığı bozulan bir kimsenin çalışma gücünün azalması beklenir. Çalışma gücünde yaşanan bu düşüş kişinin mecburen daha az çalışmasına sebep olacaktır. Bu durumda kişinin geliri daha fazla azalacak ve fakirleşmesine sebep olacaktır. Fakir olduğu için kendisine yemek bulması imkânsız hale gelecektir. Kendisine yemek bulamamaya devam eden kişinin çalışması da bir süre sonra imkânsız hale gelecektir. Bu durumu ülkeler için düşünecek olursak; bir ülke fakir olduğu için fakirdir sonucuna varabiliriz. Böyle bir durum yüzünden, zaten gelişmemiş/az gelişmiş ve fakir olan ülkeler sermaye birikimi yapma konusunda güçlüklerle karşılaşmaktadır. Sermaye arzı ve sermaye talebi bu ülkelerde kısıtlı kalmaktadır. Arz yönüyle bakılacak olursa; reel gelir seviyesinin düşük olmasından ötürü tasarruf kapasitesi zaten düşüktür. Reel gelir seviyesindeki düşüklüğün sebebi ise üretimin halihazırda düşük olmasıdır. Düşük üretimin sebebi de sermaye azlığına dayanmaktadır. Sermayenin azlığı ise tasarrufların düşük olması ile yakından

ilişkilidir. Sermayenin talep yönüne bakıldığında ise halkın gelir seviyesinin düşük olmasından ötürü yatırımcıların yatırım yapmadıkları görülecektir. Satın alma gücündeki bu düşüklüğün sebebi reel gelirin az olmasıdır. Reel gelirin az olması ise üretimin azlığına dayanmaktadır. Üretimin az olmasının sebebi ise yeterli sermayenin bulunmamasından dolayıdır (Nurkse, 1964). Görüldüğü üzere gerek arz yönüyle gerekse de talep yönüyle düşük sermaye birikimi düşük üretime ve düşük üretim de düşük reel gelire sebep olmaktadır. Bunun sonucunda yeterli sermaye birikimi yapılamamaktadır. Yapılan üretim ülkenin kendi kapasitesine yetmektedir ve daha fazla üretim yapmak için yeterli sermaye birikimi yine elde edilememektedir.

Bunların yanında sermaye sadece nakit para veyahut fabrika, makine ve üretilmiş mal ile sınırlanamaz. Beşerî sermaye de verimliliği artıran ve neticesinde üretimin artmasını sağlayan bir faktördür. Nitelikli iş gücünün sağladığı verimlilik artışı ile üretim artacak ve bu durumda daha fazla sermaye birikimi sağlanabilecektir. Elde edilen fazla sermaye, üretim ve yatırımları finanse etmek gibi işlerde kullanılacağı gibi bu sermayenin nitelikli bir iş gücüne ulaşmak için insanların eğitilmesine harcanması da önemlidir. Bunun yanında beşerî sermayeye yapılan yatırım sadece üretimi artırmayacaktır. Nitelikli iş gücü teknolojik gelişmelerin artmasını sağlayan bir faktördür. Eğitimi artan iş gücünün yapmış olduğu üretimde verimlilik artışı sayesinde daha fazla sermaye birikimi sağlanacaktır. Bu açıdan bakıldığında sermayeyi emeğin maddi açıdan birikmiş hali olarak tanımlamak mümkündür (Bourdieu, 1986, s. 241). Emek sonucu ortaya çıkan gerek ürünler gerekse de ürünlerin satımı ile elde edilen gelir sermaye oluşumu ve birikiminin temelidir.

Tasarruflar da sermaye oluşum ve birikim süreçlerinde önemli bir konuma sahiptir. Bilindiği üzere, sermaye oluşumu/teşekkülü problemi özellikle gelişmemiş toplumların önündeki en büyük problemlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelişmemiş yahut az gelişmiş ülkeler olarak tanımlanan bu ülkeler, gelişmiş ülkelere oranla nüfuslarına ve doğal kaynaklarına göre sermaye bulamamış ülkelerdir. Adam Smith'in belirttiği üzere iktisadi büyüme ve gelişme için sermaye şart ise bu ülkelerin sermaye oluşumu ve birikimi sağlamaları zaruridir. Sermaye oluşumunun sağlanması için toplumlar yahut ülkeler üretmiş oldukları malların bir kısmını sermaye mallarına

ayırarak zorundadır. Bu tasarruf üretimin devamlılığı için şarttır. Aletler, makineler, fabrika ve diğer teçhizatın yanında eğitim ve sağlık alanına yapılan yatırımlar da sermaye oluşumu için önemlidir (Nurkse, 1964). Gerek beşerî sermaye gerekse de tasarruflar sermaye oluşumu ve birikiminde önemli oldukları gibi ülkelerin uzun dönemli kalkınmasında da bu iki faktör oldukça etkilidir.

Sermaye olarak görülen mallardan birisi de tarımın toplumlar üzerinde uzun yıllar belirgin rolü olmasından ötürü toprak olmuştur. Sanayi öncesi toprak yoğun bir üretime muhtaç olunması, küçük mültezimlerin pazarlık güçlerinin düşük olması ve nüfusun baskısı ile toprak rantı yüksek seviyede kalmıştır. Teknolojik gelişmelerin getirdiği verimlilik artışı ve işlenebilir toprakların artışı toprak rantının azalmasına çok kısıtli etki etmiştir. Sermaye olarak toprak diğer üretim faktörlerinden farklı olarak sahibine güvenilir bir gelir ve siyasi bir güç sağlamıştır. Tarih boyunca yeni sermayeler elde etmek amacıyla sanayi ve ticarete yapılan yatırımlar toprak elde etmek ve servet biriktirmeyi tercih etme gayesiyle yapılmaktadır. Üretim temelli sanayi ve bunu geliştiren ticarete yapılan yatırımlar kâr getirmiş ve bunu başarı ile gerçekleştiren toplumlarda önemli bir servet birikimi oluşmuştur. Fakat çağın getirdiği sınırlamalar ve riskler, uzun bir süre insanların yeni yatırımlar yapmaya mesafeli durmasına sebep olmuştur. Kapitalist sürecin başlangıcında Avrupa'da sanayide kârlı yatırım için gerekli şartlar oluşmadığı için ilk birikim süreci uzun sürmüştür. Karşılaşılan güçlükler ve özel sektöre yapılan yatırımların riskli olması yüzünden insanlar getirisi daha garanti olan yatırımları tercih etmiştir (Rodinson, 1978, ss. 144-145). Bu sebeple tarihte özellikle sanayi ve ticaret gibi riskli işlerde sermaye oluşumu ve birikimi kolay olmamıştır. Büyüme ve kalkınma için gerekli görülen sermayenin ilk birikim süreci, kısıtli imkânlar ve daha farklı yatırımlara insanların yönelme isteklerinden ötürü zor olmuştur. Fakat sonrasında elde edilen birikimin faiz ile bir araya gelmesi sayesinde ticaret sermayesi ve üretim sermayesi finansal sermayeye dönüşmüştür. Bunu takip eden dönemde büyük sermayelere sahip sermayedarlar ve sonunda 20. yüzyılda ise uluslararası şirketler ortaya çıkmıştır. Sermayenin ulaştığı muazzam büyüklük, küresel dünyada şirketleri sadece iktisadi anlamda güçlü hale getirmemiş siyasi anlamda da önemli bir güç elde etmelerini sağlamıştır.

Giriş olarak sermaye kavramından ve sermayenin iktisadi büyüme ve kalkınma için öneminden, sermayenin oluşma sürecinde etkin olan faktörlerden ve en nihayetinde sermayenin dünya çapında geldiği konumdan ve elde ettiği güçten bahsettik. Sermayenin farklı iktisadi sistemlerdeki konumu, tüm bu kavramları anlamak için önemlidir. Günümüzde dünyada hâkim olan iktisadi fikirlerin temeli Orta çağdaki iktisadi dönüşümlerde atılmıştır. Bu iktisadi ekollerin geliştiği coğrafya ise Avrupa'dır. Dolayısı ile sermaye kavramının günümüzdeki manasının daha iyi anlaşılması için Merkantilizm, Fیزیokratizm, Klasik İktisadi Düşünce/Kapitalizm ve Sosyalizm gibi temel akımlarda sermayenin yerinin tespiti gerekir. Bu bölümde ana akım iktisadi ekollerde sermaye kavramı iktisadi düşünürlerin de görüşlerine başvurularak incelenecektir. Bunun yanında İslâm iktisadının temel kaynaklarında sermayenin iktisadi nizam içerisinde konumlandığı yer bu bölümde tartışılacaktır.

1.1.1. Merkantilizmde Sermaye

İtalyanca *mercante* yani tüccar kelimesinden türeyen Merkantilizme adını veren Adam Smith'tir. Milletlerin Zenginliği adlı eserinde Smith, Kapitalizmin öncülü olan Merkantil Sistem olarak bahsettiği Merkantilizmin eksiklerinden bahsetmiştir (Ersoy, 2012, s. 130). Bu sebeple Batılı kaynaklarda modern iktisadın babası olarak görülen Adam Smith, Merkantilizme ilk eleştiri getiren düşünürlerden birisidir. Milliyetçi bir yapısı olan Merkantilizm'de temel anlayış ülkelerin gücünün hazinelerindeki altın ve gümüş miktarına dayalı olduğudur. Merkantilizm 15. yüzyılın ikinci yarısından 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar etkili olmuştur.

Özellikle Osmanlıların fetihleri ile kadim ticaret yollarını ele geçirmesi Avrupalıları yeni ticaret yolları bulmaya zorlamıştır. Bu sayede Avrupalılar yeni ticaret yolları keşfetmiş ve yeni pazarlar ile tanışmıştır. Ticaretin artması bu ticareten sağlanan servetin hızla artmasını sağlamıştır. Bu döneme ait ilk yazılı kaynak 1613 yılında Antonio Serra tarafından kaleme alınan *Maden Kaynağına Sahip Olmayan Ülkelerde Altın ve Gümüşü Bollaştıran Nedenler Üzerine Kısa Bir İnceleme* adlı risaledir. Bu çalışmada ülkelerin bulundukları değerli madenler ile zengin olabilecekleri anlatılmıştır. Bu durumun ise ancak ihracatı artırarak ve ithalatı azaltarak mümkün

olabileceğini vurgulamıştır. Orta çağda oldukça mali sıkıntılar çeken ve Osmanlıların fetihleri ile tarih sahnesinde önemli bir konum almasıyla birlikte ellerindeki diğer gelir kaynaklarını da yitiren Avrupa'da coğrafi keşiflerle birden bollaşan altın ve gümüş zenginliğin ölçütü olarak tanımlanmış ve ana kıtada bu değerli madenlerin toplanmasıyla da sermaye birikimi ve bunun yanında üretim fazlası oluşmaya başlamıştır (Sierra, 2011). Merkantilist dönem Batı'nın dünyanın geri kalanı ile arasındaki gelişmişlik farkının temellerinin atıldığı dönemdir.

Ticaretin Avrupa'da bu derece artması ile tüccarların toplum içerisindeki rolü ve önemi artmış yeni bir sınıf oluşmuştur. Ticaret yapmak için paranın gerekliliği paranın önemini de bu dönemde artırmıştır. Ülkeler arası ticaret gelişmiş ve uluslararası ticaretin temel ilkeleri bu dönemde tartışılmıştır. Paranın yani servetin artması ve birikmesi, bankacılık ve finans konusunda gelişmelere sebep olmuştur. Faiz uygulamaları, ilk bankacılık ve finansman kurumları, ticari ortaklıklar ve sigortacılık iktisadi hayata girmiş ve yaygınlaşmaya başlamıştır. Yeni tüccar sınıfın kendini güvende hissetmek için güvenli bir ortam ve düzenli işleyen bir hukuk (ticaret hukuku) sistemine ihtiyaç duyması doğal olarak merkezi bir otorite ile mümkündür. Bu süreçte devletler iyice egemenlik kavramı ve kurumsal açıdan belirginleşmeye başlamış, hukuk sistemi, vergi sistemi, ordu ve iktisadi alanda merkezi yönetimin önemi artmıştır. Devletlerin desteklediği tüccarlar ile yeni yerlerin ve pazarların keşfi sayesinde ulus devletlerin ağırlığı artmıştır. Tüm bu ticari politikaların arkasında ise dünyada diğer ülkelerde bulunan madenlerin kendi ülkelerine transfer edilmesi hedefi yatmaktaydı. Kıymetli madenlerin öneminin arttığı ve daha çok kıymetli madene ulaşmak için sömürgecilik faaliyetlerinin yoğunlaştığı bu ortamda değerli madenleri kendi ülkelerinde toplayan birtakım devletler zenginleşirken kaynakların sömürüldüğü ülkeler doğrudan fakirleşmiştir. Kaynakların sömürülmediği ülkeler ise zenginleşen ülkeler yanında görece fakir hale gelmiştir. Bu durumu sıfır toplamlı bir oyuna benzetebiliriz. Sonuç olarak dünyada toplamda bulunan altın, gümüş ve değerli maden miktarı belli, sabit ve sınırlıdır. Bu kaynağın sürekli olarak bir taraftan diğerine aktarılması bir tarafı sürekli fakirleştirecek diğer tarafı ise sürekli zenginleştirecektir. Merkantilizm döneminde ülkeler bu amaç doğrultusunda hareket etmiştir (Bulut M., 2000). Bu sebeple dünya ülkeleri arasında adaletsiz bir gelir dağılımı oluşmuştur.

Merkantilist dönemde temelleri atılan bu sorun uzun yıllar ülkeler arasındaki çatışmalara sebep olmuştur.

Merkantilist dönemde tüm ilahi dinlerde bahsi geçen faiz yasağı, servetin artması ve sermayenin birikmesiyle esnetilmiştir. Kolonyalizm, Metalizm, millilik ve müdahalecilik gibi dört temel ilkenin uygulandığı Merkantilizm sistemi, bireysel zenginlikten ziyade devletin zengin olması amacını gütmektedir. Dolayısı ile Merkantilizmde iktisadi milliyetçilik vardır. Sömürgecilik olarak da tanımlanabilen Kolonyalizm ile ana ülkede hem sermaye hem de sermaye malları birikimi sağlanmıştır. Bu da kolonileştirilmiş sömürge ülkelerden ana ülkeye kaynak aktarımı ile mümkün olmuştur.

Merkantilizm döneminde özellikle Amerika'nın keşfedilmesinden sonra Avrupa'ya aktarılan değerli madenler sebebiyle 16. yüzyılda fiyat devrimi yaşanmış ve piyasada paranın bollaşmasıyla yüksek oranda enflasyon ile karşılaşmıştır. Yani paranın da bir değeri olduğu ve bu değer azalıp artabileceği Merkantilist dönemde anlaşılmıştır (Gould, 1964). Fakat Merkantilist dönemde önem verilen tek üretim faktörü altın, gümüş gibi finansal sermaye değildir.

Merkantilizmin sermayeye bakışı sadece değerli madenleri değil üretim faktörlerini de kapsamaktadır. Çünkü ihracat yapmak isteyen ve bunu politika haline getiren ülkeler üretmek zorundaydı ve üretim de insan kaynağı ile oluyordu. Üretim faktörü olarak emeğin yoğun kullanıldığı bu dönemde düşük maliyetle üretim yapmak için çalışan insan sayısının çokluğu önemliydi. Dolayısı ile en önemli sermayenin bu dönemde bir ülke için insan sayısı olduğunu söylenebilir. Merkantilistler bu sebeple bu dönemde nüfus artışını özendirmiştir (Güneş, 2009, s. 131). Bu açıdan bakıldığında Merkantilist dönemde gelir getiren tüm üretim faktörlerinin önemsendiği söylenebilir.

Avrupa'da Merkantilist dönemde izlenen politikalar sayesinde sermaye birikimi oluşması sağlanmıştır. Bu dönemi izleyen Sanayi Devrimi ile de sermaye birikimi artmaya devam etmiştir. Yani ticaretin artışı ile sermaye birikimi olmuş ve bu birikim de sanayileşmenin önünü açmıştır. Merkantilist dönemde tüccar sınıfı üreticiler

üzerinde egemen haldedir. Ticari faaliyetleri kamçılayan ise bireylerin kâr ve kazanç elde etme hırsı olmuştur. Merkantilist gelişim sürecine canlılığı ise giderek büyüyen sermaye katmıştır. Devletlerin ve tüccarların birbirlerini geçme çabasıyla servet birikimine yönelmeleri, sermayenin süreç içerisinde belirli gruplarda ve kişilerde toplanmasını sağlamıştır (Hamitoğulları, 1982, s. 48). Ülkeler arasındaki gelişmişlik farkı toplum içerisinde ayrı gelirlere sahip şahıslar arasında da sınıflar oluşmasına sebep olmuştur.

Bu dönemin diğer özelliği ise şirketlerin örgütlenme yapılarının değişmesidir. Şirketlerin faaliyet alanları Merkantilist dönemde genişlemiş ve çok sayıda şahsın ortaklığının bulunduğu sermaye şirketleri ortaya çıkmıştır. Şahısların sorumlu olmadığı yani ortağın ölmesi veya ayrılması gibi durumlarda dağılmayan, şirket zarar ettiğinde ise ortakların sadece payları kadar sorumlu oldukları bu şirketler anonim şirketlerdir (Karta, 2015). Örneğin İngiltere'deki Doğu Hint Kumpanyası ve Levant Kumpanyası gibi şirketler, merkantilist dönemde yapmış olduğu ticarî faaliyetler ile İngiltere'de sermaye birikimine önemli katkılarda bulunmuştur.

Merkantilizm, görüldüğü üzere devletlerin şirketleri desteklediği, ana ülkede değerli madenleri yani servet toplamayı hedefleyen ve bunu da maksimum ihracat minimum ithalat ilkesi ile gerçekleştirmeye çalışan bir dönemi ifade etmektedir. Bu dönemde uluslararası ticaret yapan tüccarlar, ulus devleti zengin etme amacı gütmektedir. Merkantilist dönemde, tüccarların giderek zenginleşmesi ve ulus devletlerin güçlenmesinin yanında kıymetli madenleri ülkede toplamak için artan sömürgecilik faaliyetleri dönemin bir özeti. Devletlerin desteği ile coğrafi keşiflerin olması sonrasında artan ticaret ve sermaye birikimi ile hızla zenginleşen tüccarlar bu dönemde devletlere borç verir hale gelmişlerdir. Tüccarların özgürce ticaret yapacakları ortamın sağlanması da güçlü devletler ile mümkün olmuştur. Büyük anonim şirketler bu dönemlerde kurulmuş ve güçlenmiştir. Güçlü devlet ile tüccarların iş birliği sayesinde ileriki dönemlerde dünyada en önemli ekonomik sistem olacak olan kapitalizmin temelleri atılmıştır. Merkantilizm uygulama gördüğü ülkelerde farklı biçimlerde algılanmış ve İspanyol Merkantilizmi, Fransız Merkantilizmi, İtalyan Merkantilizmi, İngiliz Merkantilizmi, Alman Merkantilizmi (Kameralizm) gibi adlar almıştır

(Aydemir & Güneş, 2006). Avrupa’da her ülke kendi iç dinamikleri ve kaynakları ile kendisine uygun Merkantilist politikaları izlemiştir.

1.1.2. Fیزیokratizmde (Fیزیokrasi) Sermaye

Doğanın düzeni adı verilen ve ilk bilimsel iktisadi düşünce olarak da kabul edilen Fیزیokratizm, 18. yüzyılda çok kısa bir süre hâkim olmuştur ve bu düşüncenin kurucusu Dr. François Quesnay’dır. Bu akımı savunan düşünürler iktisadi ve sosyal hayatı düzenlemeye yönelik müdahalelerin azaltılması gerektiğini savunmuştur. Sosyal hayatı düzenleyen doğal yasalar olduğunu iddia eden Fیزیokratizm savunucuları bu doğal ve mükemmel işleyen yasanın ihlal edilmesinin hayatı dengesizleştireceğini söylemiştir (Ersoy, 2012, s. 193). Bu sebeple devletin Merkantilizmdeki etkin ve müdahaleci rolü, Fیزیokratizmin eleştirdiği konuların başında gelmektedir.

Fransa’dan yayılan Fیزیokratizmin, Fransa’nın içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal koşullar altında şekillenmesi normaldir. Sanayi anlamında İngiltere kadar hızlı gelişemeyen ve tarım ülkesi olan Fransa’da devlet gelirlerinin önemli kısmını tarımsal vergiler oluşturmaktaydı. Fransa’da mültezim sistemine benzer bir yapı ile şahıslar vergileri topluyordu ve vergi oranı çok yüksekti. Dolayısı ile sermaye hususunda zengin tüccarların olduğu İngiltere’deki gibi bir durum yoktu. Tarım ile uğraşan nüfus ülkenin toplam nüfusunun %90’ını oluşturuyordu. Orta çağda hüküm süren feodal sistemdeki gibi yarı köle halinde olan ve tarım ile uğraşan köylülerin çoğu toprak sahibi dâhi değildi. Nüfusun büyük bölümünün çok fakir olmasına rağmen vatandaşlardan alınan vergiler oldukça yüksekti. Kral, kilise ve ekilen toprakların sahipleri üretilen mahsulün %75’ini aldıkları için yarı köle olan çiftçilerin herhangi bir birikim yapması mümkün değildi (Bell, 1967, s. 105). Bu sebeple çiftçilerin tarım faaliyetleri ile sermaye biriktirmeleri mümkün değildi. Bu dönemde servet sadece ekilen toprakların sahiplerinin elinde toplanmaktaydı.

Tarımın ekonomide hâkim olduğu Fransa’da Fیزیokratların doğal olana yönelik çabasını anlamak mümkündür. Sanayi ve ticareti her ne kadar faydalı görseler de esas

olanın tarımsal üretim olduğunu savunan Fizyokratlar aynı zamanda sermaye oluşumunu önlediği için lüks tüketimine de karşı çıkmıştır. Fizyokratlar, parayı servetin asıl kaynağı olarak görmemişler ve net hasılanın ancak tarımsal üretim ile olacağını savunmuşlardır. Paranın mal ve hizmetlere ulaşmayı kolaylaştıran bir mübadele aracı olduğunu varsaymışlardır. Fizyokratlar, mal ve para arasında ters bir akış olduğunu söylemiş ve esas olanın mal akışı olduğunu iddia etmişlerdir. Dolayısı ile paranın bizatihi servet manasına gelmeyeceğini, ancak servetin dağıtımını sağlayan bir araç olduğu savunmuşlardır (Commons, 1959, ss. 125-126). Bu dönemde toprak temel servet ve zenginlik kaynağı olarak görülmüştür.

Fizyokratlardan Anne Robert Jacques Turgot sermaye ile ilgili olarak, sermayenin emek gibi temel üretim faktörü olarak değerlendirilmesi gerektiğini kabul etmiştir. Parayı ise tasarruf etme ve kârlı alanlarda kullanarak zengin olma aracı olarak görmüştür. Yani nasıl toprak sahibi olup tarımsal üretim yaptıktan sonra bir servete sahip olunabiliyorsa paranın faiz karşılığında nemalandırılarak gelirinin toplanmasının da zenginleşme metodu olabileceğini söylemiştir. Parayı mala benzeten Turgot, faizi ise borç vermenin fiyatı olarak kabul etmiştir. Yani borç almak para alıp satmaktır. Bu alım satımdaki faiz ise paranın bir nevi zaman değeridir. Turgot, para sahibinin başkasına borç vermesi için bir gelire ulaşma gayesi taşıması gerektiğini belirtmiştir. Turgot ayrıca sosyal yardım haricinde ticaret ve yatırım yapmak amacıyla verilen paradan faiz almanın ekonominin gereği olduğunu düşünmektedir. Ayrıca borç paranın karşılığında ödenecek faizi, paranın miktarından ziyade yatırıma yönlendirilen sermayenin belirleyeceğini söylemiştir. Ona göre sermaye, tüketilmeyen sermaye malları veya bu malların satın alınmasında kullanılacak paradır. Turgot'a göre faizi belirleyen bir diğer unsur da para arzı ve talebidir. Yani borç verenin elinde bulunan para yahut borç talebinde bulunulan miktar, faizi belirler. Borç verilebilecek para ne kadar çoksa faizler düşük olur. Dolayısı ile faiz oluşumu da fiyat oluşumu gibidir (Turgot, 1795, ss. 30-31, 80-86; Ersoy, 2012, ss. 199-200). Günümüzde de para arzı ve talebi faizi belirleyen önemli unsurlardan birisidir. Paraya olan talep arttığında faizler artmaktadır. Yahut piyasada para miktarı yani arzı, para talebinden çok ise faizler düşmektedir.

Sermaye oluşumu için tasarruf olması gerektiği ve tasarruflar sayesinde faizlerin düşebileceği görüşünü savunan Turgot, bu sayede üretim potansiyelinin de artacağını söylemiştir. Lüks tüketim arttığı takdirde ise tasarruflar azalacak, faizler yükselecek ve yatırımlar azalacaktır. Bu durumda üretim de düşecek ve sonucunda ülke yoksullaşacaktır. Dolayısı ile Fizyokratizm lüks tüketimini sermaye oluşumu önünde engel olarak görmektedir. Turgot'un üzerinde durduğu bir diğer husus girişimcilik kavramıdır. Turgot, girişimcilerin yani döneminin zengin tarım işletmelerinin toprağı verimli kullandıklarını ileri sürmüştür. Zengin oldukları için toprağın verimini artıracak yatırımları yapma potansiyeline de sahip olan bu girişimcilerin tasarruflarını yatırıma dönüştüren sermayedar girişimci olduğu söylemiştir. Turgot, toplumda iki üretici sınıf olduğunu söylemiştir. Bu sınıfları girişimciler ve işçiler olarak ayıran Turgot, girişimcinin organize ettiği işinden kazandığı parayı bu girişimi yapmak üzere borç aldığı para sahibiyle paylaştığını, kârın bir kısmını ona faiz olarak ödediğini belirtir. Topraklarını kiraya verenlerde ise böyle bir riske ve yatırıma katlanma gereğinin duyulmadığını belirten Turgot, topraklarını kiraya verenlerin lüks tüketim ile bu gelirlerini harcadıklarını iddia etmektedir. Bu sebeple Turgot, bu kira gelirlerinin vergilendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Görüldüğü üzere Turgot'a göre, iktisadi zenginliğin kaynağı olan sermaye birikimini oluşturan tasarruftur. Sadece tarımda değil ekonomideki bütün sektörlerde kârdan ayrılan tasarruflar yeni yatırımları finanse ettiği için iktisadi yaşamın dayandığı temel kaynaktır (Turgot, 1795; Yılmaz, 2006; Kaymak, 2005).

Sermayeden 5 farklı alanda kâr elde edilebileceğini söyleyen Turgot, bu alanları (1) sermaye ile gayrimenkul olarak onun kirasını alma, (2) arazi parçası kiralayarak tarımsal üretimi organize etme, (3) sermayeyi sanayi veya kâr getiren malların üretiminde kullanma, (4) sermayeyi ticari faaliyetlerde kullanma ve (5) sermayenin yıllık faiz karşılığı borç verilmesi şeklinde sıralamıştır (Ersoy, 2012, s. 201). Azalan verimler kanununu ilk defa fark eden düşünür olan Turgot, belli bir toprak parçası üzerinde daha fazla emek ve sermaye kullanılmasının üretimi sürekli artmayacağını elde edilecek üretimin belirli bir süreden sonra düşeceğini söylemiştir (Ulutun, 1978, s. 225-226).

Sermaye konusunda önemli görüşleri olan Fizyokratlardan birisi de François Quesnay'dır. Fizyokratizmin esas kurucusu olarak kabul edilen Quesnay'ın iktisat ilmine en önemli katkısı ekonomik tablo (tableau oeconomique) olarak görülebilir. Kâinatta mükemmel bir düzen olduğunu ve bu düzenin Allâh'ın bir lütfu olduğunu söyleyen Quesnay, insanların bu düzenin kanunlarını ihlal ettikleri takdirde kendilerine de zarar verdiklerini söylemiştir. Liberallerin *birakınız yapsınlar* (laissez fair) olarak özetlenecek temel ilkesini Quesnay'ın fikirlerinde de görmek mümkündür. Quesnay da diğer tüm Fizyokratlar gibi toprağı servetin birincil kaynağı olarak görmüş ve tarımsal üretimi zenginliğin temeli olarak kabul etmiştir. Quesnay, net hasıla kavramında tarımın önemine dikkat çekmiş ve insanlığın refahını net hasılayı artırmaya bağlamıştır (Bell, 1967, s. 109). Ekonomik tablosunda bu hasılanın dağılımını gösteren bir bölüşüm modeli ortaya koyan Quesnay, insanları üretken sınıf (çiftçiler), toprak sahipleri ve kısır sınıf (tüccarlar, sanayiciler vb.) olarak üçe ayırmıştır. Hasılayı da bu üç sınıf arasında dağıtmıştır. Bu tabloda tarımsal üretim merkeze alınmış ve sermaye birikiminin çiftçilerde oluşacağı ve bu birikimin yeni yatırımlara döneceğı varsayılmıştır.

Fizyokratizm; Merkantilizm ile Klasik İktisadi Düşünce arasındaki bir dönemde etkin olmuştur. Bu düşüncenin temelinde, tarım alanında üretici olarak görülen çiftçilerin sahip olduğu artık ürünün ortaya çıkarılmasını ve tarımsal üreticinin sermaye birikimine kavuşmasını sağlayacak uygulamalar vardır. Fizyokratizm, özellikle liberal ve özgürlükçü fikirleri olan Klasikleri büyük ölçüde etkilemiştir (Ersoy, 2012). Bunun yanında Fizyokratların üretim faktörü olarak toprağı verdikleri önem sermaye oluşumunda tarımsal faaliyetleri Fizyokratizmde ön plana çıkarmıştır.

1.1.3. Klasik İktisadi Düşünce ve Kapitalizmde Sermaye Kavramı

Günümüzün en yaygın ekonomik sistemi olan Kapitalizmin temelini oluşturan Klasik İktisadi Düşüncenin, Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliğı* kitabını yayımladığı 1776 ile John Stuart Mill'in *Siyasal İktisadın İlkeleri* adlı eserini yayımladığı 1843 yılları arasındaki dönemde etkili olduğu söylenebilir (Sayar, 2008). Bu dönemde günümüzü şekillendiren iktisadi anlayışın temelleri atılmıştır.

Fizyokratlar gibi üretim sonucu elde edilecek hasılanın bölüşümü üzerinde önerilerde bulunan Klasikler, bunun toprak sahipleri, sermayedar-müteşebbis ve işçiler arasında dağıtılması gerektiğini söylemiştir. Klasikler, ekonominin arz yani üretim yönü üzerinde durmuşlardır. Devletin ekonomideki etkisinin sınırlı olması gerektiğini söyleyen ve parayı sadece mübadele aracı olarak gören Klasiklere göre sermaye sahibi ile müteşebbis arasında fark bulunmamaktadır. Girişimciler genel olarak sermaye sahipleridir ve günümüzdeki gibi başkalarının tasarrufunu borçlanarak yatırım yapacak girişimci kavramı o dönemde henüz yeterince gelişmemiştir. Dolayısı ile Klasik İktisadi Düşüncenin hâkim olduğu dönemde faiz ve kâr arasında net bir ayırım yapılmamıştır (Ersoy, 2012, s. 222). Bunun yanında çalışmak, üretmek ve tasarruf etmek; sermaye elde etmede başlıca amillerdir. Kişisel çıkar ise çalışmanın yegâne motivasyonudur. Klasik İktisadi Düşünce, üretimin artması ve tüketim hizmetlerinin gelişmesi konusunda çıkar ve fayda tatminini hedeflediği için bireysel eğilimler önemlidir. Kişisel çıkarlar ve fayda elde etme gayesi, insanı çalışmaya ve rekabete sevk etmektedir. Çünkü, insanlar kişisel çıkar elde edemeyecek ise üretim konusunda herhangi bir çabaya girmezler. Fakat insanlar için kazanç kapıları açık bırakılıp onlara ilerleme fırsatı tanınırsa durum farklı olacaktır. İnsanlar zahmetlerinin karşılığı olarak elde etmek istediği kazanç ve kârı elde edebildikleri sürece çalışacak ve üretim faaliyetlerine katkıda bulunarak servetlerini arttıracaklardır (İsmail, 1973). Bu servet altın, gümüş gibi değerli madenler olabildiği gibi sermaye malları da olabilmektedir. Bunun yanında mübadeleyi kolaylaştırmak için kullanılan kâğıt para da servet olarak nitelendirilmiştir.

Klasik İktisadi Düşüncenin kurucusu olarak görülen Adam Smith, kâğıt paranın, altın ve gümüş gibi ticarete kullanılabilmesini iddia etmiş ve bankaların üretime kredi vermelerinin ulusal üretimi artıran faydalı bir işlem olduğunu savunmuştur. Fiyat devriminden hareketle ülkede mal miktarı yani üretim değişmiyorken altın ve gümüş gibi kıymetli madenler ile para arzının artmasının sadece fiyatları arttıracığını, bu sebeple altın ve gümüş stokundan ziyade, ülke olarak zenginleşmenin ve refahı artırmanın kaynağı olarak sermaye oluşumunun hızlandırılması gerektiğini ileri sürmüştür. Smith, dış ticareti Merkantilistlerin gördüğü gibi sadece dünyadan kıymetli

madenleri ana ülkeye toplamak üzerine inşa edilmiş bir faaliyet olarak görmemiştir. O ticareti, ihtiyaç fazlası ürünleri satarak karşılığında sadece gerekli malların ithal edilmesi yoluyla daha geniş pazarlara açılma, iş bölümünü artırma ve ülkenin üretim potansiyelini artırma fırsatı olarak görmüştür (Smith, 1985; Ersoy, 2012, s. 243). Klasik iktisadi düşünce bu açıdan iktisadi büyümeden ziyade kalkınma temelli olarak da düşünülebilir.

Smith'in kâr tanımı artı gelir üzerinedir. Yani üretimdeki maliyetler (emek, hammadde) gelirden çıkarıldığında kalan net gelir kârdır [$Kâr = \text{Üretim Değeri} - (\text{Ücret} + \text{Hammadde})$]. Dolayısı ile kâr, sermaye sahiplerinin ellerindeki sermayeyi riskli işlerde kullanmalarının bir getirisidir. Kâr kavramı olmadan sermaye sahiplerinin yatırım yapması düşünülemez. Aynı şekilde işçilerin çalışması da sermayenin varlığına bağlıdır. Turgot gibi Smith de israfın olumsuz olduğunu düşünmektedir. Smith'in bu konulara eğilmesinin sebebi, ilgili dönemde iktisat ile etik arasındaki sıkı ilişkiden kaynaklanmaktadır. Smith kişinin kâr ederek gelirinin artırmasının ve bunu yine sermayesine ekleyerek üretimi artırmasının emeğin verimini artıracaklarını söylemiştir. Aynı şekilde birikim sahiplerinin bu birikimlerini faiz elde etme karşılığında onu işletene borç olarak verdikten sonra elde edilen kârdan pay alabileceğini belirtmiştir (Niehans, 1994, s. 68). Smith, anlaşılacağı üzere sermayesini kendi kullanmayan yatırımcıların bu sermayeyi borç olarak verdikten sonra gelir alabileceğini kabul etmektedir. Bu gelir ise artık kâr değil bir faiz geliridir.

Smith'e göre sermayenin kaynağı tasarruftur. Sermayenin artması ancak tutumlu olmak ile mümkündür. İsrâf ise sermayenin oluşumunu önler. Kişiler tasarruf edip bunu sermayelerine ekler ve bu sermaye ile yeni yatırımlar yaparlarsa hem kendileri hem de toplum için faydalı bir iş yapmış olurlar. Yeni yapılan bu yatırımlar sayesinde yeni iş imkânları oluşur. İşsizlerin iş bularak çalışması sağlanır, nüfus artar ve topyekûn toplumsal gelişme sağlanmış olur. Dolayısı ile müsriflik toplumu fakirleştiren, tutumluluk ise zenginleştiren kavramlardır. Sermaye oluşumunun hızlanması ile ücretler yükselecek ve kâr düşecektir. Smith yeni yatırımlar yapılmasını teşvik etmektedir. Çünkü zengin tüccarların tasarruflarını hep aynı işlerde ve aynı ticari faaliyetlerde kullanması sonucu karşılıklı rekabetin oluşacağını ve bu rekabetin

de sonucunda kârın düşeceğini iddia etmektedir. Faiz oranları ile kâr oranları arasında ilişki olduğunu söyleyen Smith, kâr oranının düşmesiyle faiz oranının da düşeceğini yahut tam tersi şekilde kâr oranının artışıyla faiz oranının da artacağını söylemiştir. Dolayısı ile Smith, kârı artırmadan faizi artırmanın mümkün olmayacağını iddia etmektedir. Smith'e göre faiz, borçlananın yaptığı işten elde ettiği kârı, borç aldığı sermayedar ile paylaştığı kısımdır. Bu durumda faizlerin yüksek olmasının fiyatlar üzerindeki etkisi ücretlerin fiyatlar üzerindeki etkisinden fazladır (Smith, 2016; Ersoy, 2012, s. 248).

Adam Smith'in iktisat tarihine ve iktisada en önemli katkılarından bir diğeri de serbest piyasa teorisinedir. Adam Smith, *Görünmez el (invisible hand)* kuramını ilk defa 1776 yılında yazmış olduğu *Milletlerin Zenginliği* adlı kitapta ortaya atmıştır. Bu kitabında insanların kendi çıkarlarını düşünürken izleyecekleri iktisadi faaliyetlerin toplumda genel bir ekonomik denge oluşturacağını iddia etmektedir. *Sizin akşam yemeği beklediğiniz bir kasap yahut fırıncı size iyilik yapmamakta aslında kendi açılardan şahsi çıkarlarını düşünmektedir* diyen Smith, kendi çıkarını daha iyiye götürmek isteyen bir kişinin topluma önemli bir fayda sağladığını iddia etmekteydi (Smith, 1985; Smith, 2016). Buradan şu sonucun çıkarılması hata olmaz; görünmez el, kendi çıkarlarını gözeten bireylerin ortaya çıkardığı sosyal bir iyileşme durumudur. Örneğin, zengin olmak isteyen ve sermaye birikimi yapmak isteyen bir iş adamının yapacağı üretim yahut ticaret toplumun da faydasına olacaktır. Dolayısı ile kendi çıkarının peşinde koşan bu iş adamı aynı zamanda topluma da fayda sağlayacaktır. Smith'e göre serbest piyasalar, kaynakları en etkin şekilde dağıtan görünmez el ile yönetilmektedir. Fakat görünmez elin piyasada etkin olabilmesi için hiçbir müdahaleye maruz kalmadan tek başına bırakılması gerekiyordu. Bu sebeple Klasiklerin *bırakınız yapınlar* (fr: *laissez-faire*) çağrısı üretim ve refahın depolitizasyonu için de bir çağrıdır. Özellikle, Adam Smith'ten sonra insanların eylemleri dikey ve yatay olmak üzere iki ayrı eksende ayrılmaya başlanmıştır. Dikey boyut, güç, otorite, yönetim, manipülasyon ve uyumsuzluk kavramları çevresinde şekillenmektedir. Görüldüğü üzere dikey alan daha çok politika ile ilişkilidir. Yatay eksen ise daha çok refah, özgür seçim, değişim ve denge gibi ekonomik kavramlar ile alakalıdır. Bu önyargılı yaklaşım sonrasında çeşitli sorunlar oluşturmaya başlamıştır. Özellikle politika ve ekonomi

arasındaki keskin ayrım bu iki temel ayağı güç ve refah birlikteliği şeklinde bir araya getirmeye çalışan yöneticilerin elinde olumsuz sonuçlar doğurmuştur (Nitzan & Bichler, 2000, s. 67).

Adam Smith'in kurmuş olduğu modelde milli servetin temel dayanakları; ihtisaslaşma sermaye birikimi ve teknolojidir. Sermaye birikimini ve verimliliği artıran teknolojinin üretime sokulması ile üretim daha fazla artacaktır. Artan üretim ise daha fazla dış ticaret yapılmasını sağlayacak ve büyümenin tam anlamıyla artmasını sağlayacaktır. O halde sermaye birikiminin bir diğer kaynağı verimlilik artışıdır. Verimlilik artışı ise ihtisaslaşma ile mümkündür. İhtisaslaşmayı sağlayan başlıca faktör ise iş bölümüdür. Dolayısı ile Smith'e göre sermaye artışını sağlayan temel faktör, verimlilik artışını sağlayacak olan üretimde iş bölümü ve iş bölümünün getirmiş olduğu uzmanlaşmadır (Aytekin, 2017). Başarılı şekilde yapılan iş bölümü, sermaye birikimi oluşmasını sağlayan döngünün ilk aşamasıdır.

Sermayeyi fiziksel manada ele alan Adam Smith sermaye birikimini ülkelerin refahı için önkoşul olarak kabul etmiştir. Bunun için de fiziksel üretim yapan ve verimliliği ölçülebilen emeğe özel önem vermiştir. Emek anlamında ise herhangi bir maddi üretim yapmayan fakat hizmet üreten müzisyenler, hukukçular gibi meslek gruplarının emeğini verimsiz olarak tanımlamıştır. Smith, fiziksel üretimin kaynağını emek olarak görmektedir. Smith'e göre fiziksel üretim ise toplumdaki zenginliği belirleyen verimli faaliyetleri ifade etmektedir. Toplumdaki zenginliği artıracak olan ise sermaye birikimidir. Smith, net gelirin o dönem en önemli üretim faktörleri olan toprak ve emeğin, toprak sahipleri ve sermaye sahipleri arasında bölüşüldüğünü söylemektedir. Oysa Smith'in iddia ettiği gibi sermaye birikiminin gerçekleşmesi toplumun faydasını her zaman artırmamaktadır. Özellikle kapitalist sistemde sermaye birikimi sermaye sahibinin refahını artırmakta ve tüm topluma bu fayda yayılmamaktadır. Çünkü paranın salt birikim aracı olarak görülmesi adil gelir dağılımının önündeki engellerden birisidir (Madi, 2014, ss. 76-77). Bu sebeple değişim aracı olması paranın aslı görevi olarak görülmelidir.

Kapitalizm anlaşılacağı üzere faiz ile elde edilen gelir konusunda herhangi bir kısıt ortaya koymamaktadır. İllâhî dinlerde yasak olan faiz, kapitalizmde sermayenin doğal getirisi olarak görülmüştür. Bunun ötesinde gerek zihin yapısı gerekse de sistemin işleyişi açısından borçlunun değil alacaklının menfaatinin garantiye alındığı bir düzen kurmaya çalışan kapitalizmde en mutlu ve refâh sahibi insanlar, servetlerini artırarak biriktirebilen kişilerdir. Borç veren kişinin kazancı Kapitalizmde önceden garanti altına alınmıştır. Sermaye ve serveti nasıl elde ettiğine bakılmaksızın bu serveti elinde tutan kişinin faiz ile getiri elde edebilmesi, bu kişinin emek gücü ile üretime girme motivasyonunu ortadan kaldırmaktadır (İsmail, 1973). Sermaye sahibi bu serveti elinde toprak şeklinde yahut nakit olarak tutabilir. Bu servet toprak ise geliri kira olacaktır. Nakit ise getirisi faizdir.

Smith, sermayeyi sabit ve döner sermaye olarak ikiye ayırmıştır. Sabit sermaye, sermayedarın üretim için sabit tüm mal varlığını yani arsasını, makinelerini, ticari araç gereç ve makineleri ifade eder. Döner sermaye ise üretim ve ticari faaliyetlerde sürekli olarak kullanılan ve dolaşan gelir getiren değerler olarak tanımlanabilir. Üreticinin tasarruflu olması sermaye birikimini sağlar. Milli gelir de böyle bir birikim ile büyür. Daha fazla birikim, üreticinin üretim için daha fazla işçi çalıştırması anlamına gelir. İşçiler yemek, giysi ve konaklama ihtiyacı hissedecektir. Dolayısı ile toplam talep işçilerin bu zaruri ihtiyaçlarını karşılamak için artacaktır. Bu da sonraki dönemde daha fazla üretim demektir. (Canterbery, 2001, s. 50). Görüldüğü üzere Smith'in sermaye birikimi için olmaz ise olmaz koşulu tasarruflu üreticidir. Smith, yatırıma dönecek olan tasarrufun ileriki dönemdeki büyümeyi teşvik edeceğini belirtmiştir. Emeğin verimini artıran bir araç olan sermaye ise emeğin bir ürünüdür. Smith'in tasarrufun üzerinde özellikle durması önemlidir. İnsanın fitratından ötürü beslenme, eğlence gibi ihtiyaçlarını karşılamak için harcama yapacağını ve bu tutkunun şiddeti nispetinde birikimlerini sıfırlayabileceğini belirtir. Fakat bu istek sürekli olarak devam etmez ve insanların ihtiyattan dolayı günümüzdeki gelirlerinden bir kısmını gelecekte harcamak üzere tasarruf edeceklerini belirtir. Stok değişken olan servetin artması ise ancak tasarruf ile mümkündür. Tasarruflar kişinin ileride gelirlerini daha fazla artıracak yatırımlar yapılmasına da vesile olacaktır (Smith, 1985, s. 280). Kişinin veya geniş

anlamda ülkelerin kendi tasarrufları yok ise yeni yatırımlar için başka kişilerin veyahut ülkelerin tasarruflarını kullanmak zarurî hale gelir.

Fiyatlarda olduğu gibi faizin de arz ve talebe bağlı olarak değişeceğini söyleyen Smith, sermayeye talebin fazla olması durumunda faizlerin artacağını, sermaye birikiminin yeterli olması halinde ise yeterli arz olduğu için kâr marjının ve faizlerin düşeceğini belirtmiştir. Smith, faizin tamamen yasaklanamayacağını, bunun yüksek faizli tefeciliğin önünü açabileceği için önceden belirlenmiş faiz hadleri kontrolü ile faizin serbest bırakılmasını savunmaktadır. Fakat bu oranın piyasada oluşan faiz oranının altında olmaması gerektiğini de belirtmiştir. Sermayenin atıl kalmamasını savunan Smith, sermayenin üretimde özellikle toprakların veriminin artırılması, tarımsal üretim faaliyetleri, balıkçılık, madencilik ve sanayi gibi alanlarda kullanılmasının üretkenliği artıracığını bunun sonucunda da ülkenin zenginleşeceğini söylemiştir. Sermayenin özellikle bu dört temel alanda değerlendirilmesinin ülkenin servetini büyüteceğini ve bu alanlara yatırım yapacak yeterli sermayesi olmayan ülkelerin ise zenginleşip vatandaşlarının gelirini artırmasının olanaksız olduğunu belirtmiştir. Smith, ülke içindeki ticarete yatırılan sermayenin iç üretimi, dış ticarete yatırılan sermayeden daha fazla artıracığını da iddia etmiştir (Ersoy, 2012, s. 250).

Adam Smith iş bölümü tarifini yaparken emeğin verimi üzerinde de durmuştur. Zira bir alanda ihtisaslaşmamış emek verimsizdir. Ülkelerin zenginleşmesinin olmazsa olmaz koşulu olarak ise sermaye birikimini görmüştür. Bir devletin topraktan yahut emekten aldığı üretimin artması için iki yol vardır. Biri çalışan sayısını artırmak diğeri ise çalışanların verimini artırmaktır. Fakat emeğin marjinal getirisi yarasından anlaşılacağı üzere çalışan sayısını da sürekli artırmak mümkün değildir. Bu sebeple bu çalışanlara ayrılan sermaye miktarının yahut onlara ödenen ücret miktarının artırılması da üretimin miktarını artıracak diğer hususlardır. Çalışanların verimliliğinin artması, onların kullandıkları makine ve diğer aletlerin artırılması ve ihtisaslaşmayı artırmak için iş bölümünün tesis edilmesiyle mümkün olur. Anlaşılacağı üzere sermaye, üretimde her türlü aşamada gereklidir. Üretimini artırmış bir ülke diğer döneme daha fazla sermaye birikimi artırabilir. Bu sayede daha fazla üretim yapabilir hale gelmiş

olur (Adelman, 1972 aktaran Cengiz, 2013, s. 51). Sermaye birikimi oluşmasını sağlamak ise iş bölümü ve tasarruf ile mümkündür.

Bir diğer Klasik olan Thomas Robert Malthus her ne kadar nüfus teorisi ile bilinse de sermaye konusunda önemli görüşleri vardır. Malthus, Smith gibi sermayeyi stok değişken olarak almamıştır ve sermayeyi Smith'in kullandığı gibi stok şeklinde değil direkt sermaye (*capital*) kavramını kullanarak ifade etmiştir. Malthus, bir milletin kâr elde etmek için kullandığı tüm maddi değerlerin sermaye kavramı ile ifade edilebileceğini söylemiştir. Ücret nasıl emeğin bedeli ise kâr da sermayenin bedelidir. Emek, sermaye tarafından desteklendiği takdirde üretim artacaktır. Dolayısı ile her üretim faktörü üretilen değerden oransal olarak payını alacaktır. Sermaye de üretime giren bir faktördür ve üretilen değerden payını alacaktır. Bu pay, üretilen değer tamami olamaz çünkü başka üretim faktörlerinin de bu üretimde payı vardır. Malthus, üretilen malın değerinin emek ve sermaye arasında bölüşürüleceğini söylemektedir. Dolayısı ile bir tarafın payının artması durumunda diğer tarafın alacağı pay da o oranda azalacaktır. Malthus da Smith gibi kâr ve faiz arasında pozitif korelasyon olduğunu belirtmiş, piyasada sermayenin yani borç verilecek paranın az olması durumunda faizlerin ve kârın da yüksek olacağını iddia etmiştir (Malthus, 1836; Ersoy, 2012, s. 266).

Uluslararası ticaretteki mukayeseli üstünlük teorisi ile tanınan David Ricardo ise kâr ve sermayeyi bir bütün olarak ele almıştır. Ricardo, kârın sermaye oluşumunu sağlayacağını, sermaye oluşumunun toprak ve emeğin verimini artıracığını ve bunun sonucunda ülkenin de servetini artıracığını belirtmiştir. Aynı şekilde sermaye oluşumu sürecinin yavaşlaması ve bozulmasının da ülkeyi fakirleştireceğini söylemiştir. Bu sebeple ülkede uygulanacak sanayi politikalarının sermaye oluşumuna katkısı oranında başarılı kabul edilebileceğini belirtmiştir. Örnek olarak, sermaye oluşumuna katkı yapacak verim artırıcı bir teknolojinin desteklenmesi ve uygulanması sonucu toplam gelirin artacağını, fiyatların düşmesi ile de insanların daha fazla mal alabileceklerini belirtmiştir. Diğer Klasik düşünürler gibi Ricardo da faiz yahut kâr getirisi arasında ayırım yapmamıştır. Kârı, sermayenin vazgeçilmez kazancı olarak gören Ricardo, kâr olmadığı takdirde sermaye sahiplerinin yatırımdan kaçınacaklarını

söylemiştir. İŖten beklenen kâr oranının sermayenin o alanda yatırım yapıp yapmayacağını belirleyeceğini söylemiş ve kâr oranı yüksek alanlara sermayenin yönelmesini yahut tam tersi piyasa mekanizması ile kâr oranı düşen alanlardan sermayenin uzaklaşmasını tabi kabul etmiştir. Smith gibi Ricardo da sermayeyi sabit ve döner sermaye olarak ikiye ayırarak değerlendirmiştir. Sabit sermayenin üretim sürecinde birçok kez kullanılabilen bina, makine gibi varlıklar olduğunu, döner sermayenin ise üretimin belirli aşamasında kullanılan, sahibine daha kısa sürede dönen sermaye olduğunu söylemiştir (Ricardo, 2001; Ersoy, 2012, ss. 284-285; Öztürk, 2010, ss. 64-65).

Sermaye oluşumunun sadece sahiplerine değil toplumun yararına olduğunu söyleyen bir diğer Klasik düşünür de Jean Baptiste Say'dır. Say bir ülkede sermaye oluşumu arttıkça ulusal sermaye stokunun da büyüyeceğini söylemiştir. Yaşadığı dönemde Say, sermaye yoğun ürünlerin üretilmesiyle emek yoğun üretime olan talebin düşmesini gözlemlemiştir. Bu sebeple Say, makineleşmenin sebep olduğu işsizlikten ötürü makineleşmeye ve sermaye oluşumuna karşı çıkanlara karşı bu durumun uzun dönemde yeni istihdam alanları açacağını ve bu sayede emek talebinin artacağını savunmuştur. Sermayenin bir ülkenin coğrafi yapısı, toplumun ahlaki değerleri ve talebine göre oluşacağını söyleyen Say, sermaye oluşumu için toprağın ve el sanatlarının geliştirilmesi, nihai mal üretiminin artırılması gibi yatırımlar olması gerektiğini söylemiştir. İktisadi büyüme ve pazarın büyümesi sayesinde sermaye birikiminin makineli üretim ve ileri teknolojik gelişmeler sağlayacağını iddia etmiştir. Say, Ricardo ve Malthus'un girişimci ve sermaye sahibini birbirine karıştırdığını düşünmektedir. Girişimcinin elde ettiği kâr, emeğinin karşılığıdır. Girişimci, risk alarak yatırım yaptığı için kazancının seviyesi de yüksektir. Bu anlamda girişimci, üretimde ve gelir dağılımında önemli bir yere sahiptir (Say, 1971; Hamitoğulları, 1982; Ersoy, 2012, s. 294; Öztürk, 2010, s. 68).

Sermaye ve sermayenin iktisadi sistemi olan Kapitalizm tarihsel bir toplumsal sistemdir (Wallerstein, 2016, s. 15). Yani Kapitalizmin gelişimi tarihsel bir olgudur ve bu süreç içerisinde Kapitalizmin gelişmesiyle toplumsal dönüşümler de meydana gelmiştir. Sombart, Kapitalizmi geliştirici yenilikler rejimi olarak tanımlamıştır.

Kapitalizmin sağladığı sermaye birikimi ortamı özellikle Batı’da iktisadi ve sosyal hayatı büyük ölçüde değiştirmiştir. Kapitalizmin 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın başlarına kadar sağlamış olduğu maddi büyüme önceki dönemlerin çok üzerindedir. Örneğin bu dönemde 18. yüzyılın başlarında dünya nüfusunun yüzde 10’u kapitalist ülkelerde yaşıyorken yüzyıl sonunda bu oran yüzde 30’a çıkmıştır (Hamitoğulları, 1982, ss. 188-189). Gerek göç gerekse bu bölgedeki nüfus yoğunluğunun getirmiş olduğu doğurganlık bu hususta başlıca sebepler olarak görülebilir.

18. yüzyılın sonunda yaşanan Sanayi Devrimi, sermayeye bakışı da oldukça değiştirmiştir. Sermaye bu dönemde de yeni yatırımlar için temel kaynak olarak görülmüştür. Hızlı sanayileşme sürecinde yapılacak fabrikalar için daha fazla sermaye birikimine ihtiyaç duyulmuştur. Bu süreçte tüm üretim kaynakları sanayileşme faaliyetlerine yönlendirilmiştir. Emek de bu üretim kaynaklarından birisidir. Üretim arttıkça sermaye birikiminin artması, sermaye sahiplerini daha fazla zengin etmiş ve bu zenginleşme ile sermaye sahiplerinin daha cömert olup işçilere daha fazla ücret vereceği düşünülmüştür. Oysa gerçekte ortaya çıkan durum ve yaşananlar farklı olmuştur. İlgili dönemde fedakâr olması beklenen ve mahrumiyete mahkûm edilen sınıf, işçi sınıfı olmuştur. Kapitalist dönemde uygulanan politikalar sermaye yanlısı olarak gerçekleşmiş ve işçiler, büyük sermaye sahibi zenginler karşısında korumasız bırakılmıştır. Devlet politikaları, bu zenginleşme hırsı üzerine kurulduğu için iktisadi yapı hukuksal yapıyı tanzim etmiş ve işçilerin hakları hukuki olarak savunulamamıştır. Çünkü işçilerin istenilen şekilde ve yoğun bir biçimde çalıştırılması üretimi artıracak ve sermaye birikimi oluşmasını sağlayarak sermaye sahiplerini daha da zenginleştirecektir. Bu zenginleşme hiçbir zaman doyum noktasına ulaşmamış, elde edilen fazla birikim işçilere değil sermaye sahibi grubun lüks ihtiyaçlarını karşılamaya yönelmiştir (Hamitoğulları, 1982, ss. 204-206; Kozak, 1992). Bu sebeple Kapitalizme yönelen en önemli eleştirilerden biri ortaya çıkardığı gelir adaletsizliğinedir.

1970’lerden itibaren ise sermaye birikiminin dünya ölçeğinde etkin hale geldiği ve sermayenin genişleme, merkezileşme ve yoğunlaşma eğiliminin dünya genelinde belirleyici olduğu açıktır. Kapitalizm özellikle 1980’lerden sonra hâkim iktisadi sistem olmuş ve bu durumu gerek askeri gerek finansal gerekse de siyasal açıdan dünyaya

kabul ettirmiştir. Erken kapitalistleşen ülkelerde özellikle sermaye birikiminin yeniden değerlendirilme sürecine girmesiyle bireysel sermaye birikimi yapan kapitalistler de sermayelerini uluslararasılaşma sürecine sokmuştur. Bu süreçte sermayenin dünyadaki değerlendirilme metotları para sermayesi açısından mekân ve ülkeleri ön plana çıkarmıştır. Üretim sermayesi ise daha çok maliyetleri göz önünde bulundurmaktadır. Geç kapitalistleşen ve erken kapitalistleşen ülkeler arasında refâh ve iktisadi kalkınma farkı bulunmasının sebebi, sermaye birikiminin geçirdiği para-sermaye, ticari sermaye ve üretim sermayesi aşamalarıdır. Erken kapitalistleşmiş ülkelerde belirleyici olan para, ticari ve üretken sermaye döngüsü geç kapitalistleşen ülkelerde belirli bir gecikme ile devam etmektedir (Ercan, 2002). Dolayısı ile ülkeler arası farkın kapanması sermayenin uluslararası hâle geldiği günümüzde oldukça zordur. Sermayeyi elinde tutan ülkeler, gelişmekte olan ülkelere faiz karşılığı borç verme gücüne sahip oldukları için sermaye belirli ülkelere toplanmaktadır.

Wallerstein, ilk baskısı 1983'te yapılan kitabında kapitalizmi sadece kapitalizm olarak tanımlamamaktadır. Ona göre sermayeye sadece birikmiş zenginlik demek eksik bir tanımdır. Sadece para yahut makineler, tüketim malları stoku yani maddi ürünler tarihsel kapitalizm anlamında kullanıldığında sermayeyi tanımlamada yetersiz kalmaktadır. Tarihsel kapitalizm kavramı çerçevesinde sermaye ele alındığında bu sermaye daha fazla sermaye elde etmek için kullanılan sermayedir. Bu sermayenin bir kısmı her ne kadar üretim ve yatırıma ayrılıyor olsa da kapitalist anlayış içerisinde sermayenin temel amacı sermaye birikimi oluşturmaktır. Yani sermayenin öncelikli amacı daha fazla sermaye elde etmektir (Wallerstein, 2016, s. 16). Bunun yanında en başta yaşanan iktisadi sıçramayı temsil eden ilk birikim kavramı; sermayenin diğer zenginlik ve kâr türlerinin herhangi birinden farklı olmayan ön/ilkel birikimdir. Bu birikim temelde yeniden yatırımı sağlayan birikim ile aynıdır. Bu tanımlamanın yapılmasının sebebi ticaret toplumunun olgunluğa erişmeden önceki gerekli sermaye birikimini temsil etmesidir. Bu sebeple ilkel olarak anılmaktadır (Wood, 2003, s. 39).

Günümüzde ise Kapitalizmin getirmiş olduğu sermaye birikimi büyük üreticilerin küçük üreticiler üzerinden tam anlamıyla hâkimiyet kurduğu bir durum oluşturmuştur. Daha düşük maliyetler ile borçlanabilen ve daha düşük maliyet ile üretim yapan

dolayısı ile daha düşük fiyatlar ile ürünlerini satma imkânı bulan büyük üreticiler aynı zamanda çalışanlar üzerinde de önemli bir tahakküm kurabilmiştir. Bunun ötesinde üretken sermaye dahi günümüzde geri plana düşmüş ve sermaye mekanizmalarının dönüşüm sürecinde son dönemde para sermayesini, para sermayesini kontrol edenleri ve para sermayesi sahiplerini dünyada belirleyici konuma getirmiştir. Kapitalizmin geldiği son süreçte sermayeler arası rekabet de artmıştır. Parasal sermaye ile üretken sermaye arasındaki çatışmalar görünür hale gelmiştir. Örneğin parasal sermaye yüksek faiz ile borç vermek ister iken üretken sermaye daha düşük borçlanma oranı ile borçlanmak istemektedir (Ercan, 2002). Özellikle 1929'daki Büyük Buhran'dan sonra Keynes'in görüşleri ile nihai hâlini alan günümüz iktisadi zihniyeti, parasal sermaye ile üretken sermayenin çekiştiği ortamın oluşturulmasına zemin hazırlamıştır. Bu zihin yapısı, sermaye birikimi ve verimlilik kavramlarının, iktisadi büyümenin yegâne şartı olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Bu anlayış tüm dünyada hâkim paradigma haline gelmiştir (Keynes, 1929a; Keynes, 1929b; Hamitoğulları, 1987, s. 18).

İktisadi kalkınma için kapitalizmde önemli yeri olan sermayenin birikiminin bu kalkınmayı sağlaması, sermayenin yatırıma dönüştürülerek değerlendirilmesine bağlıdır. Kapitalizmde, üretim faktörlerini bir araya getirerek üretimi sağlayan ve sermaye birikimine bağlı olarak üretimin artırılmasını, artan üretimin belirli kısmını ise birikime ayırarak yeni yatırımlar yapan kişi girişimcidir. Bu sebeple kapitalizmin sermayeye bakışı incelenirken bu sermayenin üretime aktarılması, üretimden tasarruf edilerek sermaye birikimi sağlanması ve bu birikimin yeniden yatırım ve üretime dönüştürülmesinde girişimcinin rolü hayatidir (Ersoy, 1987, s. 200). Girişimci, modern dönemde ülkelerin iktisadi büyüme için önem verdiği bir konuma yükseldi. Ülkelerin girişimciler için verdiği teşvikler ve sağladığı kolaylıklar bu önemin en büyük göstergesidir.

1.1.4. Sosyalizmde Sermaye

Sanayi Devrimi'nin sonuçlarından birisi olarak Kapitalizmin gelişmesi görülür. Sosyalizm ise Kapitalizmin büyük işletmeler ortaya çıkarıp çok sayıda işçinin düşük ücretler ile çalışmasının yani Sosyalizmin deyimiyle emeğinin sömürülmesine tepki

olarak ortaya çıkmıştır. Yoğun sanayileşme ile kırsal bölgelerden şehir merkezlerine göçün artması gelişen teknoloji ve sağlık imkânlarının artması ile ölüm oranlarının nispeten düşmesi ve teknoloji geliştikçe emeğe olan bağımlılığın azalması işsizliği arttırmış ve kentlerde ciddi anlamda kötü hayat koşullarında insanları yaşamaya mecbur bırakmıştır. Bu süreçte Kapitalizmin açtığı sorunlara karşı Sosyalizm çözüm olarak görülmeye başlamıştır (Ersoy, 2012, ss. 323-324). Çalışma hukukunun olmadığı bu dönemde ortalama çalışma süresi günlük 13-15 saati bulmuş ve çok küçük yaşta çocuklar bile istihdam edilmeye başlamıştır. Yani işçilerin adeta köle olarak görüldüğü bu ortam, Sosyalizm ile kendi antitezini geliştirmiştir. Weddigen'in iddia ettiği üzere insanlar eğer bir hareketin çoğunlukla olumsuz yönlerine maruz kalmışlar ise tamamen zıt yöndeki hareketlere kaymaktadır. Bu duruma örnek olarak ise Weddigen, Liberalizmin ortaya çıkışından önce toplumda kolektif düşüncenin hâkim olması örneğini vermektedir. Kolektif düşüncenin Avrupa'da iktisadi açıdan durağanlığa sebep olduğunu, insanların da bu durgunluğa karşı Liberalizm gibi karşıt hareketin peşinden gittiklerini ifade etmektedir. İnsanların ifrat veya tefrite meyilli olduklarını ifade eden Weddigen, serbestî fikrinin uçlarda yaşanmasının sonucu olarak da sosyalizm fikrine yönelimin başladığını söylemektedir (Weddigen, 1951).

Sosyalizm tanım olarak üretim araçlarının özel mülkiyete değil kamu mülkiyetine ait olduğu ve bireysel sorunlardan ziyade toplumsal sorunlara odaklanılan ve üretimin kâr amacıyla yapılmadığı iktisadi sistemdir. Dolayısıyla bu sistem bireysel özgürlükleri ve özel mülkiyeti sınırlandırılmış ve önceden planlanmış bir ekonomik düzen öngörmüştür. Sosyalizmin fikir babası olarak görülen Marx ise Sosyalizmi üretim, dağıtım ve değişim araçlarının devlet yönetiminde olduğu sistem olarak tanımlamıştır (Talas, 1980, s. 145). Sosyalizmde üretim konusunda başlıca karar alıcı devlettir.

Sosyalistler sermaye birikimini krize meyilli ve durgunluğa mahkûm görmektedir. Dönemsel müdahalelerin krizi erteleyebileceğini fakat sonsuza dek bu durumun sürmeyeceğini savunmaktadırlar. Krize giden bu döngüyü kıracak tek dönüşümün ise Kapitalizmden Sosyalizme geçiş olduğunu söylemektedirler. Çünkü talep eksikliği ve yatırım fırsatlarının olmaması, Kapitalizmde krizlerin tetikleyicisidir ve sermaye

oluşumunu kurtaracak tek şey Kapitalizmin, Kapitalist olmayan ortamları da içerisinde olarak genişlemesidir (Schmidt, 2010, s. 94).

19. yüzyılda tartışılmaya başlanan sosyalizm, kapitalizmin sebep olduğu sefalet, krizler ve problemlere çözüm arayışının bir sonucudur. Sistem ve pratik olarak ilk defa Rusya'da 1917 yılından itibaren uygulanma fırsatı bulan Sosyalizm, özellikle yoksulluğun hayat biçimi haline geldiği az gelişmiş ülkeler için kurtuluş formülü, Kapitalist ekonomiler için ise bir tehditti (Ersoy, 2012, ss. 324-325). Yaşadıkları dönemde kapitalizmin yol açtığı yıkımları gören iktisatçılar, bu sorunları ortadan kaldırmak için Sosyalizm gibi Kapitalizmin tam karşıtı bir düzen öngörmüşlerdir. Oysa bu iki uç iktisadi fikir insanların ihtiyaçlarına cevap vermekte yetersiz kalmıştır.

1773 tarihinde dünyaya gelen Sosyalist iktisadi düşünürlerden olan İsviçreli Jean-Charles-Léonard Simonde de Sismondi'nin fikirleri şahit olduğu Sanayi Devrimi'nin yol açtığı sorunlar ile şekillenmişti. Özellikle teknoloji yoğun üretime geçen firmaların işçileri işten atması ve örgütlü olmayan işçilerin yaşadığı sıkıntıları da gören Sismondi aynı zamanda milli sermayenin oluşumu, dağılımı ve dolaşımı konularını inceledi. Klasik iktisatçılar gibi sermayeyi sabit ve döner sermaye olarak ikiye ayıran Sismondi fabrikalar gibi binaları, ekilen araziye, üretimde kullanılan makineleri, ulaşım taşıtlarını yani üretime katkıda bulunan tüm malları ve varlıkları sabit sermaye olarak kabul ediyordu. Sismondi, sabit sermayenin getirisini ise rant olarak tanımlamıştı. Döner sermaye ise diğer tüm değişken girdiler idi. Kâr ise üretim ile elde edilen getirilerden maliyetleri çıkardıktan sonra kalan kısımdı. Sermayeyi milli sermaye olarak gören Simondi, rant ve kârların toplamının, üretimi sürekli kılabilecek olan yatırımlara kaynak sağlayacağını savunmaktaydı. Sermaye oluşumunun serveti artırdığını söyleyen Simondi, Merkantilistlerin tersine dış ticaret olmadan milli servetin artabileceğini söylemekteydi. İthalat ve ihracatı kurduğu sistemde göz ardı eden Sismondi, eğer üretim tüketimden fazla ise ve ihracat da yoksa yığılan ürünlerin fiyatların düşmesine sebep olacağını ve dolayısı ile de bu durumun ekonomiye olumsuz etkileyeceğini iddia etmişti. Daha sonra modeline dış ticareti de ekleyen Simondi net yatırımların net ithalattan büyük olduğu sürece ekonominin büyüyeceğini ifade etmiştir (Ersoy, 2012, ss. 331-333; Yılmaz, 2006 s. 186). Dolayısı ile Sosyalist

düşünürlerin de ülkelerin makroekonomik büyüme ve kalkınma süreçlerine ilgi gösterdiğini söylemek mümkündür.

Sosyalizmin öncülerinden ve fikir babalarından sayılabilecek Robert Owen, Sanayi Devrimi'nin başladığı İngiltere'de, fabrikalarda yöneticilik yaptığı için sistemin getirdiği sorunları iyi okuyabiliyordu. Owen'in savunduğu görüşleri sadece teoride bırakmaması ve bunları uygulayabilmesi oldukça önemlidir. Owen, sermaye sahiplerinin işçilere çok düşük ücretler ödeyerek büyük kazançlar elde etmesini eleştirmiştir. Yoksulluğu doğal bir süreç olarak görmeyen Owen, onların yoksul olmadıklarını yoksul bırakıldıklarını iddia etmiştir. Bu olumsuzlukların sebebi olarak kâr hırsını gören Owen, kârın kalkmasıyla adil fiyata ulaşılabileceğini söylemiştir. Dolayısıyla sermaye birikimine karşı olan Owen, zenginlerin kâr ederek servet biriktirmelerinin diğer insanları fakirleştirdiğini iddia etmiştir (Ersoy, 2012, s. 337; Uslu, 2015).

Sosyalizmin belki en bilinen ideoloğu Karl Heinrich Marx (Marks)'tır. Marx, Almanya'da doğmuş ve sonradan Protestan olmuş Yahudi bir aileye mensuptu. Ricardo'nun emek değer teorisinden yararlanan Marx yeni bir değer önerisi sunmuştur. Marx, bu teoriyi sunarken iki farklı ürünün mübadele edilebilmesinin sebebini aralarında müşterek bir özellik olmasına bağlamıştır. Mübadelede faydaya bakılmamaktadır. Bakılan şey müteakabiliyetin kâfi miktarda olup olmamasıdır. Bu durum ise malın kullanım değerine bağlıdır. Eşyadaki bu kullanma kıymeti bırakıldığında kalan özellik ise malın bir çalışmanın yani emeğin mahsulü olmasıdır. Dolayısı ile malın değeri ona harcanan emek ile ilişkilendirilmiştir (Marks, Sermaye, 1933). Önemli eserlerinden birisi olan Komünist Manifesto'da Marx, insan toplumlarının tarihini sınıflar mücadelesi tarihi olarak görmüştür. Hür ile köle, soylu ile avam, lord ile serf, usta ile çırak gibi sınıflar arasında sürekli devam eden bir çatışma mevcuttur. Fransız İhtilali'nden sonra ise burjuva ile işçiler arasındaki mücadele başlamıştır. Üretimde en büyük paya sahip olan ve en mühim rolü oynayan işçinin bilek kuvvetinden başka herhangi bir dayanağı yok iken burjuva sınıfı iktisadi sisteme yön vermekte ve elinde bulundurduğu servet ile siyaseti dahi tekelinde tutmaktadır. Sık bilinenin aksine Marx, bu doğrultuda servetin toplumun bireyleri

arasında tamamen eşit olarak dağıtılmasını kastetmemektedir. Servet dağılımı, toplumun tarihi tekâmül ile kaydetmiş olduğu gelişme seviyesi ve toplum içindeki temel üretim araçlarının çeşitliliğine bağlı olarak değişebilmektedir. Marx, kâr getiren sermayenin önemli kısmının üretim araçlarının çoğaltılmasına, iktisadi ve kültürel hedeflerin gerçekleştirilmesine ve topluma fayda getirecek diğer faaliyetlere ayrılması gerektiğini savunmaktadır. En nihayetinde kalan kısmın ise işçiler arasında her birinin yapmış olduğu işin kemiyet ve keyfiyetine göre dağıtılabileceğini söylemektedir (İsmail, 1973).

Marx, Klasik İktisadi Düşünceyi sermaye oluşumu hususunda da eleştirmektedir. Sermayeyi biriktiren kapitalistlerin kendi kontrolleri altında bu işlemi yaptıklarını ve biriktirdikleri sermaye sayesinde daha büyük miktarlarda üretim yaptıklarını söylemiştir. Bu sürece de sermaye yoğunlaşması ismini vermiştir. Yoğunlaşmanın, birikim olmadan gerçekleşemeyeceğini iddia eden Marx, sermaye yoğunlaşmasının üretimde daimî suretle artış meydana getirdiğini ve süreç içerisinde de rekabeti kısıtladığını söylemektedir. Marx'ın üzerinde durduğu bir diğer husus ise sermayenin merkezileşmesidir. Sermayenin yoğunlaşmasından farklı olarak, sermayenin merkezileşmesinden kasıt halihazırda var olan sermayelerin bir araya gelmesidir. Dolayısı ile sermayenin merkezileşmesinde herhangi bir sınır bulunmamaktadır. Bir yerde birçok kişinin kaybettiği bir sermaye, diğer bir yerde tek bir kişinin elinde toplanabilir. Bu toplanma merkezileşmeyi göstermektedir. Merkezileşme bu sebeple sermaye birikiminden ve sermaye yoğunlaşmasından farklıdır. Marx, rekabetin kendisini bizatihi sermayenin merkezileşmesini sağlayan unsurlardan birisi olarak görmektedir. Rekabet yüzünden küçük işletmelerin, büyük işletmeler sayesinde kolaylıkla ortadan kaldırıldığını yahut satın alındığını söylemektedir. Marx, sermayenin merkezileşmesine sebep olan diğer bir faktörü ise kredi sistemi olarak görmektedir. Marx, kredi sistemini sadece bankalar ile sınırlı tutmamış, yatırım kurumlarını, tahvil borsalarını ve diğer tüm finansal ve mali kurumları da bu sistem içerisine almıştır. En başta, insanlara yani girişimcilere yardımcı bir mekanizma gibi görünse de bu kurumlar, parayı kapitalist kişi ve kurumlara çekmektedir. Dolayısı ile bu tür finansal kurumlar rekabette tehdit edici bir silah haline gelmiş ve sermayenin merkezileşmesine sebep olan toplumsal büyük bir mekanizmaya dönmüştür. (Marx,

1887; Sweezy, Baran, & Magdoff, 1975, ss. 29-31). Ayrıca Marx'a göre paranın asıl işlevi ise ödeme aracı olmasıdır. Eğer para mal olarak görülürse bu durumda insanlar ellerinde sürekli para tutmak isteyeceklerdir (Marks, 1933). Elleri sürekli para tutmak isteyen insanlar sermayenin merkezileşmesi yönünde uygulamalara girişecektir.

Sosyalizm, sermayeyi mücadele edilmesi gereken bir düşman olarak tanımlamıştır. Sosyalizmde sermaye, sermaye sahiplerinin üretim araçlarını ele geçirmek ve akabinde işçileri köleleştirmek için kullandığı bir araç olarak görülmüştür. Bunun yanında sermaye sahiplerinin diğer bir avantajı çok ufak miktarlar ile çok büyük bir sermaye gücüne sahip olabilmeleridir. Bu durum şu şekilde gerçekleşmektedir. Eğer sermayedar bir anonim şirkette çoğunluk hisseyi ele geçirebilmiş ise bu şirkette söz sahibi yani yönetici olabilecektir. Bu sayede şirketin yatırımlarını kontrol edebilecek hale gelen sermayedar bu şirket ile başka şirketlere ortak olabilir ve elindeki ufak bir sermaye ile başka bir şirkette de yönetici pozisyona gelerek devasa boyutta güce ulaşabilmektedir. Dolayısı ile şahısların sermaye sahibi olması önlenmelidir. Yani özel mülkiyet kaldırılmalı ve sermaye topluma yayılmalıdır (Satlıgan, 1988). Anlaşıldığı üzere Sosyalizm bütün kötülüklerin sebebi olarak özel girişimleri ve sermayeyi görmektedir.

Sosyalizmde üretim araçlarının topluma yayılması da onların tamamen devletleştirilmesinden geçmektedir. Sosyalizmin burjuvanın üstünlüğünü yıkmak için önerdiği çözüm devletleştirme politikasıdır. Çünkü burjuvanın, işçi sınıfı üzerinde hakimiyet kurmasını sağlayan sermaye birikiminin tek kaynağı üretim araçları olarak görülmektedir. Bu sebeple üretim araçlarının mülkiyetinin devlete verilmesi burjuvanın sermaye birikimin ve birikim sonucunda da işçiler üzerinde hakimiyet kurmasının önlenmesi için yegâne çözüm olarak görülmüştür (Hamitoğulları, 1982, s. 433). Sosyalizmde, devletin üretimde karar alıcı ve kaynak dağıtıcı olması bunun en önemli göstergesidir.

Sosyalizm ve Kapitalizm aynı kaynaklardan beslenmektedir. Fakat Sosyalistler daha çok emek sömürüsü meselesi üzerine eğilmişlerdir. Kapitalizmin emeği sömürdüğünü

iddia eden Sosyalizm elde edilen üretimden kaynaklı artık değerin emek sahiplerine dağıtılmadığı için sermaye sahiplerinin elinde toplanan bir servet haline geldiğini ve bu sayede sermaye birikiminin sadece sermaye sahiplerinin mülkiyetlerinde gerçekleştiğini iddia etmektedir. Sistemdeki aksaklıkların tespiti ile ilgilenen Sosyalistler bu konuda gerçek anlamda uygulanabilir bir çözüm sunamamıştır (Madi, 2014, s. 87). Sosyalizmin önemli tespitlerinden birisi sermayedarın ne kadar fazla sermaye biriktirirse o kadar daha fazla sermaye biriktirebilecek güce eriştiğidir. Dolayısı ile sermaye sahibinin ilk başta sermayeye nasıl ulaştığı önemli değildir. Bunu kendisi çalışarak kazansa da kendisine miras kalmış olsa da sadece sermaye sahibi olmasından ötürü gerek faiz ile gerekse de çalıştırmış olduğu işçilerin ürettikleri artı değere el koyarak sermayesini büyütecektir. Bu duruma sermayeden sermaye doğması da denilmektedir. Küresel ve makro ölçekte bakıldığında ise sermayede ilk birikme 15. yüzyılda meydana gelen coğrafi keşiflerin sonucu olarak yeni keşfedilen bölgelerden ana ülkeye değerli madenlerin aktarılması ile başlamıştır. Ticaret sermayesini oluşturan bu birikim zamanla para-finans sermayesine ve akabinde Sanayi Devrimi sürecinde sanayi sermayesine dönüşmüştür. Marx, elde edilen ilk birikimlerin cebren yani kuvvetle ortaya çıktığını söylemektedir. Yeni keşfedilen bölgelerdeki kaynaklar orada yaşayan yerlilerden cebren alınmış ve Avrupa'ya getirilmiştir. Sonrasında ise bu süreç sermaye sahiplerinin işçilerin yani gerçek üreticilerin üretimlerini zaman içerisinde sömürmesiyle perçinlenmiştir (Marks, 1933). Sosyalizm, Kapitalizmin sömürü sistemi ile ayakta kaldığını iddia etmektedir.

Marx'ın Sosyalizmin kurucusu olması bu aşamadan sonra Sosyalist iktisadi düşünürlerin onun iktisadi fikirlerini yorumlamalarını ve katkıda bulunmalarını sağlamıştır. Örneğin ünlü Sosyalist düşünürlerden birisi olan Rosa Luxemburg, Marx'ın artı değer teorisine katkıda bulunmuş ve dış pazarın Sosyalist iktisadi sistemlerde de zorunluluk olduğunu ortaya koymuştur. Marx'ın aksine Rosa Luxemburg ulusal sınırlar içerisinde yeniden üretimi imkânsız görmektedir. Luxemburg ayrıca sistemin devamlılığı için pazarın varlığını da gerekli görmektedir. Bu sayede sermaye birikimi talep yönünden de ele alınmış olmaktadır. Luxemburg, kapitalist ekonomilerin sermaye birikiminin sürdürülebilmesinin kapitalizm öncesi ticari ilişkilere dayandığını iddia etmektedir (Erdost, 1982, s. 129).

Çatışmacı bir iktisadi görüşe sahip olan ve sınıf çatışması üzerine zihin yapısını inşa eden Sosyalizm, sosyal yapıyı değiştirenin iktisadi yapının değişmesi olduğunu iddia etmektedir. Bu sebeple Sosyalizm, eğer sermaye sahipleri gücü elinde tutar ise sosyal yapıyı belirleyecek olanın da sermaye sahipleri olduğu iddiasını savunmaktadır. Sosyalistlerin, üretim faktörlerinin devletin mülkiyetine geçmesini istemelerinin en önemli sebeplerinden birisi de budur (Ersoy, 1987, s. 200). Dolayısı ile sosyalizmde sermaye aynı zamanda sosyal yapıyı değiştiren faktörlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyalizmin 1990'ların başında iflas etmesi, Sosyalist düşüncüyü tamamen bitirmemiştir. Dünyadaki bilimsel ve teknolojik dönüşümle beraber uluslararası şirketlerin küresel iktisadi sistemde etkin olması farklı sermaye tanımları doğurmaya başlamıştır. Uluslararası büyük şirketlerin yapmış oldukları sermaye hareketleri, tüm dünyadaki üretim araçlarını ele geçirmeye başlamıştır. Tüm dünyanın tek bir pazara dönüşmesi sayesinde çok uluslu sermayeler insanların karşısına evrensel metalar şeklinde çıkmıştır. İnsanların ihtiyacı olan bilimsel bilginin ürünü olan mallar, doğal servet olarak da nitelenmektedir. Çok uluslu şirketlerin ellerinde bulundurdukları sermaye ve servetin en küçük birimi evrensel meta olarak tanımlanmaktadır. Evrensel meta, bilimsel bilginin mala dönüşmesidir. Bu malın, bilimsel süreçler ve yöntemler ile elde edilmesi ve tek bir kişiye ait olması bu noktada önemlidir. Üretim yapılan yerin ve bu malın nasıl üretildiğinin önemi artık bulunmamaktadır. Esas olan, bu malda bilimsel bilginin maddeleşme sürecidir. Görüldüğü üzere Marx'ın bilimsellik ile yoğurduğu sosyalist düşünce son dönemdeki bilimsel gelişmeler ile beraber kendisine yeni sermaye tanımları bulmuştur. Bilimsel gelişmeler ile beraber emek de tanım değiştirmiş ve bilimsel bilgi de emek niteliği kazanmıştır. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yanında uluslararası şirketler ile evrensellik kazanan sermaye ile birlikte basit ve kapitalist malların yanında evrensel mallar piyasası da oluşmuştur. Basit mallar bilindiği üzere pazarda ürünün mala dönüşmesiyle oluşur. Sosyalizme göre basit mallar bir nevi özel emeğin toplumsal emeğe dönüşmesidir. Kapitalist mallar ise pazar için üretilirler ve değer, artı-değer oluşturma sürecini ifade ederler. Bu süreçteki emek de toplumsal emektir. Evrensel mallar ise bilimsel süreç ile üretilen mallar olup

bilimsel emeğin/bilginin ürünüdürler. Evrensel emeğin ürettiği mallar yeni bir mülkiyet biçimini ortaya çıkarmıştır. Bu tür mallar aynı zamanda teknoloji olarak da kullanılmışlardır. Ayrıca sermaye olarak da tanımlanmışlardır. Bilimsel malın üreticisi ve satıcısı bilim adamları iken alıcısı da uluslararası şirketler olmuştur (Yaşargün, 2011). Sosyalizm, tarihte ortaya çıktığından beri iktisadi açıdan sınıflar arası çatışma üzerine kurulmuştur. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler de bu süreçte yeni sermaye ve mal sınıfları ortaya çıkardığı gibi sermaye ve üretim sınıfları da ortaya çıkarmıştır. Sınıflar arası çatışma bu sefer ortaya çıkan yeni sürece göre evrilmiş durumdadır.

Özellikle bilgi ve teknoloji çağında sermayenin gelişimi, statik değil dinamik bir biçim almıştır. Sanayi kapitalizmi ile beraber küçük üretim atölyeleri ile başlayan sermaye oluşturma süreci büyük fabrikaların üretime başlaması ile devam etmiştir. Sermaye bu dönemde sanayi sermayesi ile birlikte tüccar sermayesi, banka sermayesi ve rant sermayesinden oluşmaktadır. Sosyalizmin sınıflar arasındaki çatışma fikri burada yine devreye girmiştir. Serbest rekabet sayesinde oluşan kâr artı-değerin esasını oluşturan sanayi sermayesi ile beraber tüccar sermayesi, banka sermayesi ve rant sermayesi arasında dağıtılmaktadır. Sosyalizm, bu aşamadan sonra sermayenin daha da büyüyeceğini, sonrasında da tekeller oluşmaya başlayacağını iddia etmektedir. Bu tekeller, sanayi ve banka sermayelerini birleştirerek mali oligarşi oluşturmaktadır. Mali oligarşiler ile birlikte sermaye akışı, gelişemeyen/az gelişmiş ülkelere doğru akmaya devam etmiştir ve dünya tekeller arasında paylaştırılmıştır. Bu tekeller yapıları itibari ile gelişmeyi engelleyici finans kurumları olarak görülmektedir. Tekeller sayesinde zenginlik bir tarafta birikirken diğer tarafta fakirlik ve sefalet oluşmaktadır. Gerek toplum içerisinde gerekse de ülkeler arasında bir tarafta zenginliğin bir tarafta ise fakirliğin artması sonucu siyasi gerginlikler meydana gelmektedir. Bu durumda fakir sınıfların ve ülkelerin itirazları ve başkaldırısı Sosyalizme göre ortaya çıkması doğal bir neticedir. Fakat son dönemde ve özellikle 1970'lerden sonra bilimsel gelişmelerin üretime uygulanması ile yeni bir sermaye biçimi oluşmuştur. Bu da yeni bir toplum biçimi ortaya çıkarmıştır. Sosyalistler, sermayeyi biçimleri bakımından tüccar/tefecî sermaye ve kapitalist sermaye olarak iki kısımda incelerken kapitalist sermaye ise tarihsel gelişme açısından kapitalist üretim (manifaktür) ve kapitalist sanayi sermayesi olarak ikiye ayırmıştır. İşlevleri yönünden

sermaye ise ticaret sermayesi, meta/para ticareti ile uğraşan sermaye, banka sermayesi ve rant sermayesi olarak değerlendirilebilir. Güncel gelişmeler ile beraber ise sermaye yapılanma açısından da sınıflara ayrılmıştır: Tekelci sermaye (finans kapitali) ve çok uluslu sermaye (evrensel sermaye). Evrensel sermaye, sermayenin en gelişmiş şekli olarak tanımlanmaktadır. Bu sermaye uluslararası şirketler tarafından yönetilmekte olup uluslararası anlaşmalara dayanarak kurulmaktadır. Nasıl önceki dönemlerde büyük sermayedarlar serveti ellerinde tutuyorsa ve sermaye akışı büyük sermayedarlara doğru gerçekleşiyorsa bu büyük uluslararası şirketler de bünyelerine bilimsel buluş, icat ve üretim tekniklerini katmaktadır. Dolayısı ile bu firmalar tarihsel olarak kuşaktan kuşağa aktarılan bilimsel buluş, icat ve üretim tekniklerinin de tek sahibi konumuna gelmektedir. Her ne kadar Ar-Ge harcamalarına büyük bedeller ödemiş olsalar da bu firmalar çoğunlukla bu bilgi birikimine bedelsiz olarak sahip olmaktadır. Sosyalizm ve sosyalist iktisadi düşünce, bilimsel gelişmeler ile beraber Kapitalizmin dönüştüğünü ve bilimsel bilgi birikimini, icatları ve üretim tekniklerini tekel olarak ele geçiren uluslararası firmalar aracılığı ile Kapitalizmin adaletsiz gelir ve servet dağılımına sebep olmaya devam ettiğini söylemektedir. Bu dönüşüm sermayenin giderek büyümesi ve şirket yapılarında yaşanan dönüşümle gerçekleşmiştir. Sosyalizme göre bilimsel bilgi ile donanan bu firmalar verimlilik artışı ile beraber sermayelerini daha hızlı bir oranda büyütür hale gelmişlerdir. Sadece sermayenin değil, bilimsel bilgi ve üretim tekniklerin de sahibi olan bu firmalar ile mücadele etmenin tek yolunun ise bilim insanlarının bir araya gelerek milletler üstü bir organizasyon kurup bu kuruluşların sahip oldukları teknolojik üstünlüğü almak olduğunu iddia eden Sosyalist iktisadi düşünce yeni çağda beden gücüne dayanan emek yerine bilimsel emeğe dayanan bir üretim sürecinin başladığını söylemektedir (Yaşargün, 2011; Görmüş, 2009). Sosyalizmin yeni dönemde eleştirileri fiziki emeğin sömürülmesi yanında bilimsel bilginin sömürülmesine de odaklanmıştır.

1.2. Batı Dünyasında Sermaye Oluşumu ve Birikimi

Tarih boyunca sermayenin tanımı ve oluşumu üzerindeki tartışmalardan belki en önemlisi sermayenin oluştuğu kaynak ile alakalıdır. Kaynakların farklı olması ile ilgili olarak sermaye tanımı da genel olarak iki farklı bakış açısıyla düşünülmektedir. İlki

gelir getiren bir fon yahut finansal varlıktır. Diğeri ise fiziksel bir araç yahut sermaye mallarıdır (Han & Kaya, 2004, s. 49). Fakat her iki bakış açısında da sermayenin üretimde etkin olduğu görülmektedir. Finansal açıdan üretimin finansmanını sağlayan sermaye, fiziksel araç olarak değerlendirildiğinde ise doğrudan üretim süreçlerine katılmaktadır. Bunun yanında stok olarak düşünüldüğünde de satıldığında sahibine gelir getirmektedir.

Sermaye birikimi ise kısaca toplumun üretmiş olduğu değerlerin tümünü tüketmeyerek bir kısmını yeni yatırımlar için sermaye malları olarak ayırmasıdır. Sadece nakit para değil aletler, makineler, sanayi gereçleri ulaşım sistemleri, teçhizatlar gibi tüm donanımlar sermaye malları olarak görülebilir. Bu donanımların üretimin artırılması konusunda büyük rolleri vardır. İnsanların bilgi ve becerileri beşerî sermaye olarak değerlendirilebilir fakat sermaye birikimindeki kasıt daha nesnel sermaye olarak değerlendirilmelidir. Modern iktisat zihniyeti bu noktada emeği bir nevi alınıp satılabilen bir sermaye malı olarak görebilir fakat İslâm'ın insana verdiği değerden ötürü emek kavramı diğer üretim faktörlerine değer veren bir özelliğe sahiptir. Bu konuyla ilgili detaylı mukayeseye üçüncü bölümde yer verilecektir.

Sermayenin oluşması ve sermaye birikiminin sağlanması için insanların bir arada topluluk halinde yaşayıp birbirleri ile iktisadi ilişkiler kurmaları gerekmektedir. İktisadi ilişkilerin oluşması için ise insanların üretim yapmaları gerekir. Üretilen ürünlerin satılmasıyla veyahut takasıyla sermaye birikimi elde edilir. Bu birikim ise çeşitli şekillerde değerlendirilebilir. Daha fazla birikim yapmak, başkasına borç olarak vermek, yeni girişimler ve yatırımlara yönelmek yahut tüketmek bu değerlendirme metotlarından bazılarıdır. Birikimin sadece belirli grupların ve kişilerin elinde toplanması ve sadece bu kişilerde yığılması toplumda huzursuzluklara sebep olur. Bu durum, üretim fazlası artı değer toplum için mi yoksa birey için mi ayrılması gerektiği tartışmalarına sebep olmuştur (Fidan, 2014, s. 79). Bu tartışmalar iktisadi ekollerin ayrışmasının da temel sebeplerinden birisidir.

Sermaye mallarının üretken olup olmadığı ve üretkenliklerinin sermayenin toplam büyüklüğünü nasıl etkilediği iktisadi açıdan tartışılan sorulardır. Ana akım iktisadi

ekoller genellikle sermaye mallarının gerçekten üretken olduğunu ve bu sayede bir fon olarak sermayenin değerlendirildiğini göstermektedir. Nitzan & Bichler, sermaye kavramının sermaye malları kavramından daha eski olmasından ötürü iki kavram arasında ilişkinin tam anlamıyla örtüşmediğini ileri sürmektedir (Nitzan & Bichler, 2000).

Sermaye teriminin kökeninin Bereketli Hilal'e gittiği öne sürülmektedir. Sermayenin parasal anlamda ama ekonomik olarak belirsiz tanımı Roma ve Mezopotamya'da vardır. Mezopotamya'da ileri bir medeniyet inşa eden Babiller ticarete serbest bir politika izlemişlerdir. Fakat zaman içinde sermayenin belirli ellerde toplanması ve bunun sonucunda gelir dağılımının bozulması sonucu MÖ 1800 yılında yazılı hâle getirilen Hammurabi kanunlarında gelir dağılımındaki dengesizliğin azaltılması ve faiz oranlarının belirli bir seviyede tutulması ile ilgili hükümler konulmuştur. Bu vesile ile servetin belirli kişilerin elinde toplanması önlenmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda zenginlerin yoksulların üzerinde baskı kurması ve yoksulları köleleştirmesi de bu şekilde önlenmeye çalışılmıştır. Ticari faaliyetler akabinde servetin birikmesi sonucu, bu servet güvenilir olarak görülen mabetlere verilmiş ve birikmiş serveti ihtiyacı olanlara banka gibi dağıtan mabetler sayesinde kredi faaliyetleri gerçekleşmiştir. Bunun yanında Çin ile Mezopotamya'yı Akdeniz'e bağlayan İpek Yolu da malların ve sermayenin transferini sağlamıştır. Bu kadim ticaret yolunun üzerinde bulunan yerleşim merkezlerinde yani ticari faaliyetlerin arttığı bölgelerde ikamet eden toplumların refâh seviyesi artmıştır. MÖ 4. yüzyılda Çinli düşünür Guan Zi, Merkantilistlerden çok daha önce bir devletin zenginliğinin ölçüsü olarak yakut ve altının bol olması değil ihtiyaç duyulan malların bol olması gerektiğini söylemiştir. Dolayısı ile sadece sermaye değil üretim ve diğer faaliyetlerde ihtiyaç duyulan sermaye malları da zenginliğin bir ölçüsüdür denilebilir. Çin'de, Mezopotamya'da, Roma'da, Yunan'da genel olarak düşünürlerin paraya bakışı paranın bir sermaye yahut servet biriktirme aracı olmasından ziyade mübadele aracı olarak kullanılması yönündedir. Servetin birikerek faizli bir şekilde borç olarak verilmesi uygun görülmemiştir (Ersoy, 2012). Bu fikir neredeyse orta çağa kadar bu şekilde gelmiş ve para tek başına bir servet kabul edilmemiş, sadece insanlar arasında ticareti kolaylaştıran bir araç olarak görülmüştür. Bu konuya İslâm iktisat zihniyeti de aynı

temel görüşler çerçevesinde yaklaşmıştır. Bu konu ilgili bölümde detaylı olarak incelenecektir.

15. yüzyılda Avrupa’da merkezi yönetimler güçlenmeye başlamış ve İstanbul’un fethi ile aşilamaz denilen kale surlarının dâhi geçileceği anlaşılınca da derebeylerinin toplumdaki yeri sarsılmış ve politik güçleri azalmıştır. İktidarın merkezi krallıklara geçmesi akabinde ülkelerde genel bir güvenlik hâlinin tesisi sağlanmıştır. Avrupa 12. ve 13. yüzyıllardan itibaren haçlı seferleri, şehirleşme konusunda yenilikler ile sermaye birikimi konusunda kısmen yol kat etmişti. Güvenlik ortamının iktisadi faaliyetleri geliştirmesi, Osmanlıların ele geçirdiği ticaret yollarının Avrupa’yı yeni ticaret yollarının keşfine zorlaması ve bu keşiflerden gelen altın ve değerli madenlerin artışı ile Avrupa’da büyük bir sermaye birikimi oluşmuş oldu. Bu sermayenin getirdiği zenginlik ve iktisadi zihniyetteki dönüşüm Avrupa’da dini ve zihinsel bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Bu dönüşüm ise yeni bir insan tipini ortaya çıkarmıştır. Bu yeni insan tipini ortaya çıkaran zihinsel dönüşüm sonucunda Allâh katında servet sahibi ve zengin olanın makbul olduğunu savunan dini inancı yaygınlaşmıştır. Bunun sonucunda para kazanmak ve servet edinmek için her yol meşru kabul edilmeye başlamıştır. Bu amaç doğrultusunda biriken sermaye ise 16. yüzyıldan itibaren Anvers, Londra ve Lyon gibi finans merkezlerinde mal ve menkul kıymetler üzerine borsalar oluşmasını sağlamıştır. Bu süreç sonrasında ise anonim şirket, banka ve borsa gibi modern Kapitalist sistemin finansal yapıları kurumsallaşmıştır. Bu kurumlar ile sermaye, faiz geliri ile birikmeye ve büyümeye süreç içerisinde devam etmiştir (Hamitoğulları, 1982, s. 43).

Merkantilist dönemde tüccarları ile öne çıkan İspanya, Portekiz gibi ülkelerde toplanmış olan nakit olarak da tanımlanabilecek kıymetli maden sermayesi Sanayi Devrimi ile birlikte İngiltere, Fransa ve Almanya’nın ön plana çıkmasını sağlamıştır. Sanayileşme üzerinde ise üretimin artmasını sağlayan tesislere kaynak aktaran mali kurumlar olan bankaların büyük rolü vardır. Zira Batı’da sermaye grupların bir önceki dönemin sermaye sahiplerinden oluşmadığı ve her gelen grubun herhangi bir grubun devamı olmadığı yönünde Prienne’nin iddiası bulunmaktadır. Örneğin İngiltere’de tekstil sanayisine bakıldığında girişimcilerin İngiltere’nin köylü sınıfından oluştuğu

görülmektedir. Ayrıca İngiltere'deki çelik sanayisindeki girişimciler incelendiğinde 1875-1895 yılları arasından hepsi içerisinde sadece dörtte birinin banka ve ticaretle uğraşan bir aileden geldiği görülmektedir. Üstelik ailenin bir önceki kuşağı ile ilgili bilgi de bulunmamaktadır. Dolayısı ile Sanayi Devrimi salt olarak merkantilizm dönemindeki sermaye sınıfına dayanmamaktadır. Tarımsal sermayenin Sanayi Devrimi üzerindeki etkisi ticari sermayeden daha fazladır. Özetle ilgili dönemde ticari ve parasal sermayenin tam hakimiyet sahibi olmadığı söylenebilir. Fakat sonrasında süreç tersi yönde gelişmiş ve parasal sermaye; tarımsal, ticari ve üretime dayalı sermaye üzerinde egemenlik kurmuştur. Sanayi Devrimi döneminde ise sermaye birikimi çok düşük ücretlerde çalıştırılan işçiler ile çocuk ve kadınların dahi işgücüne dahil edilip aralıksız çalıştırılmasıyla sağlanmıştır. Henüz 4-5 yaşlarından itibaren çocukların atölyelerde işçi gibi çalıştırılması ilgili dönemde çok normal karşılanmıştır. Çocuk işçilerin çalıştırılması ile sermaye sahipleri işçilere ücret baskısı kurabilmiş ve ücretlerin düşük seviyede seyretmesi ile de çok ciddi oranda kârlar elde edip büyük sermaye birikimi sağlanmıştır. İnsanları günün önemli bir bölümünde çalışmak zorunda bırakan iş ortamı ancak 19. yüzyılın sonuna doğru çıkarılan yasalar ile iyileştirilmeye çalışılmıştır (Hamitoğulları, 1982, ss. 157-161; Günay, 2002, s. 12). Fakat bu sorun ilgili dönemin hafızalarda çocuk ve kadın emeğinin sömürüldüğü dönem olarak yer etmiştir.

Sermaye birikimi ile iktisadi büyüme ve kalkınma günümüzde birbiri ile yakından ilişkili hususlardır. Adeta kalkınma, sermaye birikimidir de denebilir. İktisadi açıdan az gelişmiş ülkelerde sermaye birikimi düşük olduğu için kalkınma yavaş olmaktadır. Bunu takip edecek şekilde kalkınamayan ülkelerin sermaye biriktirmeleri de zor olmaktadır. Bu amaçla ülkeler gerek ülke içinden dışarı sermaye çıkışını önlemek için tedbirler almakta gerekse de ülkeye dış yatırımların gelmesi konusunda teşvikler uygulamaktadır. Tüm dünya, günümüzde kalkınma konusunda sermaye birikiminin önemi ve rolünü anlamış durumdadır (Han & Kaya, 2004, s. 78). Bu sebeple özellikle gelişmekte olan ülkelerin iktisadi politikaları sermaye birikiminin sağlanmasına yönelik olmaktadır. Gerek tasarrufları artırıcı tedbirler gerekse de fon biriktirme ve toplama konusunda yapılan çalışmalar, yeni yatırımların yapılmasını sağlamak üzere sermaye birikimi oluşmasını sağlamaya yöneliktir.

Sermaye birikimi deyince akla sadece nakit sermaye gelmemelidir. Üretimde kullanılan sermaye malları da biriktirilebilir bir sermayedir. Sermaye malları tanımı çok sonraları Kapitalizm ile beraber ortaya çıkmıştır. Özellikle makineleşmenin artmasıyla sermaye malı kavramının önemi artmıştır. Sermayenin üretim konusundaki rolünü vurgulayanlar ise ilk olarak Fizyokratlar olmuştur. Sermaye malları ve sermaye arasındaki ilişki Klasikler ile daha sık vurgulanmaya başlamıştır. Özellikle Adam Smith sonrasında sermayenin ekonomideki önemli rolü artmıştır. Sermaye de artık üretimin o döneme kadar temel faktörleri olan işgücü/emek ve toprağın yanında yer almaya başlamıştır. Buna rağmen Klasikler tam anlamıyla açıklanmış bir sermaye teorisi ortaya koymamıştır. Çünkü her ne kadar diğer üretim faktörleri ile anılsa da tek başına bir üretim faktörü olmaktan ziyade sermaye, Klasikler tarafından asıl üretim faktörleri olarak görülen işgücü ve toprağa bir yardımcı olarak değerlendirilmiştir. Sermaye mallarının üretimdeki rolü konusunda genel bir görüş varsa da bunun miktarını hesaplamak konusunda herhangi bir girişim yapılmamıştır (Nitzan & Bichler, 2000, s. 69).

Sermaye piyasada çok çeşitli yöntemler ve şekillerde birikebilir. Bunlardan birisi üretilmiş malların satımından elde edilen kârlar ve bu kârların daha sonraki dönemde daha fazla üretim için tüketilmeyerek tasarruf edilmesidir. Sermaye her üretim döneminde artar ve bir sonraki üretim döneminde daha fazla üretime imkân verir. Emek ile ortaklaşa verimliliği artan sermaye, emeksiz de büyüyebilir. Faiz sermayeyi büyüten bir diğer olgudur. Fakat bu durum, emek sahiplerinin durumunu kötüleştirirken sermaye sahiplerini sürekli zengin edecektir. Faizin ortaya çıkması ve faiz gelirlerinin birikim sahiplerinin elinde toplanmaya başlaması iktisadi ve sosyal anlamda adaletsizliğe sebep olur. Dolayısı ile ister tarım ister ticaret ve isterse de üretimden kaynaklanmış olsun sermaye bir sonraki dönemde daha fazla üretmek ve satmak için bir önceki dönemde yapılan üretimden ve ticaretten elde edilen kazançların tasarruf edilmesinden oluşmaktadır. Bu kazanç tekrar üretmek için kullanılabilirliği gibi faiz getirisi elde etmek için de elde tutulabilmektedir. Fakat sermaye bu tür bir gelire yönelirse üretim ve ticarete düşüş yaşanması kaçınılmazdır. Zira Sanayi Devrimi sürecinin geç başlamasının yahut ilkel sermaye birikimi bulamamasının en

temel sebebi, insanların riskli gördükleri için sanayi ve üretim yatırımlarından kaçınarak faiz gibi garanti bir gelire yönelmeleridir.

Sermaye birikimi sağlanıp sanayileşme belirli bir seviyeye geldikten sonra ve Batı'da özellikle büyük çapta üretim yapabilen sanayi oluşturulduğunda bu fabrikalarda çalışacak emek gücüne ihtiyaç duyulmuştur. Büyük çapta üretim için büyük sermayeye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çapta bir sermaye elde etmenin yolu ise sermaye birikimini sağlamaktır. Sermaye birikimi için çalışanlara ücret, sermayeye faiz ve toprağa kira verilmiştir (Madi, 2014, s. 246). Fakat faiz en başta sermayeyi elinde tutanlar lehinde bir durum oluşturmuştur. Risksiz ve garanti kazanç sayesinde toplumdaki gelir dağılımı adaletsiz bir biçimde oluşmuştur.

Dünyada sanayiye bağlı gelişmenin ve üretimin artması, iktisadi hayat kadar sosyal hayatı da etkilemiştir. Daha fazla mutluluk ve refah isteği ise daha fazla üretime bağlanmıştır. Daha fazla üretim yapılmasını sağlayacak faktör ise üretim sürecinde kullanılacak sermayenin artırılmasıdır. Bu durumu sağlamanın temel yollarından birisi ise neredeyse tüm iktisadi ekollerin üzerinde durduğu tasarruf kavramı yani tüketimin azaltılmasıdır. Tüketimin azalması sayesinde eldeki sermaye stoku artabilecek ve artan sermaye stoku ile daha fazla üretim yapılabilecektir. Fakat sermaye stoku artışı üretimden kaynaklanan amortisman maliyetlerinden yüksek olmalıdır. Bir diğer husus ise sermaye birikimine tasarruf ile gelen bu eklemeler daimî olmalıdır. Düzensiz tasarruflar ile sağlanan birikimler üretimde verimsizliğe sebep olmaktadır. Tasarruf bilinci yaygınlaştırılmadan yani insanların davranış kalıpları değiştirilmeden sermaye birikimi yapmak mümkün değildir. Örneğin, İngiltere'de sanayi devriminin yaşandığı süreçte kişi başına düşen sermaye stoku da sürekli yükselmiştir. Yeni yatırımların artış hızı ise bu dönemde nüfus artış hızından yüksek gerçekleşmiştir. Sanayileşme dönemi incelendiğinde görülecek bir diğer husus ise toprak gibi yatırım getirisi dönemine göre düşük olan üretim faktöründen sanayi üretimine kayışın çok yüksek boyutlara ulaşmış olmasıdır. 1832-1885 yılları arasındaki yaklaşık 50 yıllık bir dönemde toprağın ülke sermayesi içindeki payı yüzde 54'ten yüzde 20'nin altına inmiştir. Bu dönemde sermaye birikimi dayanıklı üretim malları sayesinde oluşmuştur (Deane, 2000 aktaran

Güven, 2016, s. 73). Dolayısı ile sermaye kavramını sadece finansal sermaye olarak düşünmemek gerekir.

Günümüze geldiğimizde ise kalkınmanın niceliksel büyümeden farklı olduğu ortaya çıkmıştır. Çünkü kalkınma ülkedeki refâh düzeyi ile yakından ilişkilidir. Refâhın artması ve kalkınmanın sağlanması için ülkedeki üretimin ve kişi başı gelirin artmış olması gerekmektedir. Görüleceği üzere iktisadi kalkınmanın refâh, sermaye birikimi ve üretim olmak üzere üç temel yönü vardır. Sermaye birikiminin kalkınma için önemi büyüktür. Örneğin gelişmiş ülkelerde gelirin yüzde 10-20 civarında bir oranı sermaye birikimi için ayrılmaktadır. Bu oran gelişmemiş ülkelerde yüzde 5'in altındadır. Gelişmiş ülkelerin zaten zengin oldukları, gelişmemiş ülkelerin ise zaten fakir oldukları düşünüldüğünde zaman geçtikçe oluşan sermaye birikiminin daima gelişmiş ülkelere aktığı anlaşılacaktır (Arslan, 2008, s. 50). Bu sebeple gelişmemiş ülkelerin kurumsal reformlara ve yabancı tasarrufları üretim yatırımlarına aktarılmak üzere kendi ülkelerine çekmeye ihtiyaçları olduğu görülmektedir. Çünkü az gelişmiş yahut gelişmekte olan ülkelerin yatırımlar yapmak için kendi ülkeleri içerisindeki gelirleri çok düşüktür. Bu yüzden üretimleri de kısıtlı olmakta ve yapılan üretim ancak ülke içi tüketimi karşılamaktadır. Bu ülkelerin bu sebeple tasarruf yapıp sermaye biriktirmeleri imkânsız hale gelmektedir.

1.2.1. Batı'da Sermaye Oluşumunu Sağlayan Faaliyetler ve Faktörler

Daha önceki kısımda tartışılan, özelliklerinden bahsedilen ve sermayeye bakışları yorumlanan iktisadi sistemler –İslâm iktisadi zihniyeti hariç– görüldüğü üzere Batı merkezli sistemlerdir. Sistemler arasındaki farklılıklarının ortaya çıkmasındaki en önemli etkenlerden birisi sermayenin birikimi, oluşumu ve öneminin kavranmaya başlamasıdır. Sistemler, sermaye ve servetin elde edim yöntemlerinden bölüşümün nasıl olması gerektiğine kadar benzerlikler veya farklılıklar taşımaktadır.

Doğu'dan gelen baharat ve ipek uzun yıllar Avrupa'da büyük talep görmüştü. Fakat sonrasında bu yolların Müslümanların kontrolüne geçmesi ve Batı ile bu güzergahlar arasında Osmanlılar gibi büyük bir devletin durması Avrupa'ya mal akışını da

azaltmıştı. Arzı azalan ürünlerin Batı piyasalarında artan fiyatları, yeni hammadde kaynakları arayışını beraberinde getirmişti. Pusulanın Batı'ya gelmesi ve devlet desteği ile tüccarların yeni yerler, hammadde kaynakları ve yeni pazarlar bulma istekleri coğrafi keşifleri ortaya çıkarmıştır. Bu keşifleri 3 temel gelişmeye bağlayabiliriz. Bunlardan ilki pusula olup teknolojideki gelişmeyi göstermektedir. İkincisi ise iktisadi bir neden olan zenginleşme arayışının ortaya çıkmasıdır. Sonuncusu ise dini yahut zihinsel temelli olup Hıristiyanlığı yayma arzusudur. Önce Portekizlilerin ve İspanyolların keşifleri ile başlayan coğrafi keşifler diğer Avrupa ülkelerine de yayılınca altın, gümüş ve diğer kıymetli madenler Avrupa'da toplanmaya başlamıştır (Hamitoğulları, 1982).

Coğrafi keşifler sayesinde gittikleri yerlerde kendilerinden daha geri topluluklar ile karşılaşan Batılıların, bu toplulukların servetlerine hile ile yahut zorla el koyması bir nevi ilkel sermaye birikiminin oluşmasını sağlamıştır. Bundan sonraki süreç ise keşfedilen bu yerlerin sömürgeleştirilmesiyle devam etmiştir. Sömürgeleştirilen yerlerden gelen altın ve değerli madenler ile Avrupa'da genel fiyat seviyesindeki hızlı artış; vergi geliri, kira gibi sabit geliri olan derebeylerine ve topraktan kazanç sağlayan ve yine belirli bir sabit gelire sahip köylü sınıfın toplumdaki gücünü oldukça azaltmıştır. Bunun karşısında ticaret yapan yani ürün alıp satan bir sınıf olan tüccarlar toplumda hızla zenginleşmiş ve toplum içerisinde güçlü bir konuma gelmiştir. Bu sınıfın güçlenmesinin yanında Batı'da iktisadi zihniyeti değiştiren başka bir dönüşüm daha gerçekleşmekteydi (Aslan Yaşar, 2011). Bu dönüşüm insanların inancında gerçekleşmekteydi.

Orta çağın yaygın mezhebi Avrupa'da Katoliklik idi. Bu mezhebin görüşleri çerçevesinde kilise, insanlara 'bir lokma bir hırka' anlayışının Allâh katında iyi ve güzel olduğunu vurgulamakta ve zenginliği kötülermekteydi. Bu süreçte yine Kilise faizi yasaklamış ve günah çıkarma, cennetten toprak satma gibi uygulamalar ile ciddi bir sermaye birikimi sahibi olmuştur. Bunun yanında halk önemli bir sermaye birikimine sahip değildir. Dinde dönüşüme sebep olan Reform ile kültürel, sanatsal ve sosyal hayatta dönüşümü sağlayan Rönesans hareketi ile Protestanlık mezhebinin yoğrulması, Avrupa'daki iktisadi zihin yapısını da değiştirmiştir. Bu mezhebin zengin

insanı Allâh katında daha makbul kabul etmesi ve zenginleşmek için yapılan her işi meşrulaştırması insanların iktisadi davranış kalıplarını da değiştirmişti. Protestanlık mezhebi ile miskinliği reddeden görüşlere sahip olan Calvin (1509-1564) gibi diğer din adamlarının görüşlerinin de yaygınlaşmasıyla, para kazanan ve dolayısı ile sermaye biriktirme ve servet elde etme gücüne sahip insanların ancak Allâh'ın sevgisine ulaşacağı fikri, kapitalist sistemin temel girişimcilik ruhu ile bir araya gelmiştir. Avrupa'da yaşanan dini, iktisadi ve sosyal gelişmeler; kazanmanın, kâr etmenin, sermaye biriktirmenin ve tasarruf etmenin Allâh'ın rızasını kazanmak için yapılması gereken faaliyetler olduğu fikrini Batı'da yaygınlaştırmıştır. Geleneksel Katolik kilisesinin kazanma hırsına sahip tüccarları günahkâr kabul etmesine karşı Calvin'in gerek toprak gelirini gerekse de ticaret gelirini birbirinden farklı görmemesi, özellikle tüccarların Kalvinizmi benimsemelerini sağlamıştır. Protestanlık mezhebinin para kazanmayı ve sermaye birikimi yapmayı tavsiye etmesinin yanında bu tür gelir getiren faaliyetleri Katoliklik mezhebi gibi kötü bir davranış olarak görmemesi de dinin emirleri doğrultusunda çalışan, kazanan ve sermaye biriktiren bir tüccar sınıfın doğmasını sağlamıştır. Avrupa'da yaşanan bu değişim ve dönüşüm sonucunda yaşanan sermaye birikiminin oluşması ve giderek artması sürecini Weber en iyi şekilde özetlemiştir. Hristiyanların, para kazanmayı ve kâr etmeyi Allâh'ın arzusu olarak kabul etmelerinden sonra insanlarda kazanma hırsı oluşmuştur. İnsanlar bu dönemde daha çok kazanmak için çaba sarf etmiş ve tasarruflarını artırarak servetlerini büyütme çalışmışlardır. Zengin olmak için lüks tüketimlerini sınırlandıran bu insan tipi, harcamadıkları gelirlerini biriktirerek önemli bir sermaye birikimi oluşmasını sağlamıştır. Protestanlığın yol açtığı bu dünyevî asketizm sonucu sermaye birikimi sağlanmıştır (Doğru, 2008, ss. 75-77). Bu birikim süreç içerisinde sırasıyla ticaret, finans ve sanayi sermayesi olarak gelişmiştir. Günümüzde ise sermaye kavramı çok boyutlu bir hâl almıştır. Sadece gözle görülen maddi sermaye yahut sermaye malları değil Ar-Ge çalışmaları ve diğer bilimsel ürün geliştirme teknikleri ile bilimsel bilgi, patent ve lisanslar gibi kavramlar ile sermaye birikim sürecinin malları haline dönüşmüştür. Bu kavramlar ile sermaye yerellikten çıkmış ve uluslararası bir boyut kazanmıştır.

Sermayenin uluslararasılaşması kavramı da özellikle teknolojinin gelişmesi ve artan küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan kavramlardan birisidir. Sermayenin uluslararasılaşması, kapitalizme uygun üretim tarzının tüm dünyada yayılma zorunluluğunu ve biçimlerini kapsamaktadır. Bu durumu eleştiren Sosyalistler, sermayenin uluslararasılaşma sürecini emperyalizm olarak görmektedir (Erdost, 1982). Hatta yeni dönemde sadece işçilerin bedenleri ile sarf ettikleri emeğin değil, bilim adamları ve araştırmacıların bilimsel emeğinin de sömürüldüğünü söyleyen görüşler ortaya çıkmıştır. Görüleceği üzere sermaye oluşum ve birikim süreçleri dünyadaki gelişmelere bağlı olarak evirilmektedir. Buna rağmen her dönemde sermaye oluşum sürecinde öne çıkan temel faaliyetler bulunmaktadır. Bu faaliyetler tarım, ticaret, sanayi yani üretim ve tasarruflar ile elde edilen faiz olarak sıralanabilir.

1.2.1.1. Tarımsal Faaliyetler

Üretim; sanayi ve tarım üretimi olarak temel iki kısma ayrılarak değerlendirilebilir. Sanayi devrimine kadar makineleşmeye dayanan sınai üretim sınırlı iken sonrasında hızla artmıştır. Sanayi Devrimi öncesinde daha çok tarımsal üretimden bahsedilebilir. Fyzyokratizmin savunduğu iktisadi sistemde üretimin birincil kaynağı olarak toprak görülmekteydi. Halihazırda teknolojik ve sanayi gelişmeler olmadığı için üretimin tarım merkezli olması normaldi.

Coğrafi keşifleri takip eden sömürgeleştirme faaliyetleri ile ana kıta-anavatan olarak anılan ülkelere akan altın ve değerli madenler ile tarım ürünlerinde de fiyatlar yükselmişti. Tarım ürünlerinde yükselen fiyatlar ile özellikle tarım ürünlerinin ticaretini yapan tüccarların kazançlarının hızla artması, Avrupa'da tüccarların bir sınıf dönüşümü yaşamasını sağladı. Sermaye birikimi edinmeye başlayan insanlar farklı yatırımlar da yapabilir hâle geldiler. Bu sayede farklı iş sahaları ve teknolojiler gelişmeye başladı ve bu durum tarımda da çeşitli dönüşümler olmasını sağladı. Bu dönüşümlerden bir tanesi de çitleme sistemidir. Çitleme sistemi ile küçük arazi ve toprak parçaları birleştirilip daha fazla üretim yapma imkânına erişilmiştir. Sermaye sahibi insanlar, Avrupa'da koyun üretimi için yapılan çitleme sisteminin yaygınlaşmasıyla hızla zenginleşmiştir. Bölünmüş ve küçük kalmış ufak toprakları birleştirerek daha yüksek miktarda ürün almaya başlayan bu sermaye sahipleri ile

tarımsal verimlilik de hızla artmıştır. Artan verimlilik, ürün fiyatlarında yaşanan artış ve koyunlardan elde edilen yün fiyatlarının da artmasıyla toprak sahipleri bu dönemde daha fazla sermaye birikimi sağlamıştır. Görüleceği üzere Avrupa'da toprak sistemi değişirken yani derebeyliklerden Kapitalist sisteme geçerken dini ve sosyal hayatta yaşanan değişimler ile yeni girişimci bir insan tipi ortaya çıkmıştır. Ticaretin iktisadi hayattaki öneminin ve rolünün artmasıyla birlikte sermayenin toplandığı kişiler tüccarlar olmaya başlamıştır. Bu dönemde sadece iktisadi değil siyasi bir dönüşüm de yaşanmıştır. Derebeyliklerin dağılmasıyla merkezi yönetimler gücünü artırmıştır. İktisadi düşüncenin dönüşümü ile devlet destekli bir ticari Kapitalizm Avrupa'da hızla yaygınlaşmış ve bir devlet politikası haline gelmiştir. Sermaye, zengin toprak sahiplerinden ticaret yapan para sahiplerine doğru kaymıştır (Doğru, 2008, s. 77). Tüm bu gelişmelere rağmen tarım günümüzde stratejik önemi sayesinde devletlerin önem verdiği üretim faaliyetleri arasında yer almaktadır.

1.2.1.2. Ticaretin Gelişmesi

Ticaret, en kısa hali ile mal veya hizmet satışı yapmaktır. Merkantilist dönemde çok büyük iktisadi önem atfedilen ve sermaye oluşumunu sağlayan ticaret faaliyetleri, özellikle bu dönemde tüccarları ayrı bir sınıf haline getirmeyi başarmıştır. Toplumda saygınlığı ve önemi artan tüccarlar ayrıcalıklı bir konuma yükselmiştir. Bu dönemde devletler de coğrafi olarak yeni yerlere giden ve yeni zenginlikler keşfetmek isteyen tüccarları önemli ölçüde desteklemiştir. Yapılan coğrafi keşiflerde bu açıdan devletlerin tüccarlara sağladığı mali yardımların önemli rolü vardır.

Tüccarların yeni yerler keşfetmesi ile uluslararası ticaret gelişmiştir. Avrupa'ya gelen altın ve değerli madenler sayesinde önemli bir sermaye birikimi oluşmuştur. Altın ve diğer değerli madenlerin mübadele işlemlerinde kullanılmasının güvenlik zafiyeti ve yüksek işlem maliyetleri doğurmasından ötürü finans kurumları tarafından verilen banknotlar ortaya çıkmıştır. Banknot sistemine devletler de dahil olmuş ve tüm ülkede geçerliliği olan paralar tedavüle sürülmüştür. Ticari faaliyetlerin sanayinin gelişmesini sağlaması ve artan üretimin tekrar ticareti artırması, paranın ve kredi faaliyetlerinin önemini artırmıştır. Finansal ve iktisadi dönüşüm dini ve sosyal hayatı da dönüştürmüştür. Dönemin Hristiyan inancının haram kabul ettiği faiz kazancı, ortaya

çıkan finans kurumları ile sermaye birikimi sağlamak için helal kabul edilmiştir. Emek de bu süreçte sermayeye yani makineli üretime bağımlı konuma getirilmiştir (Madi, 2014, ss. 64-65).

Ticaretin sermaye oluşumuna etkisini incelemek için özellikle Merkantilist dönemin incelenmesi zaruridir. Bu dönemde Avrupalılar, zihinsel anlamda da o döneme kadar karşılaşmamış emperyalist ve kolonyalist politikalar ile Afrika, Amerika ve Asya kıtalarındaki üretim kaynaklarını ele geçirdiler ve bu bölgelerdeki kaynakları kontrol etmeye başladılar. Bu dönemde Batılı ülkeler ele geçirdikleri kolonilerden ana kıtaya hammadde ve köle (ucuz iş gücü) sağlamanın yanında vergiler ile de altın ve değerli maden aktarmaya başladılar. Sömürgeciliği bu denli yaygınlaştıran Merkantilist politikalar izleyen ülkelerin temel gayesi, ülkeleri dışındaki altın ve gümüşü koloni faaliyetlerini artırarak kendi ülkelerinde toplamak ve sömürdükleri ülkelerin kaynaklarına ve zenginliklerine el koymaktı (Bulut M., 2015, s. 115). Merkantilist ülkeler sömürgecilik faaliyetleri sayesinde Avrupa'da önemli bir sermaye birikimi sağlamayı başarmıştır.

1.2.1.3. Sanayileşme Süreci

Üretim, üretim faktörlerinin bir araya gelerek üretim girdilerini oluşturması ve akabinde ortaya nihai mal çıkarma sürecidir. Üretim için, sermaye ve emek tarihin en eski dönemlerinden bugüne kadar bir araya gelmiştir. Fakat sonrasında Batı sermayeyi tek başına bir üretim faktörü olarak görmüş ve sermaye sahibinin risk almadan sadece servet sahibi olduğu için gelir elde edebileceği bir sistemin temellerini atmıştır. Bu süreçte ücretli işçi sınıfının ortaya çıkmasından önce emeğin kiralandığı kölelik ve serflik dönemleri yaşanmıştır. Akabinde iş bölümü ve ihtisaslaşma ile insanlar emeklerini belirli bir ücret karşılığında satabilmiş ve emek ticareti dönemi yaşanmıştır. Bu süreçte haklarını savunmak için yeterince gücü bulunmayan emek, büyük sermaye sahipleri tarafından çok düşük ücretler karşılığında bir nevi sömürülmüştür. Sömürgecilik faaliyetleri ile birleşen bu işçi sömürüsü sayesinde Batı'da önemli bir sermaye birikimi oluşmuştur. Ticari sermaye birikimi sanayiye yönlendirilmiş ve bunun sayesinde Sanayi Devrimi gerçekleşmiştir. Sanayi Devrimi sayesinde çok daha büyük üretimler çok düşük maliyetler ile yapılabilir hale gelmiş ve dünyanın çeşitli

yerlerinde bulunan yeni pazarlar ile Batı'ya sadece ham madde açısından değil yapılan ticaret ile de büyük bir sermaye akışı sağlanmıştır. Sanayi Devrimi ve sonuçları iktisadi büyüme anlamında olumlu sonuçlar doğursa da işçilerin yaşam koşulları ve yaşanan emek sömürsü sınıflar arasındaki refah farkını derinleştirmiştir. Batı'nın dünyanın geri kalanıyla arasındaki zenginlik farkının artmasını sağlayan ve *Rise of the West, Decline of the Rest* (Batı'nın Yükselişi ve Geri Kalanların Düşüşü) durumunun oluşmasının temel sebebi hızla artan sermaye birikimidir. Bu sermaye birikimi ise ülke içerisinde üretim yapan işçilerin emeklerinin sömürülmesi ve ülke dışında ise sömürgecilik faaliyetleri sayesinde elde edilmiştir (Madi, 2014, s. 65). Dolayısı ile bu haksız yarış Batı ile dünyanın geri kalanı arasında bir gelişmişlik farkı oluşmasının temel sebeplerinden biridir.

Yeni kaynakların keşfi de sermaye birikimi ve oluşumunu sağlayan önemli faktörlerden birisidir. Zira üretime aktarılan yeni kaynaklar sayesinde üretim artacaktır. Yeni kaynakların keşfi ile oluşan birikim ile tasarruflar için daha fazla imkân ortaya çıkacaktır. Bunun yanında teknolojik gelişme daha verimli üretim yapılmasını sağlayacağı için yine daha fazla sermaye oluşumu ve birikimini sağlayacaktır. Bu kapsamda yeni doğal kaynakların keşfedilmesinin ve teknolojik ilerlemenin emeğin verimliliğini artırarak üretime olan katkısından ötürü sermaye birikimini artırmadaki rolü yadsınamaz.

Çoğu ülkede sermaye birikim süreci yavaş ilerlemektedir. Özellikle az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler bu süreci oldukça güç yürütmektedir. Bu ülkeler iktisadi kalkınmada kendi ülkelerinde sermaye birikimi olmadığı için yabancı sermaye ihtiyacı duymaktadır. Bu ülkeler arasında doğal kaynaklar açısından zengin olanlar sermaye birikim sürecindeki bu yavaş ve güç durumu daha kolay atlattığıdır (Han & Kaya, 2004, s. 219). Doğal kaynaklarını işleme konusunda yol kat eden ve teknolojiler geliştiren ülkelerin bu noktada yaptığı atılımlar sürdürülebilir olmaktadır. Kendi teknolojisini geliştiremeyen ülkeler ise ham olarak elde ettikleri doğal kaynaklarının önemli bir kısmını hammadde işleme konusunda teknolojiye sahip ülkelere kaptırmaktadır. Fakat hammadde sahibi olan ancak Ar-Ge için yeterli kaynağa sahip olmayan ülkeler teknoloji transferi ile bu engeli aşabilir. Bu durum doğrudan dış

yatırımlar ile olduğu takdirde yine anlam ifade etmeyecektir. Zira bu tür teknoloji transferinde dış yatırım getiren firma bu teknolojiyi kendi kullanmaktadır. Yine lisans ve patent anlaşmaları da az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin önünde kalkınma için gerekli sermaye birikimi yapmalarının önündeki engeller olarak sıralanabilir. Bu tür anlaşmalarda veya doğrudan dış yatırımlar ile teknoloji transferinde, parasal sermayenin faizli borç veren büyük sermaye sahiplerine aktığı gibi bir süre sonra gelişmemiş ülkenin diğer kaynakları da teknoloji sahibi ülkeye akmaktadır. Teknolojiyi ithal etmiş olan ülke, yedek parçadan yetişmiş insan gücüne kadar kaynaklarını, teknolojinin sahibi olan ülkeye aktarmak zorunda kalmaktadır. Hatta parasal kredinin ödeme süresi daha kısa iken bu tarz bir bağımlılık sonucunda daha uzun süre az gelişmiş/gelişmemiş ülkenin sömürülmesi durumu ortaya çıkmaktadır (Erdost, 1982). Gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin arasındaki gelişmişlik farkının kapanması bu sebeple giderek zorlaşmaktadır.

1.2.1.4. Tasarruf ve Faiz İle Elde Edilen Sermaye Birikimi

Tasarruf geniş anlamıyla tüketilmeyen biriktirilen mal anlamına gelmektedir. Para anlamında değerlendirdiğimizde ise aynı şekilde harcanmayan ve kullanılmak için bekleyen paraya tasarruf denilmektedir. Tasarrufların birikmesi sonucu bu paralar bir araya toplanarak büyük birikimler oluşmakta ve üçüncü şahıslara faizle borç olarak verilmektedir. Bu tarz bir birikim, günümüz ekonomileri tarafından en temel sermaye birikimi yahut fon oluşturma metodudur. Günümüz sisteminde bu toplama ve dağıtma işleminin en temel kurumu da bankalardır (Bayındır A., 2007, s. 15).

Daha önceki kısımda incelediğimiz iktisadi düşünce sistemlerinden anlaşılacağı üzere tasarruf, sermaye birikimi için en önemli faktörlerden birisi olarak görülmektedir. Eğer bir üretim yahut ticaret var ise buradaki tasarruf edilen fazlalık mal ise mal stokuna, sermaye ise sermaye stokuna ilave edilerek birikim sağlanmaktadır. Yapılan bu tasarruflar sayesinde daha büyük yatırımlar yapma imkânı doğmaktadır. Sonrasında bu yatırımlardan gelen gelir ile daha fazla tasarruf yapılmaktadır. Daha fazla tasarruf ise daha fazla sermaye birikimi sağlamaktadır. Dolayısı ile tasarruflar, sermaye oluşumunu sağlayan en önemli faktörlerden birisidir. Burada Marx'ın cimri ve kapitalist arasındaki farkı ortaya koyduğu örnek çok önemlidir. Marx kapitalist ile

cimrideki ortak yanı vurgularken, cimriyi çılgın bir kapitalist olarak, kapitalisti ise akıllı bir cimri olarak tanımlamıştır. Cimri, mevcut parasını dolaşımdan çekerek sonu gelmez bir değişim–değer biriktirme gayesi guderken, cimriden daha akıllı olan kapitalist ise elindeki birikimini dolaşıma sokup, para üzerinden para kazanarak kâr ve kazanç elde etmektedir (Marks, 1986). Sadece borç vererek elde edilen bu gelir, faizdir.

Tasarrufların getirisi olan faizin kökenleri bankalardan önce dini mabetlere/tapınaklara gitmektedir. Mabetlerin gvenilir yerler olması, insanların birikimlerini buralarda saklamasına vesile olmuştur. İnsanların yaşadıkları dönemdeki gvenlik endişeleri dşünldüğünde, bu birikimlerini gvenceye almak için mabetleri tercih etmesi normaldir. Birikimler yanında bağışlar da bu dönemde yine mabetlere yapılmaktaydı. Mabetlerde biriken paralar ise bir süre sonra iktisadi anlamda önemli bir g ifade etmeye başlamıştır. Mabetlere, ilk başlarda bağış ve sadaka niteliğinde malların verilmesi, buralara olan gven duygusunun artmasıyla başka malların emanet olarak verilmesiyle sonuçlanmıştır. Emanet verilen mallar ile insanlar bir nevi tasarruf etmiş ve sermaye birikimi sağlamıştır. Buralarda biriken bu tasarruflar ise bir süre sonra ihtiyaç sahiplerine belirli bir karşılık ile ödünç verilmeye başlanmıştır. Bu sayede mabetler finansal aracı kurumlara dönüşmüştür. Borç alanlardan borcu ödeme sırasında alınan fazlalık finansal aracılık hizmetleri anlamında alınan ilk faiz olarak görülebilir. Her ne kadar mabetlerdeki ilk borç verme işlemleri faizsiz olarak yapılmış olsa da bir süre sonra bu işlemlerin faizli borçlanmaya döndüğü görülmüştür. Fon toplayıp sonrasına faiz karşılığında başkalarına borç vererek kâr elde etme faaliyeti mabetlerden sonra başkaları tarafından fark edilmiş ve kredi veren başka kurumlar ortaya çıkmıştır. Mabetlerin elde ettikleri faiz getirisini gören dönemin zenginleri ve dönemin en önemli üretim faktörü olan toprağı ellerinde tutan büyük toprak sahipleri bu tür kredili işlemlere girişmişlerdir. Bunun yanına kayıtlar, ilgili dönemde Mezopotamya’da faiz oranlarının çok yükseldiğini ve bu amaçla faiz oranlarına sınırlar getirildiğini göstermektedir (Sayı, 1987).

İlk ağ uygarlıklarından birisi olan Sümerlerde kredi kurumları yaygınlaşmıştı. İnsanlar kredi veren kişiden aldıkları altın ve gümüş gibi değerli madenlerin

karşılığında ödeme vadesi geldiğinde %15–%33 arasında bir oranda faiz ödemesi yapıyorlardı. Bu anlamda Sümerler, ticari anlaşmalar ve kredi verme kurallarını ilk uygulayan kavimlerden birisidir. Altın ve gümüşü ölçü olarak kabul etmeleri bu anlamda önemlidir. Eski Mısır’da ise para kullanımı yaygın değildi ve ödemeler aynı olarak yapılmaktaydı. Tutmosis’in fetihlerinden sonra değerli metaller ülkeye girmeye başlamıştır. Bundan sonra ise tüccarlar, alışverişleri değerli madenler karşılığında yapmaya başladılar. Fakat henüz sikke basımı olmadığı için alışverişler değerli madenlerin tartılmasıyla yapılmaktaydı. Bunun yanında kabile reislerinden birisinin 3.000 yıl önce faizin anaparanın aslından fazla olamayacağına dair bir kanun çıkarmış olması da ilgili dönemde faizli işlemler olduğunu göstermektedir. Bir diğer ilk çağ uygarlığı olan Babiller ise kâğıt para gibi kullanılan senetleri mübadele aracı olarak kabul ettikleri için sikke kullanmamaktaydılar. Hammurabi’den önce yüksek faiz oranları hakimdi. Altın ve gümüş külçeler ile ticaret yapan Babiller, yüksek faizlerden ötürü mal ve değerli madenleri ipotek olarak almaktaydılar. Babillerde devlet tarafından değerli madenler için kullanılan faiz oranı yüzde 20, mal için alınan faiz oranı ise yüzde 33 olarak belirlenmişti. Her ne kadar faiz alınması meşrulaştırılmış olsa da kredi kullananların haklarını koruyan düzenlemeler Babillerde mevcuttu. Örneğin kurak geçen dönemde borç alan çiftçi o dönemde borcundan muaf tutulmaktaydı. Bunun yanında borç veren kişinin hakları da gözetilmekteydi. Borcunu ödemeyen biri olduğunda, borç veren kişi borç alanın oğlunu veya kölesini alabilir ve yanında tutabilirdi. Asurlular da Babiller ile aynı ticari kültüre sahipti. Asurlularda borçlanmalar yüzde 25 faiz oranında gerçekleşmekteydi. Eski İran (Pers) medeniyeti ise ticaret konusunda farklı bir özelliğe sahipti. Zira Eski İran medeniyetinde ticaret hoş görülmeleyen bir meslekti. İran ülkesinde ticaret bu sebeple yabancı tüccarlar tarafından yapılmaktaydı. İran’da, Lidyalılardan paranın ithal edilmesinden önce, işçi ücretleri, kredi ve sermaye faiz ödemeleri aynı mal olarak yapılmaktaydı. Daha sonra İran’da altın ve gümüşün karışımından oluşan *derik* isminde bir para tedavüle sürülmüştü. Fakat kredi ödemeleri konusunda faiz yaygın değildi. Buna rağmen alınan kredinin ödenmesi farz ve kutsal kabul edilmekteydi. Eski Hindistan’da ise tüccarlar, Budizm döneminde değerli senetleri ticaret için kullanarak banka sistemine benzer bir sistem oluşturmuşlardı. Eski Hindistan medeniyetinde kredilerde kullanılan faiz oranı ise yüzde 18 civarındaydı. Fakat kredi sistemi Hindistan’da çok yaygınlaşmamıştı.

Buna rağmen zaman içerisinde kredi kültürü yaygınlaşmış ve kredi faiz oranı yüzde 20 civarını bulmuştur. Kredi faiz oranları her yerde aynı değildi. Borç alan kabilenin durumuna göre borçlanma faiz oranı %12-%60 arasında değişmekteydi. Ayrıca borca sadakat Hindistan'da çok önemliydi. Zira borç alan kişi iflas ettiği yönünde herhangi bir bildirim yapmadığı sürece öldükten sonrasında çocukları altı nesle kadar bu borçtan sorumlu tutulmuştur. Kadim Çin medeniyetine gelindiğinde ise faiz oranlarının yüzde 36 civarında olup yüksek oranlara vardığı görülmektedir. Her dönemde ve yerde olduğu gibi burada da tefeciler katlandıkları risk ölçüsünde faizleri yükseltmişlerdir. Eski Yunan'da ise faiz, filozoflarca kötü kabul edilmiştir. 5. yüzyılda, Atina halkı, servetlerini biriktirirken genelde paralarını yanlarında saklamaktaydılar. Atinalılar bu birikimlerini değerlendirirken faizli işlemlerden kaçınmaktaydılar. Yine de %16-%18 civarında faiz oranlarında borç veren kişiler de Eski Yunan medeniyetinde bulunmaktaydı. Bu dönemde mabetler düşük faizle halka kredi veren kurumlar olmuştur. Eski Yunan'da faizli borçlanma tüketim ve günlük ihtiyaçların finansmanının yanında iktisadi anlamda ticaretin geliştirilmesi için de kullanılmıştır. Faiz oranları ticaretin yapıldığı yere göre katlanılan riskten ötürü farklılık göstermekteydi. Örneğin karada yapılacak ticaret için faizler yüzde 12 civarında iken deniz ticareti için bu oran yüzde 20'den yüzde 60'a kadar değişiklik göstermekteydi. Deniz ticareti için alınan faiz, tehlikenin çeşidine, kişinin statüsüne, geminin durumuna, yolculuk süresine, iktisadi ve siyasi ortama göre değişmekteydi. Kredi kurumunun yaygın olduğu medeniyetlerden birisi Eski Roma'dır. Hatta Eski Roma'da borçlanmalar konusunda On İki Levha Kanunu ile yasal faiz hududu belirlenmişti (Abdullahi, 2014). Görüldüğü üzere ilk çağlardan bugüne sermayenin ve servetin borç verilmesi karşılığında belirli oranlarda fazla para yani faiz talep edilmiştir. Böylece sermaye sahiplerinin servetlerini artırmaları ve sermaye birikimlerini büyütme mümkün olmuştur. Servet ve sermaye ilk çağlardan bugüne gücü temsil etmiştir. Bu sebeple servet biriktirmek bir anlamda güç toplamak anlamına gelmektedir.

Her çağda sermaye sahipleri, iktisadi güçlerini ve kârlarını artırmak gayesi taşımıştır. Dolayısıyla bu sermaye sahipleri birikimlerini ve tasarruflarını sürekli artırmak amacı gütmektedirler. Batı'nın öncüsü olduğu Kapitalizmin getirdiği iktisadi zihniyet mutluluk ve refahı daha fazla sermaye ve servet sahibi olmaya bağladığı için onu

çoğaltmak da insanların temel amaçlarından birisi haline gelmiştir (Hamitoğulları, 1982, s. 603). Bu durumda birikimler, üretimin getirisinin faizden az olduğu yerlerde veya kimi zaman oransal olarak çok az bir fark ile üretimin getirisinin fazla olduğunda dahi üretim sürecine dahil olmamaktadır. Çünkü garanti faiz getirisi, insanların üretim sürecine doğrudan katılmalarını engellemektedir. Sermaye sahipleri faiz getirisi ile de sermayelerini büyüteceklerini bildikleri için risk almamaktadır.

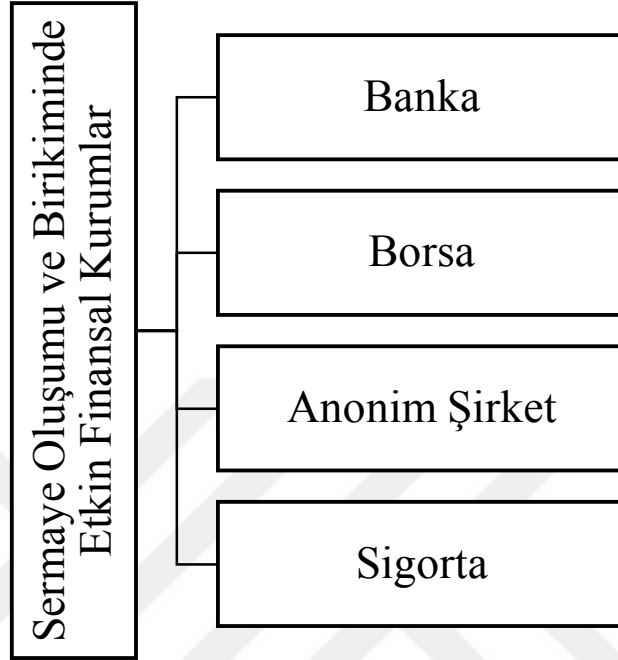
Sermayenin ve tasarrufların getirisi olarak görülen faiz için coğrafi keşiflerden sonra Avrupa'da kıymetli madenlerin sömürge faaliyetleri ile artması ve sanayi devrimi iki temel dönüm noktasıdır. Sermayenin hasıladan aldığı pay olarak tanımlanan faiz, özellikle Sanayi Devrimi'nden sonra tek başına yeterli bir üretim faktörü olarak görülmüştür. Sömürgecilik faaliyetleri ile biriken altın ve diğer kıymetli madenler, Sanayi Devrimi'nin ve sonraki yatırım faaliyetlerini fonlayan unsur olmuştur. Dolayısı ile en başta gayrimeşru şekilde elde edilen bu sermaye ve servet, sermayenin üretim faktörü olarak kabul edilmesiyle zenginliğin devamını sağlayan bir güç olarak ortaya çıkmıştır.

Hristiyanlığın nispeten sekülerleşen bir anlayış ile dünyevileştiği dönemde, faiz yasağını aşmak için görüntüde faiz olmayıp alışverişe benzeyen fakat esasında faizli finansman işlemleri ortaya çıkmıştır. Bir görüş bu tür uygulamaların İslâm medeniyetinde karşılaşılan bey'ü'l-ine uygulamasından kopyalandığını söylemektedir. Örneğin orta çağda yani faizin hâlâ yasak kabul edildiği dönemde muhatra isimli uygulama ile önce bir mal yüksek fiyata satılmış sonrasında tekrar düşük fiyata alınarak bir nevi faizli borçlanma yapılmıştır. Bu uygulamanın örnekleri İslâm toplumlarında görülmüş olsa da genel olarak faizli işlemler olarak tanımlanmış ve bu tür uygulamalar genel kabul görmemiştir. Hatta muhatra işlemi Hristiyanlığın bünyesinde İslâm'dakinden daha kolaylıkla haklılık kazanmıştır (Austruy, 1980). Bu dönemden sonra ise belirli ölçülerde faizin sermayenin kullanım kirası olarak görülmesi, faizin Batı toplumlarında tam bir meşruiyet elde etmesini sağlamıştır.

1.2.2. Erken Modern Dönemde Batı'da Sermaye Oluşumunu ve Birikimini Sağlayan Finansal Kurumlar

Sermaye oluşumuna ve birikimine katkı sağlayan finansal kurumları incelemek için para ticaretinin tarihini bilmek gerekir. Çok eski dönemlerden beri para bozma, borç verme ve borcun karşılığında fazla tutar yani faiz talep etme aslında bankacılığın öncüsü olan işlemlerdir. Para ticareti ile uğraşanlara bundan yaklaşık iki bin yıl önce Sümer ve Babil devletlerinde rastlanmıştır. Fakat para ticareti ile bilinen en açık bilgiler MÖ 800. yüzyıla aittir. Dönemin Babil devletinde bankacılık işi yapanların tek işi bankacılık olmamıştır. Kayıtlara göre bu kurumlar şarap satışı yapmışlar, emlak işleri ve esir ticareti ile uğraşmışlar bunun yanında bankacılık işlemleri olarak değerlendirilebileceğimiz mevduat kabul edip rehin alarak bunun karşılığında borç vermişler ve noterlik yapmışlardır. Bu tür bankacılık aynı zamanda Eski Mısır, Eski Roma ve Eski Yunan'da da görülmüştür. Eski Mısır'da MÖ 1600 yıllarında önemli iktisadi birikim yani sermaye oluşmuş ve halk bu dönemde değerli altın ve mücevherleri ile tarım ürünlerini güvenle saklamak için emanet depolarına teslim etmiştir. Verdikleri emanetler karşılığında ise bu depolardan yazılı makbuzlar almışlardır. Banknot olarak niteleyebileceğimiz makbuzlar Ortadoğu'da dolaşmıştır. Para alışverişinin güvene dayanması gerektiği için din adamlarının ve ibadet yerlerinin önemli rol oynadığını söyleyebiliriz. Örneğin Eski Yunan mabetlerinde değerli madenler gibi birikmiş tasarruflar faiz ve kâr getiren işlerde değerlendirilmiştir. Yine Yunan kentlerinde finans konularında tamamen dini kurumlara muhtaç olmamak için kamu bankaları kurulmuştur (Döndüren, 1996, ss. 53-54). Bu yeni kurulan bankalar ile dönemin dini kurumlarının sermaye birikimi sağlayarak bu alandaki tek kurum olması aşılına çalışılmıştır. Daha sonraki dönemlerde bu kurumlar Batı'da kurulacak olan finansal kurumların öncülleri olmuştur.

Şekil 1.3: Erken Modern Dönemde Batı'da Sermaye Oluşumu ve Birikiminde Etkin Finansal Kuruluşlar

1.2.2.1 Bankacılığın Doğuşu ve Bankacılık Faaliyetleri

Tezgâh ve masa anlamında olan ve İtalyanca *banco* kökünden gelen bankanın çıkış yeri İtalya'da sokaklarda 14. yüzyılda masa üzerinde madeni para tartan, bunları başka paralara çeviren, faizle borç veren sarraflardan çıkmıştır. Masa başında para ticareti yapan bu kişilere ise banker denilmiştir (Gündüz, 2003, s. 131). Kurumsallaşmış anlamda bankaların temeli bu dönemde atılmıştır. Kurumsal anlamda faaliyet gösteren ilk banka ise İtalya Siena'da 1472 yılında kurulmuş olan Monte Dei Paschi Di Siena'dır¹.

Bankalar oluşmuş sermayenin ihtiyaç sahiplerine faiz yahut kâr ile dağıtılmasını sağlayan bölüşüm kurumlarıdır. Bankacılığın önemi üzerinde Klasik dönemde Ricardo durmuştur. Ricardo bankayı, ticari faaliyetlerin canlı olduğu dışa açık bir ekonomide ödemelerin kolaylaştırılmasında yardımcı bir kurum olarak tanımlamıştır. Aynı

¹ Bu bilgiye bankanın resmî internet sitesi <https://www.gruppomps.it/en/about-us/history.html> üzerinden ulaşılmıştır.

zamanda Ricardo'ya göre banka, sermaye sahipleri ve sermayeyi kullananlar arasındaki ilişki üzerine kurulmuştur. Bankanın, bankada toplanan parayı kullanmak için isteyenlere faiz karşılığında para verdiğini söyleyen Ricardo, tüm paranın kredi olarak verilmediğini söylemiştir. Banka kendisine yatırılan paradan bir bölümünü bankada bekleterek para sahiplerinin bankadan para çekmek istedikleri zaman bu bekleyen paradan kullanmalarını sağlamıştır. Görüldüğü üzere Ricardo, modern finansa sisteminin en önemli ayaklarından birisini oluşturan rezerv sistemini tarif etmektedir. Ricardo aynı zamanda bankaların kâr elde etmek için ellerinde bulunan parayı tahvil gibi alanlarda değerlendirerek gelirini artırmaya çalışmak suretiyle ve ellerinde bulunan kıymetli maden ve hazine bonolarını teminat göstererek banknot ihraç ederek piyasada aktif olabileceklerini savunur (Ersoy, 2012, s. 288).

İnsanların birikimlerini faiz karşılığında borç olarak vermeleri en eski dönemlerden beri bilinen bir uygulamadır. Fakat eskiden sadece gerçekten büyük birikim sahipleri bunu yaparken özellikle bankaların kurulmasından sonra çok daha küçük tasarruf sahipleri ufak birikimlerini faiz geliri elde etmek için borç verebilir hale gelmişlerdir. Böylece ufak birikimleri toplamayı başaran bankalar çok büyük tutarları yönetir hale gelmiş ve yine bunu faiz karşılığı borç olarak dağıtmıştır. Bankaların iki temel fonksiyonu vardır: (1) bankacılık hizmetleri ve (2) kredi işlemleri. Bankaların verdiği krediler başkalarının tasarruflarıdır. Dolayısı ile bankaların finansal aracılık yaptıkları söylenebilir. Havale/EFT gibi para gönderim işlemleri, kredi kartı, banka kartı, kredi mektubu, akreditif, kiralık kasa gibi hizmetler bankacılık hizmetleri kapsamında değerlendirilebilir. Bunlar için banka hizmet ücreti alabilir. Bu işlemlerde faiz söz konusu değildir. Bankanın kredi temelli olmayan bu işlemler için aldığı ücretler çoğunlukla işlem maliyetlerine yöneliktir. Kredi işlemleri ise tasarruf sahipleri ile para ihtiyacı olanların buluşturulması işlemidir. Bankalar tasarruf sahiplerinden topladıkları mevduat adı verilen parayı belirli faiz karşılığı nakit ihtiyacı olanlara kredi olarak verirler. Dolayısı ile topladıkları mevduatlara ödedikleri faiz ile borç verdikleri paradan aldıkları faiz oranları farkından kâr ederler (Bayındır A., 2007). Bankaların işleyişinin dayandığı temel prensip ve elde ettikleri kârın temeli, fon toplarken ve fon kullandırırken belirledikleri faiz oranı arasındaki farktır.

1.2.2.2 Borsanın Ortaya Çıkışı

Her ne kadar günümüzde daha çok menkul kıymetlerin alınıp satıldığı bir piyasayı tanımlamak için kullanılsa da borsa hisse senetlerinin haricinde başka emtiaların da ticaretinin yapıldığı fiyatının belirlendiği yerlerdir. Borsaların tarihi ilk çağ medeniyetlerine kadar gitmektedir. Roma İmparatorluğu'nun savaşlarda aldığı galibiyetler ile ulaştığı zenginlik seviyesi, Roma'nın sadece askeri ve siyasi anlamda değil iktisadi ve ticari anlamda da bir merkez haline getirmişti. Roma İmparatorluğu'nun ticaret merkezi haline gelmesi, büyük ticari aktivitelerin de bu merkezde olmasını sağlamıştır. Bu dönemde tüccarlar, iktisadi ve ticari aktivitelerde yer almak için hisse senetli şirketler kurmuşlardır. Hisse senetli şirketlere olan talebin artması ise MÖ 180 yılında Roma'da ilk menkul kıymetler borsasının kurulmasına vesile olmuştur. Her ne kadar MÖ 180 yılında ilk örneklerini görmüş olsak da borsanın günümüzdeki halini alması 15. yüzyılda gerçekleşmiştir. 15. yüzyılda ticari poliçeler ile uğraşan aracı kurtiyeler ortaya çıkmıştır. Sonrasında bu kurtiyeler bir araya gelerek loncalar oluşturmuş ve bu loncalar poliçe ticaretine belirli kurallar getirmiştir. Bu kurallar bir nevi modern anlamda borsanın ilk kuruluş kuralları formundadır. Borsa isminin ise 1531 yılında Belçika'nın Anvers kentinde ilk sürekli fuarı kuran Van der Beuers'e dayandığı söylenmektedir (Işık, 2012).

Borsa kapitalizme özgü bir kurumdur. Zira borsa da hisse senetleri satılan firmalar ve şirketler özel teşebbüstür. Borsalara hisse senetlerini süren firmalar yeni yatırımları için bir nevi kendilerine ortak aramaktadır. Borsada satılan kağıtlar, bu kağıtları ellerinde tutanlara ortaklık hakkı vermektedir. Bu sayede bu kağıtların sahipleri şirketin kârından pay almaya hak kazanmaktadır. Bunun yanında ilgili şirketin yapmış olduğu yatırımlar veya başka gelişmeler ile şirketin değerinin artması, borsada işlem gören kağıtların da değerini artırmaktadır. Borsada bu hisse senetlerinin likide dönüştürülebilmesi kolaydır. Likide dönüştürülebilmesi kolay hale gelen hisse senetleri, dünyada önemli bir yatırım aracı haline gelmiştir. Nakit servet birikimlerini hisse senetlerine yatıran sermaye sahiplerinin, servet birikimi yapma yollarından birisi borsada yapmış oldukları işlemler olmuştur. Hisse senetlerinin alınıp satıldığı borsaların yanında vadeli işlem borsaları, KOBİ borsaları, kıymetli maden borsaları, emtia (ticaret) borsaları da dünyada faaliyet gösteren diğer borsa çeşitleridir.

1.2.2.3 Anonim Şirketler ve Tüzel Kişilik Kavramı

Anonim şirketler diğer finansal kurumlar gibi ihtiyaçlara göre şekillenen kurumlardır. Artan nüfus, değişen tüketim kalıpları ve diğer teknolojik ve sosyal değişiklikler eldeki kıt kaynakların daha etkin kullanılmasını sağlayacak kurumların oluşmasını bir nevi zorlamaktadır. Bu sürecin getirdiklerinden birisi de yapısında sermaye faktörünün ağır bastığı sermaye şirketleridir. Bu şirketlerin en önemlilerinden birisi anonim şirketlerdir. Anonim şirketler az sayıda kişi tarafından kapalı şirketler şeklinde kurulabileceği gibi sermayeyi tabana yayarak çok sayıda ortağı bir araya getiren ve sermaye piyasası ile çok yakından ilişkili olan halka açık girişimler şeklinde de kurulabilirler. Az sayıda ortağın bir araya gelerek sermaye koyup kapalı kurulma imkânı olsa da bu şirketler çoğunlukla finansman sorununu aşmak için halka açılmışlardır (Taner & Polat, 1992, ss. 35-37).

Kapitalizmin doğurduğu kurumlardan birisi olan anonim şirketlere en önemli eleştirilerden biri Kapitalizmin karşıt tezi olan Sosyalizmden gelmiştir. Marx, anonim şirketleri sermayenin merkezileşmesi hususunda temel araçlardan biri olarak tanımlamıştır. Marx, anonim şirketlerin, kapitalist bireylerin kapasitelerini aşan oranlarda üretim hacmine ulaşmalarını ve işletmelerinde büyük artış sağlayacakları bir mekanizma olduğunu söylemektedir. Anonim şirketler ile birlikte sermayenin toplumsal bir özellik kazandığını ve işletmelerin de bireysellikten çıkarak toplumsal hâle döndüğünü ifade etmektedir. Bu sayede kapitalist üretimde sermayenin özel mülkiyet durumu ortadan kalkmaktadır. Sadece şirketi yöneten ve faaliyetlerin sürmesini sağlayan kişilerin aktif olduğu bu şirketlerde diğer sermaye sahipleri para kapitalistleri haline dönmektedir. Her ne kadar diğer ekonomistler anonim şirketleri, toplumsal kontrol mekanizması içerisine alınmış bir ekonomik kurum olarak görse de Marx, bu kurumları yeni bir mali aristokrasi kuran, spekülâtif, gerçek manada yöneticinin olmadığı bir sistem olarak görmüştür. Bu şirketlerdeki hilelerin, hisse senedi dolandırıcılıkları ve spekülâtif hareketlerin aslında dolandırıcılık ve aldatma mekanizması olduğunu iddia etmektedir. Marx'a göre anonim şirketlerin yaptığı üretim, özel mülkiyetin kontrolünden çıkmış özel üretimdir. Bu açıdan anonim

şirketlerin en önemli özelliği sermaye üzerindeki mülkiyet hakkı ile üretimin yönetimi arasındaki bağı kopmasıdır. Kapitalist yani sermaye sahibi, sadece hisse senedi ve tahvil borsası aracılığı ile para yatırdığı şirketten kendini belirli ölçüde ayrı tutabilmektedir. Hisse senedi piyasası veya tahvil borsası daha iyi işledikçe hisse sahibi eskiden üstlendiği kapitalist rolden çıkar ve istediği zaman parasını çekebilecek ödünç para veren bir kişi rolüne döner. Fakat bu tam anlamı ile böyle değildir. Çünkü pay sahibinin riski her zaman ödünç para verenin riskinden daha yüksektir. Bu sebeple hisse senetlerinin gelirinin belirli bir risk primi ile ödünç verilen paranın faizinden daha yüksek olması gerekmektedir. Dolayısı ile hisse sahibi, kâr alan bir endüstri kapitalistinden sadece faiz alan bir para kapitalistine tam anlamıyla dönüşmemiştir. Anonim şirketlerde karşılaşılan bir diğer husus ve eleştiri hisse senedi sahipliği ile şirketin yani üretimin yönetilmesinin birbirinden ayrı olmasıdır. Sadece belirli sayıda hisseye sahip olanlar sermayelerinin gerçekte üretebileceğinden daha fazla üretimi kontrol edebilirler. Aynı zamanda bu şirket birkaç şirketin yönetimini başka şirketlerde hisse alarak ele geçirebilir. Dolayısı ile ilk şirkette sadece o şirketi yönetebilecek kadar hisseye sahip olan kişi, bu şirketin ortak olduğu diğer şirketleri de yönetme imkânı elde etmektedir. Anonim şirketlerin gelişmesiyle beraber, mümkün olduğunca az sermaye ile başkalarına ait mümkün olduğunca çok sermayenin yönetimi mümkün hale gelmiştir. Yani anonim şirketler, sermayenin merkezileşme sürecinde az sayıda büyük sermaye sahiplerinin, sermayelerinin üzerinde bir güce ulaşmasını sağlamıştır. Anonim şirketlerin yaygınlaşmasıyla hisse sahiplerinin büyük çoğunluğu şirket üzerindeki yönetim haklarından küçük bir azınlık lehine vazgeçmiştir. Sonuçta bu şirketlerde üretken sermaye üzerindeki gerçek kontrol, şirketin sadece belirli bir kısmına sahip kişilere aktarılmıştır (Sweezy, Baran, & Magdoff, 1975, ss. 32-36). Bu açıdan değerlendirildiğinde Sosyalizm, anonim şirketleri gelir dağılımı adaletsizliğinin sebepleri arasında görmektedir.

Anonim şirket kavramından bahsederken tüzel kişilik kavramının üzerinde durmak gerekmektedir. Çizakça'ya (2002) göre Batı dünyasındaki iktisadi dönüşümde ortaya çıkan en önemli kurumlardan birisi tüzel kişiliktir. Tüzel kişiliğin ortaya çıkması ile sermaye sahipleri ile sahip oldukları şirket arasında tam bir ayırım sağlanmıştır. Bu sayede şirketlerin devamlılığı sağlanmış ve şirket sahibinin yaşamından bağımsız

olarak şirketler ayakta kalmayı başarmıştır. Şirket sahibinin ölmesi durumunda artık diğer ortaklar sayesinde şirketler faaliyetlerini devam ettirme imkânı bulmuştur. Günümüzde asırlık şirketlerin hâlâ ayakta olmasının sebeplerinden birisi de tüzel kişilik kavramının yerleşmiş olmasıdır. İslâm dünyasından alınan ortaklık hukukunu kendilerinde bulunan kurumlar ile sentezleyen Batı, özellikle mudârebe sözleşmesindeki mudaribin sınırlı sorumluluğunu, rabbü'l-mâlların sahip oldukları sermaye ile ortaklığa girmelerini, birleşen sermaye ile mudaribin yaptığı yatırımlar sonucu elde edilen kâr/zararın ortaklar arasındaki paylaşımı gibi mudârebe sözleşmesine ait özellikleri transfer etmiştir. Batı, transfer ettiği özelliklere tüzel kişilik kavramı ile katkıda bulunmuş ve ortaklıklara ebediyet ve sınırsız sermaye kazandırmıştır. Eskiden şirketler, şirket sahipleri ile doğup, şirket sahibi çalışamaz duruma geldiğinde işini devredecek kimseyi bulamadığında kapanırken, tüzel kişilik kavramı ile sınırsız sermayeye ve hayata kavuşmuşlardır. Şirketlerin sahibinin hayatından bağımsız bir konuma sahip olmaları sayesinde bireysel sermaye birikiminin yanında şirketlerin de sermaye biriktirmeleri sağlanmıştır. Şirket ortaklarından birisinin ölümü halinde şirketin faaliyetleri devam etmiş ve şirketin uzun süre ayakta kalması sonucu şirkete olan güven artmıştır. Bunun akabinde şirketlere başka ortaklar sermaye koyarak yatırım yapabilmıştır. Şirketin ortaklarının ölmesi halinde dahi şirketin tasfiye edilmeyeceğini bilen yatırımcılar sayesinde şirketlere dışardan sürekli olarak sermaye akışı sağlanmıştır. Aynı zamanda üçüncü şahısların şirket ile ilgili olarak şirketin tüm ortakları ile değil tüzel ve bağımsız kişiliğe sahip şirket ile muhatap olması işlem maliyetlerini düşürmüştür. Şirketin tek tek ortakların sermayeleri ile sınırlı olmayan yapısı sayesinde sermaye kısıtı ortadan kalkmış ve tüzel kişiliğe sahip şirketler büyük ve güçlü sermayeye sahip olmuştur. Fakat her ne kadar sermaye birikimine olan etkisi bu denli büyük olsa da şirketin sorumluluğunun olmaması ahlâkî sorunları beraberinde getirmiştir. Şirketlerin yapmış olduğu yasal olmayan işlemler ve şirketin batma durumunda, şirketin borçluları ortaya çıkan bu sonuçlardan olumsuz etkilenir duruma gelmişlerdir.

İslâm dünyasında ise ortaklık sözleşmelerinde durum nispeten farklıdır. İslâm medeniyetlerinde görülen sermaye ortaklıkları genelde kısa süreli ve belirli bir yatırım üzerine olmaktadır. Yani mevzu bahis işin yatırım süresi uzun değildir. İş bitip kâr

dağıtıldığında iş ortaklığı sona ermekteydi. Sermaye açısından bakıldığında tüzel kişiliğe sahip şirketler ile şirketlerin sadece ayakta kalma süreleri artmamıştır. Şirketin sahip olduğu sermaye bir nevi ebedî hale gelmiştir. Çünkü yapılan ortaklık belirli bir yatırım bazında değil uzun dönemli hale gelmiştir (Çizakça, 2002). Uzun dönemli işleyen şirketler sayesinde ise önemli sermaye birikimi oluşmuştur. Şirketlerin uzun dönemli yatırımlar yapabildiğini gören yatırımcılar artan güven ortamı ile birlikte yatırımlarında anonim şirketleri tercih eder hale gelmiştir.

Anonim şirketler, şahıs şirketi olmadığı ve iflas halinde ortakların şirket borcundan sorumlu sayılmamalarından ötürü İslâm medeniyetlerinde uygun görülmemiştir. Bu tür şirketlerde ortaya çıkan sorumsuzluk durumunu gidermek için bazı fıkıh istişare heyetleri ortakların şirketteki sermayeleri oranlarında sorumlu olmaları gerektiğini söylemiştir. Ayrıca bu durumu ilan edilmesini tavsiye etmişlerdir. İstişare heyetleri, bu sayede şirketin mevcut durumunu bilerek muameleye girenlerin yani yatırım yapanların iflas veya tasfiye halinde şirketin sermayesinin üzerindeki alacaklarından feragat etmiş olacakları kabul edildiği için problemin ortadan kalkacağını söylemişlerdir (Vanlıoğlu, Kalender, Hiçdönmez, & Yüksel, 2016, s. 189).

1.2.2.4 Sigortacılığın Sermaye Birikimindeki Rolü

Daha önceden tahmin edilemeyen fakat ortaya çıkması muhtemelen olan tehlikelere karşı varlıkları ve kişileri önceden ödenen primler karşılığında teminat altına alan sistem sigortacılık adını alır. Tarihte de insanların idari, iktisadi ve sosyal riskler ile karşı karşıya kalması ve bu risklere karşı tedbir alma güdüleri ve istekleri sigorta kavramını ortaya çıkarmıştır. Modern sigortacılığın temelini deniz ticareti sırasında muhtemel korsan saldırılarına karşı mallarını korumak isteyen tüccarlara dayandığı söylenmektedir. Aynı şekilde Babil uygarlığında da tüccarlara borç veren tefecilerin kervanların saldırıya uğrama riskine karşı belirli bir risk primi aldıkları da bilinmektedir. Bu durum, meşhur Babil kralı Hammurabi tarafından yasal hale getirilmiştir. Kervan yani karayolu taşımacılığında bilinen ilk risk paylaşımı modeline benzeyen bu sistem ile ticaret esnasında zarara uğrayan kervanın zararları diğer kervanlar arasında dağıtılmıştır. 14. yüzyılın ortasında ise deniz ticaretinin

gelişmesiyle denizcilik sigortaları hızla yaygınlaşmıştır. İngiltere’de sistematik hale gelen ve sigortacılık kanununun çıkarılmasıyla İngiltere’yi bu alanın öncüsü yapan sigortacılık sektörü, sanayinin gelişmesiyle başlı başına bir sektör haline gelmiştir (Özüdoğru, 2017, ss. 39-40). Sigorta için yatırılan primler bir süre sonra ciddi birikimler haline gelmiştir. Bu biriken paranın değerlendirilmesiyle de önemli bir semaye birikimi sağlanmıştır.

Daha önce belirtildiği üzere tasarruflar, gelirin tüketilmeyen kısmıdır. İnsanlar yapmış oldukları tasarrufları başka yatırımlara ayırarak bu tasarruflarından kâr elde etmek isterler. Yeni yatırımlar yapmanın ve sermaye birikimini sağlamanın en uygun ve kolay yolu gönüllü tasarrufları artırmaktır. Bilindiği üzere vergiler bir nevi zorunlu tasarruflardır. Kamunun yaptığı tasarruflar, büyük yatırımların en büyük finans kaynaklarıdır. Çünkü zorunlu şekilde toplanan vergiler sayesinde devletin sağladığı sermaye birikimi çok yüksek miktarlara ulaşmaktadır. Fakat gönüllü tasarruflar da en az zorunlu tasarruflar kadar önemlidir. Sigorta genel itibari ile gönüllü tasarruf olarak kabul edilmektedir. Bireysel emeklilik sistemi de sigortacılık gibi gönüllü bir tasarruftur. İnsanların gönüllü olarak yapmış olduğu sigortalar ve yine gönüllü olarak girmiş oldukları bireysel emeklilik sistemleri sayesinde önemli birikimler elde edilmektedir. Bu birikimler çok büyük fonlar oluşturmakta ve fonlar ile önemli yatırımlar yapılmaktadır. Ayrıca fonlar finans kurumlarının ellerinde kredi mekanizmasına da kanalize edilebilmektedir. Bu sayede yatırımlar için kaynak sağlanmaktadır. Yeni yatırımlar ile yapılan üretim de sermaye birikimi oluşturmaktadır. Gelir düzeyinin ve gelir artış hızının düşük olduğu ülkelerde ise tasarruf artışı yapmanın gönüllü şekilde yapılması yani sigortaya para ayrılması daha zordur. Bu ülkelerde tasarruf artışını sağlamanın yolu tüketimin cebren kısıtlanmasıdır. Bu durum ise ancak vergiler ile mümkündür. Fakat vergilerin artması üretimin de düşmesine sebep olacaktır. Dolayısı ile vergi düzenlemelerinin üretimi olumsuz etkilemeyecek ve sermaye birikimini düşürmeyecek şekilde yapılması, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için önemlidir (Han & Kaya, 2004, s. 97).

1.3. Sermaye Yapısı Kavramı ve Teorileri

Sermaye yapısı, işletmelerin sermaye gereksinimlerinin özsermayeleri ve borçları arasında bölüşümüdür. Sermaye yapısı firmaların değerlerini belirlemede önemli bir kıstastır. Şirketin yatırımlarında kullanılacak en uygun kaynakları belirleme sürecinde sermaye yapısının önemi büyüktür.

Bir firmanın sermaye yapısı, varlıklarını finanse etmedeki borç/öz kaynak (özsermaye) bileşimi ile ilgilidir. Tipik bir bilançoda, varlıklar cari ve sabit olarak sınıflandırılmıştır. Uzun ömürlü olan sabit varlıklar olup maddi/somut ve soyut olabilirler. Firmanın varlıkları kısa vadeli (veya cari) ve uzun vadeli borçlar ve özkaynaklarla finanse edilmektedir. Bu aşamada herhangi bir şirketin yönetimi, kurumsal finansmanla ilgili iki meseleyi ele almak zorundadır. Birinci sorun, işletme sermayesi ve likidite yönetiminin kısa vadede aldığı kararlardır. İkinci sorun ise firmanın sermaye yapısını belirleyen uzun vadeli finansman kararları ile ilgilidir. Şirket yöneticisinin borç ve özkaynaklar arasında nasıl bir kombinasyon yapacağı şirketin değerinin belirlenmesinde önemli bir aşamadır (Ahmed, 2007).

Yapılacak yatırım ve diğer faaliyetler ile ilgili olarak firma kullanacağı kaynakları kendi öz sermayesinden karşılayabilir yahut borç ile bu finansmanı dışardan da temin edebilir. Ekonominin o dönemki şartları, firmanın faaliyet gösterdiği alandaki gelişmeler, firmanın durumu gibi birçok faktör firmanın borçlanma şeklini belirleyecektir. Firma kendi elindeki özkaynakları yatırımda kullanabileceği gibi yeni ortaklar ile mülkiyet ilişkisi bağlamında yatırımlarını finanse edebilir. Ayrıca piyasadaki borçlanma maliyetini göz önüne alarak başkalarının tasarrufları ile faiz veya kâr payı ile de finansman bulabilir. Kâr payı veya faiz ile borçlanmada borcun ifası yerine getirilmediği takdirde borcu veren kişi ceza veyahut gecikme faizi alabilir ya da diğer hukuki yolları deneyebilir. Fakat öz sermaye kullanıldığı takdirde firmanın zarar etmesi durumunda zarardan sermaye sahipleri sorumludur. Firma borçlandığı kişilere yahut kurumlara belirli bir ödeme planı teklif edebilecekken sermaye koyan kişiler şirket ortakları ise durum değişmektedir. Çünkü firma zarar edebileceği gibi yüksek kârlar da sağlayabilir. Fakat şirketten alacaklardan borç alınan kişi veya

firmalar ortaklara nazaran önceliklidir. Firmalar önce üçüncü şahıslara ve firmalara olan borçlarını öderler. Daha sonra kendi yönetim kurullarında karar alınmışsa ortaklara kâr dağıtabilirler.

Firmanın değerinin belirlenmesinde tüm bu borçlanmalar ve kâr dağıtım kararları önemlidir. Firmaları yöneten ortaklar şirketin gelirlerini artırmayı ve kâr ettirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçlar başarıya ulaştığı müddetçe şirketin değeri de artacaktır. Dolayısı ile firmanın sermaye yapısının belirlenmesi çok önemlidir. Sermaye yapısını kullanılacak sermaye maliyeti ve elde edilecek kâr belirleyecektir. Firma eğer yapacağı yatırımdan elde edeceği kârın borçlanma maliyetinden yüksek olacağını biliyorsa bu duruma göre optimum borçlanma metodunu seçerek borçlanır. Yapılan işin sonucunda kâr elde edilmiş ise firmanın değeri artacaktır. Bu noktada çeşitli tartışmalar yapılmaktadır. Sermaye yapısının tam anlamıyla tespit edilip edilemeyeceği veya gerçekten bu yapının şirketin değerini artırıcı bir özelliğinin olup olmadığı yönünde teoriler mevcuttur. Sermaye maliyetlerinin minimize edildiği ve firma değerinin maksimize edildiği bu yapı optimal sermaye yapısı adını almaktadır. Bunun yanında borç ve özkaynaklar arasındaki finansman tercihlerinin firmanın değerini değiştirmedeğini iddia eden görüşler de mevcuttur (Modigliani & Miller, 1958)

Sermaye maliyetlerinin minimize edilmesi için Ağırlıklı Ortalama Sermaye Maliyeti kullanılır. Bu borç maliyeti ve öz sermaye maliyetinin ağırlıklı ortalamasıdır.

Özsermaye Maliyeti (ke);

$$ke = rf + \beta \times (E(rm) - rf)$$

ke: Özsermaye Maliyeti

rf: Risksiz Getiri Oranı

β : Beta

(E(rm)-rf): Piyasa Risk Primi

Borçlanma Maliyeti (kd);

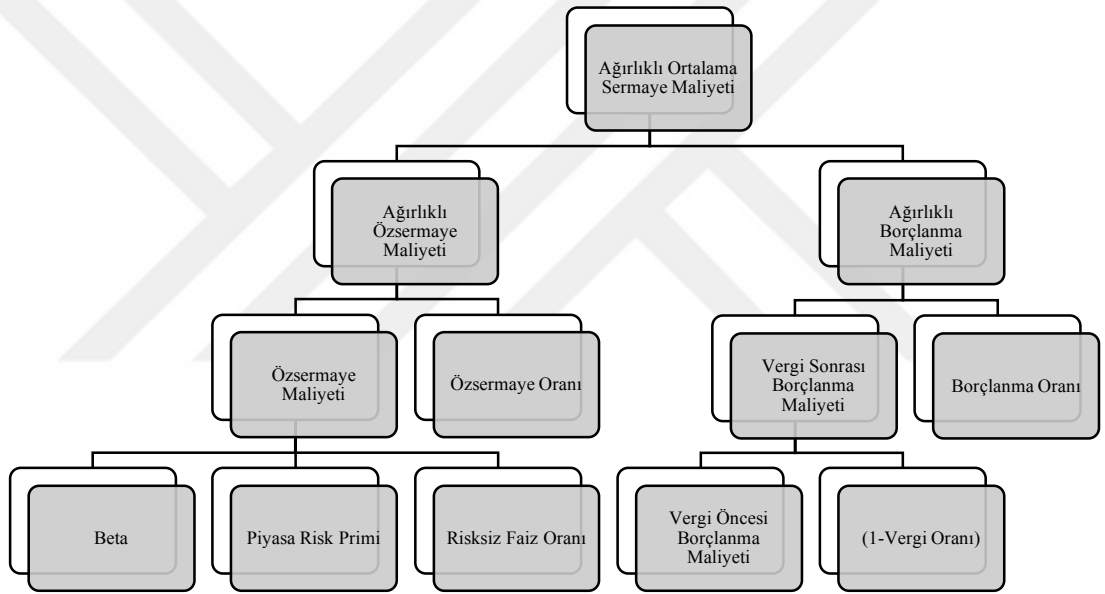
$$kd = rf + RPd$$

kd: Borçlanma Maliyeti

rf: Risksiz Getiri Oranı

RPd: Borçlanma Primi

Şekil 1.4: Ağırlıklı ortalama sermaye maliyetini oluşturan faktörler (AOSM)

Kaynak: (Şirketlerde Optimal Sermaye Yapısı Nedir ve Nasıl Analiz Edilir?, 2013)

Şirketin yapacağı yeni yatırımlar, ne kadar az maliyetle borçlanacağı belirlir. Bunun için de Ağırlıklı Ortalama Sermaye Maliyeti dolayısı ile şirketin sermaye yapısı önemlidir. Sermaye yapısı ile sermaye maliyeti ve firma değeri arasında ilişkiyi inceleyen teoriler geliştirilmiştir. Bu teoriler temelde farklı sermaye yapısına sahip şirketlerde ağırlıklı ortalama sermaye maliyetinin, borçlanma maliyetinin ve özsermaye maliyetinin farklı tepkiler vereceğini araştırmaktadır (Jensen, 1986; Harris & Raviv, 1991).

Farklı firmaların borç ve özkaynak oranlarını açıklamak üzere sermaye yapısı ile alakalı birçok uluslararası teori vardır. Örneğin dengeleme/ödünleşme (tradeoff) teorisi, sermaye yapısını fayda-maliyet açısından analiz eder. Bu teori, firmanın optimal sermaye yapısını belirlemede borç kullanma kararı alırken alacağı borcun marjinal maliyeti ve marjinal faydasını dikkate aldığını söylemektedir. Bu teoriye göre firmalar alacakları borcun marjinal maliyetinin marjinal faydasına eşit olduğu yerde borç kullanmaktadır (Gülşen & Ülkütaş, 2012). Bir diğer teori ise finansman hiyerarşisi ve açıklama (signaling and pecking order) teorisidir. Normalde açıklama teorisi ve hiyerarşi teorisi literatürde ayrı şekilde alınır. Fakat bu iki teoriyi bir arada değerlendirmek, firmanın sermaye yapısını belirleme sürecini anlamakta daha açıklayıcıdır. Bu teoriye göre firmalar yatırımlarını yapmak için önce iç fonlarını yani özkaynaklarını kullanırlar. Sonrasında firmalar borçlanmak için dış fonlara yönelirler. Hisse senedi ihracı ise bu hiyerarşide dış borçlanmadan da sonra gelmektedir. Finansman hiyerarşisi ve açıklama teorisi, asimetrik bilgi (asymmetric information) problemlerinden kaynaklanan asimetrik bilgi problemi maliyetini dikkate almaktadır. Bu teoriye göre firmadaki yöneticiler, hisse sahiplerinden daha fazla bilgiye sahiptir. Açıklama teorisi, yatırımların finansmanında borç ve özkaynak ilişkisinin yatırımcılara sinyal verdiğini savunmaktadır. Örneğin yatırım tercihinde özkaynaklar değil de borç tercih ediliyorsa bu firmanın gelecekte yüksek bir nakit akışı beklediğinin göstergesidir. Hisse senedi ihracı ise bu durumdan farklıdır. Yöneticiler, piyasa fiyatına göre hisse senedinin gerçek değerinin daha fazla farkındadır. Eğer hisse senedi fiyatı aşırı değerli ise yönetici kaynak toplamada hisse senedini tercih edecektir. Eğer hisse senedi piyasada gerçek değerinin altında bir fiyatlama göreceksin ise hisse senedi yerine borç tercih edilir. Ayrıca dış finansman konusunda firma daha düşük bilgi maliyetine sahip olduğu için öncelikle borçlanmayı tercih eder. Eğer fon ihtiyacı sürer ise firma biraz daha riskli borçları tercih edebilir veyahut yarı-hisse senetlerini deneyebilir. Firmalar, doğrudan hisse senedi basmayı ise son çare olarak değerlendirir. Dolayısı ile firmanın sermaye yapısı bu borçlanma ve finansman türlerine göre gereksinimlerini yansıtmaktadır. Bu teori aynı zamanda daha az yatırım fırsatına ve daha yüksek kârlılığa sahip firmaların düşük borç oranına sahip olacaklarını da iddia etmektedir. Firmayı yöneten müdür yani yöneticinin hedefleri ile firma sahibinin hedefleri kurumsal firmalarda farklı olabilir. Yöneticiler bu aşamada kendi çıkarlarına

hizmet eden kararlar alabilirler. Bu durumda firmanın yönetimi yöneticinin elinde olduğu için, firmanın kârı, yöneticinin çabalarının kalitesine ve elde edilen kârın kullanılma şekline bağlıdır. Özellikle kâr, hissedarlara dağıtılabileceği gibi yöneticiler tarafından ikramiyelerin finansmanı için de kullanılabilir. Bu noktada yatırımcılara verilen getiri, kâr veya nakit akışının nasıl kullanıldığına bağlıdır. Ayrıca, firma kredi kullandıktan sonra riskli projelere yatırım yaparsa, ahlâkî tehlike sorunu (*moral hazard*) ortaya çıkabilir. Bu sebeple alacaklılar yani kredi verenler, firmanın aşırı riskli projelere yatırım yapıp yapmadığına dikkat etmelidir. Çünkü projede başarısızlık olması verdikleri borcun temerrüde düşmesine sebep olabilir. Bu tür problemlerden kaçınmak için kredi sağlayanlar, firmanın faaliyetlerini izler, teminatlara karşı kredi sağlar ve sözleşmeler yoluyla fonların amaç dışı kullanımı hususunda kısıtlamalar getirmeye çalışırlar. Bu teori de literatürde Vekâlet Teorisi olarak yer almaktadır. Sermaye yapısı ile ilgili teorilerden de anlaşılacağı üzere aynı sektördeki firmalar arasında dahi sabit veya optimal sermaye yapısı ortaya çıkmamaktadır (Myers, 2001; Ahmed, 2007).

Görüldüğü üzere çağdaş firma teorisi, firmayı kârını maksimize etmeye çalışan bir üretim birimi olarak görmektedir. Bunun yanında son dönemde özellikle kurumsal finansman konuları ile firma kavramı, girişimci bir organizasyon olma yönüne doğru kaymıştır. Bu son süreçte firmanın sahipliği ve kontrolü arasındaki ilişki de değişmiştir ve bu iki kavram birbirinden ayrılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. İslâm Ekonomisinde Sermaye Oluşumu, Birikimi ve Yapısına İlişkin Kavramsal ve Teorik Çerçeve

İslâm dini 7. yüzyılda Hz. Muhammed'e (SAS), Cebrail adlı melek aracılığıyla Allâh tarafından vahiy iletilmesiyle Arabistan yarımadasında yayılmaya başlamıştır. İbrahimî ve tek tanrılı bir din olan İslâm'ın kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'dir. Ahiret inancının olduğu İslâm, dini sadece ibadet yerlerinde yaşamakla sınırlandırmamıştır. Tüm hayatı kuşatan bir emirler ve yasaklar sistemi getirmiştir. Bu sosyal hayattan iktisadi hayata, kadın-erkek ilişkilerinden miras tanzimine kadar insanın hayatını kapsayan bütüncül bir sistemdir. Hayatı bu kadar kuşatıcı bir din olan İslâm'ın iktisadi ve ticari hayat ile ilgili düzenlemeler getirmesi de çok tabii idi. Her şeyden önce para kazanmak ve zengin olmak İslâm'da kötü görülen davranışlar değildi. Hatta, İslâm dinin temel beş şartından ikisi olan Hac ve Zekât, maddi durumu yerinde olan Müslümanlara farzdır. Para kazanmanın ve zengin olmanın orta çağdaki Hıristiyan düşüncedeki gibi kusur olarak görülmediği İslâm ekonomisinde bu birikimin ve zenginliğin muhtaçlar ile paylaşılması infak kurumu ile teşvik edilmiştir. Zekât gibi farz bir ibadetin yanında sadaka gibi ihtiyacı olanlara yardım etmeyi sağlayan kurumların gelişmesi de salt bir biriktirmenin değil topluma faydalı olacak bir mekanizmanın uygulandığını göstermektedir. Bunun yanında miras kurumunun birikmiş serveti toplu bir şekilde tek bir kişiye aktarmaktan ziyade akrabalar arasında taksim etmesi, İslâm'ın servetin belirli kişilerde toplanmasını önlemeye ve bu serveti toplum içerisinde yaymaya yönelik anlayışını göstermektedir. Miras kanunu ile İslâm, toplum ve toplumu meydana getiren bireylerin zararına olan aynı aile arasında servetin devamlı kalmak suretiyle yığılıp birikmesinin ve bir nevi servet despotluğu oluşmasının önüne geçmiştir. Bu sayede toplum korumaya alınmıştır (İsmail, 1973, s. 119). Günümüzde İslâm'daki miras kurumuna yönelik eleştiriler vardır. Bu eleştiriler İslâm ülkeleri ile Batı medeniyeti arasındaki gelişmişlik farkı sebeplerinden birisinin İslâm'daki miras hukuku olduğunu söylemektedir. Miras hukuku yüzünden sermaye birikiminin sonraki kuşaklara bütün olarak aktarılamadığını söyleyen bu görüş, bu

sebeple İslâm ülkelerinde iktisadi kalkınmayı sağlayan faktörlerden birisi olan sermaye birikiminin oluşmadığını iddia etmektedir (Kuran, 2004, s. 74). Oysa modern dönemde, hukuk sistemi zaman içerisinde adalet kavramı çerçevesinde kadınlara da mirastan hak verir duruma gelmiştir.

Hayatı bütüncül olarak kuşatan İslâm'ın özellikle iktisadi ve ticari hayat ile yoğun bir ilişkisi vardı. En başta İslâm'ın geldiği ve yayılmaya başladığı yerler olan Harameyn (Mekke ve Medine) dönemlerinin önemli ticaret merkezleriydi. Buralarda kurulan panayırlar ve pazarlara İslâmiyet'in gelmesinden önce de yoğun katılımlar oluyordu (Kemâlî, 1994, s. 51). İslâmiyet'ten sonra da bu merkezler aynı ticari önemlerini korudular. Dolayısı ile iktisadi anlamda ticaret kavramı İslâm ekonomisinde çok özel bir yere sahip olmuştur.

İslâm dini bireyin yaşamının tüm alanına etki eder. Bu sebeple sermaye oluşum ve birikim süreçleri de İslâm'ın koyduğu kurallar çerçevesinde olmuştur. Sermaye birikimini sağlayan önemli faktörlerden birisinin faiz olduğunu önceki bölümlerde görmüştür. Fakat İslâm, ahlâk ve iktisat arasında doğrudan ilişki kurarak faizi kesinlikle yasaklamıştır. Çünkü ahlâk, faizli işlemlerde hem faiz alan ve hem de faiz veren arasında olumsuz ilişkiler oluşacağını öngörmekte ve bu sebeple faizli işlemleri onaylamamaktadır. Bunun yanında diğer ilâhî dinler de para gücüne yani sermayeye sahip olanların bunu toplumun zararına kullanmasını yasaklamıştır (Döndüren, 1996, s. 55).

Müslüman sosyal bilimcilerin en önemlilerinden biri olarak gösterilen İbn Haldun, sermaye birikimi ve oluşumu sağlarken, devletin ve özel sektörün önemini vurgularken medeniyet yolundaki gelişmelere de dikkat çekmektedir. Devletler, vergi sistemi başta olmak üzere belirli mekanizmalar ile piyasa üzerinde denetim mekanizması kurarlar. Bu denetim mekanizması, salt baskı aracına dönüşür, adaletsiz uygulamalar ile devlet zulmeder ve girişimcilerin mülkiyet haklarına müdahale eder ise ekonomik olarak sıkıntılar baş göstermeye başlar. Bunun sonucunda ise iktisadi açıdan hantallık ve tembellik, kamu özelinde ise finansman problemleri ve etkin olmayan bir iktisadi yapı ortaya çıkar. Böyle bir ortamda özel sektör yatırım yapmak

istememez. Çünkü risk primi ve yatırım maliyetleri katlanılmayacak düzeye gelmiştir. Dolayısıyla girişimciler iktisadi sistemden çıkmaya başlar, bir nevi dışlanırlar. Bu sebeple sermaye birikimi ve oluşum süreci yavaşlar. Bunun yavaşlaması ise medeniyet yolundaki ilerlemeye zarar verir (Erdem, 2008, s. 31). Görüldüğü üzere sermaye birikimi, medeniyet konusunda gelişmenin şartlarından birisi olarak düşünülmektedir. Devletin buradaki rolü, kaynakların tahsisinde bireysel girişimci şahıslara ve özel sektöre fırsat tanımak ve piyasalardaki işlem maliyetlerini düşürmek olarak görülebilir. Yani sermaye birikimini sağlamak özel sektöre düşmektedir. Fakat sermaye birikiminin sağlanması için devletin düzenleyici rolü ile buna yardımcı olması beklenmektedir.

İslâm'ın sermaye konusundaki bakışını anlamak için İslâm'ın iktisadi faaliyetlere nasıl yaklaştığının da bilinmesi gerekmektedir. Beşeri ve sosyal bir bilim olan iktisatta maddesel bilimlerdeki kesinlik ve doğa kanunları bulunmamaktadır. İktisat gerek Doğu toplumlarında gerekse de Batı toplumlarında ahlâk, hukuk ve tarih başlıkları ile beraber ele alınmıştır. İktisat, Yunan düşüncesinde ahlâk ilminin üç temel alt başlığı olan etik, ekonomi ve politikadan (*ethique, économie, politique*) birisidir. İslâm iktisadını da bu açıdan ahlâk ve din eksenli düşünmek gerekir. İslâm iktisadı ile ilgili konular üç temel başlık altında sıralanabilir: İlki modern iktisattaki analizlerin ve modellerin kullanıldığı İslâm iktisadı kısmı, ikincisi İslâm'daki fıkıh sistemine dayanan İktisat fıkıhı kısmı ve sonuncusu ise İslâm medeniyetlerindeki uygulamaları inceleyen İslâm iktisat tarihi kısmıdır. Sadece İslâm iktisadı değil şu anda dünyada en yaygın iktisadi anlayış haline gelmiş olan Kapitalist iktisadi sistem de dini temellere dayanmaktadır. Her ne kadar kapitalizme giden süreçte güçlenen burjuva diğer tüm iktisadi gücü elinde bulunduran kişi ve kurumlar gibi kiliseyi bertaraf etse de dinin kültürel ve sosyal hayattaki etkisini tamamen silmek zordur. Laisizm her ne kadar kilisenin hukuksal, iktisadi ve politik etkinliğini azaltmış olsa da bugünkü modern iktisat biliminde dini bir nitelik vardır. Hıristiyanlık, kapitalist iktisadi düşünce yayılırken bir dinin sahip olması gereken ahlâkî, idealist ve ruhî taraflarını kaybetmiş ve sömürgecilik faaliyetlerinin bir aracı olmuştur. Hıristiyanlığın evrilmesini saplayan reform hareketleri ile dinin iktisadi sistemin kapitalizme dönüşünü engelleyen özellikleri ayıklandı. Bu sayede, kapitalizm insanların gelenekten en büyük

sapışı haline geldi. İslâm'da ise Hıristiyanlığın reform hareketleri ile yaptığı gibi dini; iktisadi, hukuki ve sosyal hayattan uzaklaştıran bir anlayış yoktur. Bu açıdan İslâm iktisadi, İslâm'ın bütünlüğü içerisinde yer almaktadır. Modern sistemin dayatmış olduğu mana-madde ve ruh-beden gibi ayrımlar İslâm'ın vahdet görüşü ile çelişmektedir (Tabakoğlu, 2005).

Batı'da olduğu gibi İslâm medeniyetleri sömürgecilik faaliyetlerine girişmemişlerdir. Yani ne kadar gelişmiş olursa olsun İslâm ülkeleri, sömürgelerden anavatana değerli maden ve mal aktarımı yoluyla sermaye transferini sağlayan bir yapı içerisinde bulunmamışlardır. İslâm toplumlarının yaptıkları fetihler, fethettikleri yerleri kurtarma ve İslâmlaştırma hareketleridir. Dolayısı ile fethedilen topraklarda yaşayan insanlar kolonileştirilmemiş ve fetihden önceki yaşamlarına devam etmeleri sağlanmıştır. İslâm medeniyetinin en önemli temsilcilerinden birisi olan Osmanlılar da fethettikleri coğrafyaları sömürgeleştirmemişlerdir. Fethedilen coğrafyadaki servetin ve kaynakların Osmanlılara transferi görülmemiştir. Bunun aksine Osmanlılar fethettikleri yerlere hizmet götürmüşler, bu yerleşim yerleri için altyapı tesis etmişler ve o bölgede yaşayan insanların refahının artmasını sağlamışlardır. Kapitalizmin başlangıcı olan bir dönemde sömürgecilik faaliyetleri ile sermaye ve servet birikimi edinmek oldukça kolay iken İslâm medeniyetinin o dönemki temsilcisi olan ve en güçlü ülkesi olan Osmanlılar bu kavramlardan uzak durarak çağın en güçlü ve zengin devletini kendi iktisadi zihin paradigmasıyla inşa etmiştir.

İslâm'ın sermayeye bakışı, İslâmî yaşam kriterlerinin bireysel ve toplumsal hayata yansıtılan iktisadi davranışların sınırları çerçevesindedir. Bu anlamda şer'i hükümler önemlidir. İslâm iktisadında elde edilen sermaye ve servetin elde edilmesinde ve değerlendirmesindeki temel ilkeler Tablo 2.1'de tabloda özetlenmiştir.

Tablo 2.1: İslâm iktisadında sermaye elde edilmesinde ve değerlendirilmesinde temel ilkeler ve işleyiş

İlkeler	İşleyiş
Kişisel haklara riayet edilmesi	Paranın kontrolsüz şekilde kullanılmaması
Mülkiyet haklarına riayet edilmesi	
Kontratlar	Ahlaki değerlere dayanmadan piyasa güçlerinin piyasayı yönlendirmesine izin verilmemesi
Faiz yasağı	
Üretim faktörü olarak emeğin önemi ve çalışarak sermaye ve servet sahibi olmak	Sadece maddi büyüme ve kâr odaklı gelir elde edilmesinin önlenmesi adil gelir dağılımının tahsis edilmesi
Devletin adil iktisadi sistemdeki rolü	Devletin sadece kârın elde edilmesine odaklanmaması ve bu gelirin nasıl elde edildiğine de odaklanması
Ahlâkî değerler altında faaliyet göstermek	
Risk paylaşımı	

Kaynak: Çalışmada kullanılan kaynaklar ışığında tarafımızca hazırlanmıştır.

2.1.1. İslâm İktisat Düşüncesinde Sermayenin Tanımı

İslâm ekonomisinde sermaye bağımsız bir üretim faktörü olarak görülmemiştir. Dolayısı ile sadece sermaye gelinine sahip yani sermayesini işleterek geçinen bir sınıf iktisadi sistem içerisinde düşünülmemiştir. Sermaye, üretim faktörü açısından daima emek ile beraber zikredilmiş ve konumlanmıştır. Emek ve sermayenin üretim sürecinde birlikte değerlendirilmeleri de İslâmî finans yöntemlerinin temeli olan mudârebe ve muşâreke gibi uygulamaların temelini oluşturmuştur. Sermaye emekten ayrı bir üretim faktörü olarak değerlendirilmeyerek emeği ile üretim sürecinde dâhil olanlar ile sermayesi ile üretim sürecine dâhil olanlar arasında herhangi bir çatışma çıkması önlenmiştir. Risk almadan kazanç sağlayan ve üretime emek ile ortaklık etmeden giren sermayenin getirisi faizdir. Bu tarz bir üretim sürecinde emek sahipleri yer almak istemezler. Bu durum sermayenin İslâm'ın servetin belirli gruplarda toplanmasına engel olan yasağı ile çelişmektedir. Risksiz sermaye kazancı emek karşısında sermaye tekelleri oluşmasına sebep olmaktadır (Tabakoğlu, 2008, s. 272). Kişi veyahut grupların sadece sahip oldukları sermaye sayesinde risk almadan kazanç elde etmesi, sürekli olarak sermaye sahiplerine bir servet akışı sağlamaktadır. Bu akış bir süre sonra sermaye sahibi olmayan kişiler ile sermaye sahipleri arasında kapanamayacak bir gelir farkına sebep olmaktadır.

İslâm ekonomisinde emek temel üretim faktörüdür. Girişimcilik de bu açıdan emek kavramı içerisinde yer almaktadır. Bunun yanında herhangi bir hizmet üreten veya üretim yapan esnaflar, sanatkârlar ve zanaatkârlar da emek kavramı içerisinde yer alır. Dolayısı ile İslâm ekonomisindeki emek ve işçi kavramı modern dönemde anlaşılan işçi kavramından daha kapsayıcıdır. Emeksiz kazancı asgariye düşürmeye çalışan İslâm iktisat zihniyeti bu anlamda emek-kazanç dengesinin bozulmamasını hedeflemektedir. Riba ile borçlanarak değil öz sermayeye dayanarak yapılan yatırımlara dayanan bir iktisadi düzen kurulması İslâm iktisadının temel amaçlarından birisidir. Sermayenin üretim faktörü olması için emeğe ihtiyaç vardır. Sermayenin üretimin dışında kalmaması gerektiği ve üretime bir finansman kaynağı olarak katılarak faizsiz bir getiri sağlaması da İslâm'ın sermayeye bakışı konusunda bize genel bir çerçeve çizmektedir (Tabakoğlu, 2005, s. 1167).

Para haricindeki sermaye konusunda ise sermayeyi mal kavramı içerisinde değerlendirmek mümkündür. Mal, İslâm fihhinde tarımsal açıdan arpa, buğday gibi ürünler, para açısından dinar, dirhem gibi para birimlerinin yanında besi hayvanları yahut sermaye olarak kullanılan beyaz eşya, kumaş gibi ürünler olarak tanımlanabilir. Dolayısı ile kendisinden faydalanabilen ve kullanılmasında İslâmî açıdan herhangi bir yasak olmayan eşyalar mal tanımı içerisinde yer almaktadır. Elde mevcut olan ve halihazırda kullanılabilen mallar İslâm fihhi açısından mübahtır ve mütekavvim mal olarak adlandırılırlar. Gayri mütekavvim mallar ise hali hazırda elde mevcut olmadıkları için değerleri olmayan mallar olarak tanımlanabilirler. O halde bir malın üretime katılabilmesi için mütekavvim mal olması gerekir. Bu tür mallar sermaye tanımı içerisinde de girerler. Üretime katılan mallar aslını koruyarak üretim sürecine birkaç kez katılabileceği gibi tek seferlik de katılabilirler. Tek seferlik katılan mallar tüketim mallarıdır. Sermaye ise a'yan olarak tabir edilen mallar içerisinde yer alır. Bu açıdan sermaye mallarının korunması ve biriktirilmesi mümkündür (Kuru, 2015, s. 57).

İslâm ekonomisinde sermaye statik değil dinamik olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla biriktirmekten ziyade kaynakların etkin ve verimli kullanılarak toplumun hizmetine sunulması esastır. Sermayenin de aynı şekilde toplumun tüm kesimlerine

adil bir şekilde dağıtılmasının toplumdaki huzurun sağlanmasında ve toplumsal düzenin korunmasındaki rolü önemlidir. İslâm'ın öngördüğü finansal ve iktisadi sistemde oluşturulan kurumlar ve uygulanan yöntemler bu amacı sağlamaya yöneliktir. Bu sayede ahlâk, güven ve şeffaflık kriterlerine göre işleyen düzende, sermaye belirli grup ve kişiler arasında dönüp durmaz ve toplumdaki her fert ortak refahtan adil bir şekilde payını alır (Akten Çürük, 2013, s. 34).

İslâm ekonomisinde sermayenin konumunu anlamak için özellikle sermaye getiren faaliyetlerden biri olarak görülen ticaret üzerinde durmak gerekir. Çünkü 7. ve 8. yüzyıllarda Avrupa ve Hint Okyanusu'nu birbirine bağlayan medeniyet, ticaret sayesinde İslâm medeniyeti olmuştur. Özellikle 7. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar dünyanın iktisadi merkezini Avrupa değil İslâm dünyası oluşturmuştur (Frank, 1994, s. 271). Osmanlıların fetihleri ile birlikte Avrupa'da toprak elde etmiş olan İslâm medeniyeti, dünya ticareti üzerinde üstünlüğünü herkese göstermiş oldu. Bu süreçte İslâm'ın iktisadi hayata bakışı önemli rol üstlenmiştir.

İslâm'ın temel kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve Sünnete bakıldığında İslâm'ın zenginliği yasaklamadığı görülecektir. İslâm, ne Batı'nın Protestanlık öncesindeki bir lokma bir hırka geleneğini ne de Protestanlık ile beraber ortaya çıkan zengin insanın Allâh katında makbul kabul edildiği ve zenginleşmek için her türlü faaliyetin meşru görüldüğü bir iktisat düzenini öngörmektedir. Bu ifrat ve tefrit durumu karşısında makul olanı savunan İslâm iktisadında, Kur'an-ı Kerim'de geçtiği üzere insanların ulaşabileceği zenginlik konusunda herhangi bir kısıt yoktur. İnsanların kazançları farklı olabilir. Kimisi çok kazanırken kimisi az kazanabilir. Zenginlerin görevi İslâmî bakış açısına göre ellerinde tuttıkları emaneti Allâh'ın rızasına uygun olarak kullanabilmektir. İnsanların yastık altına birikimlerini saklayıp onu atıl halde bırakması ve iktisadi hayata dâhil etmemesi günah olarak tanımlanmıştır (Çizakça, 2002) O halde sahip olunan sermayenin emanet olarak görülmesi ve Allâh rızası için harcanması esastır.

Bunun yanında İslâm iktisadında sermaye iktisadi kalkınmayı sağlayan unsurlardan birisidir. Fakat ne kapitalizmdeki gibi olmazsa olmaz koşul ne de sosyalizmdeki gibi

savaşılmaması gereken düşman konumundadır. İslâm iktisadında sermaye, bilgi düzeyinin toplumda artmasıyla iktisadi kalkınmayı sağlayan yani imarı gerçekleştiren bir pozisyona sahiptir. İrfan olmadan sermayenin imara dönüşmesinin İslâm iktisadında bir önemi yoktur (Ersoy, 1987, s. 201). Zira İslâm’da dolayısı ile İslâm ekonomisinde asıl olan ahiret hayatıdır. Bunun yanında maddi gelişim de imar ile olmuştur. İslâm, üretim araçlarını geliştirmeyi insanın doğaya üstün gelmesine, kendisini ilerleten şeylerin farkında olmasına ve bilimsel araştırmaları ilerletmesine bağlamıştır. İnsanın doğayı keşfetmesini ve dolayısı ile bilgisinin artmasını sağlayan her ilerleme, insanın doğadan faydalanmasını artırmış ve ilerleme vasıtalarını ele geçirmesini sağlamıştır. Es-Sadr’a (1991) göre sermaye birikimi ve oluşumunu sağlayan üretim araçlarının değişimi sadece insanın bilgisi ve doğaya galibiyeti ile orantılıdır. Yani toplumsal ilişkiler veya dağıtım ilişkileriyle ilişkisi bulunmamaktadır (Es-Sadr, 1991). Oysa insanları üretime sevk eden ve iş bölümünü sağlayan en önemli faktörlerin başında insanların bir arada yaşaması ve birbirleriyle iletişim kurması gelmektedir.

İslâm’ın sermayeye bakışında faiz getirisini haram olarak kabul edilmesi, sermayenin tek başına üretim faktörü olarak kabul edilmediğinin önemli bir göstergesidir. Faiz, modern finansal sistemin en temel üretim faktörlerinden birisinin getirisi iken İslâm ekonomisinde sermayenin salt sermaye olmasından dolayı getirisi olan faiz haram olarak kabul edilmiştir. Sermaye, ancak üretkenliği ve verimliliği ile ödüllendirilmektedir. Dolayısı ile modern iktisadi sistemlerdeki gibi İslâm ekonomisinde de girişimci çok önemli bir konumdadır. Girişimci, sermayeyi emek ve/veya toprak ile birleştirip bir üretim elde eden kişidir ve bu vesile ile yapılan üretimden elde edilen fazlalık faiz değil kârdır. Yani emek ve sermayeyi bu açıdan birbirinden ayırmak mümkün değildir (Gedikli & Erdoğan, 2016, s. 201).

2.1.1.1. Kur’an-ı Kerim’de Sermaye Kavramı

İslâmiyet öncesinde Arabistan’da temel ekonomik faaliyet ticaret olmuştur. Ticari ve iktisadi dil Arabistan’daki toplumlar arasında bir ortak dil oluşmasını sağlamıştır. Ticaretin çok geliştiği ve temel sosyal ve siyasal faaliyetlerin belirleyicisi olduğu bir toplum olduğu için Arabistan’da gelişen bu iktisadi ve ticari ortak dil Kur’an-ı

Kerim’de de ifadesini bulmuştur. Toplumun temel özellikleri çerçevesinde, iktisadî ve ticarî dil ile uygulamaların yanında dinî hayat ile ilgili düzenlemeler de Kur’an-ı Kerim’de iktisadî ve ticarî bir dil ile ifade edilmiştir (Gül M., 2014).

İslâm’ın sermayeye bakışını anlamak için öncelikle İslâm iktisadının da temellerini oluşturan vahiyden gelen ilkelere bakılmalıdır. Bunlar haricinde diğer hususlar mekâna ve zamana göre değişebilirler. Tarih boyunca İslâm medeniyetleri tarafından uygulanan usul ve yöntemler ise tecrübe birikimi oluşturup günümüzdeki sorunlara çözüm üretmede yardımcı olabilirler. Kur’ân-ı Kerim ise bütün şer’î delillerin aslıdır. Bu sebeple Kur’ân-ı Kerim aslî-usûl yani asılların aslıdır. Diğer kaynaklar ise Kur’ân-ı Kerim’in yorumlanmasıyla elde edilmiştir (Tabakoğlu, 2005, s. 1154). Kur’an-ı Kerim’de servet edinmenin temel ahlaki ilkeleri belirlenmiştir. Bu ilkelerin temeli özel mülkiyetin emniyeti yani Makâsîdü’ş-Şeria’daki malın korunması ilkesi ve yapılacak iktisadi faaliyetlerin karşılıklı rızaya dayalı olmasıdır. Nisa Suresi’nin 29. ayetinde karşılıklı rıza ilkesi *Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka. Kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir* şeklinde ifade edilmektedir (Nisa Suresi, 4:29). O halde karşılıklı rızaya dayanmayan; cebir, gasp gibi zorlayıcı; hilekârlık, ihtikâr gibi uygulamalar ile asimetrik bilgi içererek haksızlığa sebep olan konular, karşı tarafı yanıltıcı ticari faaliyetler olarak kabul edilmiştir. Bu yol ve yöntemler ile elde edilen kâr, kazanç ve servet de tasvip edilmemiştir. İslâm, Müslümanlara servet edinmeyi kayıtsız şartsız olarak serbest bırakmamıştır. Kazanç yolları arasında toplumsal çıkar yönünden caiz olan ve caiz olmayan yollar ayrımını net bir şekilde yapmıştır. Bu kuralın temel prensibi ise bir kişinin kârı veya faydası, başka kişi veyahut kişilerin zararına dayanıyorsa bu şekilde servet edinmenin yolu caiz olarak kabul edilmemiştir. Bunun dışındaki kâr ve faydanın herkese adilce dağıtılmasına dayanan her yöntem ise caiz görülmektedir (el-Mevdudî, 2015, ss. 25-26). Dolayısı ile helâl kazanç dairesinin daha geniş olduğunu söylemek mümkündür.

İslâm’ın iktisadî ve finansal açıdan temel düzenlemeleri Kur’an-ı Kerim’de bildirilmiştir. Allâh, Kur’an-ı Kerim yoluyla iktisadi hayata dini anlamda düzenlemelerde ve müdahalede bulunmaktadır. Bu düzenleme ve müdahaleler ise

Kur'an-ı Kerim'de yine ticari bir dil ile yapılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de iktisadi faaliyetler alışveriş, faiz, mülkiyet gibi terimler ile ifade edilirken sosyoekonomik olgular ise adalet, helallik, infak ve israf kavramları ile bahsedilmiştir. Bu açıdan Kur'an-ı Kerim iktisadi hayatın dengede olduğu bir toplumu meşru görmekte ve mutedil olan çerçevesinde aşırılıkların olmadığı bir şekilde ticari faaliyetleri düzenlemekte ve atıl kaynakların olmadığı ve tam anlamıyla değerlendirildiği düzenlemeler içermektedir (Fidan, 2014, ss. 203-204).

Sermaye kavramını mal-mülk, servet ve zenginlik olarak değerlendirdiğimizde Kur'an-ı Kerim'de *Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçimliğidir. Oysa asıl varılacak güzel yer ancak Allah'ın katındadır.* (Al-i İmrân Suresi, 3:14) denilerek bunların sadece dünya hayatında fayda sağlayacağı anlaşılmaktadır. Âyetten anlaşılacağı üzere insanlara albenileri ile güzel gösterilen dünyevî haz ve nimetler, (1) karşı cinse duyulan arzu, (2) soyunu devam ettirmek isteği, (3) sermaye ve servet sahibi olmaz arzusu, (4) makam, mevki ve şöhret sahibi olma yani hükmetme isteği, (5-6) bitkisel ve hayvanî gıdalar olmak üzere altı maddede belirtilmiştir. Sermaye ve servet de bu anlamda dünyevî olgular olarak görülmüştür. Malın hayırlısı kendisinden önce ukbaya varandır sözünden hareketle Müslümanlar için mallarını ahirete yani ölümden sonraki hayata götürecek olan, bu serveti Allâh yolunda harcamak ve infak etmektir. Bu açıdan servetin helallliğini anlamının yolu, servet sahibinin ne kadar cimrilikten veya israftan kaçındığı ve bunun ne kadarını Allâh yolunda harcadığıdır. Esas güzel yer Allâh katında ise, sermaye ve servet bu amaç doğrultusunda kullanıldığı zaman insana gerçek manada fayda sağlayacaktır. İnsana bahşedilen servet de başına gelen musibetler gibi imtihan vesilesidir. *Herkes ölümü tadacaktır; yaptıklarınızın karşılığı size eksiksiz olarak ancak kıyamet gününde verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılır da cennete konursa artık kurtulmuştur. Dünya hayatı zaten aldatıcı şeylerden ibarettir.* (Âl-i İmrân Suresi, 3:185) anlaşılacağı üzere dünya hayatı ile ilgili şeyler aldatıcı olarak tanımlanmıştır. Yine Al-i İmrân Suresi 186. âyet-i kerimesi *Andolsun ki mallarınız ve canlarınız konusunda denemeden geçirilirsiniz; şüphesiz sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve Allah'a ortak koşanlardan birçok üzücü şey işitirsiniz. Eğer sabreder ve sakınırsanız bilin ki bu size*

gereken davranışlardandır (Âl-i İmrân Suresi, 3:186) diyerek sermaye ve servetin imtihan olduğunu söylemektedir.

Hümeze Suresi'nin ilk üç ayeti de servet biriktirenlerin ve bu servetin çokluğu ile övünen, insanlarla alay ederek haram gözetmeden mal, sermaye ve servet toplayan, onu istifleyerek saklayan, fakirlik endişesi ile cimrilik eden ve bu biriktirdiklerini hayır işlerinde harcamayan, dolayısı ile fakirlerin hakkını yemiş olan ve servetinin kendisini ölümsüzleştirdiğini sanan kimselere yöneliktir. *Arkadan çekiştiren, ayıp kusur arayan, servet toplamış ve onu sayıp durmuş olan herkesin vay haline! O, malının kendisini sonsuzca yaşatacağını zanneder.* (Hümeze Suresi, 104:1-3) denilerek bu kişilerin çetin bir azap, helâk ve yok olma yaşayacakları âyet-i kerîmeden anlaşılmaktadır. Servet toplayanlar ile ilgili bir diğer ayet ise Meâric Suresi'nin 18. âyet-i kerîmesidir. Hak'tan yüz çevirerek uzaklaşan ve mal toplayan ve cimrilik eden kimseleri cehennemin çağırdığı âyetten anlaşılmaktadır. *Haktan yüz çevirip uzaklaşmak isteyen ve mal toplayıp üstüne oturanı (cehennem) kendine çağırır* (Meâric Suresi, 70:18).

Tevbe Suresi'nin 34 ve 35. âyet-i kerîmeleri de yine servetleri biriktirip Allâh yolunda harcamayanların akıbeti üzerinedir: *Ey iman edenler! Bilin ki Yahudi din bilginlerinin ve Hristiyan din adamlarının birçoğu halkın mallarını haksızlıkla yerler ve Allah yolundan alıkoyarlar. Altın gümüş biriktirip Allah yolunda harcamayanları elem veren bir azapla müjdele! O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılıp onların alınları, böğürleri ve sırtları dağlanacak: İşte yalnız kendiniz için toplayıp sakladıklarınız; tadın şimdi biriktirip sakladıklarınızı!* (Tevbe Suresi, 9:34-35). Âyet-i kerîmelerden anlaşılacağı üzere dönemin Yahudi ve Hristiyan din adamlarının dini de istismar etmek suretiyle haksız kazanç elde ettikleri ve insanları da Allâh yolundan uzak tuttukları anlaşılmaktadır. Âyetin devamında ise ilgili dönemde mübadele aracı olarak kullanılan para birimleri olarak değerlendirilebilecek altın ve gümüşü biriktirip Allâh yolunda harcamayanlara Allâh katında ceza olduğu anlaşılmaktadır. Altın ve gümüşün piyasadan çekilmesiyle para arzının kısılacağı ve iktisadî açıdan bir durgunlaşma süreci yaşanacağı açıktır. Bu âyetten de anlaşılacağı üzere; altın ve gümüşü piyasadan çekerek para arzını azaltmak, yüksek faizler ile karaborsada ticaretinin yapılmasına sebep olacaktır. Bundan dolayı altın ve gümüşün piyasadan çekilerek stoklanması

yasaklanmıştır. Fakat âyetlerden anlaşılacağı üzere bu biriktirme şahsi menfaat üzerine biriktirme için geçerlidir. Birikimlerini Allâh yolunda harcayanlar için bu manada bir ceza yoktur. Bunun yanında, âyet-i kerîmelerdeki yasağın bir diğer amacı da para ve altın stoku yapıp cimrilik ile bu parayı harcamayarak iktisadi hayatın durgunlaşmasına sebep olan ve sistemi tıkayan servet birikimini önlemektir.

Yine Rum Suresi'nin 39. âyet-i kerimesinde *İnsanların malları içinde artsın diye faizli ödünç verdikleriniz Allah katında artmaz. Allah'ın hoşnutluğunu isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte (mânevî kârlarını) kat kat arttıranlar onu verenlerdir.* (Rum Suresi, 30:39) denilmektedir. Dolayısı ile daha fazla karşılık umarak insanlara verilen hediyelerin Allah katında bir karşılığı olmadığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında âyetin tefsirinde çeşitli yorumlar yapılmıştır. Faizin tedrici olarak yasaklandığını söyleyen müfessirler bu âyetin riba konusunda Allâh'ın ilk uyarısı olduğu inancındadırlar. Fakat bu âyetin yapılan yardımlardan karşılık bekleyenler ile ilgili olduğunu söyleyen müfessirler de olmuştur. Cubbaî ise âyeti servetin çoğaltılması bağlamında değerlendirmiş ve kendi servetini çoğaltmak için başkalarına verilen malların Allâh katında çoğalmayacağını söylemiştir. Zira faiz/riba yiyen kimse aldığı fazlalığın sahibi değildir. Aldığı fazlalık malın eski sahibinin mülkiyetindedir (Abdullahi, 2014).

Görüldüğü üzere âyet-i kerîmelerde Kur'an-ı Kerim'deki servet biriktirme koşulları açık bir şekilde belirtilmiştir. Servetin sadece biriktirmek için kullanılmaması yani atıl halde bırakılmaması Kur'an-ı Kerim'de geçmektedir. Dolayısı ile birikmiş paraların ve servetin yani sermayenin iktisadi hayata aktarılarak kullanılması ve piyasada bulunması İslâm'da tavsiye edilen bir davranıştır. Caiz kabul edilen yollar ile edinilmiş servet, sadece biriktirilmemelidir. Servetin sadece biriktirilmesiyle servet dağılımındaki denge bozulur. Serveti toplayan kişi ise sadece kendisi iflah olmaz ve tüm topluma karşı ağır bir suç işlemiş olacaktır. *Allah'ın lütfundan kendilerine verdiği nimette cimrilik gösterenler, sakın bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar, bilâkis bu onlar için kötüdür. Cimrilik ettikleri mal kıyamet günü boyunlarına dolacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah yaptıklarınızdan haberdardır* (Al-i İmrân Suresi, 3:180) âyet-i kerîmesinden de anlaşılacağı üzere Kur'an-ı

Kerim’de Allâh cimriliğe ve karûnluğa şiddetle karşı olduğunu söylemektedir (el-Mevdudî, 2015, s. 27).

Servetin biriktirilmemesi ile ilgili emirlerin yanında Kur’an-ı Kerim’de hayır yapmaya sürekli olarak vurgu vardır. Maddi açıdan hayır yapmanın en temel ilkesi para ve dünya malına sahip olmaktır. Sermaye, servet ve para hayır yapmaya fayda sağlar ve serveti çok olan toplumun yaptığı hayırlar da çok olur. Bu açıdan bakıldığında İslâm servet ve zenginlik karşıtı değildir. Eğer dünya malı gurur, kibir ve tahakküm aracı olarak kullanılmıyorsa, serveti hoşgörü ile karşılamaktadır. Bunun yanında üretime dayalı bir mülkiyet anlayışı İslâm’da esastır. Servet, İslâm’da sadece birikmiş sermaye yahut servet anlamında değildir. Servet bir nevi birikmiş emektir. Özel mülkiyetin asıl kaynağı emektir ve sahibine aittir. Dolayısı ile sermaye ve servette eşitlik iddiası adaletli değildir. Oysa sermaye ve servet çalışma, emek, girişim ve üretime dayanmalıdır (Gül M., 2014, ss. 83-85).

Eğer iktisadi kalkınmayı sağlayacak olan faktörlerden birini sermaye birikimi olarak tanımlamak gerekirse Kur’an-ı Kerim’in kesin emirlerinden de görüleceği üzere bunun sağlanması Allâh yolunda harcanmadan biriktirilen sermayeye değil; (1) bireysel yaratıcılık ve gayrete, (2) tasarrufa, (3) yapılan işin değerine bağlanmıştır (Austruy, 1980, s. 126). Zira, Kur’an-ı Kerim’de özel mülkiyete karşı ifadeler bulunmamaktadır. Miras kavramının detaylı bir şekilde anlatılması bunun en açık ispatıdır. Sermaye ve servet dağılımında eşitlik değil adalet önemlidir. Allâh’ın hükmü karşısında servet hiçbir anlam ifade etmemektedir. Bunun yanında emek karşılığı ücret almak da Kur’an-ı Kerim’de tabii görülmüştür. Bu dünyada ruhban hayatı isteyen dini inanışlar olsa da Kur’an-ı Kerim, dünya ve ahiret dengesini gözetmektedir. Müslümanları da yoksullara faiz karşılığı borç vermeye değil sadaka ve zekât gibi kurumlarıyla karşılıksız yardıma teşvik etmektedir (Rodinson, 1978).

2.1.1.2 Asr-ı Saadet² Döneminde Sermayeye Bakış

Hz. Peygamber (AS), Müslümanlar için en güzel örnek (üsve-i hasene) olarak tarif edilmiştir. *İçinizden Allah'ın lutfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar, Allah'ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resûlullah'ta güzel bir örneklik vardır* (Ahzab Suresi, 33:21). Hz. Peygamberin (AS) bu anlamda iktisadi hayata bakışı ve uygulamaları Müslümanlar için yol gösterici niteliktedir. Hatta vahiy gelmeden önce tüccar olan Hz. Peygamber (AS), vahiyden sonra da iktisadi hayattan kopmamıştır. Furkan Suresi 7. ayetinde sorulan *Dediler ki: "Bu ne biçim peygamber ki yemek yer, çarşıda pazarda dolaşır. Ona bir melek indirilseydi de, bu onunla beraber bir uyarıcı olsaydı ya!"* (Furkân Suresi, 25:7) sorusuna aynı surenin 20. ayetinde *Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de şüphesiz yemek yerler, çarşıda pazarda gezerlerdi* (Furkân Suresi, 25:20) şeklinde cevap verilmektedir. Dolayısı ile Hz. Peygamber (AS) hayattan kopmuş bir yaşam sürmüyordu. Müslümanların içerisinde onların iktisadi ve ticari faaliyetlerinin bizzat içinde yaşıyordu.

Peygamberliğinden önce ticaret ile uğraşan Hz. Muhammed'in (SAS) ilk eşi olan Hz. Hatice ile evlenmeden önce yapmış oldukları ticaret anlaşması emek-sermaye ortaklığının bir örneği idi. Hz. Peygamberin (AS) gerek vahiy gelmeden gerekse de vahiy geldikten sonraki adalet ve dürüstlük gibi özellikleri döneminde ticari hayatı düzenlemiş ve yol gösterici olmuştur (Kemâlî, 1994, s. 52).

İslâm'ın geldiği ve yaygınlaştığı dönemde Arabistan yarımadası ticarete oldukça gelişmişti. İslâm bu açıdan bir tüccar ve şehir dinidir. Mekke'de bulunan Kâbe ve Zemzem Kuyusu burayı önemli bir ziyaret merkezi haline getirmişti. Ayrıca önemli ticaret yollarının da buradan geçmesi iktisadi açıdan bu bölgenin önemini artırmaktadır. İslâmiyet'in yayıldığı dönemde Arabistan'da bulunan kabileler de ticaret ile yakından ilgilenmekte ve geçinmelerini ticaret ile sağlamaktaydılar. Her Arap iyi bir tüccardır özdeyişi de Arapların ticaretteki maharetleri dolayısı ile ortaya çıkmıştır. Hz. Muhammed'in (SAS) gelmiş olduğu Kureyş kabilesi de ticari anlamda önemli bir yere sahipti (Fidan, 2014, s. 203). İslâm'ın doğduğu kutsal topraklar olan

² Hz. Peygamber'in (AS) hayatta olduğu dönem Asr-ı Saadet olarak nitelendirilmektedir.

Mekke de ticaretin merkezi idi. Mekke'nin Kureyş kabilesine mensup sakinleri de ticaret ile elde etmiş oldukları birikim ve sermayelerini gerek yine ticaret ile gerekse de faiz karşılığı borç vererek değerlendirmekteydi. Ahlâkî ve dini unsurlar da onların faiz almamalarını sağlayamaz hale gelmişti. İslâmiyet öncesinde kabile reislerinin toplum üzerindeki etkisini artırmayı sağlayan cömertlik geleneği kaybolmaya başlamıştır. Arada bir yapılan dini ayinlerin ve törenlerin amacı dahi Mekkeli tüccarların rasyonel kaygılar ile yapmış oldukları ticarete Allâh'ın yardımını almalarıdır (Rodinson, 1978). Hz. Peygamberin (AS) bu noktada yaygınlaşmış inanışları özellikle iktisadi ve ticari anlamda değiştirmesi de zor olmuştur.

İslâm'ın öngördüğü iktisadi sistemde toplumun çıkarları ile çelişen uygulamalar yasaklanmıştır. İslâm'ın toplumsal faydayı önceleyen yapısı İslâm'ın yayılmasında da önemli yere sahiptir. Bunun yanında iktisadi faaliyetlere de İslâm'ın ilk yıllarından beri gereken önem verilmiştir. Medine'ye hicretten sonra mescit ve medresenin akabinde pazar kurulmuş olması da bunun bir göstergesidir (Fidan, 2014, s. 203). Hz. Peygamber (AS) döneminde iktisadi faaliyetlerin ticaret temelli oluşması sermaye konusunda birikimi sağlayan temel unsurun ticaret kaynaklı birikimler olduğunu göstermektedir. En önemli ilkesi arz ve talep dengesi olan ticaret kâr gayesi olmadan yapılmaz. Yapılan ticaretten elde edilen kâr ve bu kârın belirli bir kısmının yeniden ürün almaya bir kısmının ise birikime ayrılmasıyla sermaye birikimi oluşabilir. Kâr etme güdüsü eğer dünyevi hırs ve ihtirasları kamçılar ve insanlar her türlü yolu kâr elde etmek için meşru görürse bu durumda sosyal sorunlar ortaya çıkacaktır. Asr-ı Saadet döneminde sosyal hayata da yön veren en büyük iktisadi faaliyet ticaret olduğu için Hz. Peygamberin (AS) ticari hayatı düzenleyen uygulamaları önemlidir. Pazarda, insanların kâr iştahının haddi aşmasının önüne geçerek meşru kâr etmelerine vesile olmak, sattıkları ürünlerin kalitelerinden emin olmak yani asimetrik bilgi sorunu yüzünden müşterilerin kandırılmasını önlemek ticari hayatta ortaya çıkan ilk problemlerdi. Bunun yanında piyasadaki fiyatlar, arz ve talep dengesi gibi piyasanın iktisadi boyutunda Hz. Peygamber (AS) bir tasarrufta bulunmadı. Çünkü fiyat ve kâr gibi hususlar piyasadaki arz talep dengesi ile oluşan kavramlardır. Fakat bu kavramlara müdahale olmasa da piyasanın sağlıklı işlemesi ve gerek müşterilerin gerek satıcıların zarar görmemesi için belirli kurallar konulmuştur. Bu kurallar ile piyasa oyuncularının

dürüstlüğü sağlanmış ve haksız kazançların önüne geçilmiştir. O halde meşru bir yolla edinildiği sürece sermaye birikimi önünde bir kısıt bulunmamaktadır. Bunun yanında Hz. Muhammed (SAS) sermaye ve servet edinmenin en iyi yolunun kişinin kendi emeğiyle kazandığı kazanç olduğunu söylemektedir (Gül M., 2014, s. 86). Hz. Peygamber'in (AS) tüccar olması da emek kadar ticaret ile sağlanan kazancın meşruluğuna en önemli delildir.

Ticaret ile kazanç sağlarken fiyatların adil olması önemli bir husustur. *Kıymetü'l-misl, semenü'l-misl, semenü'l-adil* ve *si'ru'l-misl* gibi tanımları olan adil fiyat kavramı sermaye oluşumunda önemlidir. Zira satışlardan gelen hasıllardan üretim ve diğer maliyetler çıkarıldıktan sonra elde edilen kâr fiyatlara bağlıdır. Asr-ı Saadet dönemindeki ticarete bu hususa dikkat edilmiş ve fiyat manipülasyonları önlenmeye çalışılmıştır. Bunun yanında servetin belirli kişiler yani şehirliler tarafından toplanmaması için Hz. Peygamber (AS), şehirlilerin bedevilere vekâlet ederek onların ürünlerini satmalarını yasaklamıştır. Bu durum Arapça da *bey' hazır li bad* kavramı ile açıklanmıştır. Bu yasak, şehirde yaşayan tüccarların ticarete hâkim olması ve oluşan asimetrik bilgi problemini önlemek amacıyla. Çünkü fiyatlar bu durumda yükselebilir ve toplumun toplam faydasını azaltıcı bir durum ortaya çıkabilir. Genel olarak vekâlet hususu İslâm hukukunda caiz kabul edilse de Hz. Peygamber'in (AS) bu durumda bu tarz vekilliği yasaklamasının sebebi, fiyatların yükselerek tüketicilerin zarar görmesi ve haksız kazanç ile sermaye sahibi tüccarların serveti kendilerinde toplamaları olarak görülebilir. Bunun yanında fiyatların piyasada serbestçe oluşması ve gerçek değerlerini bulmaları için piyasaya gelmeden yani şehre girmeden ürünlerin peşin olarak topluca alınması da Hz. Peygamber (AS) döneminde yasaklanmıştır. Bu durum hem şehre mallarını satmaya getiren tüketicileri hem de pazarda alışveriş yapan tüketicileri korumaya yöneliktir. Yine asimetrik bilgi problemini ve haksız kazancı önlemeye yönelik tedbirlerden birisi de ürünlerin fiyatını bilmeyen satıcılara malın yüksek fiyatla (*neceş*) satılmasının yasaklanmasıdır. *Aldatan bizden değildir* hadisi de bu bağlamda değerlendirilebilir (Kemâlî, 1994, ss. 57-58). Görüleceği üzere ticaret yaparak ve oradan gelecek kâr ile sermaye birikimi yapmak caizdir. Fakat bunu tesis ederken aldatıcı davranışlardan kaçınmak gerekir. Aynı şekilde ürünlerin fiyatlarını belirlerken de adalet kavramından uzaklaşmamak gerekmektedir. “Dürüst ve güvenilir

tüccar, peygamberler, dosdoğru kimseler ve şehitlerle beraberdir.” (Tirmizî, Büyû:4) hadisi ticarete dürüstlüğe verilen önemi göstermektedir.

Ticaret ile ilgili olduğu gibi Hz. Peygamber (AS), Klasik iktisadi düşüncede servet edinme konusunda serbest olan fakat İslâm’da kesin olarak haram kabul edilen faiz ile ilgili de sınırları belirtmiş ve bunu kimi uygulamalar ile göstermiştir. Sermayeden elde edilebilecek kârlar ile ilgili de Hz. Peygamber (AS) faize sebep olacak malları tanımlamıştır. “Altın, altın karşılığında; ağırlık ölçüsü ile peşin olarak misli olarak satılır. Fazlalık faizdir. Buğday, buğday karşılığında; peşin olarak, ölçekle misli misline satılır. Fazlalık faizdir. Arpa, arpa karşılığında; peşin olarak, ölçekle misli misline satılır. Fazlalık faizdir. Hurma, hurma karşılığında; peşin olarak, misli misline satılır. Fazlalık faizdir.” (Buhari, Büyü:21; Müslim, Müsakat:98) hadis-i şerîfi sadece faizi değil bir nevi faize sebep olacak yöntemleri yasaklamaktadır. Ayrıca bir rivayette de Hz. Peygamber (AS), Hz. Bilal tarafından kendisine verilen hurmanın kaynağını sormuş, Hz. Bilal de ellerindeki daha kötü kalitedeki iki ölçek hurma ile daha iyi kalitedeki bir ölçek hurmayı takas ettiklerini söyleyince Hz. Peygamber (AS) bunun ribâ olduğunu ifade etmiştir (Buhari, Vekâlet:11; Müslim, Müsakat: 96).

Kur’an-ı Kerim’deki iktisadi düzenlemelerin uygulayıcısı ve Müslümanlara sonrasında örnek olacak iktisadi faaliyetleri gösteren kişi Hz. Muhammed (SAS) olmuştur. Hz. Peygamber’in (AS) iktisadi ve ticari faaliyetleri Kur’an-ı Kerim’deki teorik çerçevenin bir nevi pratik uygulaması olmuştur. Hz. Peygamber’in (AS) sadece bireysel olarak yapmış olduğu uygulamaları değil kurmuş olduğu kurumlar da İslâm toplumları için örnek olmuştur. Gerek Asr-ı Saadet döneminde gerekse bu dönemden sonra fethedilen bölgelere gönderilen hazinedar, kadı ve muhtesip gibi devlet görevlileri bu bölgedeki toplumların iktisadi ve sosyal hayatını tesis etmede önemli rol oynamıştır. Özellikle hisbe teşkilatı, toplumdaki iktisadi hayatı denetleyen ve düzenleyen bir kurum olarak Kur’an-ı Kerim’deki emir ve yasaklar çerçevesinde İslâm’a uygun bir iktisadi ve sosyal hayatın düzenlenmesini sağlamıştır (Fidan, 2014, s. 204).

2.1.1.3. İslâm Âlimlerinin Sermaye Konusundaki Görüşleri

Nassın lafız ve manasından hareketle, nass bulunmadığında çeşitli istinbat metotları kullanılarak şer'î hüküm hakkında zannî bilgiye ulaşma çabasında olan kişiler müçtehit olarak adlandırılmaktadır (Apaydın, 2000). İslâm toplumlarında müçtehitlerin görüşlerine her dönem önem verilmiştir. Müçtehitler vermiş oldukları fetvayı mutlak dogma gibi dayatmamışlar ve gerektiğinde değişiklik yaparak eski kararlarından dönebilmişlerdir. Bu durum da İslâm fıkhnının esnekliğinin ve dönemin şartlarına göre revize edilebileceğinin bir göstergesidir. Bu bölümde genel olarak Hanefi müçtehit imamların görüşlerine yer verilecektir.

Her ne kadar çağın şartlarına göre görüşlerini revize etseler de müçtehitlerin temel dayanağı İslâm iktisadının temel kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve Sünnet olmuştur. Pergelin sabit ayağını nassa koyan müçtehitler İslâm'ın emir ve yasakları çerçevesinde iktisadi konularda da görüş bildirmekten çekinmemişlerdir. Fakat müçtehitlerin görüşlerinin İslâm'ın ilk çağında oluştuğu ve bu çağın sorunlarına yönelik olduğu da bilinmelidir. Örneğin Ebu Hanife'nin öğrencisi olan Ebû Yusuf'un (Ö: 798) iktisadi görüşleri genel olarak toplumsal refahın artırılmasına yöneliktir. Bunun yanında insanların mülkiyet yani servet edinmesine yönelik görüşleri ahlâk perspektifinde değerlendirilebilir. Gasp, hırsızlık gibi illegal yöntemler ile edinilen serveti tasvip etmeyen Ebû Yusuf, servet edinmenin en normal yolu olarak emeği görmüştür. Ebû Yusuf'un iktisadi görüşleri bireysel faydadan ziyade toplumsal faydayı öncelemiştir (Bal, 2014, s. 24). Ebû Yusuf'un iktisadi görüşlerini önemli eseri Kitâbü'l-Harâc'da bulmak mümkündür. Halife Hârûnürreşîd tarafından baş kadı olarak tayin edilen Ebu Yusuf, eserini cizye, haraç, öşür, sadaka, zekât gibi konularda kendisinden görüş talep edildiği için yazdığını bildirmiştir (Kallek, 1997).

Faiz hakkında müçtehitlerin görüşleri nettir. Fakat emek-sermaye ortaklıklarında elde edilen kârın dağıtılması hususunda yahut kâr elde edilmediğinde emek sahibine herhangi bir ücret verilip verilmeyeceğine ilişkin görüş farklılıkları olmuştur. Genel olarak içkinin azı ve çoğunun haram olduğunun kabulü gibi faizin de azı veya çoğu haramdır. Tahrif edilen Tevrat'ta Yahudilikte, Yahudilere faizli borç vermek yasaklanmışken, Yahudi olmayanlara faiz verilmesi caiz görülmüştür. Ebû Hanife ve

İmam Muhammed, darü'l-harb'te Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında yapılan işlemlerin faiz olarak görülemeyeceğini ifade etmişler de Ebû Yusuf, İmam Şafi, İmam Hanbel ve İmam Malik ve zımmîler yani gayrimüslimler ile faizli mübadeleyi caiz görmemiştir ve faizin tahakkuk etmesinde mekân unsurunun da söz konusu olamayacağını ifade etmiştir (Bal, 2014, s. 30; Kallek, 1997, s. 18; Efe, 1986, ss. 34-35).

İslâmiyet servetin atıl kalmamasını ve piyasaya girmesini tavsiye etmektedir. Üretim ve yatırımın dışında tutulan sermaye ve servet faiz ortamına sebep olacaktır. Çünkü İslâm iktisadına göre temel üretim faktörü emektir ve sermayenin risk ve zarara katlanmadan tek başına kazanç aracı olması Kur'an-ı Kerim'de konulan sınırlar ile önlenmiştir. Cafer bin Ali ed-Dımaşki (10. – 11. yy.) malı değerlendirmenin yani yatırım için kullanmanın önemine işaret etmiştir. Ed-Dımaşki'nin sermayenin atıl bırakılmayıp faizsiz şekilde yatırıma dönüştürülmesi üzerinde durması aslında günümüzdeki faizsiz finans kurumlarının temel fonksiyonlarından birisini tespit ettiğinin göstergesidir (Gül M., 2014, s. 87).

İktisadi sistem içerisindeki piyasa konusuna gelecek olursak bu noktada müçtehitlerin ve alimlerin Kur'an-ı Kerim ve Sünnetin esas ilkelerinden kopmadan esneklik dairesindeki fetvalarını görebiliriz. Serbest piyasa, iktisadi işlemlerden bürokratik ağırlığı kaldırma ve işlem maliyetlerinin azaltılması yönündeki fetvaları ve görüşleri ile Ebû Yusuf, fikhın esnekliğini uygun biçimde kullanmaktadır. Bunun yanında kimi zaman hocası Ebû Hanîfe ile çeliştiği durumlar da olmuştur. Örneğin Ebû Hanîfe'nin hurmalık ve diğer meyveliklerde, tarım arazilerinde üçte bir, dörtte bir gibi oranlarla musakat ve müzâraa ortaklığını tasvip etmemesine rağmen, Ebû Yusuf bu akitleri mudârebeye benzeterek cevaz vermiştir. Ebû Yusuf burada toprağı sermaye olarak görmüştür. Toprak sahibini ise rabbü'l-mal ve toprağı işleyen kişiyi ise mudârib olarak görmüştür. Ebû Yusuf, bu sayede üretim faktörü olarak görülen toprağın atıl kalmasının önleneneğini üretim ve istihdama katkı sağlanacağını öngörmüştür. Ayrıca ölü toprakların şenlendirilmesi konusunda devlet başkanının iznini ortadan kaldıran fetvası ile bürokratik işlemleri en aza indirmiş ve kaynakların en verimli şekilde değerlendirilmesini sağlamıştır (Kallek, 1997, s. 9).

Müçtehitlerin sermaye ve servet oluşturma kaynağı gördükleri temel faaliyetlerin başında dönemin şartları göz önüne alındığında ticaretten sonra tarım gelmektedir. Örneğin Ebû Yusuf, çiftçilerden sabit bir vergi alınmaktansa belirli oranda vergi alınmasını tercih etmiştir. Zira sabit vergi almanın adaletsiz olacağını düşünmektedir. Ebû Yusuf'a göre belirli bir oranda vergi alındığında daha adil bir durum oluşacaktır. Belirli oranda vergi alındığı takdirde tarım arazilerinin genişlemesine imkân sağlanmış olacaktır. Bu sayede büyük gelir ve birikimler oluşabilir (Sıddıki, 1998, s. 223). Dolayısı ile Ebû Yusuf, vergi politikalarının sermaye ve servet hususlarında belirleyici olduğuna değinmiştir.

Ebû Hanife'nin öğrencisi olan Muhammed bin Hasan eş-Şeybânî (Ö: 805) ise servet edinme konusunda, kazanmanın her Müslüman için farz olduğunu söylemekteydi. Ticaret ve zanaat ile para kazanmanın ise Allâh katında memurluktan kazanılan paraya oranla daha makbul olduğunu iddia etmekteydi. Şeybânî, ayrıca servet edinmenin tutumluluk ve zühd ile değil ancak kazanma ile mümkün olduğunu söylemiştir. Kişinin iyi bir yaşam için çaba göstermesi ve çalışması, Şeybânî'ye göre İslâm'a aykırı bir durum değil aksine dini bir ödevdir (Gül M., 2014, s. 80; Özer, 2014)

2.1.2. İslâm Ekonomisinde Sermaye Oluşumunu ve Birikimini Sağlayan Faaliyetler ve Faktörler

İstishab kaidelerinden biri olarak eşyada asıl olan ibahadır yani mübah olma durumudur. Bu ilkenin temeli, Allâh'ın açık bir şekilde yasak koymadığı, haram olduğuna dair de delil bulunmayan bir eşyada, asıl olarak onun mübah olarak kabul edilmesi gerektiğidir. Dolayısı ile Kur'an-ı Kerim ve Sünnet'te açık şekilde yasaklanmamış iktisadi faaliyetler ile gelir getirici, sermaye oluşumunu ve birikimini sağlayan faaliyetlere izin verilmiştir. Fakat gelir getirici faaliyetlerin nasıl olması gerektiği ve hangi üretim faktörlerinin İslâm'a göre kabul edilebilir olduğu hususları tartışma konuları olmuştur. Bu noktada emek, en sağlam ve helâl kabul edilebilir üretim faktörü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Her şeyden önce emek hem ticaret hem de üretim yapmak için gerekli bir faktördür. Dolayısı ile iktisadi tüm faaliyetler için emek vazgeçilmezdir. İslâm iktisat zihniyetine göre sermaye ise başlı başına bir üretim faktörü olmayıp emek ile değerlendirildiğinde anlam kazanan ve emeğin etkinliğini artıran bir faktördür. Sermaye sayesinde yapılan teknolojik yatırımlar ile emeğin etkinliği artmakta ve birim emek başı daha fazla üretim elde edilebilmektedir. Örneğin kazma ile yapılan bir kazı ile kepçe ile yapılan bir kazı arasında önemli fark vardır. Bu açıdan bakıldığında emeği esas ve sermayeyi ise destekleyici faktörler olarak görmek mümkündür. Sermaye tek başına üretim faktörü kabul edildiğinde ise sermayeden gelen kâr faiz olmaktadır. Sadece sermayeden elde edilen kazanç, yapılan iktisadi faaliyetin sonucundan bağımsızdır. Dolayısı ile faiz, risksiz ve tek taraflı bir kazançtır. Sermaye sahibi bu sistemde sürekli kazanırken kazancı iktisadi faaliyetin sonucuna bağlı olan yani riski alan kişi her zaman kazanç elde edemeyebilir. Sağlıklı bir iktisadi sistemde faizin yol açtığı bu problemi çözen adil bir denge sağlamak gerekmektedir (Sayı, 1987, s. 33). Sermaye oluşumu ve birikiminde insan emeği kadar kurumlar da önemlidir. Çizakça (2002) ekonomideki sermaye birikiminde iktisadi ve siyasi kurumların evrimi üzerinde durmuştur. Çizakça, kurumlar sayesinde işletim ve üretim maliyetlerinin belirlendiğini söylemiştir. Ayrıca kurumlar ekonominin büyüme, daralma ve durgunluk süreçlerinde belirleyici olmaktadır. Kurumların dönüşümü, tüm dünyada verimlilik artışını sağlamış ve dolayısı ile sermaye birikimi yapılmasının önü açılmıştır.

Sermaye birikimi yapıp servet edinme konusunda İslâm'ın yasakladığı yol ve yöntemlere sapılmıyorsa eşyada asıl olan ibahadır ilkesi geçerlidir. İslâm'da mal sahibi olma, sermaye birikimi yapma veya servet edinme amaç olarak görülmemektedir. Sermayenin, esas hayat olan ahirette cennete girebilmek için araç olarak kullanılması daha önemlidir. Bu sebeple helal yollarla edinildiği ve Zekâtı verildiği sürece servet edinmek İslâm'da serbesttir. Fakat şahısların servet edinirken Allâh'ın yarattığı tüm mahlukatın hakkına girebilecek davranışlardan kaçınması gerekir. Bunun haricinde insanlar davranışlarında özgür olarak nitelendirilebilir (Akten Çürük, 2013, s. 16).

İslâm, sermayenin tekelleşmesini önlemek için yatırımların sadece belirli alanlarda yoğunlaşmamasını tavsiye etmiştir. Yine İslâm iktisat tarihine baktığımızda, İslâm,

sermayenin diğ er yatırım sektörleri arasında dağı tılmasını ve bu sayede risklerin minimize edilmesini amaçlar. Bunun yanında mal alım satımlarında monopol ve oligopol piyasaların oluşması önlenmeye çalışılmıştır. Bu sayede adil ve serbest bir rekabet ortamı tesis edilmeye çalışılmıştır. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in (AS) pazarda yaptığı üzere fiyat sistemine müdahale edilmemesi konusundaki tavsiyeleri serbest piyasada rekabeti tesis eden önemli uygulamalardandır. İslâm sayesinde işlem maliyetleri yüksek ve riskleri çok olan takas ekonomisi terk edilerek pazar ekonomisine geçilmiştir. Pazar ekonomisine geçiş sürecinde ihtiyaç duyulan para arzı ise fetihler sayesinde gerçekleşmiştir. Para arzının artması ve fetihler ile sınırların genişlemesi ise uzun mesafeli ticarete oldukça fayda sağlamıştır (Çizakça, 2002).

İslâm, gasp gibi yöntemler ile servet edinmeyi caiz görmemiştir. Lügat anlamı olarak bir şeyi zorla almak manasına gelen gasp terimi, Ebu'l-Hasen el-Merğînânî'nin El-Hidâye eserinde mütekavvim ve muhterem bir malı, sahibinin izni olmadan onun tasarrufunu kaldıracak şekilde almaktır şeklinde tanımlamıştır. Bu sebeple başkasının kölesini çalıştırmak ve bineğine yük koymak gasp kabul edilirken halısının üstünde oturmak gasp olarak görülmemiştir (Vanlıoğlu, Kalender, Hiçdönmez, & Yüksel, 2016). Görüldüğü üzere gasp meşru bir servet edinme mekanizması olarak görülmemektedir. *Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin. Bile bile, günaha saparak, insanların mallarından bir kısmını yemeniz için onun bir parçasını yetkililere aktarmayın.* (Bakara Suresi, 2:188) âyet-i kerîmesi de Müslümanların başka bir kimsenin malını rızası olmadan, tam ve gerçek karşılığını vermeden almasının haram olduğunu göstermektedir. Bu adaleti sağlamak ve servetin belirli grup ve kişiler elinde toplanmasını önlemek ise devletin sosyal eşitlik görevleri arasındadır (Es-Sadr, 1991, s. 83). Bunun yanında bireye de önemli görevler yüklenmiştir. İslâm, kişilerin kimseye muhtaç olmadan hayatını idame ettirmek ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin nafakasını temin etmek amacıyla meşru yoldan mal, mülk edinmek için çalışmasını farz kabul etmiştir. Cihat, ibadet ve ilim gibi çalışmak da kutsal bir davranış olarak görülmüştür. Bunun yanında İslâm, kazanç yollarının toplumun imkân ve şartlarına, kişinin yeteneklerine bağlı olarak değişebilmesine izin vermiştir. Mal ve mülk edinirken meşruiyet ilkesi temel kabul edilmiştir. Faiz, fuhuş, gasp, hırsızlık, kumar ve rüşvet gibi kazanç elde etme yöntemleri ise yasaklanmıştır. Bu şekilde elde edilen

kazanca da İslâm'da hiçbir değer atfedilmemiştir (Vanlıoğlu, Kalender, Hiçdönmez, & Yüksel, 2016, s. 54). Çünkü bu yolla insan hiçbir karşılık vermeksizin başkalarının hakkını yemektedir. Bu durum aynı zamanda toplumun bireyin davranışı üzerindeki hakkına ve yükselmeyi temin edecek üretime dayalı işler yapmak isteyen bir toplumun hukukuna açık bir adaletsizliktir (İsmail, 1973, s. 108). Maide Suresi'nin 90. ve 91. âyetleri de bu yasağı açık şekilde ortaya koymaktadır. *Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerdir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan içki ve kumar yoluyla aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?* (Mâide Suresi, 5:90-91).

Allâh, mal ve mülk edinmeyi insana özgü bir özellik olarak bahşetmiştir. İnsanlar iradeleri ile mal ve mülk edinme konusunda helâl ve haram yöntemler üzerinde tercih yaparlar. Mübah olarak kabul edilen yöntemler akit yoluyla mülk edinme, mübah malın elde edilmesiyle mülk edinme ve miras yoluyla mülk edinme olarak kabul edilmektedir (Vanlıoğlu, Kalender, Hiçdönmez, & Yüksel, 2016, ss. 60-61). Tefecilik ile zenginleşmek ve mal edinmek ise yasaktır. Tefecilik sermayenin değerini yükseltmektedir. Bu durumda ellerinde sermaye tutan kişiler çalışmamayı tercih ederler. Diğer yandan sermaye ihtiyacı olan darda kalmış kişiler ise suiistimale açık hale gelirler. Bunun yanında gasp ile ve başkalarının acizliğinden faydalanarak mal sahibi olmak da yasaklanmıştır. Nisa Suresi'nin yetimlerin mallarının haksız olarak yenmesinin cezalandırılacağına bildiren ve ticareti karşılıklı rızaya dayalı olarak yapılmasını ve haksızlıktan kaçınılmasını öğütleyen âyetleri de bunu desteklemektedir (Nisâ Suresi, 4:10; 4:29). Bunun yanında sermayenin yatırım ile getirmiş olduğu kârlar ile borca dayalı olarak faize dayanan getiri arasında da farklar vardır. İlkinde sermaye ile emek arasında bir iş birliği mevcuttur. İki faktör bir araya gelerek kâr ve zarar esasına dayanan bir iştirak oluştururlar. Borca dayalı faiz gelirinde ise sabit ve önceden belirlenmiş bir gelir mevcuttur. Bu durumda sermayenin borç verdiği yatırım, iflas yahut zarar etse de sermaye gelir sağlamaya devam edecektir. Çünkü sermayenin getirisi garanti altına alınmıştır. Anaparanın doğrudan doğruya faiz getirmesi kapitalizmin haksızlıklarını dayanılmaz hale getirecek ve adaletsizlik doğuracaktır. Oysa finansman edinme sistemi İslâm'ın öngördüğü ilkelere göre dayandığı takdirde

insanlar sadece ellerinde bulundurdukları sermaye ile risk almadan kazanç elde edemeyecektir. Faiz geliri sistemde olmayacağı için insanlar sanayi ve ticarete yönelerek üretime ve reel sektöre katkı sağlayacaklardır. Bunun yanında yapacakları ortaklıklar, kâr ve zarar ortaklığına dayanacağı için finansman ihtiyacı olan kişiler doğrudan nakit olarak aldıkları faizli borçlar karşısında ezilmeyecektir. Batı'nın Kapitalist iktisat zihniyeti kâr ve zarar ortaklığı bazlı yatırımların riskten ötürü çok talep görmeyeceğini iddia etmektedir. Fakat gerçekte bakıldığında özellikle büyük projelerin bankalar tarafından finanse edilebilmesi bu endişenin ve itirazın yerinde olmadığını göstermektedir (İsmail, 1973)

Bunların yanında diğer iktisadi ekollerdeki gibi tasarruf kavramı İslâm'da da birikim yapma konusunda önemli bir faktördür. İslâm'da sermaye birikiminin haddi aşmayacak şekilde yani israf olmadan tüketimi ve infak, sadaka ve zekât yoluyla Allâh rızası için dağıtımını teşvik edilmektedir. Ayrıca sermayeye doğrudan bir vergilendirme yapılmamıştır. Fakat farz bir ibadet olan zekât ve vakıflar gibi gönüllü infak kurumları servet sahiplerinden ihtiyaç sahiplerine önemli bir kaynak transferi oluşmasını sağlamıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere esnaf, tüccar, üreticiler ve zanaatkârlar üzerindeki vergi yükü düşüktür. Devlet vergi yüküyle kimseyi ezmediği gibi üretim faktörlerini de özel sektöre bıraktığı için Sosyalizmdeki gibi bir devlet tekeli oluşturulmamıştır (Çizakça, 2002).

2.1.2.1. Ticaret Faaliyetleri

Ticaretin helal, faizin/ribanın kesin olarak haram kılındığı Bakara Suresi 275. ayette *Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar. Bunun sebebi onların, "Alım satım da ancak faiz gibidir" demeleridir. Halbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır. Artık kime Allah'tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişte yaptığı kendisine aittir, işi de Allah'a kalmıştır. Kim de yine faizciliğe dönerse işte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir* (Bakara Suresi, 2:275) denilerek faiz yasağının zikredilmesinden önce ticaretin helâl olduğu vurgusu yapılmaktadır. Fakat İslâmî bankacılık ve finans uygulamaları ayetin ilk kısmından ziyade ikinci kısmına yoğunlaşmıştır. Oysa İslâm'daki finans uygulamaları öncelikle ticaret ile ilgilidir ve bu uygulamalarda faiz/ribanın hiçbir unsuru yer

almamalıdır. İslâm'da finansın itici gücü olarak öncelikli bir şekilde ticaret konusu sağlama alınmalı ve faiz yasağından önce helal olan ticari işlemlere odaklanılmalıdır. Fakat mevcut hâli ile faiz/riba yasağı ticaretten daha fazla bir şekilde İslâmî bankacılık ve finans sisteminin tanımlayıcısı olmuştur. İslâm'da finans sisteminin tanımının ilk olarak faizsiz sistem olarak yapılması da bunun göstergesidir (Alim, 2014, ss. 142-144).

Ticaretin temel özelliklerinden birisi riskin varlığıdır. Yani ticarete kâr ve zarar olasılığı her daim mevcuttur. “Riskin olmadığı yerde kâr yoktur” hadis-i şerîfi risksiz kazanç olan faiz ile ticaretin farkını ortaya koymaktadır (Ahmed b. Hanbel, II/175, 179, 305; Dârimi, Büyü, 26; İbn Mace, Ticaret, 20; Tirmizi, Büyü, 71, 72, 76, aktaran Sayı, 1987, s. 32). İnsanlar, ihtiyaçlarını elde etmek için başka insanlar ile kendi ellerinde olan ürünleri mübadele etmişlerdir. Bunun temelinde ise iş bölümü ve ihtisaslaşma vardır. Topluluk halinde yaşayan insanlar önce iş bölümü yapmış ve bu iş bölümü neticesinde insanlar kendilerine düşen ürünün üretilmesinde ihtisaslaşmıştır. Sonrasında ise insanlar ihtiyaç duydukları ürünleri, kendi ürettikleri ürünler ile mübadele ederek hayatlarını sürdürmüştür. Bu mübadele işleminde tarafların üç rolü vardır: Karar verici, üretici ve tüketici. Paranın icadıyla bu mübadele işlemi kolaylaşmıştır. Mübadele işlemleri üretimin tüketimden bağımsız düşünülemediği gerçeğini de ortaya çıkarmıştır. Ayrıca süreç içerisinde daha iyi malların piyasaya çıkması da insanların mal stoku yapmaktansa hızlı bir şekilde bu malları mübadeleye sokmasını sağlamıştır. Bunun yanında mübadele işlemi, servet icat etmemektedir. Serveti meydana getiren üretimdir (Es-Sadr, 1991). Fakat mübadelenin ortaya çıkardığı kârlar, sermaye ve servet birikiminin sağlanmasında etkilidir.

Faiz risksiz garanti kazançtır. Oysa ticarete satmak için alınan malın piyasada değer kaybına uğraması kârı azaltacak yahut temin edilen fiyatın altında satış olacak ise de zarar ettirecektir. Dolayısı ile ticarete risk vardır. Ticaret yoluyla elde edilen kârların biriktirilmesi sermaye birikimini sağlayan unsurlardan birisidir. Bu sermaye birikiminin bir kısmı yeniden ürün satın alınıp satılmasına ayrılırken, kalan kısım ise sermaye birikimi için kullanılır. Hz. Muhammed'in (SAS) tüccar olduğu düşünüldüğünde ticaret İslâm'da sermaye oluşumunu ve birikimini sağlayan önemli iktisadi

faaliyetlerden birisidir. Kuran-ı Kerim’de bey‘ ifadesi ile geçen ticaret karşılıklı rıza ile yapılmalıdır. Satıcı bir ürünü satışa sunar, alıcı ve satıcı o ürünün fiyatı üzerinde anlaşılır ve belirlenen fiyat üzerinden alıcı malı satın alır. Bu işlemde iki faaliyetten biri muhakkak gerçekleşmektedir. Satıcı ilgili ürünü ya kendisi üretmiştir yahut başka birinden satın almıştır. Her iki durumda da satıcı ürünün üzerine kendi emeğini de eklemektedir ve bu üzerine koyduğu fark satıcının kârı olmaktadır. Oysa ribada yani faizde kişi borç verdiği kişiden borcun vadesi geldiğinde daha fazla para almayı şart koşmaktadır. Bu durumda borç verilen paranın karşılığı anaparadır. Anaparadan fazla alınan para ise ribadır. Bu riba herhangi bir şeyin fiyatı değil direkt olarak borç verilen sürenin fiyatıdır (el-Mevdudî, 2015, ss. 112-113). Yani ticarete ortada bir üretim yahut ticari mal var iken faizde kişinin gelir elde etmesini sağlayan faktör belki de hiç emek sarf etmeden elde ettiği sermayedir. Sermayenin yatırımlarda değerlendirilmesi hususunda İslâm toplumları riski paylaştıran ortaklık modelleri kurmuşlardır. Bu modeller sadece İslâm toplumlarında etkili olmamış diğer medeniyetlere de yayılarak günümüzde ortaklığa dayanan finansman sistemlerinin öncüsü olmuştur.

Avrupa’nın yani Batı’nın ticaret ve akabinde finans devrimini sağlayan en önemli faktör Haçlı Seferleri ile İslâm dünyasından ödünç alınan kurumlar olmuştur. Özellikle 7. ve 13. yüzyıllar arasında Avrupa, İslâm dünyasından aldığı kurumlar sayesinde ticarete uzmanlaşmıştır. Bu uzmanlaşmadan her bölge aynı ölçüde faydalanamamıştır. Cenova ve Venedik örneklerinden görüleceği üzere İslâm dünyası ile sıkı iktisadi ve ticari ilişkiler kuran Cenova, bankacılıkta Venedik’ten en az yüzyıl ileride idi. Cenova, İslâm dünyasından finans ve ödeme konusunda ileri teknikler alabilmiştir. İslâm, özellikle ticari anlamda önemli kurumlar oluşturmuştur. Ayrıca emek ve sermaye ortaklıkları ile uzun mesafeli ticaretin finansmanı konusunda ileri uygulamalar ortaya koyan bir medeniyet kurmuştur (Çizakça, 2002).

İslâm tarihi incelendiğinde serbest ticarete verilen önem görülecektir. İslâm ülkelerinde ahlâkî ve dini kurallar ile düzenlenen ve insanların kendi vicdanlarına güvenen bir serbest pazar tahsis edilmiştir. Bu güvenin resmiyete dökülmesi ve işlem maliyetlerini azaltmak için yapılan iktisadi ve ticari faaliyetlerin yazılı hale getirilmesi tavsiye edilmiştir. Bu tür faaliyetlerin yazılı hale getirilmesi anlaşmazlık durumunda

ortaya çıkması muhtemelen sorunların çözümünde önemlidir. Bakara Suresi'nin 282. âyeti *Ey iman edenler! Belirlenmiş bir zamana kadar bir borç ilişkisi kurduğunuzda bunu yazın. Aranızdan bir kâtip bunu adaletle yazsın. Kâtip Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın. Artık o yazsın, borçlu da yazdırsın; rabbi olan Allah'tan korksun ve borçtan hiçbir şeyi eksik bırakmasın. Eğer borçlu akılca zayıf veya eksik yahut kendisi yazdıramaz durumda olursa velisi adaletle yazdırsın. Erkeklerinizden iki şahidi de tanık tutun. Şahitler iki erkek olmazlarsa, rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkekle -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki de kadın olsunlar. Çağrıldıklarında şahitler gelmezlik etmesinler. Borç küçük olsun büyük olsun vadesini belirterek onu yazmaktan üşenmeyin. Böyle yapmanız Allah katında daha adaletli, şahitlik için daha destekleyici ve şüpheye düşmemeniz için daha uygundur. Borç ilişkisinin, aranızda alıp vererek bitirdiğiniz peşin ticaret olması müstesnadır; onu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur. Alışveriş yaptığınızda şahit tutun. Kâtip de şahit de zarar görmesin. Eğer zarar verirseniz şüphesiz bu sizin yoldan çıkmanız demektir. Allah'tan korkun, Allah size öğretiyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.* (Bakara Suresi, 2:282) ifadesi ile yazılı kontratların önemini ve iktisadi ve sosyal hayat için aynî veya nakdi olarak finansmanın hayatın doğal gereği olduğunu açıkça göstermektedir. Zira insanlık tarihinde önceki tecrübeler borçlanmanın yazı ile kesinleştirilmediği yani resmileştirilmediği durumlarda borç verenlerin borca karşılık faiz talep edebileceklerini göstermiştir. Görüleceği üzere 1400 yıl önce İslâm dini sözleşmelerin önemini ortaya koymuştur. 20. yüzyılın sonlarında ise sözleşmelerin uzun dönemde işlem maliyetlerini düşürdüğünü gösteren Oliver Hart ve Bengt Holmström, sözleşme teorisine yaptıkları katkılardan ötürü 2016 yılında Nobel İktisat Ödülü'nü kazanmıştır (Hart & Holmström, 1986). Sözleşmelerin işletme maliyetlerini düşürdüğü, piyasada güven tesis edici ve işlemlerin sürekliliğini sağladığı rolü düşünüldüğünde bu âyetin önemi daha iyi anlaşılacaktır. Zira faizin haram kılınması Kur'an-ı Kerim'de açık bir şekilde ifade edilmiştir. Bu âyet de bizlere faizsiz olduğu sürece borç alıp vermede herhangi bir yasak olmadığını göstermektedir. Borç ilişkisinden ötürü gelecekte yaşanabilecek hâk ihlallerinin –iki taraflı– önüne geçilmesi için bu borç akdinin yazılı şekilde kayda alınması, şahit tutulması veya teminat altına alınması önemlidir. İslâm'ın ilk dönemlerinde ticaretin kısa ve uzun mesafeli yapıldığı göz önüne alındığında özellikle uzun mesafeli ticaret yapan

tüccarlar ile onlara sermaye ve servetlerinden pay vererek kısmen mudârebe sözleşmesi yapan sermaye sahiplerinin aralarındaki işlemleri kayda alması gereklidir.

Ticaret kapsamında Hac ibadetinin rolü de tarih boyunca önemli bir yere sahiptir. Zira İslâm'ın beş şartından birisi olan Hac her ne kadar dini bir görev olsa da iktisadi açıdan bakıldığında önemli ve büyük boyutta bir ticari faaliyetin Hac dönemi boyunca oluştuğu görülecektir. Diğer ilâhî dinlerde birden fazla Hac bölgesi bulunurken, Müslümanların Hac için tek bir ibadet yeri vardır. Hac bölgesinde kurulan fuar ve panayırlar neticesinde muazzam boyutta bir ticari faaliyet gerçekleştirilmektedir. Avrupa'da, Avrupa'nın iktisadi açıdan gelişmesinde önemli olduğu iddia edilen benzer ticari fuar ve panayırlara bakıldığında bu fuar etkinliklerinin Mekke ile kıyaslanamayacak kadar basit, küçük ve yerel olduğu görülmüştür. Mekke'de üç kıtadan (Endülüs Kervanı, Kuzey Afrika ve Mısır için Mısır Kervanı, Balkanlar ve Anadolu için Suriye Kervanı, Orta Asya, İran ve Irak için Irak Kervanı ve Hindistan için Hint Kervanı) gelen hacılar, Mina ve Müzdelife ovalarında toplanan ve uluslararası nitelikteki bu fuarlara katılabilmekteydi. Muhakkak ki hacıların ana geliş gayesi Hac ibadetini gerçekleştirmektir. Fakat Mekke'de iktisadi açıdan da önemli faaliyetler olduğu gerçeğini görmemek mümkün değildir. Din ile ticaret arasındaki sıkı ilişki İslâm'ın temel kaynağı Kur'an-ı Kerim'de de görülmektedir. Bunun yanında Hac dönemi sırasında Hacca giderken ve Hac esnasında ticaret yapılmasının önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır. Arafat, Mina ve Müzdelife ovalarında düzenlenen büyük fuarlarda Müslümanlar rahatlıkla ticaret yapabilmekteydi. İslâm'ın beş şartından biri olan Hac ibadetini yerine getirirken dahi ticaret konusunda verilen cevaz, ticaretin İslâm medeniyetindeki rolünü anlamak için önemlidir. İslâm medeniyeti, kıtalar/medeniyetler arası uzun mesafeli ticaretin gelişmesinde kurulan kontratlar/sözleşmeler vesilesi ile işlem maliyetlerini düşürerek ticaretin kurumsallaşmasında önemli rol oynamıştır. İşlem maliyetlerinin yapılan kontratların sağladığı güven ile düşmesi sayesinde öncelikle Akdeniz'de ticaret kolaylaşmıştır. Bu durumun ticaret hacmini arttırarak tüccarlara sermaye biriktirmeleri konusunda yardımcı olduğu görülmektedir. Artan ticaret hacmi ile iktisadi büyüme gerçekleşmiş ve Avrupa'da ticaret devriminin en önemli adımlarından birisi atılmıştır. Avrupa'da yaşanan bu dönüşümde İslâm dünyasından aldıkları kurumların yanında ticari alandaki

bu gelişmelerin de etkisi vardır. Bu anlamda Avrupa’da yaşanan ticaret devriminde dışsal faktörler arasında İslâm medeniyetinden ödünç alınan kurumların etkisi yadsınamaz (Çizakça, 2002).

İslâm dünyasında orta çağda ticaretteki büyük gelişmeler üretimin bir kısmının pazara yöneldiğinin göstergesidir. Fakat yapılan ticaretin büyük bölümü transit ticaret olmuştur. Yani satılan ürünlerin üretimi, İslâm dünyasında yapılmamaktaydı. Bunun yanında el sanatları ve tarım ürünlerinin ticaretinin yapıyor olması mahalli uzmanlaşmaların olduğunun bir göstergesiydi. Örneğin İran bölgesinde Ray, Kazvin ve Kom gibi Kuzey ve Doğu şehirleri kumaş ihraç etmekteydi. Bazı şehirler ise ipek ile ün salmışken pamuk, deri, kösele gibi ürünler ihraç eden şehirler de mevcuttu. Hazar Denizi, Aral Gölü ve Basra Körfezi’nde ise kurutulmuş balık ihracı yapılmaktaydı. Mobilyacılık, Puşank, Mazanderen ve Semerkand gibi kerestenin bulunduğu bölgelerde gelişmişti. Açık bir şekilde anlaşılacağı üzere ticaret, usulüne uygun yapıldığı sürece İslâm’da helâl servet kazanma yöntemlerinden birisidir. Hicretten iki yüz yıl sonra İslâm dünyasında bir ticaret burjuvası oluşmuştur. Bu burjuva toplum içerisinde önemli bir konum kazanarak diğer sosyal tabakalar arasında kendini kabul ettirmiştir. Her ne kadar bu tüccarlar arasında devlet yönetiminde görev alanlar olmuşlarsa da siyasi iktidar burjuvanın eline geçmemiştir. Bu sayede Kapitalist iktisadi zihniyet bir devlet politikası olmamıştır. Buna rağmen denilebilir ki İslâm coğrafyasının ulaştığı ticaret seviyesi oldukça gelişmiştir. İslâm dünyasında ticari ilişkilerin yoğunluğu, mübadelenin gelişmiş olması ve uzun mesafeli ticarete alınan yol çok geniş bir coğrafyada iktisadi bağılıklar oluşturmuştur. Roma İmparatorluğu’nda da buna benzer bir dünya pazarı kurulmuş olsa da İslâm dünyasında kurulmuş bu ortak pazar çok daha geniştir. Bu pazarda devlete oranla özel sermayeler daha etkindir. Roma İmparatorluğu’nda ise bu pazarın hamisi devlet olmuştur. İslâm dünyasında devletin rolü sadece denetim boyutundadır. Avrupa’da tüm dünyada sömürgecilik faaliyetleri ile yayılma imkânı bulan Kapitalist pazar ortaya çıkana kadar bu pazar en yaygın ve gelişmiş pazar olmuştu. Bu geniş ve gelişmiş pazar; askeri zaferler, İslâm dünyasındaki birliğin uzun süre devam etmesi ve imparatorluğun çeşitli kısımları arasında kesin sınırların oluşmasını engelleyen ideolojik bağın gücüyle açıklanmaktadır. Tüccarların bu derece büyük bir pazarı devlet gücü olmadan organize

etmesi, fetih yoluyla önemli servetlerin belirli kişilerde toplanması, talebin fazla arzın az olduğu bölgelerde büyük kârların elde edilmesi büyük ölçüde Arap tüccarların girişimleri sayesinde olmuştur (Rodinson, 1978). Özellikle ülkeler arası çalışan tüccarlar bu anlamda sadece mal alıp satmamış kültürler arası iletişimi de sağlamışlardır. Dolayısı ile tüccarlar sadece iktisadi hayat için değil sosyal hayat için de belirleyici bir konuma sahiptirler.

Ticari faaliyetleri gerçekleştiren tüccarları kendi içlerinde üç açıdan sınıflandırmak mümkündür. Bunlardan ilki spekülâtör olarak düşünebileceğimiz tüccarlardır. Bu tüccar tipi fiyatlar düşük iken ürünleri almakta ve fiyatlar yükseldikçe stokları ürünleri piyasaya sürmektedirler. Dolayısı ile bu tüccarlar zaman içerisindeki fiyat değişimlerinden istifade etmektedir. Bu tip tüccarların ayrıca politik ortamı da takip etmeleri önemlidir. Diğer tip tüccarlar ise gezen tüccarlardır. Bu tüccarlar farklı bölgelerdeki fiyat değişikliklerinden faydalanırlar. Gezen tüccarlar, gümrük vergilerini ve ulaşım maliyetlerini de göz önüne almak zorundadır. Diğer tüccar tipi ise organize tüccarlardır. Bu tüccarlar güvenilir aracılara tayin etmektedir. Mallarını bu güvenilir aracılara gönderen tüccarlar, kârlarını bu aracılara ile paylaşmaktadır (İnalçık, 1969, ss. 99-100). Görüleceği üzere ticaret İslâm ekonomisinde temel sermaye ve servet edinim yöntemlerinin başında gelmektedir.

2.1.2.2. Üretim Faaliyetleri

İktisadi hayatta asıl olan faaliyet insanlara faydalı olmak ve bunun için üretmektir. Üretim yapanlar da iktisadi hayatın asli unsurlarıdır. Diğer unsurlar genel olarak üretimin çevresinde şekillenmiştir. Sermaye birikimi ve tasarruflar, yatırım ve üretim yapmak içindir. Ticaret faaliyeti üretimden elde edilen ürünlerin satılması içindir. İktisadi hayat bu açıdan üretim olmadan anlam ifade etmez. Üretimden elde edilen kazancın bir kısmı bir sonraki üretimin maliyetlerini karşılamak üzere ayrılırken bir kısmı ise sermaye birikimi sağlayıp başka yatırımlar yahut tasarruf için kullanılabilir.

Diğer iktisadi ekoller gibi İslâm iktisadi anlayışına göre de üretimin önemi büyüktür. Fakat üretim ile ilgili temel motivasyon konusunda zihinsel farklılıklar bulunmaktadır. Üretim modern iktisadi anlayışa göre servet elde etmek temel gayesi ile yapılmaktadır.

Oysa İslâm'da servet biriktirmek, üretimi artırmanın temel amacı değildir. Üretim, halkın refâhını artırmak ve toplumsal huzuru tesis edip adaleti ayakta tutmak amacıyla yapılmaktadır. Bunun yanında huzur içinde yaşayan Müslüman bir toplumun devamlılığı için de üretimin artırılması gerekmektedir. Bu noktada yapılan üretim, Sanayi Kapitalizmin ilk döneminde olduğu gibi insan haklarına aykırı bir şekilde teşekkül etmemelidir. Bilindiği üzere bu dönemde üretim işlerinde çocuklar ve kadınların emekleri sömürülmüştür. Toplum ayakta tutan manevi değerler yok edilmiş ve aile kurumu büyük zarar görmüştür. Bu sebeple üretim süreçleri ve programları, insanî şeref, manevi değerler ve Müslüman bir insanın doğal haklarına uygun şekilde tesis edilmelidir. Bunun yanında Kapitalizmde ve diğer iktisadi ekollerde üretim, arz ve talep esasına dayanmaktadır. Oysa İslâm iktisadi zihniyetine göre üretim hareketi her şeyden önce halkın ihtiyaçlarına dayanmalıdır. Halkın ihtiyaçlarını temin etmek Müslüman olan herkesin üzerine yüklenen bir farizadır. Bu durum kapitalist toplumlardaki gibi arz ve talebe göre değil, insanların ihtiyaçlarının temini için Allâh rızasına dayanmaktadır. Bunun yanında lüks ve ihtişama yönelik israfa sebep olacak ürünlerin üretimi de İslâm'da hoş karşılanmamıştır. O halde İslâm toplumlarında üretim iki hususa riayet etmektedir. İlki israf ve boş emek sarfından uzak bir şekilde düzgün bir hayat için gerekli olan araç ve gereçlerin temin edilmesidir. Diğeri ise toplumda ahlâkî sapma ve emek israfına yol açan şeylerin üretiminin engellenmesidir. Bu durum tamamen modern iktisadi düşüncenin arz ve talebe bağlı üretim anlayışından uzaktır. Çünkü bu sistemlerde üretimin temeli servet sahiplerinin alım gücüne dayanmaktadır. Dolayısı ile kâr elde etmeyi düşünen üretici, halkın ihtiyaçlarına yönelik üretim yapmaktansa daha fazla kâr ile satacağı lüks ürünleri üretmeyi tercih edebilecektir. Bu durum İslâm iktisat zihniyetinin öngördüğü üretim amaçlarıyla tamamen çelişmektedir. Her ne kadar üretim ve tüketim de ahlâkî sınırlar olsa da ürünlerin alım satımında kişilerin karşılıklı rızasına öncelik veren ve fiyatların piyasada oluşmasına yönelik düzenlemeler yapan İslâm toplumlarında zaruri mallarda görülen narh uygulaması da üretimde insanların refâh seviyesinin sağlanmasındaki temel amacı göstermektedir. İnsanların refâhını artırmak için yapılan üretimde kişinin sarf ettiği emek oldukça önemlidir. İslâm emeğin üretimdeki rolünü görmüş ve hammaddelerin üretim ve mülkiyet usulünü üç temel esasa dayandırmıştır. Bunların ilki hammaddenin üretim içinde bireysel katkısı bulunan işçinin malı olduğu ilkesidir.

Yani mülkiyet iş gücü esasına dayanmaktadır. İkinci ilke, üretim sürecinde işçi başkalarına ait araçlardan faydalanmışsa, bu araçların gerçek sahiplerinin yalnızca o araçla görülen işin ücretini talep etmek haklarının olmasıdır. Son olarak devlet, servetin doğal kaynaklarının sahibi olarak elde edilen servetten bir miktarını doğal kaynaktan yararlanma adına üreticiden alabilmektedir. Bu ilkeler ile birlikte İslâm gerek Kapitalist gerekse de Sosyalist iktisat düşüncesinin üretime yaklaşım metotlarından ayrılmaktadır. Örneğin Kapitalist sistem işgücünü, doğal kaynakları ve üretim araçlarını üretimin temel unsurları olarak görmekte ve bunların her birine eşit değer atfetmektedir. Oysa İslâm, işgücünü üretimin esası olarak görür. İşçiyi ise üretimin asıl sahibi olarak tanımlar. Sermayeyi, iş araçlarını ve diğer faktörleri ise üretimin esasına katmaz. Sermaye ve üretim araçlarının sahipleri sadece bu araçlardan üretim sırasında yapılan istifade ücretini işçiden alma hakkına sahiptir. Sosyalistler ise bu noktada işçinin ücretini, üretimde kattığı emeğe ve artı değere bağlamıştır. İşçi, kendi ömrünü üretim uğrunda harcar ve artı değeri oluşturur. İslâm ise bu iki temel iktisadi görüşten farklı olarak üretimin temelini oluşturan işçiye karşı daha insânîdir. İslâm'da, sermayedarın sahip olduğu sermayeden kaynaklanan hakkı, üretime bağlıdır. Sermayedarın sahip olduğu sermayenin üretimde kullanılmasından kaynaklanan haktan başka hakkı yoktur (Es-Sadr, 1991).

İslâmî bir iktisat sisteminde topluma fayda sağlayan üretimin devam etmesi için kredi kurumu üretim temelli inşa edilmelidir. Kredi işlemleri ortaklık temeline dayanmalı ve üretenlerin hizmetinde olmalıdır. Çünkü faizli işlemlere dayanan finansal sistem ve üretim sermaye sahibinin emrindedir. Üretimi artırıp toplumun faydasına olacak faaliyetlerde bulunmak yerine faizli bir sistem tercih edilirse bu sistem, sermaye sahibinin servetini artırmak ve onu zengin etmek amacı güdecektir. Dolayısıyla araç olarak değerlendirilen ve emeğin verimliliğini artırması gereken sermaye, amaç haline gelmektedir. Üretimin yani arzın artırılması ve tüketicilerin taleplerinin karşılanması faizli finans sisteminde geri planda kalmakta ve sermayenin kâr etmesi temel hedef olmaktadır. Bunun sonucunda toplumun yani tüketicilerin genel faydası azalmakta ve servet belirli grup ve kişilere kanalize olmaktadır (Sayı, 1987, s. 37). Bu sebeple sermayenin üretim faaliyetlerinde emeği destekleyici rolünün vurgulanması gerekmektedir. Bu sayede sermaye, emeğin etkinlik ve verimliliğini artıracaktır. Emek

ve sermayenin bir araya gelmesi yapılacak üretimin sonucunda elde edilecek kâr sermaye birikimi yapılmasında ve yeni yatırımların finansmanında kullanılabilir.

İnsanlara üretim imkânı sağlayan kaynaklar her zaman insanların kendi çabalarıyla elde edilmeyebilir. Allâh'ın insanlara bu konuda lütufları olabilir. Bunlardan en önemlilerinden birisi doğal kaynaklardır. Tarihe baktığımızda da insanların bir araya gelmesini ve toplumlar oluşturmalarını sağlayan faktörlerin en başında coğrafya gelmektedir. İbn Haldun'un "coğrafya kaderdir" sözünü destekleyen Diamond (1997) insanların geniş topluluklar kurmak için uygun ortam bulduğu Bereketli Hilal bölgesi ve sonrasında Avrupa'nın dünyanın diğer toplumlarından daha ileri gitmesini, coğrafi olarak sahip oldukları imkânlardan kaynaklandığını söylemektedir.

İnsanlar tabiatları itibari ile doğanın kendilerine sunduğu servetlere hâkim olmak ve onları kendi menfaatleri için kullanmak istemektedir. İnsanlar, arazilere hâkim olur, petrol kuyularını ele geçirir, madenlere sahip olur, ağaçlar keser, nehir ve göllerdeki suları kullanırlar. Ayrıca imar faaliyetleri için doğadan taş da çıkarabilirler. Yaşamak için doğadaki hayvanları ve denizdeki balıkları avlarlar. Bu şekilde insan doğada ulaşabildiği her kaynağı kendi kontrolüne alır. Allâh'ın kendisine lütfettiği tüm bu nimetler insanlar için doğal servettir. Bu kaynaklara sahip olan insanlar doğal olarak belirli bir servet ile gelişme ve kalkınma sürecine katılmaktadır. Bu noktadan sonra insan bu imkânları değerlendirmek için geliştireceği teknolojiler konusunda çabalayacaktır. Rakabetü'l-mâl olarak da tanımlanan ve servetin asıl kaynağını oluşturan doğal kaynakları hiç kimsenin edinme hakkı yoktur. Bu kaynaklar devlet denetiminde olmalıdır. Ancak genel mubahlar çerçevesinde coğrafi olarak orada yaşayanlar arasında hiçbir ayırım yapılmaksın tüm bireyler bu doğal kaynaklardan istifade hakkına sahiptir. Zira doğal kaynaklar da mubahların bir cüzüdür. İslâm, hiçbir özel üstünlüğü veya himaye ve denetim adı altında servetin doğal kaynaklarında özel mülkiyeti veyahut gaspın herhangi bir çeşidini caiz saymamaktadır. Fakat ilgili doğal kaynak ile ilgili emek sarf eden kişi tamamen mülkiyeti almasa da bu doğal kaynaktan yararlanma hakkına sahip olmaktadır. Verimsiz toprağı işleyen yahut değerli bir madeni çıkarmak için kazılar yapan kişi bu doğal kaynaklar üzerinde mülkiyet edinmese de onları istifade etmede özel bir hak elde etmektedir. Yani emek, doğal

kaynağı ihya etmek için öncelik hakkı verse de servetin asli kaynağı olan rakabetü'l-mâlin sahibi yapmaz (Es-Sadr, 1991). Bu durum İslâm toplumlarında uygulamada da görülmüştür. Örneğin Osmanlılarda, şenlendirme politikaları ile mevat toprakları işleyen ve üretime dahil edenlere o toprakları kullanma hakkı verilmiştir. Doğal kaynaklar mülkiyet olarak bir servet hakkı vermese de doğal kaynaklardan elde edilen gelir sermaye ve servet birikimi için kullanılabilir.

Orta çağda İslâm dünyasında insanlar arasında sahip olunan doğal kaynaklar ve yeteneklere göre bir iş bölümü neticesinde ortaya çıkan mal ve hizmetlerin mübadelesi önemlidir. Özellikle İslâm'ın altın çağı olarak anılan bu dönemde nakit sermaye ve değerli madenlerin biriktiği açıktır. Fakat zenginler bu dönemde servetlerini çoğunlukla toprağa yatırmıştır. Toprağa yapılan yatırımın kapitalist olmayan bir gelişmeye yol açtığı iddia edilebilir. Ama yine de ticarete yapılan yatırım ile toprağa yapılan yatırım arasında kesin bir oran bilinmediği için İslâm dünyasının Kapitalist bir gelişim sergilememesinin temelinde zihni yapının yattığı söylenebilir. İbn Haldun güvensizlik dönemlerinde toprağa yapılan yatırımın iyi olmadığını söylemektedir. Barışın ve huzurun hâkim olduğu dönemlerde ise toprağın değeri artacaktır. Ama toprağın getirisi yine de kısıtlı olacaktır. Toprak sahibi sadece hayatını idame ettirmek için belirli miktarda toprak işlemekte olup diğer ihtiyaçları için topraktan bir gelir beklememektedir. Kimi zaman kendi ölümünden sonra çocuklarının mağdur olmaması için yapılan toprak yatırımı iyi olarak değerlendirilebilir. Muhakkak olağanüstü durumlarda bazı zenginler toprak spekülasyonu yaparak ve artı-değeri yüksek nitelikte topraklar satın alarak önemli servetler elde etmişlerdir. Fakat genellikle askeri aristokrasi toprak sahiplerinin elinden bu toprakları almaktadır. Bu sebeple İbn Haldun'a göre toprak mülkiyeti büyük bir siyasi önem taşırsa da toprağa yapılan yatırımlar servetin ikincil bir bölümüdür. Esas olan nakit servettir (Rodinson, 1978, ss. 49-50). Görüldüğü üzere toprak tarımsal üretimin yanında elde bulundurma da insana siyasi güç verdiği bir faktördür. Fakat tarımsal üretimde çoğunlukla toprak sahibinin emeğinin ortaya konulmasının tercih edilmesi ve sonraları yaygınlaşan ortakçılık gibi uygulamaların nadir olması sebebiyle nakit paraya nispetle toprak, sermaye gibi görülmemiştir.

2.1.2.3. Tasarruflar İle Sermaye Birikimi

Tasarruf etmek diğer iktisadi ekollerde sermaye oluşumunun en önemli faktörlerinden birisi olarak görülmüştür. İslâm'da ise ölçülü ve tutumlu olmak yani israftan kaçınmak dini olarak da tavsiye edilen güzel bir davranıştır. Dolayısıyla İslâm'da israftan kaçınmanın iktisadi boyutu olduğu gibi ilâhî boyutu da vardır. Zekâtı verildiği sürece birikim ve tasarruf yapmak, sermaye birikimini ve oluşumunu sağlayan faktörlerden birisidir.

Tasarruf, sermaye birikimini sağlamanın yanında büyüme ve kalkınma için de önemlidir. Tüketime ayrılan kaynaklardan yapılan tasarruf ile bu fazlalık sermaye birikimine yönlendirilmektedir. Sermaye birikimi sayesinde yeni yatırımlar yapılmakta ve ülkelerin kalkınması sağlanmaktadır. Fakat özellikle gelişmemiş ülkelerde fakir insanların tasarruf etmesini beklemek çok zordur. Bu konuda ahlâkî ve etik ilkeler yanında dinin tasarruf yapmada etkisi olabilir. Örneğin, İslâm'daki israf yasağı, nimetlerin en etkin ve verimli şekilde kullanma hassasiyeti tasarrufun tavsiye edildiğini gösteren önemli göstergelerdir. Kişinin tasarruflu olması önce kendisinin daha sonraki süreçte ise makroekonomik kalkınmanın temeli olacaktır. İktisadi açıdan bakıldığında da ülkelerin ekonomik kalkınmasının temeli olan yatırımlara gelen fonlar bireylerin yaptıkları tasarruflar sayesinde gerçekleşmektedir. Bu sebeple Müslümanların tüketimlerde sağladığı tutumluluk hem dinen tavsiye edilen bir davranıştır hem de uzun vadede sermaye birikimi sağlayarak yatırımların finansmanında ve ülkenin kalkınmasında önemli bir role sahiptir. Müslümanların tüketim yaparken sergiledikleri tutum eğer İslâmî olursa iktisadi kalkınmanın hızını artıracak nitelikte olacaktır. Bunun yanında bu tutumluluk eğer zihnen de yerleşirse fakir ve zengin arasındaki gelir farkından kaynaklanabilecek husumeti de önleyecektir (Arslan, 2008, s. 143).

Az gelişmiş ülkelerde insanların tüketim haricinde ayırdıkları para kısıtlı olduğu için tasarruf eğilimleri de bu zorunluluk sebebiyle düşük olmaktadır. Düşük tasarruf eğilimi yatırım oranlarının düşük olmasına sebep olmaktadır. Düşük tasarruf, yatırım fırsatlarını da zayıflatmaktadır. Sermaye birikimi ve yatırımlar arasında bir döngü olduğunu düşündüğümüzde yatırımların düşük olması düşük sermaye birikimine,

düşük sermaye birikimi ise daha az yatırıma sebep olmaktadır. İktisadi kalkınmanın başarılması konusunda stratejik önemi olan sermaye birikimi üretim kapasitesini de artırmaktadır (Han & Kaya, 2004, ss. 11-12). Bu sebeple az gelişmiş ülkelerin ve gelişmekte olan ülkelerin iktisadi kalkınmayı sağlayan temel unsurlardan biri olarak görülen sermaye birikimi oluşturma konusunda ülke içinde tasarrufları artıran ve israfi azaltan politikalar izlemesi gerekmektedir.

2.1.2.4. Finansal İşlemler ve Faiz ile Kâr Arasındaki Farklar

İlâhî dinlerin hepsinde faiz yasağından bahsedilebilir. *Yahudilerin yaptıkları zulüm ve birçok kimseyi Allah yolundan alıkoymaları, kendilerine yasaklanmış olduğu hâlde faiz almaları, insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle önceden kendilerine helâl kılınmış temiz ve hoş şeyleri onlara haram kıldık. İçlerinden inkâr edenlere de acı bir azap hazırladık.* (Nisa Suresi 4:160-161). âyetlerinden anlaşılacağı üzere Allâh, Yahudilere faizi yasaklamıştır. Eski Ahit'te ise bu yasak sadece Yahudiler ile yapılan borç verme işleminde geçerli olarak yazılmıştır. “Bir kardeşin yoksullaşır, muhtaç duruma düşerse, ona yardım etmelisin. Aranızda kalan bir yabancı ya da konuk gibi yaşayacak. Ondan faiz ve kâr alma. Tanrı’ndan kork ki, kardeşin yanında yaşamını sürdürebilsin. Ona faizle para vermeyeceksin. Ödünç verdiğin yiyecekten kâr almayacaksın.” (Levililer, 25:35-37).

Hristiyanlıkta da 13. yüzyıla kadar Kilise kurumu faiz konusunda çok hassastır ve para üzerinden para kazanılmayacağı görüşü hakimdir. Fakat Kilise'nin bu yasaklayıcı tavrı uygulamada nakit paraya ihtiyaç duyanlar tarafından çok kabul görmemiş olacak ki İtalya'da faize karşı çıkan Lombardiyalılar, Tapınak Şovalyeleri ve Yahudiler finansman konusunda Avrupa'da aktif olmuş ve ciddi bir sermaye birikimine sahip olmuşlardı. Bu durum Kilise'yi faiz konusunda esnek olmaya zorladı. 13. Yüzyıl'da Papa 3. Innocent tüccarlara verilmiş borçta, kârdan pay almanın günah olmayacağını söylemiştir. Yine 13. yüzyılda St. Thomas d'Aquin'in ticaret ve borç vererek kredi riskine girmiş ve parasını riske sokmuş kişilerin kâr talep etmesinde sorun olmayacağını söylemesi aslında direkt faizden ziyade mudârebe benzeri ortaklığa dayalı bir kârdan bahsedildiğini göstermektedir. Bu durumda aslında alınacak fazla para faiz olmaz kâr olur. Kayıtlar kiliselerin kendilerinde bulunan sermaye

birikiminden çiftçilere kredi verdiğini ve nihai üründen pay aldıklarını göstermektedir (Döndüren, 1996, ss. 56-57).

Kur'an-ı Kerim'de faiz, ribâ kelimesi ile ifade edilmektedir. Ribâ ise (الربا veya الربوا) artma yahut çoğalma anlamında kullanılmakta olup artan yani faiz manasına gelmektedir. Faiz ise verilen borçtan elde edilen gelirler olup bu fazlalık borçtan kaynaklı olduğu için bu fazlalığa sebep olan işlemler faizli işlemlerdir (Bayındır A., 2007, s. 36). Özellikle, İslâm'ın ilk dönemlerinde iki tür faizli işlem yaygınlaşmıştır. Bunlardan birisi riba-i fadl diğeri ise riba-i nesie'dir. Riba-i fadl, herhangi bir varlığın kendi cinsi mukabelesinden peşin olarak ziyadesiyle satılması anlamına gelmektedir. Riba-i nesie ise tartılabilen veya ölçülebilen şeyleri yine birbirleri mukabilinde veresiye olarak mübadele etmek anlamına gelmektedir (Efe, 1986, s. 29).

İslâm'ın faiz ile ilgili yasağı Bakara Suresi 275. âyetinde net bir şekilde ortaya konmuştur: *Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, "Alışveriş de faiz gibidir" demelerinden dolayıdır. Oysa Allah, alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyararak) faizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah'a kalmıştır. (Allah, onu affeder.) Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalacaklardır.* Dolayısı ile borçlu tarafın üzerine riski yükleyen ve kâr paylaşımı olmadan anaparaya ek bir tutar ekleyerek tahsil edilen işlemler faizli işlemlerdir ve bu tür işlemler yasaklanmıştır. O halde faiz şu şekilde bir tanımsal çerçeveye oturtulabilir: Borç verilen para üzerinden belli bir süre sınırlamasıyla fazla para alınması faizdir. Faizin üç temel unsuru ise (1) anaparada yapılan artış, (2) artışın süresinin belirlenmesi ve (3) bu şartın önceden konuşulup karara bağlanmasıdır. Herhangi bir borç işleminde bu üç temel unsur varsa o işlem faizli bir işlemdir. Borcun hayırlı ve faydalı bir iş için alınması, borcu alan yahut veren kişinin zengin ya da fakir olması işlemin faizli bir işlem olduğu gerçeğini değiştirmemektedir (el-Mevdudî, 2015, s. 113).

Âl-i İmran Suresi'nde *Ey iman edenler! Kat kat faiz yemeyin. Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz. Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının. Allah'a ve peygambere*

itaat edin ki rahmete erdirilesiniz. (Âl-i İmran Suresi, 3:130-132) âyet-i kerîmesinde Türkçede tefecilik olarak tanımlanan kat kat faiz yeme kesin şekilde yasaklanmıştır. Mekkeli müşrikler Bedir Savaşı'nda yenildikten sonra güçlü bir ordu hazırlamışlardı. Bu ordu daha sonra Uhud Savaşı'nda Müslümanları yenilgiye uğrattı. Uhud'daki yenilginin en önemli sebeplerinden birisi olarak bazı Müslümanların servet edinme hırsına kapılmaları olmuştur. Bir an önce ganimet toplama amaçları, Müslümanların savaşta galip iken yenilmelerine sebep olmuştur. Bu âyet-i kerîmede faizcilik ve tefeciliğin yasaklanması buna işarettir. Kazanma hırsına kapılan insanlar kendilerinden başka kimseyi düşünmemekte, kamu menfaati ve mazlumların hakkı göz ardı edilmektedir. Servet hırsı ile beraber haksız kazançlar da çoğalmaktadır. Bunun yanında İslâm, kâr ve zarar ortaklığı bağlamında gelişen borç alacak ilişkisinde oluşan kârın borç veren ile paylaşılmasını faiz olarak görmemiş kâr olarak görmüştür. Anlaşılacağı üzere faiz yasağı aslında üretim olmadan para üzerinden para kazandıran kredi sistemini işlevsiz hale getirmektedir. Faiz yasağı, Kur'an-ı Kerim'in en ağır yasakları arasındadır (Bayındır A. , 2007, s. 20). O halde Müslümanlar için tavsiye edilen kâr/zarar ortaklığı temelli ortaklık sistemidir. İslâm medeniyetlerinde, sermaye emek ile beraber üretim faktörlerinden biri olarak görülmüştür. Görüldüğü üzere İslâm iktisat zihniyetinde sermaye ve servetin kazancı faize değil üretime bağlanmaya çalışılmıştır (Tabakoğlu, 2007, s. 500). Faiz kavramının belirli özellikleri vardır. Örneğin ürün satışında vade farkı almak faiz olarak nitelendirilmeyecek hususlardandır. Çünkü malın peşin fiyatı ve vadeli fiyatı arasında fark olması doğaldır. Enflasyon gibi hususlar peşin fiyat ile vadeli fiyat arasında fark olmasını tabii kılmaktadır. Fakat görüldüğü üzere burada ortada bir mal vardır. Fakat parayı bu şekilde değerlendirmek mümkün değildir. Para, mal gibi değildir. Bu sebeple para gibi hiçbir malın belirli bir değeri ve sabit bir fiyatı olmaz. Malın fiyatı kişilere, şartlara ve mekâna göre değişebilir (Bayındır A., 2007, s. 138).

Faizin tek zararı iktisadi değildir. Faizin ahlâkî ve toplumsal zararları da bulunmaktadır. Faizin faydası sermaye ve serveti elinde tutan kişiyedir ve toplumsal bir getirisi yoktur. Faizden belki faizi veren kişi istifade edebilir. Fakat cüzi menfaat külli menfaate tercih edilemez. Örneğin şarapta da muhtemelen az da olsa fayda olabilir, ama hüküm zararın çokluğuna göre verilmiştir ve şarap haram kılınmıştır.

Faiz, bireysel ve toplumsal hayatı sarsıp dejenere etmektedir. Faiz ile insanlar ticaret ve üretimden uzaklaşarak asalak gibi yaşamaktadır. Zira kişinin alın teriyle kazandığından daha şerefli bir nimet bulunmamaktadır (Efe, 1986, s. 31). Görüldüğü üzere para üzerinden para kazanılmasını yasaklayan İslâm dini, kâr konusunda ise insanları serbest bırakmıştır. Alım satımda kâr haddinin bulunmaması İslâm'da sermaye oluşumu sağlayan faktörlerden birisinin de kâr olmasını sağlamıştır. Hz. Peygamber (AS), Medine'de pazarda fiyatların serbest olmasını sağlamış ve fiyatlara müdahale edilmemesi için tedbirler almıştır. Örneğin fiyatların yükselmesinden ötürü kendisine narh konulmasını isteyen halka "Fiyatları belirleyen, daraltan, genişleten ve rızkı veren Allah'tır. Benim asıl istediğim, sizden birinizin kanı ve malı konusundaki bir haksızlıktan dolayı benden bir talebi olmadan Rabbime kavuşmaktır." (Tirmizî, Sünen, Büyû:73) diyerek fiyatların, ekonomideki daralmanın veya bereketin Allâh'ın koyduğu doğal kanuna göre oluşması gerektiğini söylemiştir. Buradan piyasanın ve piyasadaki fiyatların serbestçe oluşması gerektiğini anlayabiliriz (Bayındır A., 2007, s. 147). Bu durumda özellikle finansmanda manasında mal alım satımına dayalı işlemlerde, örneğin murabahada, kâr konusunda herhangi bir yasak ve kısıt bulunmamaktadır. Bunun yanında faiz kimi zaman gizli şekillerde ekonomiye nüfuz edebilmektedir. Hz. Peygamber (AS) de bunu önlemek için çeşitli tedbirler almış ve faize giden yolları tıkamıştır (seddü'z-zerâ'i). Aynı tür malların birbirleri ile mübadelesinin yasaklanmasını ve bir tarafın kesin pay aldığı diğerinin ise belirsiz pay aldığı toprak kullanım anlaşmalarının men edilmesini bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Faiz oldukça kurnaz bir kurumdur ve sermaye sahipleri ellerinde bulundurdukları bu sermaye ile özünde faiz olan farklı kazanç yolları keşfetmekte çok yetkindirler. Bu sebeple İslâm iktisat nizamı faize giden açık ve gizli tüm yolları kapatmaktadır. Çünkü faiz, sömürü ve eşitsizliğin en güçlü aracıdır (Han M. E., 1988, ss. 20-21).

Modern ve küresel finans sistemi faize dayanmakta olup, risk paylaşımına değil risk transferine dayanmaktadır. Oysa, faizli işlemlerin İslâm'da yasak olması, Müslümanların risk paylaşım esasına dayanan bir finansal sistem kurmaya teşvik etmektedir. Geleneksel finansal sistemdeki kredi işlemleri borç verenden borç alana bir risk transferi içermektedir. Örneğin, herhangi bir iş sebebiyle geleneksel sistemde

bir bankadan borç alındığında borcun her türlü riski borçlu üzerindedir. İşin batması yahut işlerin kötü gitmesi gibi hususlar bankanın yani borç verenin ilgilenmediği hususlardır. Kazansanız da kaybetmeniz de banka tüm borcu faizi ile beraber geri alacaktır. Risk transferinin önündeki engel ise faiz/ribanın yasaklanmasıdır (Alim, 2014, ss. 145-146). Faizin yasaklanması risk transferinden ziyade risk paylaşımını temel alan bir finans sistemi öngörmektedir. Risk paylaşım modeli ise emek ve sermaye arasında dengeli bir nizam kurmak ve bu nizamı muhafaza etmek ile mümkün olabilir. Çünkü faiz sisteminde sermaye sahibinin serveti her daim büyüyecektir. Sermaye sahibini yapılan iktisadi faaliyetin neticesi ilgilendirmemektedir. Bu sayede sermaye, faiz ile beraber diğer iktisadi faktörler üzerinde tahakküm kurmaktadır. Ayrıca bu sayede sermayeyi elinde tutan sermayedar, üretim ve ticaret gibi iktisadi olarak reel anlam ifade eden faaliyetlere de müdahale gücüne sahip olmaktadır.

İslâm ekonomisinde finansal işlemler gerçek ürün ticaretine yahut üretim ve ticarete ortaklığa dayanmalıdır. Bu iktisadi sistem, çıkarların çatıştığı değil paralel olarak ilerlediği ve herkese kazandıran faaliyetler yapılmasını istemektedir. Finansal ve iktisadi sistemin istikrarını ve sıhhatini sağlamak için çıkarların paralel olması önemlidir. Bir tarafın sürekli olarak kazandığı, sermaye ve servetini artırdığı diğer tarafın ise kâr elde edemediğinde dahi faiz ödediği ve giderek fakirleştiği, sermaye sahibi ile emek sahibi arasındaki refah farkının sürekli açıldığı sistemde bunun sorumlusu faizdir. İktisadi bir faaliyette eğer iki ortak var ise kazanç yahut kayıp konusunda ortak sorumluluk gerekmektedir. Tahrif edilmeden önceki ilahi dinlerde ve İslâm iktisadında finansman işlemlerinde faizden kaçınılmıştır. Uygulanan yöntemlere baktığımızda bugünkü icara, mudârebe, murabaha, muşâreke, risk sermayesi gibi yöntemlerin ilk örneklerini görmek mümkündür. O dönem daha çok ikili ilişkiler üzerinden uygulanan yöntemler, modern dönemde daha kurumsal hale gelmiştir. Günümüzdeki katılım bankaları ve katılım bankalarının yaptıkları işlemler, çok taraflı olarak yatırımcılardan toplanan paraların faizsiz yöntemler ile yönetilmesi ve kâr edilmesi ve sonrasında bu kârın birikim sahipleri ile paylaşılması esasına dayanmaktadır. Bu yüzden nakit parayı sermaye olarak düşünebilmemiz için paranın bir yatırım faaliyeti içerisinde olması lazımdır. Yine aynı şekilde ilgili yatırımda nakit para ile diğer üretim faktörleri bir araya gelmeli ve ortada kazanç ve kayıp riski

bulunmalıdır. Eğer bu yatırım için nakit para sağlayan kişinin kâr ve zarar ortaklığı açısından bir ilişkisi yok ise sadece borç vermek ile verdiği borcun üzerinde fazla para alması faiz olacaktır. Fakat bahse konu yatırıma ortak olduğu takdirde riske de ortak olacak ve doğacak kârdan alacağı pay faiz olarak nitelenmeyecektir. Adalet kavramı üzerinden değerlendirildiğinde de sermaye sağlayan tarafın aldığı risk ve göstermiş olduğu emeğe göre pay alması daha adil olacaktır (Akten ürük, 2013, ss. 20-31). Dolayısı ile İslâm ekonomisinde sermaye sahibinin elde ettiği gelir sadece bu sermayeye sahip olduğu için değildir. Sermaye sahibin yatırıma ortak olurken katlandığı risk, yatırım sonucunda elde edilen geliri helâl kılan başlıca unsurdur. Ortaklığa dayanan finansman sayesinde sermaye sahipleri ile sermaye ihtiyacı olanlar arasında haksız bir gelir transferi durumu da oluşmamış olmaktadır.

Bunun yanında kâr getirmeyi sermayenin kendine has özelliği olduğunu savunanlar da olmuştur. Bu sebeple bu kişiler, insanların borç olarak başkasına verdiği sermayeden faiz almasını doğal bulmuşlardır. Sermayenin yardımı ile üretilen malların, sermaye olmadan üretilen mallardan fazla olduğu açıktır. Ayrıca sermayenin katılımıyla daha fazla ve daha kaliteli mallar üretme imkânı doğmaktadır. Bu sayede bu mal daha geniş pazarlarda satılma fırsatı elde etmektedir. Sermaye olmadığı takdirde ise mallar daha az üretilir ve kalitesi istenilen ölçüde olmayacağı için değerini bulacağı pazarlara ulaşmakta da güçlük çeker. Bu sebeple sermayenin kendisinde direkt olarak kâr sağlama özelliği vardır diyen bu görüş sermayenin sadece kullanımında dahi faiz alınmasının gerekli olduğunu söylemişlerdir. Fakat bu iddia ancak borç alınan sermaye ile verimli bir yatırım yapıldığında geçerlidir. Bunun haricinde ihtiyaç için alınmış bir borcun kâr getirici bir yatırımda kullanılması beklenemez. İktisadi açıdan bir çıktı üretmeyen bir yatırımda, borç verenin bir payı olması beklenemez. İktisadi faaliyetler için verilmiş olan sermayede, kâr sağlanması ve yapılan yatırımın başarılı olması kadar ödünç alan kişinin deneyim, emek, yetenek ve zekâsı da önemlidir. Borcun alındığı iktisadi, siyasal ve sosyal ortamın uygunluğu kadar doğal afetler gibi dış faktörler de yatırımın kârlılığını etkileyecektir. Bunlar arasında tam bir uygunluk olmaz ise verilen sermaye kâra dönüşmediği gibi zarar da edilebilir. Oysa en başta sermayenin tek başına kâr alma hakkı olduğunu iddia edenler olumsuz durumlarda dahi sermayenin bu kârını alması gerektiğini savunmaktadır. Bu görüşe sahip kişiler, sermayenin kâr

elde edilse de edilmese de belli bir oranda faizin alınması gerektiğini iddia etmektedirler (el-Mevdudî, 2015, s. 56). Oysa bu durumda ortada belirli bir üretim yoktur. Sermaye tek başına üretim faktörü olarak nitelendirilmektedir. Alınan kâr değil faiz olacağı için haram olacaktır. Faiz yasak olmasına rağmen, İslâm dünyasında orta çağda sermayeden doğrudan faiz ile gelir elde edildiğine yönelik uygulamaların mevcut olduğunu iddia edenler de vardır. Özellikle görünüşte alışveriş akdine benzer olan fakat esasında doğrudan nakit para üzerinden faiz ile borç verme işlemi olan bu uygulamaların yaygın olduğu hatta bu uygulamaların Avrupalılar tarafından ithal edildiği söylenmektedir. Bunun yanında İslâm dünyasında para ticaretinin önce Hristiyanların sonra da Yahudilerin eline geçmesi Müslümanların yasağa olan riayetini göstermektedir. Fakat Müslümanların faizli işlemleri yürütmesi için gayrimüslimlerden faydalandığını söyleyenler de bulunmaktadır (Rodinson, 1978, ss. 52-54).

2.1.2.5. İslâm Ekonomisinde Sermaye Oluşumu ve Birikiminde Paraya Bakış

Finansal sistemin ve sermayenin en önemli birleşimi olan para ise İslâm iktisat tarihine basılan İslâm dinarı ile girmiştir. Öncesinde fethedilen topraklardaki para birimlerine dokunulmamış ve bu para birimleri aynen korunmuştur. İslâm medeniyeti fetihlerde karşılaşmış olduğu yenilikleri öncelikle incelemiş ve eğer İslâm'ın emir ve yasaklarına aykırı bir durum yoksa bu yeniliği ya tamamen kabul etmiş yahut kısmen kabul ederek uygulamıştır. Kimi zaman ise karşılaştığı kurumu İslâm'ın emir ve yasaklarına uyuşturmadığı için tamamen ret etmiştir. Bizans ve Sasani topraklarını fethettiğinde de İslâm medeniyeti bu ülkelerdeki para birimlerini reddetmeyerek kullanmayı tercih etmiştir. Sasanilerin gümüşe, Bizanslıların altına dayalı parasal sistemleri korunarak kabul edilmiş ve bu sayede iktisadi hayatın aksamasının önüne geçilmiştir. Bu paraların kullanılmaya başlamasından sonra gramajı hafif olarak basılan İslâm dinarı ile ise Müslümanlar günümüzdeki “kötü para iyi parayı kovar” ilkesini uygulayarak piyasadaki Bizans altınlarının tedavülden kalkmasını sağlamıştır. İslâm dinarı bu vesile ile hızla yayılma imkânı bulmuştur (Orman, 2001, s. 28). 8. ve 10. yüzyıllarda İslâm devletinin bastığı sikkeler hem Asya hem Avrupa'da oldukça yaygınlaşmış ve iktisadî hegemonya (oeconomic Islamization) İslâm dünyasının eline geçmiştir. İslâm medeniyeti dünyada etkin bir konuma gelirken İslâm'ın temel yasağı olan faiz yasağını

da gözetmiştir. Para bir mal/meta olarak görülmemiş sadece mübadele fonksiyonu olarak üzerinde durulmuştur. Gazali'ye göre para mübadeleye yani değiş tokuşı aracılık eden görevi yerine meta olarak tanımlanır ise iktisadi hayattan tamamen çekilmeye başlar ve para arzında kıtlık yaşanabilir. Gazali parayı nimet olarak görmüştür ve paranın değiş tokuş işlevi yerine mal gibi görülmesi durumunda paranın iktisadi hayattan çekileceğini iddia etmiştir. Bu bakış açısıyla faiz yasağının temel sebebi, iktisadi hayatta paranın rahat dolaşımının sağlanması olarak görülebilir. Dolayısı ile paranın para ile takasının yanında faizin de İslâm'da yasak olmasının temel gerekçesi iktisadi hayatta paranın tedavülde kalmasını sağlamak olduğu görülecektir (Çizakça, 2002).

2.1.3. Sermaye Kavramının İslâm İktisat Düşüncesi ve Diğer İktisadi Ekollere Göre Mukayesesi

İslâm'ın öngördüğü iktisadi nizam ile zaman içerisinde insanların ortaya koymuş olduğu iktisadi sistemler arasında benzerlikler olduğu gibi farklılıklar da mevcuttur. İslâm dininin, iktisadi ekollerin dünyadaki kalkınma ve refâh kaygısından farklı olarak ahireti yani ölümden sonrasındaki mutluluğu hedeflemesi en temel farklılıklardan birisidir. Ayrıca İslâm, dini bir bütün olarak değerlendirdiği gibi hayatı da bir bütün olarak ele alır. İslâm iktisat zihniyeti ve İslâm'ın iktisadi kavramlara bakışı incelenirken bu hususlar bu bütün çerçevesinde incelenmelidir. İslâm ve öngördüğü sistemler çağa göre yorumlanacak düzenlemeler içerdiği gibi hiçbir çağa göre değişmeyen ilâhî kuralları da içermektedir. İslâm iktisadı da tüm dünyayı kapsamakta ve İslâm'ın ortaya koyduğu kuralları içermektedir (Efe, 1986, s. 20).

Modern dönemde ideolojiler ile bütünleşmiş inançlar, bilim üzerindeki etkilerini sürdürmektedir. Mevcut ideolojilerin çıkış merkezleri Batı dünyası ve Batı iktisadi zihniyeti olduğu için Batı merkezli bilim dallarında bu zihniyetin izleri vardır. Batı zihniyetinin her karşılaşılan olguyu akla uydurma anlayışı, etkisini bu zihniyetten beslenen ideolojilerde de göstermiştir. Bu zihniyet ile gerçekler dahi çıkarlar için akla uydurmak pahasına çarpıtılmaktadır. Batı'nın dayatmış olduğu değerler ile yoğrulmuş olan bir altyapıya ve zihniyete dayanan ideolojilere sahip iktisadi fikirler, yine bu ideolojilere ait teoriler ile oluşturulmuştur. Bu sebeple insanların suni olarak

oluşturdukları herhangi bir iktisadi fikri evrensel gerçeklik kabul etmek hatadır. İslâm iktisadı ise bilgi üretiminde evrensel açıdan bir bütün teşkil edebilecek pozisyonda olan deney, gözlem ve varsayımları önemser. Kapitalizm ve Sosyalizm ise sadece Batı'yı gözlemledikleri için doğup büyüdükleri coğrafyaların iktisadi ve sosyal hayatı ile ilgili sınırlı çözümler üretebilirler. Dolayısıyla evrensel gerçekliğe ulaşma konusunda bu ideolojiler eksiktir (Tabakoğlu, 2005, s. 1153). Bu noktada evrensel olan İslâm, zengin ve fakir demeden tüm iktisadi sınıflara, tüm ırklara, tüm milletlere kısaca herkese hitap etmektedir. İslâm'ın öngördüğü iktisadi nizam çatışmacı değildir. Dolayısı ile ne Kapitalizm ne de Sosyalizm, İslâm'ın sağladığı kapsayıcılığı temin edebilir. Beşerin ancak kendi tespit edebildikleri sorunlara yönelik cüzi bilgileri ile oluşturduğu bu sistemler tam anlamıyla İslâm ile uyuşmayacaktır.

Sermaye ve serbest mülkiyet edinimi açısından özellikle Sosyalizmden ayrılan İslâm dininde Makâsidü's-Şeria ((1) Dinin korunması, (2) Nefsin (canın) korunması, (3) Neslin korunması, (4) Malın korunması, (5). Aklın korunması) ismi verilen şer'î hükümlerin beş temel kategoride toplanan maksatlarından birisi de malın korunmasıdır. Bu beş değer korunmasına esasen tüm dinlerde ve milletlerde de önem gösterilmiştir (Bakkal, 2007, s. 354). Bunun yanında servetin bir güç aracı hâline gelmesi ve sadece zenginler arasında dolaşması Kur'an-ı Kerim'in Haşr Suresi 7. ayetinde açıkça yasaklanmıştır. *Allah'ın (başka) beldeler halkından alıp resulüne fey' olarak verdikleri, Allah'a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir; (servet) içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın diye böyle hükmedilmiştir. Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçın. Allah'a karşı saygısızlık etmekten sakının. Kuşkusuz Allah cezalandırmada çok çetindir.* (Haşr Suresi, 59:7) âyet-i kerimesinde açıkça görüleceği üzere İslâm'ın öngördüğü iktisat nizamında adil gelir dağılımının tesis edilmesi, refahın toplumun tüm kesimlerine yayılması ve sosyal adaletin sağlanması gerektiği anlaşılmaktadır. İslâm medeniyetlerinde, özellikle Osmanlılarda refahın toplumun tüm sınıflarına yayılmasını sağlayan unsurlardan birisi infak ve sadakanın vakıflar ile kurumsallaşmasıdır. İktisadi ekollere göre rasyonel olan ve faydasını maksimize etmek isteyen insanın davranış kalıplarına uymayan infak, sadaka ve vakıf gibi kavramlar ve kurumlar ve İslâm'ın beş şartından biri olarak farz kıldığı Zekât

ibadeti, İslâm'ın gelir dağılımını sağlamak ve sosyal adaleti tesis etmek için kullandığı kurumlar ve sistemlerdir. Müslümanlar bu kurumlar aracılığı ile verdikleri bağışların mükafatlarını ahirette almayı beklemektedir. Dolayısı ile diğer iktisadi sistemlerin sadece bu dünya için yaptıkları fayda maksimizasyonu, Müslümanlar için hem dünya hem ahiret için geçerlidir.

İslâm, Müslümanların refâhını artırırken aşırıya kaçma ve israfı da karşıdır. *Ey Âdemoğulları! Her namaz kılacığınızda güzelce giyinin, yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.* (Araf Suresi, 7:31) âyet-i kerimesi israfın İslâm'da hoş karşılanmadığını açık bir şekilde göstermektedir. İsrafa karşı olan ve servetin belirli grup ve kişilerde toplanmaması için çeşitli önlemler alan ve yasaklar getiren İslâm iktisat sisteminde, kaynakların etkin ve adil bölüşümü sağlanmıştır. Bu durum Kapitalizmden yahut serbest piyasayı ve sermayenin tekeline savunan diğer sistemlerden farklı bir bakış açısına sahiptir. Örneğin Kapitalizmde tüketimin yani talebin artması ile artan üretim ve giderek büyüyen fakat statik duran sermaye birikimi, İslâm'da infak kurumunun teşviki ve Zekâtın farz olması ile statik bir büyümeden ziyade dinamik bir bölüşümü ve dönüşümü getirmiştir. İnsanların ihtiyaçlarını aşan aşırı tüketimin teşvik edilmesi ve bunun getirdiği fazla üretim niceliksel olarak bir refâh artışını sağlasa da İslâm'a göre israftır. İsfraf ise kaynakların etkin dağıtımını engelleyen bir sorundur (Sarıtaş, 2013, ss. 21-22).

Sermaye kavramı İslâm'da daima emek ile beraber düşünülmüştür. Mudârebe ve muşâreke gibi ortaklık türleri ile murabaha (ticaret) veyahut faizsiz borç gibi finansman metotları ise üretimi artırmaya ve geliştirmeye yönelik uygulamalardır. İslâm'ın öngördüğü iktisadi sistemde salt sermaye bir üretim faktörü olarak değerlendirilmemiştir. Oysa Kapitalizmin ve Sosyalizmin sermayeye bakışı İslâm'ın sermayeye bakışından farklıdır. Bu sistemlerin sermayeye atfettikleri önem İslâmiyet'tin sermayeye verdiği önemden fazladır. Örneğin Kapitalizmde sermaye, başlı başına bir üretim faktörüdür ve sermaye sahipleri sadece ellerinde bulundurdukları sermaye ile üretim yapmaksızın gelir elde edebilirler. Sermayeden elde edilen faiz yani üretimsiz kazanç Kapitalizmde meşrudur. Öbür yandan Sosyalizm ise sermayeyi düşmanlaştırmış ve sermayenin diğer insanları özellikle işçileri

köleleştiren bir düzen oluşturduğunu iddia etmektedir. Bu sebeple Sosyalizm sermayeyi özel mülkiyetten çıkararak toplumsallaştırmayı hedeflemiştir. Sosyalizm ile İslâm'ı emperyalizme ve adaletsiz gelir dağılımına karşı olmasından ötürü gerek siyasi açıdan gerekse de iktisadi açıdan ortak noktalarda buluşturmak isteyen görüşler olsa da (Garaudy), Sosyalizmde bilimselliğin ve bilimsel bilginin kutsallaştırılması en temel farklılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısı ile kısmi benzerlikler ile Sosyalist iktisadi düşünce ve İslâm iktisat düşüncesini tam anlamıyla örtüştürmek mümkün değildir. Çünkü özellikle orta çağ İslâm dünyasındaki iktisadi ve ticari faaliyetler incelendiğinde, Kapitalist üretim tarzının İslâm dünyasında bilindiği görülecektir. Zira ticarete çok ileri giden Arap toplumları önemli bir sermaye elde etmiştir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'deki âyetler ve hadislerden anlaşılacağı üzere kapitalist zihin yapısı bilinmektedir ve buna yönelik eleştiriler yapılmakta ve alınması gereken tedbirler ön plana çıkmaktadır. Birinin üretim sermayesine sahip olduğu diğerinin ise yoksun olduğu iki kişinin bir araya gelerek yaptığı üretimin yanında bu dönemde küçük ticari üretim de mevcuttur. Kendi ufak ticari işletmesinde, kendi yahut ailesinin tüketimi için değil pazarda mübadele etmek için üretim yapan zanaatkârlar yanlarında ücretli işçi (çırak, kalfa) çalıştırmaktadır. Bu tür ücretli işçiliği Sosyalistler, klasik Kapitalist zihniyete benzediği gerekçesiyle eleştirirler. Çünkü çırak ve kalfaların iş güçleri ile katkıda buldukları üretim sürecinde, kendilerinin olmayan üretim aletleri ile meydana getirdikleri üretim üzerinde herhangi bir hakları bulunmamaktadır. Bunun yanında 13. yüzyıldan önce bu tür işçi anlaşmalarının çoğunlukla ortaklık sözleşmesi ile yapıldığı görülmektedir. Ortaklar sahip oldukları hammaddeyi, emeklerini yani iş güçlerini ve üretim aletlerini ortaya koymuş ve çıkan kazanç, katkıları oranında aralarında pay edilmiştir. Sermayesi olmayanların sadece emeğini ortaya koyduğu iş sözleşmeleri de çoğunluktadır. Ortaklık sözleşmelerinin yoğun olduğu dönemde aynı zamanda ücretli işçilerin de var olduğu görülmektedir. 17. yüzyıla gelindiğinde Osmanlıların başkenti İstanbul'da atölyede ve dükkânlarda ortalama 3-4 kişinin çalıştığı bilinmektedir. Aynı yüzyılda Mısır coğrafyasında da benzer şekilde hiçbir sermayesi bulunmayıp ücretli işçi olarak çalışan kişiler mevcuttur (Rodinson, 1978, ss. 65-66). Fakat yine de bu tür işçilik, Kapitalizm sürecinde ortaya çıkan ücretli işçilikten farklıdır. Özellikle Osmanlılardan önce gördüğümüz fütüvvet teşkilatı ve Osmanlılardaki Ahilik kurumu ve loncalar, zihniyet

açısından Kapitalist iktisadi düşünceden ayrılmaktadır. Zira dini yönü de olan bu kurumlar kârdan ziyade ahlâk kavramını öncelemiştir. Çünkü zanaatkârın iş yaşamında ahlâkî ilkelere büyük önem vermesi ve bu ilkelere riayet etmesi kadar hayatının diğer bölümlerinde de İslâm'a uygun bir şekilde yaşaması önemlidir. Bu sebeple her ne kadar Kapitalist üretim tarzına benzetilmiş olsa da bu tür kurumlar özellikle iktisadi zihniyet ve yapılanma anlamında Kapitalizm'den farklıdır.

Gerek Kapitalizmde gerekse de Sosyalizmde rasyonellik oldukça önemlidir. Rasyonel bakış açısının yanında Kapitalizm, üretimde ve tüketimde sınırsız mülkiyet hakkının rekabeti doğurduğunu söylemektedir. Kapitalizmin sadece kâr ve kazanma güdülleri ile şekillenmesi onun ahlâktan arınmasına sebep olmuştur. Kapitalist sistem eğer yatırımlar yapılabilir ve kazanç sürüyor ise ülkedeki siyasal sistemin demokrasi yahut diktatörlük olması ile ilgilenmemektedir. Örneğin Şili'de 1973'te ABD destekli yaptığı darbe ile yönetime el koyan General Augusto Pinochet'in kurmuş olduğu ultra-liberal iktisadi sistem, Kapitalist ülkelerin dikkatini çok çekmemiştir. İstikrarın sürmesi ve sermaye sahiplerinin kâr etmesi ve kazanması Kapitalizmde daha önemlidir. Kapitalist sistem iktisadi büyüme ve genişleme amacıyla, sermaye birikimine yeni fırsatlar ve yeni kâr alanları doğurabilmek için sürekli olarak üretimin ve tüketimin artmasına ihtiyaç duyar. Bunu sağlayacak olan ise belirli düzeyde birikmiş sermayeyi elinde tutan kesimlerdir. Kapitalizm bu açıdan rekabeti artıran değil öldüren bir özelliğe sahiptir (Fidan, 2014, s. 128). Ayrıca kapitalizmde üretimi artırma çabası genel olarak maddeci bir anlayışa sahiptir. Bu sebeple sermaye birikimi finansal ve fiziksel olarak düşünülmüştür. Bu durum, üretimi yapan asıl güç olan emeğin ve insan ile ilgili değerlerin göz ardı edilmesine sebep olmuştur. İyi ve ahlâklı insan değil kötü de olsa verimi yüksek üretim yapabilen insan bu sistemde makbul ve kabul edilmiştir (Karagül, 2012, s. 2). Oysa büyüme ve kalkınmanın sağlayıcısı salt finansal ve fiziki sermaye birikimi değildir. Beşeri ve sosyal sermayenin de büyüme ve kalkınma konusunda önemli rolü vardır. Bunun yanında dünyanın sadece mevcut fiziksel dünya olarak değerlendirilmesi ve ölümden sonraki yaşamın düşünülmemesi de iyi ve ahlâklı olan yerine verimi yüksek olanın tercih edilmesinin sebeplerinden birisidir.

Hem Kapitalist hem de Sosyalist iktisat teorisyenleri ekonomik büyümenin temelinde sermaye birikimini oturtmaktadır. Sermaye birikimini ise iş bölümüne, artı değerlerin yeniden yatırıma dönüştürülmesine, inovasyona, tasarrufa, teknolojiye dayandıran bu iktisadi teoriler ve büyüme modelleri refâhtan ziyade niceliksel büyümeye odaklanmıştır. Fakat kalkınma getirmeyen büyüme, refâhı ve serveti sadece belirli gruplarda ve kişilerde toplayacak ve İslâm'ın yasakladığı tekелci durum oluşacaktır. Bu sebeple sermaye birikimini sadece fiziksel olarak değerlendirmemek gerekir (Cengiz, 2013, s. 46). Öbür yandan İslâm'ın sermaye birikimi konusundaki hassas tavrı ve sermaye birikimini bir amaç olarak tanımlamamasını, tevekkül kavramına bağlayan düşünürler de olmuştur. Zira tedbir amaçlı birikim yapan kişiler bir nevi rızık endişesi içerisinde olup Allâh'ın vereceklerinden emin değildirlere (Austry, 1980). *Oysa İslâm, Allâh'ın Müslüman olmayanların rızkını dahi yarattığını kabul etmiştir. De ki: Gelin, rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya iyilik edin. Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin; biz, sizin de onların da rızkını veririz. Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın yasakladığı cana kıymayın. İşte bunları Allah size emretti; umulur ki düşünüp anlarsınız.* (En'am Suresi, 6:151) âyet-i kerimesi de Allâh'ın rızık konusunda cömertliğini göstermektedir.

Servetin istikrarlı şekilde artmaya başladığı ve Kapitalist zihniyet sürecinin Batı'da ortaya çıkmasının kökenleri 13. yüzyıla dayanmaktadır. Çünkü bu devirlerden itibaren Avrupalı tüccarlar, Asya'dan baharat ve ipek ticareti ile başlayan daha sonra coğrafi keşifler ile Amerika'ya ulaşan geniş bir coğrafyadan ana kıtaya sadece hammadde değil altın ve değerli maden toplamaya başlamıştır. Özellikle coğrafi keşifler ile önemli bir zenginleşmenin sağlandığı Avrupa'da 16. yüzyılda sermaye birikim yoğunluğunun ortaya çıkmasıyla uzun yıllar Avrupa'da hâkim siyasi sistem ve güç olan feodalite yerini tüccarların gücünün ve öneminin arttığı bir sisteme bırakmıştır. Sermaye birikimindeki bu artış sadece siyasi yapıyı değiştirmemiş, ahlâkî ve zihinsel anlamda da dönüşüm olmuştur (Bulut M., 2015, ss. 114-115). Dolayısı ile iktisadi sistemlerdeki sermaye kavramlarını kıyaslarken sadece fiziksel tanımlara odaklanılmaması gerekmektedir. İktisadi sistemlerin zihin yapısının da tahlil edilmesi şarttır. Batılı medeniyetler, savundukları Kapitalizm ile beraber günümüzün "sahip

olma” medeniyetleridir. İslâm ise “var olma” medeniyetidir (Austruy, 1980). Marx, Weber ve Sombart’a göre Kapitalist sosyo-ekonomik formasyon başka bir ifadeyle modern Kapitalizm, orta çağ sonlarında Avrupa’da ticari ve mali sermaye şekilleri ile ortaya çıkmıştır. Aynı dönemde İslâm dünyasında da benzer sermaye şekilleri mevcuttur. Tüccarlar, İslâm dünyasında devletin rolü olmadan büyük pazar organizasyonları kurabilmiştir. Fakat buna rağmen devlette siyasi açıdan bir güç devşirme durumu olmamıştır. Avrupa ve Japonya’daki gibi bir Kapitalist sermaye birikiminin oluşmamasının, şehrin köye mutlak hakimiyetinin ortaya çıkmamasının ve burjuvazinin siyasi iktidara ağırlığını koyamamasının temelinde tarımsal üretimin yaygın olması ve devlet geleneğinin güçlü bir damar olması büyük ölçüde etkili olmuştur (Rodinson, 1978). Fakat İslâm dünyasında bu sermaye şekillerin, Avrupa’daki gibi modern kapitalizme dönüşmemesinin en önemli sebebi İslâm iktisat zihniyetidir. Buna rağmen Rodinson, İslâm’ın Kapitalizm ile çok zıt iktisadi görüşlere sahip olmadığını iddia etmektedir. Aynı görüşler Koehler (2014) tarafından da dile getirilmiştir. Koehler, İslâm’ın ilk yıllarındaki uygulamaların Kapitalizmin doğuşu olarak nitelendirilebileceğini iddia etmektedir. Rodinson ise temelde çelişme de kimi özel uygulamalar ile orta çağ İslâm toplumlarında Kapitalistleşme sürecine engel olduğunu söylemektedir. Rodinson’a göre İslâm devletleri ne geçmişte ne de günümüzde İslâm’ın koymuş olduğu kısıtlamaları tamamen uygulamaktadır. Dolayısı ile Müslüman ülkelerin Kapitalist devletlere dönüşmesinde birkaç uygulama dışında herhangi bir engel yoktur. Oysa Rodinson, bu iddialarını yaparken Kur’an-ı Kerim, Sünnet ve iktisadi zihniyetten ziyade hatalı olarak nitelendirilen ve İslâm âlimlerince de eleştirilen birkaç uygulamaya odaklanmıştır. Hisbe teşkilatı ve vakıf kurumu gibi temel kurumların üzerinde durmamıştır.

Özellikle 1980’lerden sonra Kapitalizm için “başka bir alternatif yok – there is no alternative (TINA)” söylemi tüm dünyayı zihinsel olarak esir etmiştir. Sosyalistlerin bu aşamada yaptıkları eleştirilerden birisi bu vurgunun sermaye tarafından gündeme alındığı ve sadece sermaye açısından bu söylemin doğru olduğudur. Fakat sınıf tabanlı bir iktisadi düzeni öngören Sosyalistlere göre diğer sınıflar için bu durum geçerli değildir. Yine Sosyalistlerin, Kapitalizme bir diğer eleştirisi de kapitalizmin hâkim olduğu topluluklarda sermaye birikiminin farklı evrelerinde sınıflar arası veya sınıflar

içi ilişkilerin sürekli olarak yeniden biçimlenmesidir. Bu noktada sermaye birikim sürecinde sınıflar arası dinamikler yeterince göz önüne alınmamaktadır (Ercan, 2002). Sosyalizmin bu teorisi güncel sorunlara cevap vermekten çok uzaktır. Gelişmemiş veyahut kısıtlı olsa da gelişmekte olan ülkelerde kendine karşılık bulabilen Sosyalizm, gelişmiş ülkelerde gelişme imkânı bulamayacaktır. Bunun sebebi gelişmiş ülkelerde yaşayan insanların Sosyalizmin hayat görüşünden daha yüce bir anlayışa sahip olmaları veya daha insânî ve rûhî hedefleri olmasından ötürü değildir. Gelişmiş ülkelerde yaşayan kişiler Sosyalizmin vadetmiş olduklarından fazlasına halihazırda sahip olduklarından ötürü Sosyalizmin bu ülkelere gelmesi muhtemelen bu ülkelerde yaşayan insanların sahip oldukları imkânlarını kaybedecekleri manasına gelmektedir. Sosyalizmin bu ülkelerde hayat şartlarını iyileştireceğine dair vaatleri bu sebeple karşılık bulamayacaktır. Bu açıdan bakıldığında Kutub'un deyişiyle yemek içmekten başka fikri olan ve Sosyalizmden başka doktrinlerinde farkında olan bir kimse için Sosyalizmin önerdiği fikirler bayağıdır. Fakat mevcut düzendeki sorunlar Sosyalizmin hâlâ alternatif olarak düşünülmesine sebep olmaktadır (Kutub, 1985). Kapitalizm yol açtığı gelir adaletsizliği sebebiyle; Sosyalizm ise insan fitratına aykırı bir düzeni zorla dayattığı için uzun süreli ve kalıcı çözümler üretmeye muktedir değildir.

Tarihe gittiğimizde ise sermaye birikimi konusunda İslâm ülkelerinin Avrupa'daki akranlarından çok daha ileri modeller üreterek bunları kullandığını görmekteyiz. Örneğin 10. ve 13. yüzyıllarda, Avrupa'da eğitim ve sağlık kurumlarını finanse eden vakıf kurumunun, iş ortaklık türlerinin, para transfer yöntemlerinin ve ölçme sistemlerinin İslâm medeniyetinden Avrupa'ya geçtiği bilinmektedir. Hatta Oxford Üniversitesi'nin en eski koleji olan Merton Koleji'nin İslâm medeniyetindeki vakıf kurumuna tamamen benzer bir yapıda kurulduğu görülmektedir (Çizakça, 2002). Fakat bu anlayış, İslâm medeniyetinden almış olduğu kurumların temel özelliklerinden faydalanarak orta çağ sonrasında Protestan ahlâkı ile beraber daha çok kazanç sağlamak için kurulan finans kuruluşlarının oluşmasında etkili olmuştur. Kapitalizmin ruhu olan bu anlayış ile günlük üretimin ötesine geçen sermaye birikimini hedefleyen rasyonel olarak tanımlanan bir insan tipi ortaya çıkmıştır. Çok çalışkan ve tasarrufu cimrilik boyutuna vardırarak her türlü tüketimden kaçan Protestan girişimci sermaye birikimi için her türlü ahlaki olmayan faaliyeti de meşru görmüştür (Özdemir, 2007,

ss. 153-154). İslâm ekonomisinde ise elde edilen kazanç ahlaki değil ise meşru da değildir.

Kapitalizm kısa ve öz bir şekilde tarif edilecek olursa herkesin kazandığı malın yegâne sahibi olmasıdır. Kapitalist anlayışa göre bu kazanç üzerinde tek hak sahibi malı kazandır. Malı elinde tutan, kendi malını istediği gibi kullanabilir. Eline geçen sermayeyi harcama veyahut biriktirme tercihi de malın sahibine aittir. Görüldüğü gibi bu iktisadi fikir temel olarak insanın bencillik hissine dayanmaktadır. Mal edinme konusunda ahlâkîlik hesaba katılmayacak olursa iktisadi açıdan bu tip bir düşüncenin dünyadaki servet dağılımı dengesini bozacağı açıktır. Bu süreçte servet kaynakları, daha şanslı veya daha uyanık bir sınıfın elinde toplanacak ve toplum varlıklı sınıf ve yoksul sınıf olarak ikiye bölünecektir. Dolayısı ile varlıklı sınıf, tüm sermaye ve servet kaynaklarını ele geçirip kendi çıkarları için kullanmaya çalışacaktır. Bu sayede mevcut servetini daha da artıracak ve toplumsal faydayı göz ardı edecektir. Bu tür bir toplumda yardımseverlik kurumu da kendisine yer bulamayacaktır. Belirli miktarda servetin piyasada olması, bu serveti ele geçirmek için insanların birbiri ile mücadelesi sonucunu ortaya çıkarmaktadır. İnsanlar, mümkün olduğu kadar çok servet edinmek için bir çabaya girişecek ve başarısız olanlar yoksul kalmaya devam edecektir. Kapitalizmde, insanların temel para kazanma metodu para üzerinden yani sermaye üzerinden para kazanmak olacaktır. Bu yüzden Kapitalizmde para toplamak ve servet edinmek için temel motivasyon, para üzerinden hiçbir risk almadan kâr edilebilmesidir. İnsanlar garanti kazancı tercih ettikleri için anonim şirketler kurulmakta, faizle işletilmek üzere fon toplamakta, finansal aracı kurumlar olarak bankalar açılmakta ve sigorta şirketleri meydana getirilmektedir. Bunların yanında Kapitalist iktisadi düşünceye uygun yardımlaşma dernekleri de muhakkak kurulmaktadır, fakat bu kuruluşlarda da ister ticari alışveriş ile ister faizle olsun paradan para kazanmak temel amaçtır. Zira, Kapitalist iktisadi düşüncede faiz ve ticari alışveriş arasında bir fark görülmemektedir. Kapitalizm için ticaret ve faiz birbirinden ayrılmaz iki temel öğedir ve biri olmadan diğeri gelişemez. Faiz olmadan kapitalizm olmayacaktır (el-Mevdudî, 2015).

Görüldüğü üzere Kapitalizm ile İslâmî iktisat nizamının en temel farklılıklarından birisi faizdir. Gerçekte, bir malı alırken verilen para sadece malın değerlendirilmesi için kullanılan ve mübadeleyi kolaylaştıran bir araçtır. Oysa malı almayı sağlayan karşılığında verilen maldır ve para bu malı temsil eden bir senettir. Dolayısı ile faiz, karşılıksız olarak başkasının malını almak olarak değerlendirilebilir. Batı'da yani Kapitalist iktisadi düşünce de sermayenin belirli ellerde toplanıp yatırıma kanalize edilebilmesi için faiz vazgeçilmez bir unsur olarak görülmüştür. Paranın belirli grup ve kişilerde toplanması ve doğrudan ortaklık yolu ile iktisadi hayata dahil olmadan risksiz olarak kazanç getirmesi Kapitalist iktisadi düşünceye oldukça uygundur. Fakat İslâm'da servetin âtil bırakılmaması ve yatırımların finansmanda kullanılarak üretime aktarılması esastır. Hatta sermayenin belirli kimselerde toplanmasını önlemek için bir takım kısıtlayıcı uygulamalar öngörülmüştür. Bu önlemler finansal açıdan faizin oluşmasına da engel olmayı hedeflemektedir. İslâm hukukunda da temel üretim faktörü emek olarak kabul edilmiştir. Sermayenin salt tek başına kazanç aracı olması kabul edilmemiş dolayısıyla da servetin belirli ellerde toplanmasının önüne geçilerek toplumun sınıflara ayrılması önlenmiştir (Vanlıoğlu, Kalender, Hiçdönmez, & Yüksel, 2016, s. 87). Fakat toplumda zenginler kadar fakirlerin de olacağı öngörülmüştür. İslâm'daki infak müessesesi, gelir farklılıklarının yol açacağı muhtemel problemlerin önüne geçmektedir.

Tüm servet ve üretim faktörlerinin toplumun ortak malı kabul edildiği Sosyalizmde ise bireyler Kapitalizmde olduğu gibi servet edinme hakkına sahip değildir. Bu sistemde kişiler sadece toplumun ortak çıkarı için yaptıkları hizmetlerin karşılığını almaktadır. Toplum kişilere yaşamın gereklerini sağlar, kişiler de buna karşılık topluma hizmet için çalışırlar. Kapitalizmden farklı olarak özel mülkiyet kavramı Sosyalist sistemde olmadığı için kişilerin sermaye ve servet birikimi yapması mümkün değildir. Dolayısı ile anonim şirket, banka, sigorta gibi kurumlar Sosyalist iktisadi sistemde yer almazlar. Bu anlamda faiz ve sermaye kavramları, Sosyalizmin temel ilkelerine aykırıdır (el-Mevdudî, 2015, ss. 19-20). İslâm ise iş/emek ile mülkiyet arasında ilişki olduğunu söylemiştir. Bunun yanında emek ve emek ihtiyacı, mülkiyetin iki esası saymıştır. İslâm, Sosyalizm gibi sermayenin millileştirilmesini, üretim araçları ve güçlerinin gerektirdiği bir zaruret olduğu fikrini, üretim güçleri

önündeki engelleri önlemeden de tek başına bu üretim faktörleri üzerindeki yöneticiliği savunmamıştır. İslâm'a göre mülkiyet, emek ve ihtiyaç esasına dayanmalıdır. Bu husus üretim ilişkilerinde kadimdir ve esastır. Bu durum, tüm üretim yöntemlerinde ve teknolojilerinde aynıdır. Çünkü insanın çalıştığı üretim araçlarından hiçbirisi insana adalet mefhumunu öğretmeyecektir. Hatta gelir getiren bu üretim araçlarının insana sağladığı imkânlar ile insanı toplumsal adalet mecrasından saptırması daha olasıdır (Es-Sadr, 1991). Kapitalizm örneğinde de bu durum net şekilde görülmüş ve Kapitalizmin doğuşu Hristiyanlar için Hristiyanlıktan sapma tarihi olarak tanımlanmıştır. Fakat bu sapma yine Hristiyanlık içerisinde kalmıştır ve Protestanlık mezhebi Kapitalizmin temeli olmuştur. Dolayısı ile bu sistemin kültür özü Hristiyanlıktır. Bu sistem gittiği bütün ülkelere Avrupa kültürü ile beraber kilisenin tesirini de götürmüştür (Astruy, 1980, s. 9).

Kapitalizmin insanı bencilleştiren doğası, servet dağılımının adaletsizliğine sebep olacak bir altyapı tesis etmiştir. Bireysel faydalarını maksimize etmek isteyen kişiler yüzünden servet belirli gruplarda ve kişilerde toplanmaya başlamıştır. Kapitalizm ile birlikte toplum ikiye ayrılmış ve bir taraf giderek zenginleşirken diğer taraf ise giderek yoksullaşmıştır. Servetin adaletsiz dağıtımı yüzünden bir süre sonra iktisadi düzen işlemez hale gelecektir. Sosyalistler bunu fark etmiş olsalar da yanlış bir metot seçtikleri için başarısız olmuşlardır. Sosyalistlerin seçmiş olduğu yol insanın kendi fitratıyla savaşıma yoludur. Kişileri, özel mülkiyetten men ederek tamamen toplumun emrinde hizmetçilere döndürmek sadece iktisadi düzen için tahrip edici değildir. Bu sistem aynı zamanda insanın medeni yaşamı üzerinde de önemli tehlikelere sahiptir. İnsanları sadece robot olarak gören bu iktisadi sistem, insanlardan makine gibi faydalanmakta ve onların düşünce, görüş ve hareket serbestliklerini önlemektedir. Kişiler baskı altında tutulmaz ise sosyalizmin devam ettirilemeyeceği öngörülmüş ve Sosyalist sistem diktatörlüklerin önünü açmıştır (el-Mevdudî, 2015). Ferdi mülkiyeti kabul eden İslâm ise Sosyalizm ile temelden çatışmaktadır. İslâm'ın kabul ettiği bu özel mülkiyet, İslâm'ın belirttiği şartlar çerçevesinde elde edilen ve temiz kazanma esasına dayanan mülkiyettir. İslâm kazanç ve mülkiyetin temelinde sadece emeği kabul eder. Bu emek bedenî veya zihnî olabilir. Emeğin, elde edilen kazançların temeline oturtulması faiz yasağının da bir göstergesidir. Çünkü borç vererek faiz

yoluyla gelir elde etmek ve sermayeyi artırmak bir nevi emeksiz kazanç demektir. İslâm nazarında sermaye sahibi olmak bizatihi gelir ve kazanç sebebi değildir. Kazanç, beşerî emek ile elde edilmelidir yani emeğin karşılığı olmalıdır. Meşru kazanç yollarının haricinde gelir elde etmeyi yasaklayan İslâm bu sebeple karaborsa ve kumar gibi faaliyetlerden gelen kazancı da haram kabul etmiştir. Servetin böylece kontrolsüz bir şekilde ve başkalarının haklarına girerek artışını men eden İslâm, adil bir servet dağılımı için de infak ve Zekât kurumunu getirmiştir (Kutub, 1985, ss. 55-56). Mülkiyet tanımından hareket edecek olursak Zekât her ne kadar en başta servetin sahibi olan kişinin mülkiyetinde görülse de zamanı geldiğinde ve şartlar oluştuğunda verilmediği zaman Zekâtı hak edenlerin mallarından gasp ve hırsızlık olarak görülmüştür. Bunun yanında Zekâtın ibadet olması, Zekât verme şartları oluştuğunda bunun Allâh'ın hakkı olduğunun da bir göstergesidir.

Sadece sermayeye bakış anlamında değil Kapitalist iktisadi düşünce, zihin yapısı itibari ile de İslâm iktisat düşüncesinden ayrılmaktadır. Sermaye biriktirmek ve servet edinmek gayesi ile daha çok kazanmayı hedefleyen bu zihniyet, İslâm'daki kâinatın mükerrem varlığı olan eşref-i mahlukât olan insanı tehdit etmekte ve arzularına ram olduğu takdirde onu hayvandan da aşağı esfel-i sâfilin konumuna düşürmektedir. Bu aşamada ahlâkî olan ile yasal olan çelişmektedir. Helal olan ile yasal olanın çelişmesi sermaye birikimi oluşmasını sağlayabilir. Fakat bu durum ahlâkî ilkelerin yanında kul hakkının da çiğnenmesine sebep olmaktadır. İslâm, hayatın tüm alanında olduğu gibi iktisadi hayatta da kul hakkına riayet edilmesini istemektedir. İslâm'da affedilmeyecek iki günah vardır. Birisi şirk diğeri ise kul hakkıdır. İslâm bu sebeple insanların iktisadi faaliyetlerinde de kul hakkına girmelerini istemez. Gerek kazanç ve servet elde ederken gerekse de sermaye biriktirirken İslâm'ın emir ve yasaklarına uymak kadar başkalarının haklarına girilmemesi de önemlidir. İslâm toplumlarında bu sebeple ahlâk oldukça önemlidir. Hukuk ise ahlâkın asgari koşullarını belirlemektedir. Ahlâkın bittiği yerde hukuk devreye girmektedir (Bulut, M., 2015).

İnsanlar sermaye sahibi olurken ifrat ve tefrit arasındaki dengeyi korumak zorundadır. Burada ifrat ve tefrit tanımı yaparken cimrilik-cömertlik-israf örneği daha açıklayıcı olacaktır. Cömertlik tavsiye edilen iktisadi bir tutumdur. Oysa cimrilik ve israf ifrat ve

tefrit örneğidir. Furkân Suresi'nde *Yine o iyi kullar, harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisi arasında mâkul bir dengeye göre olur.* âyet-i kerîmesi harcamada denge ve israftan kaçınmanın önemini göstermektedir (Furkân Suresi, 25:67). Aynı şekilde üretim ve tüketimde de orta yolu tercih eden kişi iktisadi ve itidalli davranmıştır. Gelir dağılımında ise ifrat ve tefrit durumu aşırı zenginler ve açlıkta ölenler arasındadır. Bu duruma sebep olan bir zihniyet ve sistem, iktisadi değildir. Kapitalizmde haksızlığa sebep olan sermaye sınıfı iken Sosyalizmde haksızlığa sebep olan bizzat devlet olmaktadır. Eşitlik dayatması ile adil olandan sapan Sosyalizm, insan fitratından uzaktadır ve iktisadi değildir. İnsan için hem Kapitalizm hem de Sosyalizm ifrat ve tefriti ifade etmektedir.

Günümüzde, iktisadi manada tüm problemlerine rağmen neredeyse tüm dünyada Adam Smith ve takipçilerinin ortaya attığı liberal ilkeler genel kabul görmektedir. Batılı kapitalist toplumlarda iktisadi analizlerin büyük bir bölümü kişilerin, girişimcilerin ve devletin davranışları ile yakından ilgilidir. Buradaki en büyük problem, bu analizlerin ve davranışların evrensel olarak nitelenerek tüm toplumlar için esas kabul edilmesidir. Oysa bu analizler Batılı iktisat zihniyeti ile yoğrulmuş insanların inanç, davranış ve tutumlarına dayanmaktadır. Müslümanların dini, iktisadi, kültürel, siyasal ve sosyal değerleri özde Batı toplumunkinden farklı olduğu için evrensel kabul edilen bu iktisadi analizlerin Müslüman toplumlar için uygulanması doğru sonuçlar ortaya koymayacaktır. Muhakkak bazı temel varsayımlar Müslümanlar için de geçerlidir. Fakat özellikle ahlâkî ilkeler konusunda Kapitalist iktisadi anlayış tarafsızlık iddiasındadır. İktisadi analizlerin bu boyutunda ahlâkî değerler bulunmadığı için bu görüş kısmen doğru olabilir. Öbür yandan Kapitalist iktisadi analizlerin dayandığı değerlerden bazıları Müslüman değerleriyle bağdaşmamaktadır. Örneğin tüketim konusunda Kapitalist iktisadi zihniyet bireylere bir kısıt getirmiyorken İslâm'daki israf yasağı gereksiz ve sınırsız tüketimin önündeki en büyük engeldir. Aynı şekilde kapitalist iktisadi zihniyet faiz geliri motivasyonu ile sermaye birikimi yapmayı ve tasarrufu teşvik ederken İslâm'da faiz haramdır. Cimrilik boyutuna varmayan tutumluluk tavsiye edilmek ile beraber infak kurumu da İslâm'da çok önemlidir. Bunun ötesinde Kapitalist iktisat teorisinin kabul ettiği ve günümüzde iktisattaki analizlerde kullanılan rasyonellik kavramı ile Müslümanların kabul ettiği

rasyonalite çelişmektedir. Zira Müslümanların kabul ettiği rasyonel davranışın ana gayesi, öldükten sonra ahirette elde edilecek olan mükafattır. İslâm'da fayda ve maliyet analizleri yapılırken ahiret de göz önünde bulundurulmaktadır. Ahirette olumsuz sonuçlar doğurup ceza gerektirecek bir davranış, bu dünyada fayda sağlayacak olsa dahi İslâm'da rasyonel olarak kabul edilmez. Bunun tam tersi olarak bu dünyada kişinin faydasını azaltacak bir davranışın ahirette mükafatı olabilir. Bu yüzden biriktirme, çalışma, kazanç elde etme gibi iktisadi davranışlarda Müslüman iki dünyayı bir arada düşünürse rasyonel davranmış olmaktadır (Han M. E., 1988). Görüleceği üzere İslâm bireydeki ben duygusunu inkâr etmediği gibi onun mülkiyet edinme hak ve hevesine de karşı çıkmamaktadır. İnsanın fitrî istek ve arzularını göz önünde bulunduran İslâm, insanı toplumdan mesul tutarak da bir denge sağlamaktadır (İsmail, 1973). Bu mesuliyetin en önemli kurumlarından birisi ise infaktır.

İnfak kurumu bu adaletin ve dengenin sağlanması konusunda oldukça önemlidir. İnfak kurumu kişinin sahip olduğu servette başkalarının da hakkı olduğunu göstermektedir. Kapitalizmin amacı paranın ve sermayenin biriktirilmesi için faiz alınmasıdır. Bu sayede bir nevi başka insanların birikimleri ve servetleri toplanarak belirli kişilere bu sermaye ve servet aktarılmaktadır. İslâm'ın emri ise bu durumdan farklıdır. Paranın ve sermayenin belirli bir yerde toplanması ve tutulması kesinlikle tavsiye edilmemektedir. Herhangi bir yerde toplanıp kullanılmayan bir birikim var ise infak ve Zekât kanallarıyla bu birikimin çevredeki ihtiyaç sahiplerine ulaşması hedeflenmiştir. Kapitalizmde ise sermaye ve servetin değişimi ve dolaşımı bu açıdan sınırlı iken İslâm'da bu değişim ve dolaşım serbesttir. Kapitalizmde, biriken tüm sermayeden pay alabilmek için kişilerin belirli bir sermayesinin bulunması şarttır. Aksi halde bu büyük birikimden kullanmak mümkün değildir. Oysa İslâm'da birikmiş büyük sermayede, sermayesi ve serveti hiç bulunmayan kişiler de hak sahibidir. İslâm'ın çizdiği iktisadi nizam ise iki temel iktisat sisteminden farklıdır. İslâm, iktisadi olarak orta bir yol çizer ve ılımlı bir düzen kurar. Bunu yaparken kişilere her türlü kişisel ve fitrî hakları verdiği gibi servet dağılımının dengesini bozmayan adil bir nizam tesis etmek istemektedir. İslâm, bireye mülkiyet edinme ve mülkiyeti üzerinde tasarrufta bulunma hakkı verdiği gibi bu hak ve yetkilere manevi açıdan bir takım ahlâkî kısıtlamalar getirmektedir. Bu sayede İslâm, maddi yönden fikhî sınırlar ve

bölüşüm esasları ortaya koymaktadır. Bu kısıtlamaların ve sınırların sebebi, servetin belirli kişi ve gruplarda toplanmasını önlemektir. Ayrıca bu servetin ve kaynakların sürekli olarak dolaşımını sağlamak, bu dolaşım sayesinde toplumun tüm kesimlerinin bu kaynak ve servetten payını almasını sağlamak bu düzenin temel amaçlarından birisidir. Çünkü iktisadi hayatta tek tek bireylerin çıkarı ve toplumsal çıkar birbirleriyle çok sıkı bir şekilde bağlıdır. Bu sebeple Kapitalizm ve Sosyalizm gibi çatışma temelli değil dayanışma ve uyum temelli bir iktisadi sistem öngörülmektedir. Bu durumda muhakkak, Allah'ın emir ve yasaklarının, kişinin ahiretteki durumu belirlemede büyük rolü vardır. Zira kişi yapmış olduğu iyilik ve kötülüklerin bedelini ölümünden sonra ahirette alacaktır. Kişi, toplumsal çıkara karşı mücadele ederek topluma yayılması gereken sermaye ve serveti kendi elinde toplamaya başlarsa bu durum sadece toplum için zararlı olmaz. Allâh'ın açık emrine karşı geldiği için bu davranış eninde sonunda kişiye de zarar verecektir. Bunun yanında toplumsal fayda gözetilerek kişilerin hakkının bireysel olarak gasp edildiği durumda da sadece kişi zarar görmeyecek bir süre sonra toplumsal çözüme meydana gelebileceği için toplum da zarar görecektir. İslâm'ın öngördüğü iktisadi nizamda, herkes kendi faydası için uğraşırken toplumsal faydayı da gözetecektir. Bununla birlikte herkes hem başkasına kazanç sağlayacak hem de başkasından kazanç sağlayacaktır. Bunun için sadece ahlâkî bir sistem oluşturmak da yeterli değildir. Toplumsal yasalar buna uygun hale getirilmeli, mal, mülk, sermaye ve servet edinme ile birlikte harcamalar da doğru bir şekilde düzenlenmelidir. Bu düzen ile birlikte toplumda hiçbir kimse başkalarına zarar verecek şekilde servet edinme hakkına sahip olmamalıdır. Ayrıca, helal bir gelir ve kazanç dahi olsa servet belirli grupların ve kişilerin elinde toplanmamalı tüm topluma yayılmalı ve dolaşmalıdır (el-Mevdudî, 2015). Servetin belirli kişilerde toplanmasının yol açacağı sorunların sadece iktisadi değil sosyal yönü olduğu düşünüldüğünde toplumsal huzurun sağlanmasında adil gelir dağılımının önemi daha fazla anlaşılacaktır.

İslâm servet elde etmedeki şans eşitsizliğine karşı çıkmaktadır. Bu sebeple İslâm'da kişiler arasında ırktan, renkten ve servet durumundan dolayı herhangi bir ayırım yapılmamakta ve herkes eşit kabul edilmektedir. Bir kimse başkalarını ancak kendi bireysel çaba ve gayreti ile geçebilmektedir. *İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder*

(Necm Suresi, 53:39). âyet-i kerîmesi de bu durumun açık ifadesidir. Bunun yanında servet kazanmanın yolları da açıkça belirtilmiştir. Mal ve servet elde etmek ve biriktirmek İslâm'da belli başlı bir amaç olarak nitelenemez. Mal ve servet elde etmek, huzur ve refâha ulaşmak için birer araç olabilir. Servet edinmek, başkasının malını gasp etmemek ve kul hakkına girmemek şartıyla serbesttir. Bu temel şart doğrultusunda bireyin servet elde edinmek için başkalarının haklarına engel olacak yöntemler kullanması kesin olarak yasaklanmıştır. Bu tür haksızlıklara girişmediği sürece insan davranışlarında tamamen özgürdür (İsmail, 1973).

Sadece kazanç ve servet elde etmede değil harcama konusunda da İslâmî iktisat düşüncesi, Kapitalist iktisadi düşünceden farklı bir yaklaşıma sahiptir. İslâm, para ve mal toplama yerine bunları harcama emri vermektedir. Harcamaktan kasıt paranın veya malların gösteriş, ihtişam, eğlence, şöhret gibi israf edilmesinden ziyade bunların *fi sebilillâh*, yani Allâh yolunda hayırlı işlerde harcanmasıdır. Kapitalist iktisadi düşüncede ise kişi parasını ve malını harcadıkça fakirleşeceğini zanneder. Sermaye ve servet toplayarak zenginleşeceğini düşünür. İslâm'daki bereket kavramı burada devreye girmektedir. Hz. Peygamber'in (AS) "Sadaka/Zekât vermek maldan hiçbir şey eksiltmez." (Müslim, Birr, 69) hadis-i şerîfi infak edenin malının eksilmeyeceğini söylemektedir. İnfak ve harcama bereket vereceği için servet azalmaz daha da artar. Yine aynı şekilde kapitalist iktisadi düşüncede harcanan mal yahut paranın kaybedildiği düşünülür. Servetin biriktirilip, başkasına faiz ile borç olarak verildikten sonra geliri ile servetin artırılacağı düşünülür. Oysa İslâm faiz ile servetin azalacağını söylemektedir. Servet artırmanın yolu hayırlı işler için bu paranın harcanması olarak görülmektedir (el-Mevdudî, 2015, ss. 28-29).

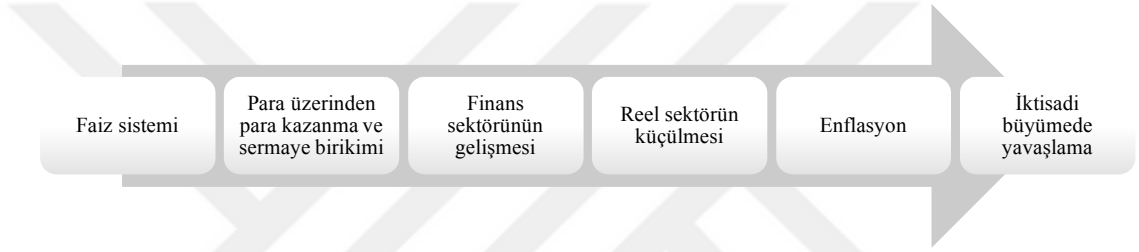
Allah helal olduğu sürece ve israfâ kaçınılmadığı sürece harcama konusunda bir kısıt koymamıştır. *Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve güzel şeyleri haram saymayın, sınırı da aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez. Allah'ın size verdiği helâl ve temiz rızıklardan yiyin ve iman etmiş olduğunuz Allah'ın yasaklarından sakının.* (Mâide Suresi, 5:87-88) âyeti kerîmesi de kişinin sahip olduğu servetten yararlanma koşulunu genel olarak ortaya koymaktadır. İslâm'ın sermaye bakışı konusunda yaptığı harcama tavsiyesi ve bu harcama ile birlikte kişinin zenginleşeceğinin iddia edilmesi

bu tavsiyelerin ahiret ile ilgili olduğunu ve mükafatların sadece ahirette alınacağı izlenimini doğurmaktadır. Bu tür tavsiyelerin ve emirlerin, en nihayetinde Müslümanların gitmek istedikleri ebedi yer olan cennet ile yani ahiret ile yakın ilgisinin olduğu muhakkaktır. Fakat bu tavsiyelerin dünyada da iktisadi açıdan geçerliliği olduğu söylenebilir. Zira servet toplama ve onu faizle işletmenin sonucu olarak servet belirli grup ve kişilerin elinde toplanır. Toplumun diğer bireylerinin ise bu durumda alım gücü giderek azalacaktır. Bunu müteakip insanların piyasada faaliyet göstermeleri azalacaktır. Dolayısı ile sanayi, ticaret ve tarımda durgunluk yaşanması kaçınılmazdır. En nihayetinde ise servetleri ellerinde bulunduran kişilerin ellerinde bulundurdukları serveti kullanabilecek durumları ortadan kalkacaktır. Toplumda üretilen bir mal kalmadığı takdirde belirli kişilerde toplanmış servetin manası kalmayacaktır. Fakat kişilerin ellerinde bulundurdukları sermaye ve serveti hayırlı işlerde harcaması, Zekât ve sadaka vermesi halinde bu servet, tüm kişilere dağıtılmış olacaktır. Bu sayede insanların alım gücü artacak ve üretim, ticaret ve tarım da gelişecektir. İnsanların genel olarak refâh seviyesi de artacaktır. Sadece refâh anlamında değil insanî açıdan da İslâm'ın tavsiye ettiği iktisadi nizam, Kapitalist iktisadi düşünceden ayrılmaktadır. Kapitalizmde insanların parasını faiz olmadan borç vermesi kabul edilmez. Hatta borcunu ödemeyen kişinin diğer sahip olduğu mallara el konulması da Kapitalist iktisadi sistemde normal kabul edilmektedir. Oysa İslâm, muhtaç kişiye faiz beklentisi olmadan sadece borç verilmekle yetinilmesini ve kişi bu borcu ödeyemeyecek durumda ise bu borcun geri istenmemesini tavsiye etmektedir. Borç alan kişi darda ise ondan borcun istenmesi konusunda ısrarcı olunmaması, ödeyemeyecek durumda ise borcunun silinmesi daha iyi kabul edilmiştir (el-Mevdudî, 2015; Zaim S., 1978).

Kapitalizm ve Sosyalizmin öngördüğü iktisadi düzen temelde aynı üretim faktörlerine dayanmakta olup, üretim faktörünü elinde tutan güç ile üretilen ürünün dağıtımı konusunda anlaşmazlığa düşmektedir. Kapitalizm üretim faktörlerini sermaye sınıfına vermiş iken Sosyalizm üretim faktörlerinin devletin tekelinde toplamıştır. Ortaya çıkan kazancın ve üretimin dağıtımını Kapitalizmde sermayedar sınıf yapmaktadır. Sosyalizmde ise dağıtımı devlet yapmaktadır. Özellikle İslâm iktisadında insan ve insana bağlı üretim faktörleri, parasal sermayeden ve doğal kaynaklardan daha

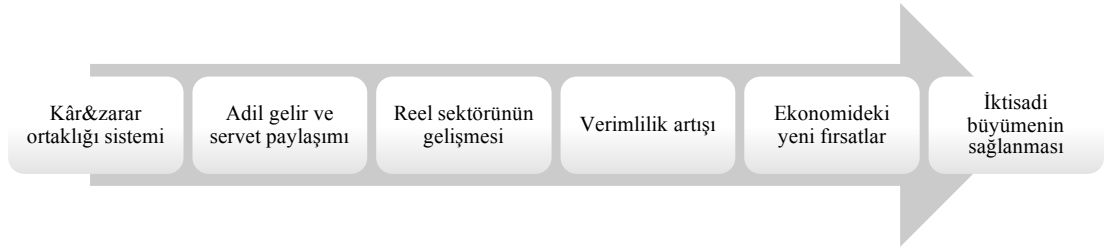
önemlidir. Kalkınma için sermaye ve teknolojinin önemli olduğu muhakkaktır. Fakat sadece bu faktörler kalkınma için yeterli değildir. Şekil 2.1 ve Şekil 2.2’de Modern iktisat sistemindeki ve İslâm ekonomisindeki işleyiş ve sermaye birikim süreci özetlenmiştir.

Şekil 2.1: Modern iktisadi sistemin işleyişi ve sermaye birikim süreci

Kaynak: Çalışmada kullanılan kaynaklar ışığında tarafımızca hazırlanmıştır.

Şekil 2.2: İslâmî iktisat sisteminin işleyişi ve sermaye birikim süreci

Kaynak: Çalışmada kullanılan kaynaklar ışığında tarafımızca hazırlanmıştır.

2.1.4. İslâm Ekonomisinde Sermaye Piyasaları ve Sermaye Ortaklıkları

Her ne kadar faizsiz finansman uygulamalarının çok eski bir tarihi olsa da Osmanlılardaki para vakıflarından sonra modern anlamda kurumsallaşmış faizsiz finans kurumlarının ortaya çıkması 1960-1970’leri bulmuştur. Dolayısı ile Müslüman toplumlarda sermaye piyasalarının oluşması da bu ölçüde daha geç tarihlere tekabül etmektedir.

Sermaye piyasalarının temel işlevi insanların birikimlerini, servetlerini ve tasarruflarını finansal sistem içerisinde değerlendirmektir. Bu kapsamda çeşitli enstrümanlar aracılığı ile sermaye piyasaları yatırımların fonlanmasında ve birikim sahiplerinin gelir elde etmesinde rol oynarlar. İslâm'daki sermaye piyasalarının konvansiyonel sistemden farkı kullanılan enstrümanların İslâmî emir ve yasaklara göre düzenlenmiş olmasıdır. İslâm toplumlarındaki sermaye piyasasının temel enstrümanları faizsiz endeksler, faizsiz hisse senetleri, faizsiz yatırım fonları ve sukuktur. İslâm iktisadı ilkelerine uygun faaliyet gösteren ve alkol, domuz, silah gibi ürünlerin ticareti ile uğraşmayan, gelirleri faiz içeren işlemleri veya kumar ve şans oyunlarına dayanmayan firmaların çıkardığı ortaklık belgeleri yani hisse senetleri bu kapsamda değerlendirilebilir. Yeni yatırımlar yapmak isteyen ve bu yatırımlar ile kâr etmek isteyen şirketler hisse senedi çıkararak yeni yatırımları için sermaye toplar. Daha sonra bu hisse senedi sahiplerine şirkete ortak oldukları için şirketin kârından pay verirler. Faizsiz hisse senetlerinin ilk örneği Bank Islam Bhd. tarafından arz edilmiştir (Akten Çürük, 2013, s. 100). Faizden kaçınmak isteyen ve helâl kazanç isteyen birikim sahipleri de bu tür İslâmî/faizsiz yatırım araçlarını kullanarak getiri elde etmek isterler. Bu tür finansman uygulamalarından en yaygın olanları ortaklığa dayanan mudârebe ve müşâreke'dir. Ayrıca finansmana dayanan icara ve murabaha da yaygın olarak kullanılan enstrümanlardır.

İslâm iktisadında mudârebe ve müşâreke en yaygın ortaklık yöntemleri olup bunun haricinde ortaklık türleri de bulunmaktadır. *Muğarese, muhabere, musâkat, müzâraa* gibi ortaklık türleri özellikle tarımsal üretimde kullanılan ortaklıklar bunlar arasında sıralanabilir Ekin ekmek, toprağa tohum atmak anlamlarına gelen müzâraa, ortaklığında yapılacak tarımsal üretimin sonucunda ortaya çıkan ürünün toprak sahibi ve emek sahibi arasında paylaşılması hedeflenmektedir. Yani müzâraa ziraî bir ortaklık sözleşmesidir. Muhâbere, karâh ve hakl terimleri de müzâraa ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Bunun yanında muhârebe ortaklığında tohum sağlayan tarafın emek sahibi olması gerektiği de başka bir görüştür. Muğaresede ise boş tarlaya fidan dikip yetiştirme uygulaması vardır. Mâlikîler dışında diğer mezheplerce caiz görülmeyen muğaresede başka birinin boş arazisine yapılan dikim söz konusudur. Ortada bir rıza

durumu olmadığı için muğarese tartışmalı bir konumdadır. Musâkat ortaklığı ise bağ ve bahçenin bakımı ve ürünün yetiştirilmesi sürecini kapsamaktadır. Özellikle müzâraa günümüzde de yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Müzâraa, Doğu Anadolu'da marabacılık, Orta Anadolu'da ortakçılık ve Trakya ve Marmara'da ise yarıcılık olarak isimlendirilmektedir. Çok eski bir tarihe sahip olan müzâraa ortaklığında İslâm'dan önceki dönemlerde de bilindiği açıktır. Zira İslâm'ın ilk dönemlerinde ensarın ve muhacirlerin aralarında yapmış olduğu ortaklık türü müzâraadır. Medine toplumu tarafından bilinen bu ziraî ortaklık türü ile ilgili olarak muhacirler arasında müzâraa yapmayan hiçbir aile bulunmadığı da rivayet edilmektedir (Karapınar, 2006, s. 234).

2.1.4.1. Mudârebe ve Uygulaması

İşletme faaliyetlerini sürdürmek, kâr etmek ve yatırım yapmak için finansman ihtiyacı duyan firmalar bu ihtiyaçlarını çeşitli yöntemler ile sağlamaktadır. Bu yöntemlerden birisi de finansal açıdan yeterli gücü olan kişi veya kurumlar ile ortaklıklar kurarak beceri/emek/zekâ ve sermayeyi birleştirmektir. Sermaye sahibi olan yani mali gücü yüksek olan taraf ile becerisi ve emeği olan fakat sermayesi olmayan tarafı bir araya getiren bu yöntemde amaç sermaye sahibinin helâl yöntemler ile sermayesinden gelir elde etmesi ve emek sahibinin ise emeğini kullanarak para kazanmasıdır (Kuru, 2015, s. 62).

Mudârebe, fıkhîta emek–sermaye ortaklığı manasına gelmektedir. Mudârebe uygulamasında bir taraf emeğini diğer taraf ise sermayesini koyar. Dolayısıyla en az iki tarafın olduğu ve bir tarafın uzun veya kısa vadeli her türlü nakit ihtiyacını temin etmek üzere kullanılabilen mudârebe metodu tasarruf sahipleri ile nakit ihtiyacı olanları bir araya getirir. İşlem neticesinde ortaya çıkan kâr taraflar arasında paylaşılır.

Mudârebe uygulamasının temelleri Kur'an-ı Kerim'e, Hz. Peygamber'in (AS) uygulamalarına ve sahabe uygulamalarına dayanır. Mudârebe işlemi ticaret yahut üretim temelli olduğu için Kur'an-ı Kerim'de ticaretin meşru olduğunu bildiren âyetler, mudârebe uygulamasının da meşru olduğunun delilidir. Hz. Peygamber'in

(AS) daha sonra evleneceği Hz. Hatice ile aralarında mudârebe sözleşmesi olduğu da bilinmektedir. Dolayısı ile emek–sermaye ortaklığı İslâm’dan önce de bilinip uygulanan bir metottur (Döndüren, İslâm Ekonomisinde Sermaye Birikimi ve Kullanma Yöntemleri, 1996, s. 59). Hatta mudârebenin eski bir Arap geleneğine dayandığını söyleyen görüşler de mevcuttur. Mekkeli sermaye sahipleri, sermayelerini güvenilir tüccarlara kiralayarak yahut onların yapacağı ticari işlerdeki kâra belirli oranda ortak olarak ticari işlemler yapmaktaydılar. Örneğin bu sermaye sahipleri başka bölgelere giden ticaret kervanlarına satmaları için ürünler teslim ederlerdi. Bu ürünler ya piyasadan düşük maliyetle aldıkları ürünler yahut kendi üretmiş oldukları ürünlerdi. Kervanlara teslim edilen bu ürünler başka bölgelerde satılır ve oluşan kâr dönünce tüccar ile sermaye sahipleri arasında paylaştırılırdı. Örneğin Hz. Muhammed’in (SAS) mudârib/ücretli olarak kendisine teslim edilen sermaye ile ticaret yapmak üzere bir seferinde Tihâme’deki Hubâşe Pazarı’na, iki kez de Yemen’in Cüreş şehrine gittiği kayıtlarda yer almaktadır. İslâm’dan önce varlığı bilinen mudârebe uygulaması faizli işlemler içermemesinden ötürü İslâm’dan sonra da varlığını sürdüren finansman uygulamalarından birisi olmuştur. Hz. Peygamber’in (AS) de peygamberliği döneminde mudârebe uygulamasını onayladığı bilinmektedir. Hz. Peygamber (AS), cahiliye döneminden yani İslâm’dan önceki dönemden süregelen ve tarafların birbirlerini kandırmadan karşılıklı rızaya dayalı olarak sürdürdüğü bu tür ortaklıkları övmüştür. Bunun yanında Hz. Aişe’nin kendisine bırakılan malları mudârebe sermayesi olarak başkasına devrettiği bilinmektedir. Ayrıca dönemin Basra emîri Ebu Musa el-Eşâri’nin devlet hazinesine verilmek üzere Hz. Ömer’in oğulları Abdullah ve Ubeydullah’a vermiş olduğu parayı, Hz. Ömer’in oğullarının yolda çeşitli ticari işlemler yaparak kâr edip getirdikleri ve gelen kârın mudârebe ortaklığı gibi düşünülerek devlet hazinesi ile bölüştürüldüğü de kayıtlara geçmiştir. Hz. Ömer ayrıca yetimlerin mallarını korumak ve enflasyon karşısında değerlerini yitirmelerini önlemek için yani hayır amacı güderek mudârebe uygulamasını kullanmıştır. Sadece Hz. Ömer değil oğlu Abdullah da yetim mallarını mudârebe usulü ile işletmiştir. Ayrıca Hz. Osman’ın, Abdullah bin Mes’ud’un ve Hz. Hasan’ın mudârebe ortaklığını kullandığı bilinmektedir. Mudârebe sözleşmesinde zararın sermaye sahibine ait olduğu kârın ise iki taraf arasında başta anlaşıldığı üzere paylaşılacağını söyleyen Hz. Ali ise mudârebenin temel ilkesini belirlemiştir (Gül A. R., 2005, ss. 49-50).

Mudârebe uygulamasında iki tarafın da ehil olması gerekmektedir. Bunun yanında tarafların Müslüman olmasının şartı yoktur. Tasarruf sahibinin ortaya koyacağı sermaye, nakit para yahut altın ve gümüş gibi mislî mallardan oluşmalıdır. Bunun yanında buğday, arpa, demir gibi malların da mudârebeye konu olacağını söyleyen görüşler mevcuttur. Ayrıca sözleşme yaparken kâr paylaşım oranlarının en başta belirlenmesi önemlidir. Eğer yapılan işte zarar edilirse sermaye sahibi bu zarara sermaye açısından katlanır. Emek sahibinin ise emeği zayı olmuş olur. Mudârebe sözleşmesi yapılırken süre belirlenmiş ise bu süre bittiğinde ortaklık sona erer. Bunun yanında sermaye sahibinin veya işletmecinin ölmesi, sermaye sahibi veya işletmecinin kısıtlılık yani hacr altına alınması, işletmecinin azledilmesi veya kendisinin çekilmesi, sermayenin henüz yatırım yapılmadan telef olması gibi durumlar da mudârebe sözleşmesini sona erdiren diğer hususlardır (Döndüren, 1996, ss. 62-68).

Mudârebe ortaklığında sermaye sahibi rabbü'l-mâl olarak, sermaye ihtiyacı olan ise mudarib olarak adlandırılır. Bu yöntemde, sermaye sahibinin birikimlerini bir nevi işletiyor olan mudarib işçi olarak da değerlendirilebilir (Tabakoğlu, 2008, s. 307). Ticari bir işletmede bulunması gereken işin finansmanı (nakdî yahut aynî sermaye) ve teşebbüs (emek, bilgi ve yetenek) arasında yakın bir birlik, çalışma temin etmek gayesiyle İslâm'ın öngördüğü çare mudârebe ortaklığıdır. Mudârebe şirketi bir tarafta sermaye diğer tarafta ise çalışmanın bir araya geldiği bir şirkettir ve Kitap, Sünnet ve icmâ ile de meşru kılınmıştır (Kureşî, E. İ., 1966, s. 12; el-İhtiyar s. 164 aktaran Efe, 1986, ss. 36-37). Modern finans sisteminde ise mudârebe uygulamasını uygulayan kurumlardan birisi katılım bankalarıdır. Katılım bankaları mudârebe yönteminde çift fonksiyonu da yerine getirirler. Hem birikim sahibi yatırımcıların parasını işleten mudarib hem de yapmış oldukları finansman ile başka işlere ortak olup rabbü'l-mâl olabilirler.

Bir sözleşmenin mudârebe olarak tanımlanabilmesi için belirli bazı şartların oluşması gerekir. Öncelikle mudârebe sözleşmesinde yapılan işten sonra elde edilecek kârdaki yüzdelik paya karar verilir. İş sonunda kâr, başlangıçta belirlenmiş olan paylara göre taksim edilir. Eğer yapılan işte zarar edilmiş ise bu zarardan rabbü'l-mâl sorumludur.

Mudaribin ise emeği boşa gitmiş olur. Mudârebe sözleşmesi ile yapılan işin neticesinde önce anapara ayrıştırılarak sermaye sahibine verilir. Daha sonra artan miktardan iş süresince ortaya çıkan masraflar düşürölür. Ortaya çıkan nihai kâr ise, sözleşme başındaki anlaşma uyarınca taraflar arasında bölüştürölür. Mudârebe sözleşmesinde mudarib aldığı sorumluluklar neticesinde ortaya çıkan zarardan eğer kastı yok ise sorumlu tutulmaz. Çünkü mudarib kullanmış olduğu sermayenin emanetçisi olarak nitelendirilir. Bunun yanında mudârebe sözleşmesinde taraflar işin neticesinde kâr yahut zarar mı ortaya çıkacağını bilmedikleri için önden belirlenmiş sabit bir kâr üzerinden taksimat yapmazlar (Odabaşı, 2010, s. 30).

Mudârebe ortaklığı, emek ve sermayenin karşılıklı rızaları çerçevesinde, emek sağlayan tarafın emeğini ve yeteneklerini, sermaye sağlayan tarafın ise sermayesini ortaya koyduğu dengeli bir ortaklıktır. Mudârebe ortaklığında taraflar, katlanmış oldukları risk ve önceden kararlaştırılmış kâr payı oranlarına göre paylarını alırlar. Mudârebe sözleşmelerinde sermayeyi sağlayan kişi veya kurum yapacağı yatırım ile ilgili önceden araştırma yapmaya, sermaye vereceği kişi ve kurumun güvenilirliğini ve kredibilitesini sorgulamaya mecburdur. Dolayısı ile her ne kadar sözleşmeden sonra yatırım ile ilgili karar yetkisi bulunmasa da fonlamayı sağlamadan önce bu araştırmaları yapabilir. Mudârebe ortaklığı sayesinde sermaye birikimi verimsiz olarak değil ticaret ve üretime bağlı yatırımlar ile iktisadi hayata dahil olur (Akten Çürük, 2013, ss. 65-66). Mudârebe ortaklığı sayesinde elinde sermaye birikimi olan fakat iş yapmak konusunda yeterli bilgi, donanım ve yeterliliğe sahip olmayan kişiler bu servetlerini değerlendirme imkânı bulmaktadır. Mudârebe ile toplumsal etkileşim sermaye sahipleri ile sermaye ihtiyacı olanların bir araya gelmesi vesilesi ile artmaktadır. İhtisaslaşma sayesinde ticaret ve üretim yapma konusunda yetenekli fakat sermayesi olmayan kesimlere istihdam oluşmaktadır. Ayrıca birikim sahiplerinin de birikimleri âtil kalmamış ve iktisadi hayata aktarılmış olmaktadır.

Mudârebe, İslâm dünyasının dünya finans sistemine en önemli katkılarında birisidir. Mudârebe, İslâm iktisat tarihine baktığımızda kullanıldığı dönemde Batı'daki benzer uygulamalardan daha ileri seviyededir. Mudârebede aktif ortak olan mudaribin sermaye üzerindeki sorumluluğu minimum seviyeye indirilmış ve girişimcilik bir nevi

teşvik edilmiştir. Mudârebe sayesinde pasif ortak olan rabbü'l-mâl birden çok aktif ortak ile iş ortaklığı kurabilmiş ve daha uzak yerlerde acenteler edinmiştir. Mudârebenin diğer bir önemli özelliği tüccarların sahip oldukları mallar ve nakitleri ile seyahat etmesine gerek kalmamış ve kurulan acentelere mallar merkezden acenteler vasıtası ile gönderilebilir hâle gelmiştir. Uzun mesafeli ticaret için işlem maliyetleri bu sayede oldukça azalmıştır (Çizakça, 2002).

Mudârebe tarihten bugüne çoğu toplumda uygulanmış olan bir emek-sermaye ortaklığı biçimidir. Mudârebede elinde sermayesi olan ve bu sermayeyi değerlendirerek kâr etmek isteyen kişi bu sermayeyi emeğini kullanarak yatırım yapacak ve bu yatırım sonunda kâr etmesi muhtemelen kişiyle ortaklık kurarak amacını gerçekleştirir. Taraflar arasındaki paylaşım oranı sözleşme başında belirlenir. Mudârebe sözleşmelerinde sermayeyi sağlayan kişinin yatırımın yönlendirilmesi, yönetilmesi gibi işlemlerde söz hakkı yoktur. Bu işlemlerin tamamından mudarib taraf yani emeği sağlayan taraf sorumludur. Yatırımın neticesinde zarar edilebilir. Ortaya çıkan zarardan sermaye sağlayan taraf sorumlu olmaktadır. Mudârebe sözleşmelerinde yapılan sözleşme sonradan tek taraflı olarak feshedilebilir. Fesih işleminin geçerli olmasının şartı ise ortakların birbirini haberdar ederek rıza almasıdır (Akten Çürük, 2013, s. 63).

Günümüzde katılım bankalarının yapmış oldukları finansal işlemlerdeki mudârebe sözleşmelerinde bankalar aracı kurumlar şeklinde faaliyet göstermektedir. Yani mudârebe yapmak için emek sağlayacak yatırımcıyı doğrudan bulmakta zorluk çeken sermaye sahipleri bu birikimlerini bankaya yatırmaktadır. Bankalar da uygun gördükleri yatırımlarda bu birikimleri İslâmî/faizsiz finans yöntemleri ile değerlendirebilmektedir. Banka bu işlemler için aracılık ve işletim ücreti talep edebilir. Bunun yanında bankalar direkt olarak kendi sermayelerini mudârebe sözleşmeleri ile değerlendirmek de isteyebilir. Diğer taraftan bankayı mudarib olarak da değerlendirebiliriz. Birikimi olan rabbü'l-mâl bankacılık işlemleri yapan bankaya sermaye teslim etmektedir. Bu sermayeyi faizsiz yöntemler ile değerlendiren banka ise vadesi geldiğinde birikim sahibine kâr payı vermektedir.

Mudârebe sözleşmesi faizsiz bankacılığın temeli olarak görülür. İslâmî/faizsiz bankalar ile bu bankalara para yatıran müşteriler arasındaki ilişki her ne kadar mudârebe ilişkisi olsa da bu bankalar, ilgili parayı daha çok murabaha ve icare gibi riski daha düşük ve getirisi daha garanti alanlarda değerlendirmektedir. Mudârebe sözleşmelerinin uzun vadeli sonuç vermesi ve ticari riskin büyük olmasından ötürü bankalar bu metodu nispeten daha az tercih etmektedir. Bunun yanında bankalardan kredi kullanmak isteyen tarafların sunduğu projelerin güven sunmaması, bankayı aldatıcı yöntemlere girişmeleri, mudârebe sözleşmesi ile yapılan yatırımların denetiminin sonrasında zor olması gibi sebepler de mudârebenin daha az tercih edilen bir yöntem olmasının sebepleri arasında sayılmaktadır. Bu temel sıkıntılara çözüm olarak bankadan kredi kullanan kişi ve kurumların finansal, malî ve yönetim açısından daha sıkı denetime tabi tutulması ve bankaların kârlılığı az olan şirketlere daha az avans vermesi önerilmiştir (Gül A.R., 2005, s. 65).

2.1.4.2. Muşâreke ve Uygulaması

Muşâreke yönteminde de emek ve sermaye ortaklığından söz edilebilir. Fakat mudârebenin aksine muşâreke yönteminde her iki taraf da yapılacak iş için sermaye ortaya koyarlar. Mudârebe yöntemindeki gibi iş neticesinde elde edilecek kâr, sözleşme öncesinde karar verilen oranlara göre yapılır. Muşâreke ortaklığında her iki taraf da sermaye koymak zorundadır (Odabaşı, 2010, s. 31).

Muşâreke ortaklığında, taraflar ortaklıktan çıkmayı düşünmezler ve amaçları finansman kullandırma yahut kullanma değildir. Bu ortaklık uzun süreli olup amaç ortakların beraber sermaye koydukları bir iş faaliyetinde bulunmaları ve kâr etmeleridir. Bunun yanında muşâreke ortaklarından birinin zaman içerisinde payını diğer ortağa bıraktığı muşâreke sözleşmeleri de yapılmaktadır. Bu tür ortaklıkta amaç sermayesi çok olan tarafın, sermaye ihtiyacı olan tarafın yapacağı iş için gerekli finansman ihtiyacını gidermektir. Bu ortağın ortaklık süresi sınırlıdır ve belirli bir süre boyunca ortak kalmaya devam eder. Büyük ortak genellikle bankalar veyahut diğer finans kurumlarından oluşur. Bu ortak, ortaklık boyunca yapılan işten kâr elde eder. İşin büyümesi neticesinde ise şirketin değerlenmiş olan hisselerini devrederek

ortaklıktan çıkar. Dolayısıyla bu tür müşâreke şirketin tüm mülkiyeti sözleşme başındaki finansman ihtiyacı olan ortağa geçmektedir (Kuru, 2015, s. 64).

Muşâreke ortaklığının gerçekleşmesi için temel bazı ilkeler bulunmaktadır. Öncelikle kâr paylaşımının tarafların sözleşme başında belirlemiş oldukları oranlar çerçevesinde yapılması gerekmektedir. Her iki tarafta ortaya belirli bir sermaye koymak zorundadır. Fakat ortaya konulan sermaye oranı ile elde edilecek kârın paylaşım oranı birbirinden farklı olabilir. Yoğun beceri, emek ve hüner gerektiren işlerde emek sahibinin payı yüksek olabilir. Mudârebeden farklı olarak tüm tarafların sermaye koyduğu müşâreke ortaklığında kârlar önceden belirlenen oranlarda paylaşılmasına rağmen, yapılan yatırım zarar ile sonuçlandığında tarafların sermayeye katılım oranında zarar taraflara yansıtılmaktadır. Müşâreke sözleşmelerinde tarafların koyacakları sermaye oranları değişebilir fakat bu sermayelerin kullanılmasında herhangi bir engel bulunmaması gerekir. Katılım bankaları müşâreke sözleşmelerinde hem kâr etmekte hem de yeni işletmelerin finansmanını faizsiz bir şekilde yaparak topladıkları fonları İslâmî usul ve yöntemler çerçevesinde değerlendirmiş olmaktadır. Bu tür finansman tüketim bazlı değil ticaret ve üretim yani iş bazlı olduğu için gerek mudârebe gerekse de müşâreke sözleşmelerinin ülke ekonomisi için de önemi vardır (Odabaşı, 2010, s. 31; Suna Akten Çürük, 2013, s. 67). Tablo 2.2’de mudârebe ve müşâreke uygulamaları arasındaki temel farklar gösterilmektedir.

Tablo 2.2: Ortaklık türleri olarak mudârebe ve muşâreke uygulamalarının temel farkları

	Mudârebe	Muşâreke
Sermaye sağlayan taraf	Yatırım için sermayeyi tek taraf sağlar (rabbü'l-mâl)	Tüm taraflar yapılacak yatırım ve iş için sermaye koyarlar.
Yatırımın yönetilmesi	Sadece sermaye sağlayan taraf yapılan işin yönetimine müdahil olmaz, sadece emek koyan mudarib yönetim işleri ile ilgilenir.	İşte/yatırımda yer alan tüm taraflar organizasyonun yönetiminde söz sahibidir ve emekleri ile de çalışabilirler
Ortaya çıkan zararın paylaşımı	İş/yatırım sonucu olacak zarardan -kasıt yok ise- sadece sermaye koyan taraf sorumludur. Mudaribin ise emeği boşa gitmiş olur.	Oluşacak zarardan yatırıma sermaye koyan taraflar koydukları sermaye oranında sorumlu olurlar.
Yatırım için ek borçlanma	Mudarib yapılan yatırım için sermaye koyan taraf adına ek finansmana gidemez. Dilerse rabbü'l-mâl kendisi sermaye artırabilir.	İşletme yönetiminde tüm taraflar sorumlu oldukları için yatırımlar için finansman bulma kısıtları yoktur. İhtiyaç olan sermaye taraflarca da karşılanabilir. Eğer taraflardan fazla sermaye koyan olursa paylaşım oranları revize edilebilir.
Ortaklık süresince elde edilen mallar	Mudarib tarafından yatırım süresince yatırım için alınan mallar sermaye koyan tarafa aittir. Mudarib ise yatırım eğer kâr etmiş ise bu kârdan payını alır.	Yatırım için toplanan para birleştirilir ve yatırım süresince elde edilen mallardan yatırım sahipleri koydukları sermaye oranında hak sahibi olurlar. Dolayısı ile elde edilen malların değerinde artış olur ise bu artıştan da pay alabilirler.
Yaygınlık	Mudârebe uygulamasının işlem maliyetleri (güven vb. hususlardan ötürü) yüksek olduğu için daha az tercih edilmektedir.	Muşâreke uygulaması ticari hayatta yaygın görülebilecek bir ortaklık yapısına sahip olduğu için mudârebeye oranla katılım bankaları tarafından daha fazla tercih edilmektedir.

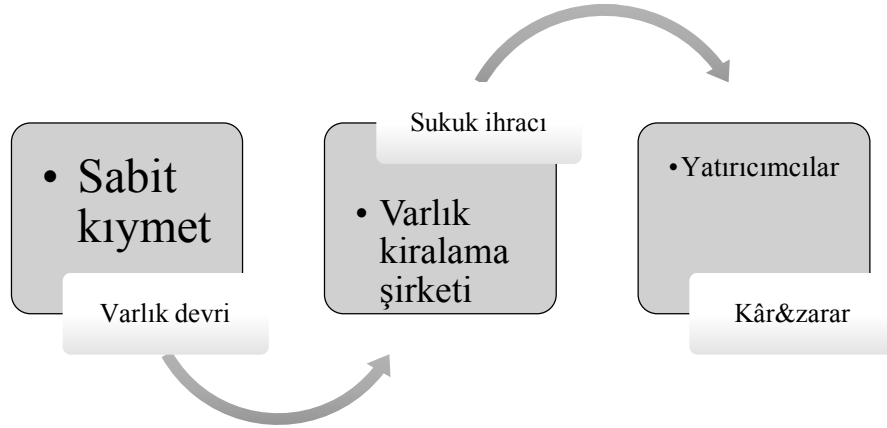
Kaynak: Çalışmada kullanılan kaynaklar ışığında tarafımızca hazırlanmıştır.

2.1.4.3. Sukuk Uygulamaları

Mudârebe ve muşâreke uygulamalarının yanında ayrıca bu yöntemlerin sukuk işlemleri de giderek yayılmaktadır. Sak kelimesinin çoğulu anlamına gelen ve faizsiz bonolar olarak tanımlayabileceğimiz sukuklar, varlık temeline dayanan ve elinde bulunduran kişiye bahse konu varlığın ortaya çıkan gelirinden faydalanma hakkı tanıyan finansal enstrümanlardır. Sukuk gelirleri, faizsiz ve İslâmî usullere göre yapılan finansmanlardan elde edilir. Tahvil ve bonodan farklı olarak, sukuk işlemlerinde yatırım yapanlar, bir yatırım projesine girmiş olurlar ve belirli bir riske katlanırlar. Mudârebe sukuk işleminde sukuk, mudarib pozisyonunda olan tarafça ihraç edilir. Mudârebe sukukta birikimlerini ve sermayelerini mudaribe veren kişiler bu işlem ile beraber mülkiyetlerine sukuk sertifikası alırlar. Bu sertifika sahipleri mudârebe işlemleri ile gelecek faaliyetlerdeki varlıkların ve mudârebe sözleşmesi başında kararlaştırılan kâr payının sahibi konumundadır. Kâr, normal mudârebe sözleşmesinde olduğu gibi önceden belirlenen oranlarda paylaşılır. Zarar ise sermaye sahiplerine aittir. Bu tarz sukuk işlemlerinde finansman ihtiyacı olan firma için aracı finans kuruluşu sertifika çıkarmaktadır. Çıkarılan bu sertifika aslında finans kurumu ve firma arasındaki kâr ve zarar ortaklığı anlaşmasıdır. Finans kuruluşu çıkarmış olduğu sukuk sertifikalarını yatırımcılara satarak biriken fonu firmaya aktarır. Finans kuruluşu ve firma yapmış oldukları mudârebe sözleşmesi ile yapılan işin neticesinde gelen kârı bu oranlar doğrultusunda paylaşırlar. Sukuk sertifikası, hisse senedi gibi değildir. Yani adına sukuk çıkarılan varlığın piyasada değerinin artması, sertifika sahibi için herhangi bir ek gelir oluşturmaz ve sukuk sertifikası sahiplerini firmanın genel kurulunda oy kullanamazlar. Muşâreke sukuk da ise mudârebe sukuktan farklı olarak fon sağlayıcı tarafta bulunan yatırımcılar da firmaya ortak konumdadır. Muşâreke sukukta sukuk ihracı yapacak firma ve yatırımcılar, varlıkların sahibi konumunda olup aynı zamanda bu varlıklar üzerinde söz söyleme yetkisine sahip olurlar. Gerçekleşen kâr da bu ölçüde taraflarca taksim edilir. Muşâreke sukukun mudârebe sukuktan bir diğer farkı da bu tarz sukuk finansmanında iki tarafın da sermaye koymasındadır (Kuru, 2015, ss. 71-72). Yaygın kullanımı yönünden kira sertifikası olarak da bilinen sukuk uygulamaları, İslâmî/faizsiz finans kurumlarının, geleneksel finans kurumları ile rekabet etmesini sağlayan menkul kıymetlerden birisidir. Sukuk sayesinde kamu da faizsiz finans araçları ile borçlanabilmiş ve finansman kaynaklarını çeşitlendirebilmiştir.

Sukuk, 1983 yılında ilk kez Malezya hükümeti tarafından kullanılmıştır. Sukuk uygulamasının daha sonra 1988 yılında İslâmî Fıkıh Akademisi tarafından tanımı yapılmıştır. Fıkıh açısından da genel kabul gören bu uygulamayı daha sonra Malezya'da faaliyet gösteren Shell firmasının yüksek miktardaki sukuk ihracı izlemiştir. Bundan sonra ABD, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Endonezya ve İngiltere'de de sukuk ihraçları yapılmıştır. Sukuk ihracı 2 temel aşamada gerçekleşmektedir. Birinci aşamada fon ihtiyacı olan firmalar ellerinde buldukları sabit kıymeti varlık kiralama şirketine devretmektedir. Sonrasında ise bu şirket aldığı sabit kıymeti menkul kıymete dönüştürerek sukuk ihracına hazır hale getirmektedir. Bu sukuk daha sonra yatırımcılara satılmakta ve fon ihtiyacı olan firmaya kaynak elde edilmektedir. İslâmî finans yöntemlerine göre ihraç edilen ve yine bu yöntemlere göre kâr getirmesi beklenen sukuklardan yatırımcıların kâr etme garantisi bulunmamaktadır (Yüksel, 2016b, ss. 182-183).

Şekil 2:3: Sukuk ihracı süreci

Kaynak: Çalışmada kullanılan kaynaklar ışığında tarafımızca hazırlanmıştır.

Sabit kıymet haricinde firmalar varlıklarını da menkulleştirip sukuk ihracı ile satabilmektedir. Fakat henüz elde etmediği gelirlerini sattığı için bu hususta dini anlamda ihtilaflar mevcuttur. Fakat genel kabul sukukun, faizli menkul kıymetleştirme uygulamalarından farklı olduğudur. Başlangıç fiyatıyla geri satın alma taahhüdü ve anapara garantisi verme gibi uygulamalar olmadığı sürece sukuk işleminin

kullanılmasında bir sakınca görülmemektedir. Bunun yanında sukuk işlemlerinin ihraç, idare ve tasfiye sırasında fikhî denetime tabi tutulmaları da bu uygulamanın helalliğine olan güveni artıracaktır (Durmuş, 2010).

Genelde bono ile karıştırılan sukuk, amaç olarak benzer olsa da işleyişi ve kâr elde etme yöntemi açısından bonodan farklı yapıya sahiptir. Bonolarda, bonoyu ihraç edecek firma bir senet hazırlamakta ve bu bononun üzerine vadesini ve bononun fiyatını yazmaktadır. Bonoyu elinde tutan yatırımcılar ise bonoyu satın alarak ihraç eden firmaya kaynak sağlamaktadır. Vadesi geldiğinde de yatırımcılar bonoyu firmaya vererek, bono üzerinde yer alan değeri firmadan tahsil etmektedir. Bonoyu daha düşük fiyattan aldığı için elde ettiği gelir yatırımcının getirisi olup faiz niteliği taşımaktadır. Görüldüğü üzere bonoda yatırımcının getirisi garantilidir. Bonoyu firmaya teslim ettiğinde alacağı tutar bellidir. Oysa sukuk uygulamasında getiri garantisi bulunmamaktadır. Sukukta, sukukun dayanağı olan sabit varlığın kira getirisi söz konusu olmaktadır. Yani bono bir borç verme ve faiz tahsil etme işlemidir. Sukuk ise bir sabit kıymetin veyahut projenin haklarının transferi şeklinde olmaktadır. Bono sahibinin, bono ihraç eden firma üzerinde herhangi bir mülkiyet hakkı yok iken, sukuku alan yatırımcı proje veyahut sabit kıymetin kullanım hakkına sahiptir (Yüksel, 2016b, s. 189).

Örneklerden ve yöntemlerden anlaşılacağı üzere İslâm, faizin her türlüünü ve faize giden yolları yasaklamıştır. İnsanların arasında meşru şirketler kurularak yapılan ortaklıklar ile kâr ve zararda ortak olunması istenmiştir. Bir kişinin başka birine faiz ile borç vermesi haram kabul edilmiştir. Fakat bu parayı yani elinde tuttuğu sermayeyi başka birine belirli bir iş veya yatırım için vererek kâr ve zararda ortak olunmasında sıkıntı görülmemiştir (Efe, 1986, s. 37). İslâmî finansman yöntemleri aracılığı ile kurulan ortaklıklar sadece süreli olmamıştır. Çağın getirdiği dönüşümler ile daha uzun süreli faaliyet gösteren şirketler oluşmuştur. Günümüzde de İslâmî ilkeler doğrultusunda faaliyet gösteren ve üretimlerinden finansman bulmalarına kadar bu ilkelere uymaya çalışan firmalar vardır. Bu firmalar da diğer modern iktisat sisteminde faaliyet gösteren firmalar gibi borçlanma ve yatırım kararları alırken belirli kısıtlar

çerçevesinde hareket etmektedir. Bu bölümde İslâmî usul ve yöntemlere göre faaliyet gösteren firmaların sermaye yapıları incelenecektir.

2.1.5. İslâm Ekonomisinde Şirketlerin Sermaye Yapısı

İslâm iktisadı ve finansı ile ilgili araştırmalarda çoğunlukla finansal aracı kurumlara ve bu finansmanın arzına odaklanılmıştır. Firmaların yatırım kararı alma süreçleri çok incelenmemiştir. Yani İslâmî finansmanın arz kısmı ile ilgilenen çokça çalışma varken bu finansmanın talep tarafını inceleyen çalışmalar oldukça kısıtlı kalmıştır. Oysa İslâmî ilkelere göre hareket etmek ve finansman bulmak isteyen firmalar bu süreçte çeşitli süreçlerden geçmekte ve karar alırken, maliyet analizinden aldıkları kaynağın helâllik boyutuna kadar birçok kapsamda değerlendirme yapmaktadırlar. Bunun yanında sadece finansmanın arz kısmında helâllik tartışmalarının yapılması İslâmî ilke ve değerlere göre çalışmak isteyen bir firmanın sermaye yapısı nasıl olmalıdır sorusunun önüne geçmektedir. Fakat en az sermayenin oluşum/birikim süreci ve bu sermayenin başka firmalara borç olarak arz edilmesinin yanında, bu sermayeyi kullanarak iş kuracak, iş büyütecek ve sermaye üretecek firmalarının sermaye yapılarının nasıl olması gerektiği de önemli bir tartışma konusudur. İslâmî ilkelere göre hareket eden firmanın başka kısıtları da bulunmaktadır. Her ne kadar iktisadi teşebbüslerin amacı tatmin edici kâr elde etmek olsa da İslâm'da yasaklanmış şeyleri üretip satmamak ve lüks ile israftan uzak durmak İslâmî firmaların temel davranışlarından ve serbest piyasada karşılaştıkları kısıtlardandır. İslâmî ilkeler çerçevesinde hareket eden bir firma, aynı zamanda tüm topluma fayda sağlayacak eğitim, kültür gibi konularda daha fazla mal ve hizmet üretmek için daha fazla kaynak ayırmak durumundadır. Ayrıca İslâmî bir firmanın üretim kararı, insanların ihtiyaç duyacağı bir şeyi üretmek veya onu geliştirerek topluma hizmet etme arzusu gibi faktörlerden de etkilenecektir (Siddiqi, 1988). Dolayısı ile modern iktisat sisteminden farklı olarak İslâm ekonomisinde firmanın üretim kararı almasında kâr etme amacı tek motivasyon değildir.

Daha önceki bölümlerde vurguladığımız üzere İslâm iktisadında sermaye tek başına üretim faktörü olarak görülmemektedir. Sermaye ancak, emek ile bir araya geldiğinde

üretim açısından değerli olmaktadır. Dolayısı ile risk almadan sadece servet sahibi olmasından ötürü bu servetten kişinin risksiz (faiz ile) getiri elde etmesi haramdır. Servet sahipleri getiri elde etmek için İslâm'daki ortaklıklar ve diğer getiri getiren finansal yöntemleri kullanarak sermayelerini değerlendirebilirler. Bu noktada aracı kurumları kullanacakları gibi kendileri direkt olarak yatırım yapabilirler. Şirketler açısından ise girişimcilerin/şirketlerin özkaynaklarını kullanarak yatırım yapmaları yani dış finansmandan ziyade özsermayeleri ile büyümeleri tavsiye edilmiştir. Dış finansman kaynakları ile büyümekten ziyade özsermaye ile büyümek asıldır. Fakat günümüzde finansal sektör ile reel sektörün birbiri ile son derece entegre olmuş olması, firmalara çok zorlanmadan yeni yatırımları için borçlanma imkânı sunmaktadır. Modern faizsiz finans kuruluşlarının yaygınlaşması ile finansal açıdan İslâm iktisadının ilkelerine uymayı ilke edinmiş şirketler, ağırlıklı borçlanma maliyetleri, ağırlıklı özsermaye maliyetlerinin altına düştüğünde dış finansmanı tercih etmektedir. Bu firmalar faizsiz sermaye piyasalarındaki faizsiz enstrümanlar ile ortaklık esasına dayalı olarak finansman bulabilmektedir.

İslâm ekonomisinde de şirketlerin sermaye yapısı ve sermaye maliyeti, geleneksel kurumsal finansmana benzer niteliktedir. İslâmî kurumsal finansmanda borç maliyetinin tahmin edilmesi süreci, geleneksel finanstan türetilen bir kıyaslama ve örnek (*benchmark*) uygulanması yoluyla yapılmaktadır. Bu süreç aynı kaynağın taban maliyetine eşdeğer bir değere dayalı hesaplama yapma sağlayan bir mekanizmaya sahiptir. Dolayısı ile bu şirketlerin maliyetlerini hesaplamaları konusunda bir maliyet tamamlayıcısı olarak değerlendirilebilir. İslâmî finans sektöründeki öz kaynak maliyetini tahmin etme sürecinde borç verenin yatırımdan beklediği getiri bu konuda belirleyicidir. İslâmî kurumsal finansmanda da özsermayenin maliyeti, getiriye minimum risk durumuna bağlayarak, Sermaye (Finansal) Varlıkları Fiyatlandırma Modeli'ne (SVFM)³ benzer bir mekanizma kullanılarak belirlenebilir. Geleneksel

³ Capital Asset Pricing Model (CAPM), sermaye maliyetinin yahut yatırımcının beklenen getirisinin tahmin edilmesinde kullanılan modellerden birisidir. Bu model, herhangi bir menkul kıymetin beklenen getirisi ve risk derecesi arasındaki ilişkiyi gösterir (Kulalı, 2016)

modelden farklı olarak İslâmî finans sektöründe SVFM uygulandığında faizsizlik prensibi ile kâr ve zarar ortaklığı ilkeleri göz önüne alınmalıdır.

Firmaların varlıkları İslâmî finans prensipleri altında çeşitli şekillerde finanse edilebilir. Geleneksel İslâmî finansman biçimleri, geniş kapsamlı olarak kâr paylaşımı ve satışa dayalı araçlar olarak sınıflandırılabilir. Mudârebe ve muşâreke, kâr paylaşımı esasına dayanan enstrümanlardır. Bunun yanında murabaha, bey‘i mueccel (vadeli satış), istisna/selem (ön ödemeli satışlar) ve icare gibi yöntemler de bulunmaktadır. Bunların yanında şirketler de çeşitli sermaye yapılarında olmak üzere mudârebe ve muşâreke esasına dayalı olarak kurulabilirler. Örneğin mufavada şirket türünde, eşitlik ilkesi esastır. Muvafada ortaklık türünde tüm ortaklar eşit miktarda sermaye koyarlar ve hepsinin şirket üzerinde tam yetkisi ve kısıtlama hakkı vardır. İnan şirketinde ise tarafların sermaye katkısı ve sorumlulukları eşit değildir. Mufavada şirketindeki eşitlik, çeşitli sebeplerden dolayı değiştiğinde mufavada şirketi inan şirketine dönüşmektedir. Abd ve vücûh tipi şirket türlerinde ise sermayeye ihtiyaç yoktur. Abd tipi şirket türünde taraflardan biri bireysel emek ve yeteneklerini ortaya koyar. Vücûh tipi ortaklıkta ise taraflardan birinin yine sermaye koymadan saygınlığını koyması yeterlidir (Ahmed, 2007; Gözübenli, 2000).

Ahmed (2007) tipik bir firma bilançosu üzerinden İslâmî ilkelerin şekillendireceği bir sermaye yapısını analiz etmeye çalışmıştır. Görüleceği üzere konvansiyonel sistemde faaliyet gösteren firmaların sermaye yapısı ile İslâmî ilkeler altında faaliyet gösteren firmaların sermaye yapısı benzerdir. Bu iki farklı prensipte çalışan firma için temel ayırım finansman bulmada İslâmî ilkelere göre çalışan firmadaki faizden kaçınma durumu ve yine zihinsel olarak borçtan ziyade özsermayeyi tercih eden duruşudur. Fakat, İslâmî/faizsiz finans kurumlarının artmasıyla, bu firmalar da finansman konusunda şirket dışı faizsiz finansman bulabildikleri için özsermayeden daha az maliyetli finansman buldukları takdirde dış finansmanı tercih edebilmektedir.

İslâmî ilkelere göre faaliyet gösteren firmalarda da toplam varlıklar, toplam sorumluluklar ve özkaynakların toplamından oluşmaktadır. Fakat sorumluluklar içerisindeki finansman kaynaklarının türleri değişmektedir.

$$A = L + E$$

$$A_c + A_{ft} + A_{fi} = L_c + L_d + E_c + E_a + RE$$

- A: Toplam varlıklar
L: Toplam Sorumluluklar
A_c: Cari varlıklar
A_f: Sabit varlıklar
A_{fi}: Sabit uzun ömürlü sınıflandırılmış somut varlıklar
A_{fi}: Sabit uzun ömürlü sınıflandırılmış somut olmayan varlıklar
L_c: Cari sorumluluklar
L_d: Uzun dönemli borçlar
E: Özkaynaklar
E_c: Adi hisse senetleri
E_a: Ek ödenmiş sermaye
RE: Dağıtılmamış (birikmiş) kârlar

Bir firmanın sermaye yapısı, bilançodaki borç/özkaynak (yani, L/E) oranını uzun vadede belirleme problemi ile ilgilidir. İslâmî ilkelere göre faaliyet gösteren bir firmada borç kullanımını için başka kısıtlamalar da vardır. Örneğin, yatırımlar için alınan borcun varlık destekli olması gerektiğinden ötürü, İslâmî ilkeler altında faaliyet gösteren bir şirketin maddi varlıklarını aşan borçları olamaz (Ahmed, 2007). Bu kısıt aşağıdaki şekilde ifade edilebilir.

$$L_d \leq A_{ft}$$

Her iki tarafı toplam varlıklara bölersek;

$$l \leq a_{ft}$$

denklemini elde ederiz. a_{ft} somut varlıkların toplam varlıklara oranıdır. l_d ise borcun varlıklara oranıdır. İslâmî ilkeler altında faaliyet gösteren bir firma, sınırdan daha düşük bir kaldıraç oranına sahip olacaktır. Bu durum daha az somut varlıklara sahip bir firmanın nispeten düşük borç oranına sahip olması anlamına gelmektedir (Ahmed, 2007).

Görüleceği üzere İslâm iktisat tarihinde karşılaştığımız uygulamalarda gerek nakit para gerek toprak olsun sermaye ile emek bir araya getirilmektedir. Sermaye ve emek ortaklığı ile üretim ve ticaret yatırımları yapılmaktadır. Bu temel ilke günümüzde şirketlerin de sermaye yapısını belirlemektedir. En ufak şirketlerden en kurumsal olanlarına kadar İslâmî ilkelere göre faaliyet göstermek isteyen firmalar, İslâm'da helal kabul edilen finansman türlerinden birine başvurmaktadır. Emek ve sermaye ortaklığı temelli finansman yöntemleri de bu şirketlerin kullanabileceği uygulamalar arasındadır.

İslâmî ilkelere göre faaliyet gösteren firmaların kullandığı çeşitli ortaklık tiplerinin yanında kurumsal finansman açısından da bu firmalarda İslâmî usullere göre finansman yapılmaktadır. Bu yöntemlerden ilki, şirket tarafından piyasaya sürülen ortaklık senetleridir. Bu tür hisselerin şirket yönetiminde hem kontrol hem kâr hakkı vardır. İkinci tip hisse senedi ise sahiplerine kârdan pay alma hakkını vermekte fakat yönetimde söz sahibi olma hakkını vermemektedir. Görüldüğü üzere ilk tip ortaklık senedi daha çok muşâreke sözleşmesini anımsatırken ikinci tip hisse senetleri daha çok mudârebe sözleşmesine benzemektedir. Bunların yanında, firmalar, hisse senedi ihraç etmek yerine, bankalar gibi mali kurumlardan mudârebe/muşâreke temelinde sermaye finansmanı da isteyebilirler. Mudârebe tipi hisse senetleri, kısa vadeli yani belirli bir süre için çıkarılırken, muşâreke tipi fonlar uzun vadelidir ve bu vade bahse konu projenin bitmesine kadar uzamaktadır. Mudârebe tipi hisse senedi alıcıları, kontrol haklarıyla ilgilenmeyen, ancak kısa vadede değer maksimizasyonu ile ilgilenen dağınık bir yatırımcı grubudur. Denetim mekanizması bu dağınık yatırımcılar için maliyetli olduğu için bu yatırımcıların, şirket yönetiminin izlenmesi ve denetlenmesi için herhangi bir girişimleri yoktur. Muşâreke tipi ortaklıkta ise yatırımcılar uzun dönemli kârlılık ile ilgilendikleri için firmanın denetlenmesi bu tip ortaklıkta önem

verilen bir husustur. Mudârebe tipi hisse senetlerinin niteliği göz önünde bulundurulduğunda yönetim kurulunun kâr/zarar payını bu tip hisseyi elinde bulduran hissedarlara, kâr dağıtımını yapmadan önce dağıtması gerekmektedir. Sonraki bölüşümler, öncelikle mudârebe tipi fonları elinde bulduranlara payları dağıtıldıktan sonra yapılmaktadır. Dolayısı ile mudârebe tipli hisse sahiplerini bir nevi kredi verenler, muşâreke tipli hisse sahiplerini ise kurucular olarak değerlendirmek mümkündür. Mudârebe tipi hisse sahiplerine kârları dağıtıldıktan sonra muşâreke tipi hisse sahipleri kalan kârdan ne kadar hisse alacaklarına ve bu kârın ne kadarını temettü olarak dağıtacaklarına karar verirler. Eğer bir firma sahiplik haklarından vazgeçmek istemiyor ise muşâreke tipli hisse senetleri yerine mudârebe tipli hisse senetleri ihraç etmeyi tercih edecektir. Fakat kâr dağıtımında mudârebe tipli hisse senedi sahiplerinin önceliği olduğu için bu tip hisselerin toplam hisse senetleri içerisinde payı arttığında, yeni yatırımlar üzerinde yük oluştururlar. Yani şirket yönetim haklarını devretmek istemiyorken diğer başka maliyetlere katlanmak zorunda kalabilir. Zaten, sadece itibarı yüksek ve geçmişinde önemli başarılar sağlamış büyük firmaların mudârebe tipi hisse senetleri yatırımcılar tarafından ilgi görmektedir. Belirli bir süre kısıtlaması ile çıkarılan mudârebe tipi hisselerden yatırımcılar genelde bir yıl gibi bir süre içerisinde pozitif getiri beklemektedir. Geçmiş bir saygınlığı olmayan yeni firmaların yatırımcıları kâr dağıtacaklarına ikna etmeleri büyük firmalara göre zordur. Bu sebeple muşâreke tipli hisse senetleri bu tür firmaların tercihi olacaktır. Mudârebe ve muşâreke tipi hisse senetleri ihracının yanında firma yeni yatırımları için borç da kullanabilir. Örneğin icare tipi finansman, bilançoda cari borçlar altında yer alır. İcare akdinde kiralanan kalem, kiralama dönemi boyunca borç şeklinde görünür. Murabaha ve istisna yöntemleri de finansman usulü kaynak bulma metotlarıdır. İstisna ile finansmanda ilgili malın gerçek değeri bilançoya kaydedilir. Bununla birlikte, bu borçlar, geleneksel sistemdeki kredilerde olduğu gibi sadece parasal kaynaklı işlemler değildir (Ahmed, 2007). Bu yöntemlerde ortada bir ürün vardır ve kâr elde etme gayesi temel amaçtır. Kurumsal finansman enstrümanları ile ilgili özellikler Tablo 2.3'te özetlenmiştir.

Tablo 2:3: İslâmî kurumsal finansman enstrümanlarının özellikleri

Özellikleri	Muşâreke tipi hisse senetleri	Mudârebe tipi hisse senetleri	İcare	Murabaha/istisna
Bilançoya girişi	Özkaynak	Özkaynak	Borç	Borç
Kontrol hakkı	Vardır	Yoktur	Yoktur	Yoktur
Nakit akışı	Kâr/zarar paylaşımı	Kâr/zarar paylaşımı	Sabit	Sabit
Öncelik hakkı	En son (dağıtılmamış kazançlardan önce)	Dağıtılmamış kazançlardan sonra	Kârdan önce	Kârdan önce
Vade	Daimî	Sabit	Sabit	Sabit
Menkul kıymetlerin transferi	Devredilebilir	Devredilebilir	Devredilebilir	Devredilemez

Kaynak: (Ahmed, 2007, s. 17)

Gerçek ve fiziksel varlıkları temsil ettiği sürece hisse senetlerinin dışındaki diğer enstrümanlar da menkul kıymetleştirme yapılarak ticarete konu edilebilir. Görüldüğü üzere geleneksel sistemde olduğu gibi İslâmî ilkelere göre hareket eden firmalarda da yatırım kararları alınırken borç ve özkaynak ilişkisi ve oranı önemlidir. Yatırımların finansmanı dış kaynaklardan (mudârebe, müşâreke) sağlanabileceği gibi özkaynaklardan yani içeriden de olabilir. İslâmî ilkelere göre faaliyet gösteren firmalar sermaye yapılarını belirlerken finansman konusunda gerçek işlemlere dayanmak zorundadır. Buradan da anlaşılacağı üzere tüm borçlar somut bir varlığa dayandırılmalıdır. Bunun yanında borç olarak kaydedilen finansmanlar ödemede önceliğe sahiptir. Mudârebe tipi finansmanda anlaşmaya varılan vade esastır. Zaten mudârebe tipi hisse senedi alanlar genellikle kısa vadede pozitif getiri bekleyen yatırımcılardır. O sebeple şirketin yönetiminde kontrol hakkına sahip olma gibi beklentileri de yoktur. Sabit geliri olan büyük firmaların genellikle mudârebe tipi hisse senetleri piyasada talep görmektedir. Ayrıca gelirler sabite yakın olduğu için mudârebe tipi hisse senetlerine sahip yatırımcılarının gelirleri dönemlere göre fazla değişmemektedir. Bu tür hisse senetleri temettü ve dağıtılmamış kazançlara ilişkin politikalardan bağımsızdır ve getiri almada önceliklidir. Müşâreke tipi hisse senedi

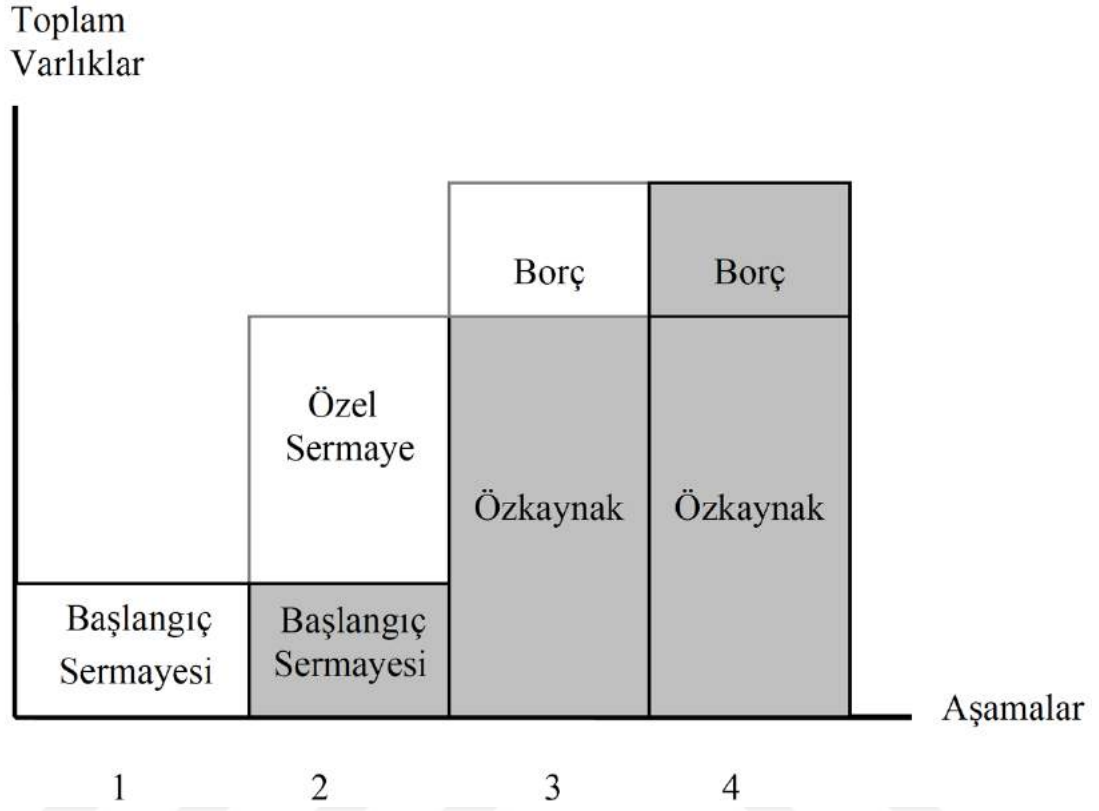
sahiplerinin aldığı temettüleri ise dönemsel olarak değişir ve alınan getiri sadece firmanın kâr ve zararına bağlı değildir. Bu tip hisse senetleri firmanın temettü ve kazanç politikasından da etkilenir. Gerek borçlanma gerekse de ortaklık tipi finansman enstrümanlarının kendi içlerinde farklı fırsat maliyetlerinin olduğu açıktır. Bu maliyetleri doğrudan ve dolaylı maliyetler olarak ayırmak mümkündür. Toplam borçlanma maliyetlerini de en azdan başlamak üzere dağıtılmamış kazançlar, finansman, icare, mudârebe tipi hisse senetleri ve müşâreke tipi hisse senetleri olarak sıralamak mümkündür (Ahmed, 2007).

Geleneksel finans sistemi sermaye yapısını ele alırken anonim şirketlere odaklanmaktadır. Fakat gelişmekte olan ülkelerde anonim şirketlerden ziyade girişimci özelliği öne çıkan firmalar daha çoktur. Müslüman ülkelerin çoğunun gelişmekte olan ülkeler olduğunu düşündüğümüzde, İslâmî ilkelere göre faaliyet gösteren firmalar incelenirken girişimci firmaların sermaye yapılarına da odaklanmak gerekir. İslâmî ilkelere göre hareket eden firmalar, geleneksel sistemde tanımlanan finansman hiyerarşisi teorisine benzer bir strateji izlemektedir. Bunun yanında firma yöneticilerinin firma sahiplerinin çıkarlarını gözetmediği varsayılmaktadır. Dolayısı ile vekâlet teorisindeki aracı maliyetleri bu noktada ortaya çıkmamaktadır.

İslâmî ilkelere göre faaliyet gösteren firmalarda da geleneksel firmalarda olduğu gibi sermaye yapısında amaç fonksiyonu, finansmandaki toplam maliyetleri minimize etmektir. Bu noktada firma öncelikle en düşük maliyetli finansman seçeneğini tercih edecektir. Alternatifler bittikçe sırasıyla en düşük maliyete sahip finansman türlerinden başlayarak finansman ihtiyacını giderecektir. Firmanın, finansman maliyetleri düşürme amacı ile değer maksimizasyonu amacı birbiriyle çelişmemektedir. Fon kaynaklarına göre değer maksimizasyonu, maliyetleri en aza indirmeyi gerektirmektedir. İç fonlar kısıtlaması, eğer varsa dağıtılmamış kaynakların sadece yatırım amacıyla kullanılabileceğini göstermektedir. Görüleceği üzere İslâmî ilkeler altında faaliyet gösteren firmaların da finansman kararlarını alırken sermaye yapılarını belirleme sürecinde yapacakları tercihler bulunmaktadır.

Küçük ve yeni başlayan firmalar ile büyük ve gelirleri artık sabitlenmiş firmaların yatırım kararı alırken kullanacakları finansman tercihlerinin farklı olacağı açıktır. Küçük ve yeni başlayan firmaların henüz herhangi bir sicilleri bulunmadığı için piyasadan borç bulmaları daha zordur. Bu sebeple murabaha ve icare gibi finansman alternatifleri, henüz yeterli güveni sağlamadıkları için bu firmalar için mevcut değildir. Aynı şekilde mudârebe tipi hisse senedi ihracı da bu firmalar için mümkün olmamaktadır. Bu tip firmalar için tek alternatif iç finansmandır. Bu iç finansman firma sahipleri, aile üyeleri yahut arkadaşlardan sağlanabilir. Bunun yanında melek yatırımcılar da başlangıçta finansman sağlayabilirler. Ayrıca yüksek büyüme potansiyeline sahip firmalar, risk sermayesi kurumlarını büyüme için kullanabilirler. Risk sermayedarları sadece kendilerine kazanç getireceğine emin olduğu projelere yatırım yapma konusunda seçicidirler. Girişimci (risk) sermayedarlarının sağladığı özel sermayenin maliyeti çok yüksektir. Fakat girişimci için bu kimi zaman tek seçenek olabilir. Finansman sağlamanın dışında, risk sermayesi şirketleri, ürün geliştirme, üretim ve pazarlama gibi firmanın diğer faaliyetlerine de aktif olarak dahil olurlar. Bu açıdan değerlendirildiğinde risk sermayesi, muşâreke tipi hisse senetlerine oldukça benzemektedir. Risk sermayesi, girişim firmasının karşı karşıya olduğu borç ihtiyacı sorunu karşısında rahatlamasını sağlar. Özellikle teknolojik yeniliklere dönük ve gelişme potansiyeli olan girişimleri destekleyen risk sermayesi bunu iki şekilde gerçekleştirebilir. Eğer risk sermayesi itibarlı bir firma ise, borç kullanan şirket kurumsal kaynaklardan kendisine finansman sağlayabilir. Bu kurumsal kaynaklar sadece bankalar değil *mezzanine* kredisi şeklinde de olabilir. Mezzanine kredisi, büyük banka borçlarından daha riskli ancak risk sermayesi yatırımdan daha az riskli bir finansman şeklidir. İkincil yöntem olarak da risk sermayedarı, riskleri azaltmak ve sabit getiri elde etmek için kendisi murabaha ve icare yöntemleri ile borç verebilir. Bu sayede firma sadece özkaynaklı bir sermaye yapısından borç ve özkaynak birleşimine sahip bir sermaye yapısına kavuşmuş olur (Ahmed, 2007; İpekten, 2006; Silbernagel & Vaitkun, 2012). Şekil 2.4'te girişimci bir firmanın süreç içerisinde sermaye yapısının nasıl değiştiği görülmektedir.

Şekil 2.4: Girişimci firmanın sermaye yapısının evrimi

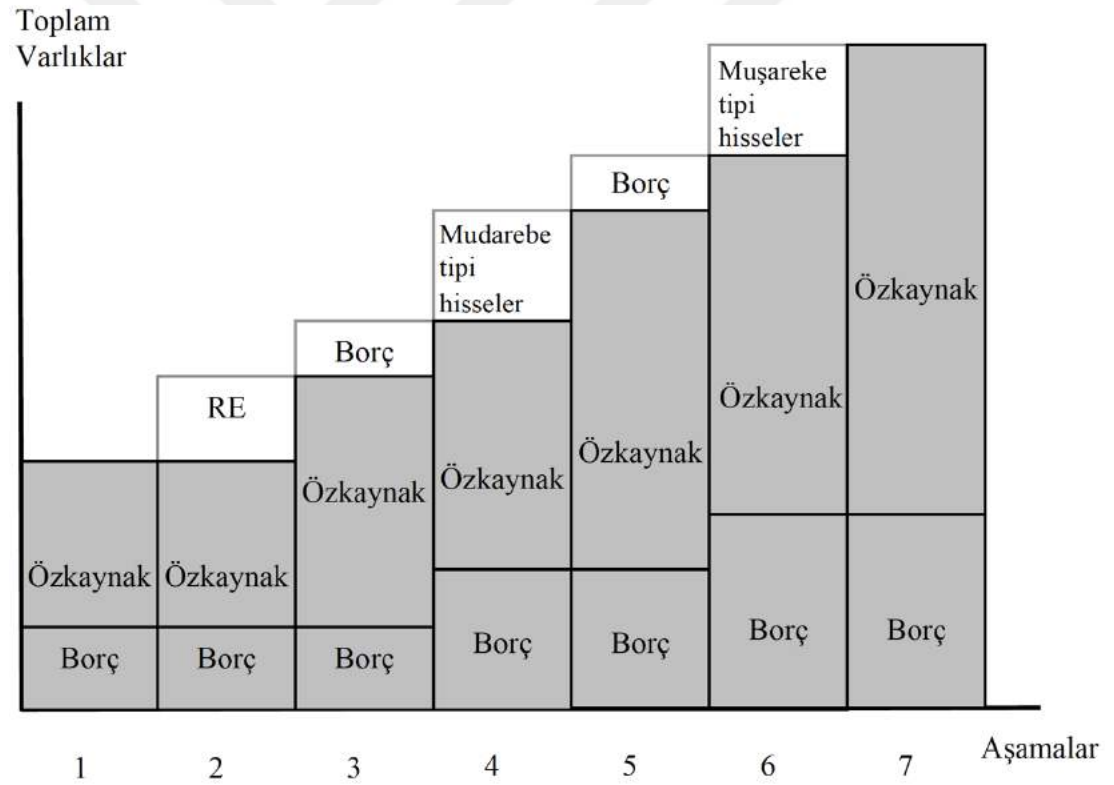

Kaynak: (Ahmed, 2007, s. 26)

Orta veya büyük ölçekli anonim şirketlerde ise durum farklıdır. Şirket üzerindeki kontrol hakkı ve oy hakkı veren müşâreke tipi hisse senetleri, orta ve büyük ölçekli anonim şirketlerde kullanılabilir. Şirketin denetim ve yönetim kurulunu belirleyen bu oylardır. Anonim şirketler, kurumsal kaynaklardan uzun vadeli finansman elde etme imkânına sahiptir. Bunun yanında itibarları yüksek olduğu için menkul kıymet arzı ile de rahatlıkla fon toplayabilirler. Yeterli nakit akışına ulaşmış büyük firmalar iç finansmana fazla ihtiyaç duymazlar. Dağıtılmamış kazançlar az maliyetli oldukları için yeni yatırımların finansmanında bu dağıtılmamış kazançlar kullanılırlar. Hisse sahipleri de mülkiyet haklarına zarar vermeyip uzun dönemli büyüme potansiyeli sağladığı için yeni yatırımların finansmanında dağıtılmamış kazançların kullanılmasını tercih ederler. Bu kazançları aşan oranda sermayeye ihtiyaç varsa, bu firmalar bir sonraki en düşük maliyetli enstrüman olduğu için borcu tercih ederler. Firmalar yeterince büyük oldukları için kurumsal kaynaklardan kredi

bulmaları da zor olmaz. Kurumsal kaynaklardan borç almak sıkıntı olmadığı için firma öncelikle borç miktarını artırır. Firmanın daha fazla fon ihtiyacı ortaya çıkarsa, fakat borç oranı kısıtlaması sebebiyle daha fazla borç kullanamıyorsa, o zaman bir sonraki en ucuz enstrüman olan mudârebe tipi hisse senedi ihracı yapar. Ancak sadece itibari yüksek ve köklü firmalar yatırımcıları bu hisse senetlerine yatırım yapmak konusunda teşvik edebilirler. Köklü olmayan küçük firmaların mudârebe tipi hisse senedi ihraçları henüz yeterince itibar kazanmadıkları için mümkün değildir (Ahmed, 2007; Kazgan, 1958; Poyraz, 2008). Şekil 2.5'te köklü ve kurumsal bir firmanın sermaye yapısının evrim süreci görülmektedir.

Şekil 2.5: Kurumsal firmanın sermaye yapısının evrimi

Kaynak: (Ahmed, 2007, s. 28)

Firmanın öz kaynakları arttıkça finansman hususunda daha esnek konuma gelir. Somut olan varlıkları arttıkça da firma kurumsal kaynaklardan yeniden rahatlıkla finansman ihtiyacını karşılayabilir. Fakat borç ihtiyacı yeniden arttığında firma borç oranı

kısıtlamasından ötürü bu sefer müşâreke tipi hisse senetleri ihraç edecektir. Bu tip hisse senetlerinde yatırımcılar aynı zamanda firmanın kontrolünde ve yönetiminde de hak sahibi olmaktadır. Doğrudan yüksek maliyetleri olmasının dışında, bu seçenek mülkiyet hakkını azaltma maliyetine de sahiptir. Dolayısıyla bu seçenek, büyük yatırımlar için büyük miktarlarda fon gerektiğinde ve diğer kaynaklardan finansman sağlanamadığı durumlarda kullanılabilir. Yani ilk seçenek değildir.

Görüldüğü üzere İslâmî ilkelere göre faaliyet gösteren bir firmanın sermaye yapısı, firmanın büyüklüğüne, büyüme potansiyeline, somut varlıklarına ve firmanın sahip olduğu bilginin içeriğine bağlıdır. Böylece, bilgi anlamında tam bir şeffaflığa sahip olan küçük firmalar başlangıçta tamamen özkaynağa dayalı olarak yatırımlarını yaparlar. Büyük firmalar ise borç ve özkaynak birleşiminden oluşan sermaye yapılarını halka arz edebilecek konumdadır. Bunun yanında büyük firmalar icare/murabaha şeklinde finansman bulmayı da tercih edebilir. Bu tür büyük firmaların özkaynakları dağıtılmamış kazançları, mudârebe ve müşâreke tipi hisse senetlerini içerebilir. İslâmî ilkelere göre faaliyet gösteren bir firmadaki kaldıraç oranı, sahip olduğu maddi varlıkların değerini aşamaz. Somut varlık sahibi firmalar, somut varlık sahibi olmayan firmalara oranla daha fazla finansman bulma imkânına sahiptir. Firmaları, murabaha ve icare yöntemleri ile finanse edebilecek bankalar olmasına rağmen özkaynak sağlayabilen, menkul kıymet ihracını ve kullanımını mümkün kılan aracı kurumlar hâlâ eksiktir. Özellikle, girişimci firmalara özkaynak sağlayabilecek risk sermayesi gibi kurumlara ihtiyaç duyulmaktadır. Risk sermayedarlarının var olması için halka arzların satılabileceği kurumsal bir yapıya sahip olunması gerekmektedir. Bu nedenle, iyi işleyen bir hisse senedi piyasası, risk sermayesi şirketleri gibi sermaye tabanlı kurumların geliştirilmesinin ön şartlarından biridir. Verimli ve iyi işleyen sermaye piyasaları, nispeten daha büyük köklü firmalar tarafından ihraç edilen farklı varlık destekli menkul kıymetler ve hisse senedi ticareti için de önemlidir (Ahmed, 2007). Tablo 2.4'te İslâmî usullere göre yönetilen bir firmanın bilançosunda yer alan aktif ve pasif kalemleri görülmektedir.

Tablo 2.4: İslâmî usullere göre yönetilen şirketin aktif ve pasifleri

Aktifler	Pasifler
<ul style="list-style-type: none">• Satış temelli<ul style="list-style-type: none">• Murabaha• İstisna• İcare• Özkaynak temelli<ul style="list-style-type: none">• Mudarebe• Muşareke• Ücret temelli<ul style="list-style-type: none">• Vakala• Kafala	<ul style="list-style-type: none">• İslâmî mevduatlar<ul style="list-style-type: none">• Vedia• Karz• Yatırım/katılım hesapları (Özkaynak)<ul style="list-style-type: none">• Mudarebe• Muşareke• Yatırım hesapları (Diğer)<ul style="list-style-type: none">• Vakala

Kaynak: Çalışmada kullanılan kaynaklar ışığında tarafımızca hazırlanmıştır.

2.2. Erken Modern Dönem ve Osmanlı Coğrafyasında Sermaye Oluşumu ve Birikimi

Sermaye birikimi Batı dediğimiz, Sanayi Devrimi'nin etkilerini derinden hisseden ülkelerin gerçekleştirdiği bir olay olarak tanımlanabilir. Yahut tersinden bakılacak olursa, eğer İslâmî zihniyetin tamamen karşı olduğu iç ve dış sömürü sayesinde Batı'da sermaye birikimi ortaya çıkmasa idi, Sanayi Devrimi de gerçekleşmeyecekti. Çünkü İslâm'da Batı'da olduğu gibi anavatan-sömürge ayrımı yoktur. Darü'l-İslâm ve darü'l-harp kavramları daha farklı manalara gelmektedir. Başkasına ait olan kaynakları bir nevi gasp etme anlamına geldiği için İslâm medeniyetleri karşılaştıkları kendilerinden daha güçsüz ve geri topluluklara karşı sömürgeci bir anlayışla yaklaşmamıştır. Hatta Osmanlılar, fethettikleri yerlerin imarı konusunda adımlar atmışlardır. Sadece ülke dışında değil, ülke içinde de İslâm toplumları gelir adaletsizliğini önlemeye çalışmışlardır. Örneğin Osmanlılar sermaye birikimi konusunda hassas davranmış ve toplumda sermayenin belirli gruplar ve kişilerin elinde toplanmasına izin vermemiştir. Bu amaçla gerektiğinde müsadere sistemini kullanmaktan çekinmemişlerdir. Fakat bunun yanında emeği ile geçinenlerin maddi

refâhı yüksek olmuştur. Ücretleri gayet yüksek olan esnaf ve zanaatkârlar toplumunda iyi bir konumda olmuştur. Bu durum Osmanlılarda sanayi devriminin oluşmama sebeplerinden biri olarak gösterilir (Tabakoğlu, 2007, s. 500).

Osmanlılar, özellikle 15. yüzyıldan sonra durduruldukları 20. yüzyıla kadar İslâm'ın ve halifeliğin merkezi konumundaydılar. Bunun yanında Osmanlıların Avrupa'nın bu kadar yakınında olmasına rağmen kolonileştirilememiş oluşu ve sömürgeleştirilememiş Müslümanların büyük çoğunluğuna ev sahipliği yapmasından ötürü sermaye konusunda aldığı tavır büyük ölçüde Müslümanların da ilgili dönemlerdeki görüşlerini ifade etmektedir. Osmanlılar kendilerine özgü iktisadi ve finansal bakış açıları ve uygulamaları ile Kapitalist iktisadi düşünceye önemli bir alternatif olmuştur. Ayrıca kendi vatandaşları için İslâm'ın öngördüğü ve koyduğu kurallar ile iktisadi ve finansal bir ekosistem ortaya koymuşlardır.

2.2.1. Osmanlı Döneminde Sermaye Birikimi

Osmanlılarda, çağın Avrupası'nda olduğu gibi üretim ve ticaret yapan fabrikalara karşı bir esnaf teşkilatı olan Ahîler uzun yıllar direnmiştir. Kanaat ekonomisini tesis eden Osmanlılar, rekabetin diğer esnafları piyasadan silmesini önlemek ve adil gelir dağılımını sağlamak için gedik sistemini kullanmıştır. Gedik, dükkân açma iznini yalnızca ustaya veriyordu. Gedik bir nevi sınaî ve ticarî herhangi bir mesleğe devam imtiyazı idi (Bayram, 2012). Gedik sistemi ile Osmanlı esnafı dilediği zaman kendi üretim tezgahının yanına birkaç tezgâh daha ekleyip daha fazla üretim yaparak aşırı zenginleşmemiş dolayısı ile sermaye birikimi oluşmamıştır. Batı'da ise büyük sanayilerin yaptığı yoğun üretim ile üretim maliyetleri birim başına düşmeye başlamış ve rekabet konusunda el ile üretim yapan esnaflar bu durum karşısında dayanamaz duruma gelmiştir. Osmanlılarda ise gerek zihniyet anlamında gerekse de teamüllerin kısıtladığı esnaflar sermaye birikimi sağlayamamıştır. Ahî teşkilatları, daha fazla kazanma arzusu güden Kapitalist üretimin Osmanlı pazarına girmesiyle birlikte kendine özgü zihin yapısını sürdürmüş ve kalifiye iş gücünü korumuş olsa da iktisadi anlamda gücünü kaybetmiştir (Durak & Yücel, 2010, s. 163).

Osmanlılar miras aldıkları coğrafyadaki uygulamaları ve Türk kültürünü İslâm dininin emir ve yasakları çerçevesinde yoğurarak kendilerine has bir medeniyet kurdular. Osmanlıların kurduğu bu medeniyet, Wallerstein'ın sosyal sistemleri dünya-imparatorluğu ve dünya-ekonomi sistemi olarak ikiye ayırdığı görüşe göre tam bir klasik dünya imparatorluğu idi. Bu iki sistem birbirinden farklı üretim ve dağıtım mekanizmalarına sahiptir. Wallerstein'a göre dünya-ekonomi sisteminden farklı olarak dünya-imparatorluğu sisteminde sermaye birikimi maksimize edilememektedir. Dünya-imparatorluğu sisteminde yeniden dağıtıcı ve vergilendirici bir üretim modeli mevcuttur. Bu iki sistem karşılaştığında ise biri diğerini yok etmektedir (Ceylan, 2003, s. 82). Özellikle sanayi devriminden sonra dünya-ekonomi sisteminin temsilcisi Batı ile Osmanlı karşılaştığında ise Osmanlı'nın kurumları dünya-ekonomi sisteminin dayattığı kapitalizme karşı uzun yıllar direnme başarısı göstermiştir. Fakat 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı iktisadi zihniyeti ile çok örtüşmeyen dönüşümler olmuştur. Bu dönemde azami finansman oranını düzenleyen ferman, Osmanlılardaki zihinsel dönüşümü kısmen ortaya koymaktadır. Bu ferman ile çok yüksek oranlarda finansman bulmak zorunda kalan toprak sahipleri ve çiftçilere daha uygun oranlar ile borç bulunması hedeflenmiştir. Bilindiği üzere para vakıflarından kullanılan borçlar için mevcut bir oran (azami yüzde 15) bulunmaktaydı. Piyasada yaşanan güçlükler ve zihinsel dönüşüm ile belirlenen bu oranların yanında banka ve benzeri finansal kuruluşların kurulması ile ilgili devleti görevlendiren 1856 yılındaki Hatt-ı Hümayun, Osmanlıların dünyadaki hızlı finansal Kapitalist dönüşüme karşı aldıkları bir önlem ve zorunluluktur. İstanbul'da bulunan ülkelerin elçiliklerine de devletin, ülkenin sanayisini ve ticaretini geliştirmek üzere büyük kredi tesislerinin kurulmasının kolaylaştırdığını ve bunların devlete değil özel sektöre ait olduklarını belirten genelge gönderilmiştir. 1888 yılında kurulan Ziraat Bankası da bu dönüşüm kapsamında çiftçilere kredi tesis etmek için kurulmuştur. Banka yüzde 4 oranı ile mevduat toplamakta ve yüzde 6 oranıyla borç vermekteydi (Rodinson, 1978, ss. 145-146).

İnalçık (1969), Osmanlılarda sermaye oluşturma yöntemlerini tartışırken İslâm alimlerinin ticaret, el sanatları ve tarım faaliyetleri temel yöntemler olarak gördüğünü ifade etmektedir. Bunun yanına politik gücü ekleyenler olsa da sermaye oluşumunda ticaret en iyi yöntem olarak görülmekteydi. Her ne kadar ticarete yaşanan

yolsuzluklardan ötürü ahlâkî ilkeleri önemseyerek servet ediniminde tarımı önemseyen düşünürler olsa da ticaret önemini koruyan bir yöntem olmaya devam etmekteydi (Kınalızâde, 2012). Osmanlılarda mevcut üretim modelleri ve üretim yapısı sanayi kapitalizmine doğru ilk adımları atmış olsa da daha fazla ileri gitmemiştir. Devlet bu aşamada geleneksel sisteminin devamını sağlamak için bazı büyük sermaye sahiplerine destek vermiştir. Fakat Osmanlıların servetin tek bir elde toplanmasına izin vermeyen iktisadi zihin yapısı, vakıflar haricinde İslâm ekonomisinin tüzel kişilik oluşumlarına negatif yaklaşımı, sermaye birikimi konusunda devletin şahısları teşvik edecek politikalar izlememesi, piyasada finansman bulma oranı ile ticari kârlılık oranlarının yakın olması gibi faktörler Osmanlı toplumunda büyük sermaye birikimlerinin oluşmasını önlemiştir (İnalçık, 1969). Osmanlılar kendilerine has bir imparatorluk yapısı kurarak buna uygun bir iktisadi nizam tanzim ettikleri için sermaye oluşumu ve birikiminde modern Batı'nın yaşamış olduğu patikadan farklı bir yol izlemiştir. Özellikle halkın refâhını artırmayı hedefleyen politikalara önem veren Osmanlılar, belirli grupların ve kişilerin servet ve sermaye anlamında tekelleşmesini önlemeye çalışmıştır (Genç, 1989). Dünyanın son 300 yılına şekil veren komşusu Batı medeniyetinden farklı bir paradigmayı savunan Osmanlıların, 600 yılı aşan yaşı başarılı bir yapı kurduklarının da önemli bir göstergesidir.

Osmanlılarda sermaye birikimi ve sermayenin merkezileşmesi çoğunlukla gayrimüslim unsurlarda idi. Fakat bu görüşe karşı çıkan İnalçık (1969), Müslümanların da özellikle ticari anlamda etkin olduğunu söylemektedir. Gayrimüslimlerin süreç içerisinde ticaretteki payının artmasını ise Doğu ile olan ticaretin azalması ve Batı ile olan ticaretin önem kazanması sonucunda, Batı'nın gayrimüslimler ile ticaret yapmayı tercih etmesine bağlamaktadır (İnalçık, 1969, s. 138). Bu dönüşüm neticesinde gayrimüslimler sermaye ve servet sahibi olarak öne çıktıkları için Osmanlıların durdurulmasından önceki son dönemlerde Müslüman nüfusun iktisadi hayata katılması ve sermaye birikiminin sağlanması teşvik edilmiştir. Bu amaçla çeşitli kanun ve yönetmelikler hazırlanmıştır. Bunlardan birkaç tanesi 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi-i Kanun-u Muvakkati, 1914 tarihli Teşvik-i Sanayi-i Talimatnamesi, 1917 tarihli Teşvik-i Sanayi-i Kanun-u Muvakkatinin Suret-i Tatbiki

Hakkındaki Nizamname ve 1916 tarihli yabancı şirketlerin statüsünü değiştiren ve denetim altına alan kanun olarak sıralanabilir (Aydoğan & Altuncu, 2016, s. 4). Bu gelişmeler sayesinde Osmanlılar'da özellikle son dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin esnaf topluluklarına yakın durması ile milli iktisat ilkesi benimsenmiştir. Sadece finans sektöründe değil imalat yani sanayide de milli bir burjuvanın oluşmaması bu uygulamaları bir nevi zorunlu hale getirmiştir. Bunu o dönemin yöneticileri hayatî olarak görüyorlardı ve devletin bekası için milli bir burjuvanın gerekliliğine inanıyorlardı. Bu süreçte Anadolu'da teşvikler ve destekler ile güçlenen tüccarlar ve büyük toprak sahipleri, finansman sorunlarını çözmek için milli sermaye ile kurulmuş taşra bankaları kurmaya başlamıştır. Bu sayede özellikle gayrimüslimlerin elindeki finans sektörü tekeli nispeten zayıflamıştır. Kurulan bu taşra bankaları dönemin şartları ile önemli bir sermaye birikimi oluşmasını sağlamıştır (Doğru, 2008, ss. 87-88).

Osmanlıların, Batı'nın büyüme ve sermaye atılımı yaptığı dönemde bu atılımı yapamamasının temel sebebi inovatif ve teknolojik geri kalmışlık değildir. Osmanlıların iktisadi zihin yapısı ve insana bakışı, sermaye birikimi için zulmü ve her türlü iktisadi faaliyeti (faizli işlemler dahil) meşru gören bir iktisadi nizamı reddetmiştir. Toprak sisteminin dönüşümünde dahi Osmanlıların kendi iktisadi zihin yapılarını korumasının temelinde bu yatmaktadır. Batı'da, güçlülerin tarımsal üretimde etkin olduğu ve çitleme sistemi ile büyük topraklar elde ederek sermaye birikimi toplayan toprak ağalarının arttığı dönemde, küçük toprak sahipleri şehirlere göçe zorlanmıştır. 16. ve 19. yüzyıllar arasındaki bu dönemde şehirlere göçen bu kırsal üretim sınıfı burada ucuz iş gücünü oluşturmuş ve insanlık onuruna yakışmayan işlerde istihdam edilmiştir. Osmanlılar da ise durum çok farklı gelişmiştir. Tümü ekilebilir arazilerin yüzde 75'lik kısmı küçük toprak sahiplerine ait olan Osmanlılarda, belirli grupların ve kişilerin toprak sahibi olup zenginleşerek himayelerindeki insanları ezmelerinin ve sömürmelerinin önüne geçilmiştir (Güven, 2016, s. 74).

Finans sisteminde ise Osmanlılar, servetin belirli ellerde toplanmasını para vakıfları ile önlemiştir. Osmanlılarda para vakıfları uzun yıllar (500 sene), Batı'daki bankaların işlevini görmüştür. Fakat bu vakıflarda elde edilen sermaye getirisi, şahıslara

gitmemiştir. Gelen kâr vakfın amaçları doğrultusunda harcandığı için özel şahıslarda sermaye birikimi oluşmasının önüne geçilmiştir.

2.2.2. Para Vakıflarının Tanımı

Arapça bir terim olan *vakıf* kelimesinin sözlük manası durdurma, durma, hapsetme olarak değerlendirilebilir. Vakıfların hukukî anlamda kuruluşları ve tanımlamaları İslâm fıkıh kitaplarında yer almıştır. Vakıflar ile ilgili bu tanımlara ve tariflere bakıldığında fakihlerin çok farklı görüşlere sahip olduğu görülecektir. Osmanlıların tabi buldukları Hanefî mezhebinin kurucusu olan Ebû Hanîfe vakfı dini ve sosyal yönüyle tanımlamış ve vakıf akdi ile gayrimenkullerin gelirlerinin ödünç verme şeklinde dini hizmetler, ihtiyaç sahipleri yahut toplumsal amaçlar için tahsis edilebileceğini belirtmiştir. Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed ise vakfı tanımlarken şer'î yönü olduğunu vurgulamış ve gelirleri açısından gayrimenkul bazlı bir tanım yapmayarak mülkiyeti Allâh'a geçen ve gelirleri tahsis edilen "şey" diyerek geniş bir çerçevede vakıf kavramını değerlendirmiştir. Ebû Yusuf *vakaftü* (vakfettim) demekle bahse konu malın bireyin mülkiyetinden çıktığını söylerken İmam Muhammed ise bu durumun ancak malın mütevellîye teslim edilmesiyle gerçekleşeceğini söylemiştir. Özetle Hanefî fakihler vakfın Allâh'ın mülkü olarak kabul edileceği üzerinde durup *vakfullah* tabiri ile vakıfları tanımlamıştır (Kurt, 2010, s. 180).

Osmanlıların genişlemesi ve ekonominin büyümesi ile girişimler ve yatırımlar için nakit para gereksinimi toplumda sermayeye olan ihtiyacı artırmıştır. Toplumdaki finansman ihtiyacının giderilmesi yönünde para vakıfları çok önemli bir işleve sahiptir. Banka kurumunun gerek kurumsal olarak gerekse de zihinsel olarak Osmanlı toplumuna uzun yıllar girememesi para vakıfları ile bu kurumların işlevlerinin yerine getirilmesini sağlamıştır. Bankalardan farklı olarak elde edilen kârın sermaye sahiplerine yani banka sahiplerine aktarılmadığı bir sistem tesis eden para vakıflarının geliri, vakfın amaçları doğrultusunda toplumun refâhı için harcanmıştır. Osmanlı para vakıfları sadece şehir merkezlerinde yani nüfusun yoğun olduğu yerlerde değil en ücra köylerde dahi kurulmuş ve bu köyün dini hizmetlerini, eğitim kurumlarını yahut diğer topluma faydası dokunacak altyapı gibi hizmetleri para vakıfları finanse etmiştir. Para

vakıfları sayesinde nakit ihtiyacı olan girişimciler de uygun oranlarda finansman sağlayarak yatırımlarını yapabilmıştır. İslâm dünyasında para vakıflarının yapısı yıllar geçmesine rağmen değişmemiştir. Hayır sahibi varlıklı kişinin vakfetmiş olduğu nakit para İslâmî usullere göre işletilmiş ve elde edilen gelir de vakfin amaçları çerçevesinde harcanmıştır. Vakfedilen paranın işletildiği yöntemlerden vakfin kuruluşuna kadar para vakıfları birçok açıdan tartışılmıştır.

2.2.2.1 Para Vakıfları ve Sermaye

Her ne kadar kolektif olarak sermaye sahiplerinin bir araya gelerek kurmuş oldukları para vakıfları olsa da genel olarak Osmanlı örneğine baktığımızda para vakıfları tek kişi tarafından bağışlanan paralar ile kurulmuştur. Dolayısı ile vakfin sermayesi kurucusunun serveti ile doğru orantılıdır. Para vakıflarının yaygınlaşmaya başladığı 16. yüzyılda Avrupa'da toplanmış olan Beşinci Lateran Konseyi'nin faiz yasağını gevşetme kararı ile Batı'da fon toplanırken faiz getirisi verilmeye başlanmıştır (Çizakça, 2002). Aynı dönemde Avrupa'da sermayenin getirisi üzerinde durulmaya başlanırken, para vakıflarında toplanan sermayeden, vakıf kurucusunun bir beklentisi olmamıştır. Diğer vakıflar kadar para vakıflarına yönelik eleştirilerden birisi de vakıf kurucularının sermayelerini ve servetlerini kendisinden sonraki soylarına bırakmak için bu vakıfları kullandığı olmuştur. Oysa parasallaşmanın arttığı 19. yüzyılda dahi kurulan vakıfların sadece %15'i aile vakfidir (Bulut M., 2017b, s. 144).

Avrupa'da en başta insanların servetlerini korumak için kurulan kuruluşlar başlangıçta sadece bu servetten borç kullananlardan faiz alırken faiz yasağının gevşetilmesiyle sermaye yatırımlara da para ödemeye başlamıştı. Çünkü bu kuruluşlar, korumak için aldıkları nakit parayı faizli borç vererek işletiyordu. Oysa para vakıflarına sermaye yatırımların böyle bir beklentisi bulunmamaktaydı. Avrupa'da gerek güvenlik kaygılarıyla gerekse de getirisi sebebiyle fon toplayan kurumlar sayesinde sermaye birikimi oluşmaya başladı. Fon toplayan kurumların ellerinde daha fazla sermaye birikince daha düşük faizler ile daha geniş kitlelere ulaşabilir hale geldiler. İtalyanca *monte di pietà*, Fransızca *mont de piété*, İspanyolca *monte de piedad* ve İngilizce *mount of piety* denilen bu aracı kurumlar günümüzdeki mevduat bankacılığının temellerini atmışlardır. Çizakça da para vakıflarını bir nevi bu monte di pietà

kurumlarına benzetmekte ve para vakıflarının toplamış oldukları sermayeyi dağıtırken ticaret ve üretimi fonlamadıklarını daha çok tüketici kredisi amacıyla borç verdiklerini iddia etmektedir. Çizakça ayrıca para vakıflarında girişimci ve yatırımcılar için mudârebe ve muşâreke gibi sözleşmelerin yapılmadığını sadece faizli borçlar verildiğini söylemektedir. Verilen borçların da çok yüksek faizler ile verildiğini, rehin karşılığı verilen borçlarda ise şartların çok ağır olduğunu belirtmektedir. Oysa vakfiyeler üzerinden para vakıflarının paraları kullandırma şartları incelendiğinde, vakıftan kullanılacak paranın sanayi ve ticaret ehline verilmesini isteyen vakıflar olduğu gibi ihtiyaç sahiplerine finansman sağlarken faizden kaçınılması şartı koyan vakıflar da vardır. Dolayısı ile bu vakıfların sadece tüketici kredisi verdiğini iddia etmek doğru olmayacaktır. Öbür yandan Avrupa'daki mount of piety kurumları topladıkları fonlar ile başlangıçta mikro-krediler verirken zaman içerisinde biriken fonların artışıyla büyük çapta kredi verebilir hâle gelmişlerdir. Para vakıfları ise büyük sermayeler toplamadıkları ve kâr etme güdüsüyle değil hayır faaliyetlerinin fonlanması önceliği ile hareket ettikleri için çok büyük sermaye birikimleri elde edememiştir. Para vakıflarının en önemli özelliklerinden birisi de sahip oldukları sermayelerini mikro-krediler ile kullandırmaya son dönemlere kadar yani 20. yüzyıla kadar devam ettirmeleridir. Bu süreçte mount of piety kurumları Batı'da ticaret ve üretim sektörünün en önemli kaynaklarından biri haline gelmiştir (Çizakça, 2002). Oysa faiz yasağının uygulandığı ve sermayenin belirli grup ve kişilerce toplanmasına engel olunmasına çalışılan Osmanlılarda, halkın birikimlerinin büyük sermaye sahibi kişilerin eline geçmesi bu sayede engellenmiştir. Ayrıca bu zengin grubun giderek zenginleşmesinin ve toplumdaki gruplar arası gelir farkının artmasının da önüne para vakıfları sayesinde geçilmiştir. Osmanlı iktisadi zihniyeti para vakıflarının mevduat bankalarına dönüşmesini engellemiştir. Bu sayede halkın faize bulaşması kısmen önlenmiş ve sermaye tekelleri oluşmasının önüne geçilmiştir. Çıkarların çatışmasını değil paralel çıkarları ve adaleti öngören bu dünya görüşü sınıflar arasında gelir adaletsizliğini önlemeyi amaç edinmiştir. Avrupa'da sermayenin getirisi sayesinde bankacılık yani faiz meşrulaşırken, Osmanlılar kendilerine has iktisadi kurumlarını sürdürmeye devam etmiştir. Her ne kadar büyük vakıflara Osmanlı coğrafyasında rastlanılsa da bu vakıflarda Avrupa'daki gibi bir fon toplanması görülmemiştir.

Dolayısı ile sermaye birikimi oluşsa da bu birikimi büyötmeye yönelik bir para üzerinden para kazanma iştahına Osmanlılarda rastlanmamaktadır.

2.2.2.2 Para Vakıfları ve Faizsiz Finans

Para vakıflarında vakfedilen paradan gelir elde edilmesi için kullanılan yöntemler günümüzdeki İslâmî/faizsiz finans kuruluşlarının kullandıkları yöntemlerin öncüleridir. Para vakıfları her ne kadar amaçları doğrultusunda faizsiz finans kurumlarından ayrılrsa da kullanılan yöntemler açısından günümüz katılım bankaları para vakıflarının halefi konumundadır.

Para vakıflarına vakfedilen para, vakfiyelerdeki şartlar doğrultusunda işletilerek, elde edilen gelir vakfın amaçları için kullanılmıştır. Para vakıflarında nakit paranın geliri tanımlanırken faiz ve riba gibi tanımlardan uzak durulmuştur. Nakit paranın getirisinden bahsedilirken *ribh* terimi yani kâr kavramı üzerinde durulmuştur. Uygulanan yöntemler direkt nakit paradan kaynaklı borç olarak değil belirli bir mal ticaretine yahut emek-sermaye ortaklığına dayanan işlemler olarak görölebilir. Bazı vakfiyelerde faiz/riba riskinden kaçınılması şartı da bu durumun en önemli göstergelerinden birisidir.

İslâm fıkhına göre nakit paranın vakfedilmesi iki türlü olmaktadır. Bunlardan ilki ihtiyacı olanlara faizsiz veya getirisiz olarak ödünç verilmesi, ikincisi ise vakfın verdiği paradan kâr elde edilmesi ve bu kârın ise vakfın amaçların doğrultusunda kullanıldığı durumdur. İslâm'ın faiz yasağından ötürü nakit paradan elde edilecek gelir için arada bir ticari işlem olması gereklidir, ancak bu sayede elde edilen gelirin caiz olur (Kurt, 2010).

Vakfiyelerde geçen *mu'âmele-i şer'iyye*, *murâhaba-i mer'iyye*, *istirbah*, *istiğlal*, *irbah* gibi kavramlar ile vakfedilen paranın işletilmesinden kâr elde edilmesi gayesi açıkça görölmektedir. Fakat bu amaçla kullanılan yöntemlerin hangileri olduğu konusunda günümüzde tartışmalar mevcuttur. Bu yöntemler arasında en yaygın olanının *bey'ü'l-ine* olduğunu söyleyenler olsa da vakfiye şartlarında vakıftan borç kullanacak kişinin tüccar yahut sanayi ehlinden birisi olması gerekliliği şartı bu durumun tamamen doğru

olmadığının göstergesidir. Bunun yanında o dönem dahi tartışmalı olan bey'ü'l-ine çerçevesinden baktığımızda vakfiyelerde özellikle vurgulanan ödünç para verirken faiz/riba riskinden kaçınılması şartı da para vakıflarının verdikleri nakit paranın sadece tüketim ve tüketici merkezli olmadığının bir diğer göstergesidir.

Mu'amele kavramının faizli işlemleri bertaraf etmek için yapılan zahiri olarak faizsiz görünse de esasen faizli işlemler olduğu yönünde eleştiriler de bulunmaktadır. Oysa mu'âmele Asr-ı Saadet döneminde musakat yani ziraî ortaklık anlamında, daha sonraları ise mudârebe yani emek-sermaye ortaklığı anlamında kullanılmıştır. Mu'âmele bu dönemde alım-satım anlamında da kullanılmıştır (Kurt, 2010).

2.2.2.3. Para Vakıfları Üzerine Fikhî Tartışmalar

İslâm medeniyetinin bir fikhî medeniyeti olduğu tanımı sık sık yapılmaktadır. İslâm'ın insan yaşamını bütüncül olarak ele alması, iktisadi ve sosyal hayatta düzenlemelerin kurumsallaşmasını sağlamıştır. Ahlâk, hukuk, ibadet ve inanç gibi konular fikhî açıdan tartışılmış ve bunlar ile ilgili geniş bir külliyat oluşmuştur. Para vakıfları gibi iktisadi boyutu kadar dini boyutu da olan bir kurum hakkında da çeşitli tartışmalar oluşmuştur.

İslâm medeniyetinin temsilcisi olan Osmanlılar'da örfî hukuk kuralları kadar şer'î fikhî düzenlemeler gerek iktisadi gerekse de sosyal hayatta etkili olmuştur. Osmanlılarda devlet hukuku İslâmî ilkelere dayanan şer'î hukuk ile uyumludur. Dolayısıyla şer'î hukuk aslında örfî hukukun önüne geçmiştir denilebilir. Tüm toplumu ilgilendiren bir husus olduğu için para vakıfları konusuna Osmanlı uleması özel olarak eğilmiştir. Vakıf medeniyeti olan Osmanlılarda para vakıfları ile ilgili hususlar ulema arasında önemli tartışmaları beraberinde getirmiştir. Şer'î hukuk ve örfî hukuku birleştiren Osmanlılar para vakıfları ile ilgili tartışmaları Hanefî mezhebi içerisinde açıklık getirmek istemiştir. Osmanlı uleması da konuyu yine Hanefî mezhebi çerçevesinde ele almıştır. Para vakıfları ile ilgili dini ve kanunî hüküm verilirken bu hüküm, İmam Azam'ın öğrencisi İmam Muhammed'in vakfedilen malların teamül haline gelmesi esasına dayandırılmıştır. Uygulamada ise para vakıflarına doğrudan cevaz veren İmam Züfer'e atıf yapılmıştır.

a) Para Vakıfları Konusunda Müçtehitlerin Görüşleri

Para vakıfları ile ilgili dini hükümlerin anlaşılmasında müçtehitlerin görüşleri önemlidir. Hanefi mezhebine tabi olan Osmanlılar, para vakıfları konusunda Hanefi müçtehitlerin görüşleri doğrultusunda hareket etmiştir. Örneğin, para vakıfları konusunda, para vakıflarının kurulmasının caizliğini savunduğu risalede Ebussuud Efendi, İbn Şihab ez-Zührî'nin (Ö: 741) para vakıfları konusundaki olumlu görüşlerine yer verse de Zührî'nin Hanefi olmamasından ötürü kendi görüşlerini onun görüşlerine dayandırmamıştır. Para vakıflarının kurulması konusunda müçtehit imamların görüşlerinin birleştirilmesi ile bu konuda olumlu fikre ulaşan Osmanlı uleması, zihin yapısı olarak esnekliğini ve çağın ihtiyaçlarına uyum konusundaki yetkinliğini göstermiştir. Zira, Hanefi fikhında vakfedilen mallarda te'bîd yani süreklilik şartı bulunmaktadır. Bu şart menkul malların vakfedilmesinin Hanefi fikhına göre caiz olmadığını göstermektedir. Bu duruma bir istisna olarak İmam Ebu Yusuf (Ö: 798), Asr-ı Saadet döneminde silahların ve savaş atlarının vakfedilmesini göstermiştir. İmam Azam'ın diğer öğrencisi İmam Muhammed bin Hasan eş-Şeybânî (Ö: 805) ise taşınabilir menkul malların vakfedilmesinde teamül oluştuysa bu malların vakfedilmesinin caiz olduğu ifade etmiştir. İmam Züfer (Ö: 774) ise paranın vakfedilmesinin direkt caiz olduğunu menkul mallardan bağımsız olarak söylemiştir. Osmanlılar para vakıflarına izin verme konusunda İmam Muhammed'in söylemiş olduğu teamül kriterini esas almıştır. Çünkü İmam Züfer para vakıflarını direkt caiz olarak görmüş olsa da bağlayıcılık ilkesinin şart olmadığını savunmaktadır. Yani İmam Züfer'e göre parayı vakfeden kişi dilediği zaman bu parayı tekrar kendi mülkiyetine alma hakkına sahiptir. Eğer İmam Züfer'in görüşlerine atıf verilecek olursa bu ileride vakıfların devamı ve sürdürülebilmesi hususunda sorunlar ortaya çıkarabilmektedir. Bu sebeple İmam Muhammed'in teamül ilkesi kullanılmıştır. İmam Muhammed teamül haline gelen her menkulün vakfedilebileceğini söylemiştir (Okur, 2005, ss. 45-46).

Özetle hem Ebû Yusuf hem de İmam Muhammed, taşınabilir malların taşınamaz mallara bağlanarak vakfedilebileceğini söylemektedir. Bu duruma en belirgin örnekler vakfedilen arazi ve çiftliklerin üzerindeki ve içindeki hayvanlar ve ziraat aletleri ile vakfedilebilmesidir. Atların ve savaş aletleri ile silahların vakfedilmesi ile ilgili olarak

Hz. Peygamber'in (AS) uygulamaları açık olduğu için bu tür malların vakfedilmesi de sarih görülmüştür. Ebû Yusuf ise bu durumun sadece savaş durumu ile ilgili bir zorunluluk olarak açıklamıştır. Yani Ebû Yusuf, ihtiyaç ve zorunluluk durumlarında diğer menkul malların da vakfedilebileceği hususunda kıyas yapmıştır. İmam Muhammed ise konuya teamül yani örf muvacehesinde yaklaşmış ve bir belde menkul malların vakfedilmesi teamül haline gelmiş ise nakit paranın vakfedilmesinin de sarih olacağı görüşünü bildirmiştir. İmam Züfer ise nakit paraların işletilme usullerini belirterek nakit paranın vakfedilmesini caiz görmüştür. İktisadi ve sosyal hayatın değişimi, vakfedilen malların vakfedilme şartlarının da zaman içerisinde değişmesini zorunlu hâle getirmiştir. Öğrencileri oldukları ve Hanefi mezhebinin kurucusu Ebû Hanife taşınabilir malların vakfedilmesini kendi döneminde kesinlikle caiz görmemiştir. Oysa Ebû Yusuf eğer bir gayrimenkul malın tamamlayıcısı pozisyonunda ise menkul malların da vakfedilebileceğini söylemiştir. Bu sayede gayrimenkuller ile birlikte bu gayrimenkullerde bulunan eşyalar, köleler, ziraat aletler vakfedilebilir hâle gelmiştir. İmam Züfer, Ebû Yusuf'tan daha ileriye giderek menkul malların vakfedilebilmesi için herhangi bir taşınmaz mala bağlı olmasının şart olmadığını ileri sürmektedir. İmam Züfer, kullandıkça tükenen malların dahi vakfedilebileceğini söylemiştir. İmam Muhammed ise yerel örf ile taşınabilir malların vakfedilmesi arasında bağlantı kurmuştur. Bu açıdan menkul malların vakfedilmesine cevaz verdiği anlaşılmaktadır. Bu görüşler diğer alimler ve müçtehitler arasında da benimsenmiş ve Osmanlı uleması para vakıfları konusunda karar alırken bu fikirlerden faydalanmıştır. Diğer İslâm toplumlarında ilk dönemlerde sadece taşınmaz malların vakfedilmesi yaygınken Osmanlılar para vakıfları ile kendilerine özgü bir finansal sistem oluşturmuşlardır. Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşleri sayesinde taşınabilir malların vakfedilmesi hususunda dini otoriteden cevaz alınmıştır. Daha sonra ise bu tür vakıfların kurulumu hızla artmıştır. Canlı hayvan, elbise, mutfak gereçleri gibi ürünlerin vakfedilmesi akabinde nakit paranın da vakfedilebileceği konusunu gündeme getirmiş ve İmam Züfer'in ve diğer müçtehit imamların bu konudaki içtihatları ile para vakıfları kurulmaya başlamıştır (Kurt, 2010).

b) Para Vakıfları Konusunda Osmanlı Ulemasının Görüşleri

İlk kayda alınmış örneklerine 15. yüzyılda rastlanılan para vakıfları konusunda ilk dönemde Osmanlı uleması arasında görüş ayrılığı çok yoktur. Fatih Sultan Mehmed döneminde çağın İmam Azam'ı olarak tanımlanan Molla Hüsrev (Ö: 1480), *Dürrü'l-Hükkâm fi şerhi gureri'l-ahkâm* eserinde para vakıfları ile ilgili tartışmalara detaylı olarak girmese de İmam Züfer'in öğrencisi İmam Ensarî tarafından bu tür vakıfların caiz olarak görüldüğünü söylemiştir. Yine Molla Hüsrev'in şeyhülİslâm olduğu dönemde para vakıflarını tescil etmiş olduğu da bilinmektedir. Molla Hüsrev'in öğrencisi olan Ahi Çelebi (Ö: 1496) ise para vakıfları konusundaki tartışmaları daha kapsamlı ele alarak konu ile ilgili görüş farklılıklarına ve tartışmalara da değinmiştir. *Zahîretü'l-ukbâ fi şerhi sadrişşerîati'l-uzmâ* adlı eserinde Ahi Çelebi para vakıfları hakkında verilen iznin örfî olduğunu söylemiştir. Para vakıfları ile ilgili olarak Şeyhülislâm İbn Kemal'in (Ö: 1534) yazmış olduğu risale bu konuda müstakil ilk eserdir. Bu eserde para vakıflarının kuruluşu İbn Kemal tarafından desteklenmiştir. İbn Kemal bu risalesinde İmam Züfer'e atıf yapmıştır. İmam Züfer'in çağın gerekliliklerine ve ihtiyaçlarına uygun olarak para vakıflarının kurulmasını caiz gördüğünü belirtmiştir. Bunun yanında Hanefî imamların teamül olduğu takdirde menkullerin yani taşınabilir malların vakfedilmesini caiz gördüklerini ifade etmiştir. İbn Kemal bu risalesinde ayrıca ortaya çıkan tartışmaların zamanın şartlarının değişmesinden kaynaklandığını, esasa yönelik bir temel farklılık bulunmadığını yazmıştır. İbn Kemal, konuya karşı çıkan imamların İmam Züfer'in çağında yaşasaydılar onunla aynı görüşleri paylaşacaklarını savunmaktadır. İmam Züfer gayrimenkul vakıfların giderek harap olması ve vakfın akarını kaybetmesinden dolayı insanları nakit para vakfetmeye yönlendirmiştir. Para vakıfları daha sonra iktisadi ve sosyal hayatta gördükleri işlev dolayısı ile ihtiyaç haline gelmiştir (Okur, 2005, ss. 41-42).

Para vakıflarının Osmanlı toplumunda yaygınlaşması ile para vakıfları konusunda ulemanın arasında çıkan tartışmalar eş zamanlı olarak artmıştır. Para vakıflarının kurulmasına dair ilk tartışmalar Rumeli Kazaskeri Çivizade Muhyiddin Mehmed Efendi'nin (Ö: 1547) kazaskerliği döneminde para vakıflarını Rumeli'de yasaklamasıyla zirve yapmıştır. Çivizade Muhyiddin Mehmed Efendi'nin yasakladığı

para vakıflarının caiz olduğunu savunduğu risalesini Şeyhülislâm Ebussuud Efendi, bu dönemde yazmıştır. Ebussuud Efendi bu risalesinde para vakıflarının toplumdaki ihtiyacı üzerinde durmuştur. Çivizade'nin para vakıflarını yasaklatmayı başarması toplumda para vakıfları tarafından finanse edilen hizmetlerin aksamasına yol açmıştır. Para vakıflarının fonladığı cami, medrese, mektep ve mescitler bu süreçte kaynak bulamadıkları için işlemez hale gelmişlerdir. Bu aksaklıkları gören Sofyalı Şeyh Bâlî Efendi'nin (Ö: 1553) dönemin padişahı olan Kanûnî Sultan Süleyman'a (Ö: 1566), para vakıflarının yasaklanmasını sağlayan Çivizade Muhyiddin Mehmed Efendi ve onun öğrencisi Şah Çelebi'ye mektuplar göndermiştir. Gönderilen mektuplardan yaşanan aksaklıklar açık bir şekilde görülmektedir. Bu mektuplar sayesinde dönemin Osmanlı toplumunun iktisadi ve sosyal yapısı anlaşıldığı gibi dönemin bazı ulemasının para vakfı konusuna yaklaşımı da analiz edilebilmektedir. Ulema arasındaki bu tartışma toplumsal olarak fikhî kurallara uymaya çalışan ve hayatını İslâm'ın öngördüğü emir ve yasaklar çerçevesinde sürdürmeye çalışan insanların da kafasının karışmasına sebep olmuştur (Özcan, 1999).

Çivizade Muhyiddin Mehmed Efendi ve Ebussuud Efendi gibi iki önemli din adamının aynı konu üzerinde bu derece farklı düşüncelerinin yol açtığı sıkıntılar, Çivizade'nin ölümünden sonra para vakıflarını hakkında görüş bildirmek üzere padişah emri ile toplanan ulemanın para vakıflarının kurulmasına dair olumlu görüş bildirmesiyle sona ermiştir. 1548 yılında yayımlanan ferman ile para vakıfları hususundaki yasak kaldırılmış ve para vakıflarının tescilinde izlenecek olan süreç tespit edilmiştir ve para vakıfları uygulaması bu vesile ile bağlayıcılık kazanmıştır (Gel, 2010). Ebussuud Efendi'nin para vakıflarının vakfedilmesini caiz görürken üzerinde durduğu husus vakfedilen malın kendi varlığını (aynını) koruması ve bundan yararlanılması gerekliliğidir. Nakit parada ise paranın kendisini korumak mümkün değildir. Zira paradan faydalanmak için harcamak veya vermek gerekir. Verdikten sonra gelen para ise doğal olarak ilk paranın aynısı olmayacaktır. Ebussuud Efendi bu noktada vakfedilen diğer menkullerden nakit parayı ayırmıştır. Parada özel bir durum olduğunu söylemiştir. Paranın emsalinin sürekliliğini korumasının diğer sabit vakıf malların sürekliliğini koruması şeklinde değerlendirilebileceğini ifade etmiştir. Ebussuud

Efendi, burada *istibdâl*⁴⁴ ilkesini görüşünün temel delili olarak kabul etmiştir. İstibdâl ile elde edilen malın asıl malın yerine sayılabileceği gibi vakfedilmiş paranın emsalinin de en başta vakfedilen asıl paranın yerine sayılabileceğini söylemiştir. Para vakıflarının yasal olarak serbest bırakılması tartışmaların sona ermesini sağlamamıştır. Birgivi Mehmed Efendi (Ö: 1573), Ebussuud Efendi'nin para vakıflarının kurulmasını savunduğu risalesine karşı bir reddiye kaleme almıştır. Fakat Birgivi'nin yapmış olduğu eleştiriler genel kabul görmemiştir. Para vakıflarının faizli işlemler yaptığı ve insanların para vakıflarına yaptıkları infak ile hayır işlediklerini düşünmesinin yanlış olduğunu beyan eden Birgivi'nin fikirleri, giderek yaygınlaşan ve toplumun önemli bir ihtiyacını karşılayan para vakıflarına izin veren görüşler karşısında karşılık bulmamıştır (Okur, 2005).

Görüldüğü üzere Osmanlılar para vakıflarının kuruluşunun cevazını direkt olarak İmam Züfer'e dayandırmıştır. Osmanlılar'da para vakıfları kurulurken vakfi tescil etmek için kadıya gidildiğinde kadı, İmam Züfer'in görüşüne göre para vakfedilmesinin caiz olduğunu kabul etmiş ve Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre de vakfin sıhhat ve lüzumuna karar vererek vakfi bu şekilde tescil etmiştir (Kurt, 2010).

c) Günümüzdeki Meydan Okumalar ve Tartışmalar

Para vakfi kurarken günümüzde karşımıza üç temel meydan okuma çıkmaktadır. Bunların ilki asırlardır tartışılmış olan dini açıdan paranın vakfedilmesi hususudur. Diğer bir husus ise bu vakıfların günümüzde modern hukuk ile işleyip işleyemeyeceği hususudur. Zira bankalar ve finans kurumları haricinde fon toplayarak yatırım yapma yetkisine sahip bir vakıf ile ilgili en önemli itirazlar özellikle bankacılık sektöründen

⁴⁴ İstibdâl, vakıf malların mülk mallar ile değiştirilmesidir. İstibdâl neticesinde vakıf malı mülk, mülk mal ise vakıf mal haline gelir. Aynı şekilde bu anlamda kullanılan ibdâl uygulamasında ise yeni bir vakıf mal almak üzere eldeki vakıf mal satılmaktadır. İstibdâl hususu da tartışmalı bir konudur. İstibdâlin caiz olup olmadığı tartışmalarının yanında caiz olduğunu ileri sürenler arasında da caiz olma şartları tartışma konusu olmuştur. Genel olarak Hanefi fıkıhçıları istibdâli caiz görmüşlerdir (Akgündüz, 2001)

gelecektir. Bunun ötesinde sosyal açıdan konuya yaklaşıldığında insanların zihnen bu konuya hazır olup olmadıkları başlıca meydan okumalardan birisidir. İnsanların faizsiz bankacılık ve finans konusundaki farkındalıklarının henüz yeterli düzeyde olmaması yapacakları nakdi yardımların para vakıflarına yönlendirilmesi açısından olumsuz bir durum oluşturmaktadır. Bunun yanında sivil toplum kuruluşlarına güven konusunda vatandaşların tereddütleri olduğu görülmektedir. Güven sorununun aşılmasının önemli aşamalarından birisi denetim sisteminin kurulmasıdır.

Bir malın vakfedilebilmesi için gelirinden veyahut bizzat kendisinden yararlanılmasının dinen yasak olmaması gerekmektedir. Bu tür mütekavvim olarak tanımlanan malların ayrıca vakfedilebilmesi için belirli olması da gerekmektedir. Miktarı, özellikleri ve yeri bilinmeyen yani belirsizlik içeren malların vakfedilmesi kabul edilmemektedir. Bir diğer husus ise malın vakfedilebilmesi için vakfeden kişinin mülkiyetinde olması gerekliliğidir. Vakfedilen malın süreklilik şartını sağlaması için gayrimenkul olması gerekliliği hususu geçmişte olduğu gibi günümüz tartışmalarının da temellerinden birini oluşturmaktadır. Görüleceği üzere teoride para vakıfları ile ilgili kuruluş çerçevesi hazır durumdadır. Para vakıfları da kuruluş özellikleri itibari ile Vakıflar Genel Müdürlüğüne bağlı olacağından ötürü denetime açık bir yapısı olacaktır. Bu durum sayesinde para vakıfları güven sorununu aşabilecektir.

2.2.2.4. Para Vakıflarına Dair Tarihten Bazı Örnekler

Para vakıflarına dair tarihi vesikalar; vakfiyeler, vakıf sicilleri, vakıf tahrirleri, vakıf muhasebe defterleri gibi kaynaklardır. Vakfiyelerden ve vakıf sicillerinden vakfın kurucusunu, vakfın kurulduğu yeri, vakfın mütevellisini, vakıf sermayesini, vakıf paranın işletim oranını, vakfın amaçlarını, vakfın kuruluş tarihini ve vakfın kuruluşuna şahitlik edenleri öğrenmek mümkündür. Bunun yanında vakfiyeler bize vakıfların kuruluş sürecinde yasallık kazandırılırken dayanan dini ilkeleri ve müçtehitlerin görüşlerini de anlamamızı sağlamaktadır. Para vakıflarının tarihsel süreçte işleyişini anlamak için vakıfların kuruluş senetleri olan vakfiyeler oldukça önemlidir. Bu bölümde de 3 örnek para vakfi, vakfiyeleri ışığında değerlendirilecek ve mukayese yapılacaktır.

a) Ali Bey bin Muslihiddin Bey Vakfı

Ali Bey bin Muslihiddin Bey Vakfı ile ilgili vakfiyeye Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nin 747 sayılı defterinin 432. sayfasında 289. sırasında ulaşılabilmektedir. Vakıf Hicri Gurre-i (1) Zilkade 967 ve Miladi 24 Temmuz 1560 tarihinde Selanik Vilayeti Siroz Sancağı Zilhova Köyü'nde kurulmuştur. Vakfiyede uzun bir hamdele ve salvele bölümü bulunmaktadır. Lakabı Kara Ali Bey olan vakıf kurucusu vakfa sermaye olması için bir kısım gayrimenkulünü (değirmen, çiftlik) ve 1.000.000 akçeyi (on kerre yüz bin râicü'l-vakt akçe) vakfetmiştir.

Ali Bey bin Muslihiddin Bey Vakfı'nın vakfiyesi para vakıflarının işletilme süreçleri ile ilgili önemli bilgiler içermektedir. Öncelikle vakfiyede, vakfedilen paranın yüzde 10 oranı ile helal yöntemler ile işletilmesi ve vakıftan borç alacakların sağlam bir ipotek ve varlıklı bir kefil göstermesi şartı bulunmaktadır. Yüzde 10'un üzerinden bir oranda para talep eden mütevellîye de vakfiyede beddua edildiği görülmektedir. Bunun yanında vakıftan borç kullanacak kişilerin, tüccar olması yahut çarşı esnafından varlıklı kimseler olmasının yanında güven veren ve istikamet sahibi kimseler olması gerektiği de vakfiyede yer alan borç verme şartları arasındadır. Borç verilmeyecek kişiler ise misafir yani yerleşik olmayan tüccarlar, yeniçeri, tımar, hisar eri gibi askeri sınıf, ümera yani yönetici sınıfı olarak sıralanmıştır. Borç verilecek paraya ribâ yani faiz karışmaması ve zayi edilmemesi gerektiği de vakfiyedeki şartlar arasında yer almaktadır⁵.

Vakfedilen değirmenlerin kiralalarının ise en son vakfın nakit sermayesinden gelen kâra eklenip vakfın amaçları doğrultusunda harcanması vakfiyede yer almaktadır. Vakfın

⁵ “Meblağ-ı merkûm evkâf-ı mezbûreye mütevellî olan kimesne eliyle tarîk-i şer‘î-i vesîk ve nehc-i mer‘î-i enîk üzere rehn-i kavî ve kefil-i mâl ile her re’s-i senede ri‘âyet-i şerâit-i şer‘îyyede ihtimâm-ı tamâm ile on dirhemi on bir dirhem olmak üzere alâ-vechi’l-helâl istirbâh ve istiğlâl için tüccâr-ı zevi’l-iktidâr ve ehli’s-sûk ve yesâr eyledi ki simâlarında âsâr-ı emânet peydâ ve beşerelerinde envâr-ı istikâmet hüveydâ ola mu‘âmele olunub muhâlata-i ribâdan ve âsâr-ı ziyâ‘ ve tevâdan hazer olunub takî-i müfsir ve tâcir-i müsâfir sipâhi ve yeniçeri ve erbâb-ı timâr ve hisâr eri ve ümerâ ve sâdât ile mu‘âmele olunmaya...”

şartlarından dini hizmetleri (cami, mescit), eğitim hizmetlerini (medrese, mektebhâne) ve altyapı hizmetlerini (çeşme, hamam, kervansaray, köprü) finanse ettiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında vakfın gelirlerinden Cuma geceleri için yemek pişirilmesi istenmektedir. Fakat bu çorbadan vakfın çalışanlarına (mütevellî, nâzır, kâtib, câbîler, câbîler kâtibi) verilmemesi şartı konulmuştur. Vakfiyede vakfın çalışanlarına (mütevellî, nazır) verilen diğer görevler de yer almaktadır. Ayrıca bu görevleri yerine getirmedikleri takdirde Allâh'ın lanetinin üzerlerine olması bedduası vakfiyede göze çarpmaktadır. Oldukça büyük bir vakıf olan Ali Bey bin Muslihiddin Bey Vakfı'nda diğer bir önemli husus vakfedilen çiftliğin gelirinden köleler alınarak istihdam edilmesi şartı bulunmasıdır. Ayrıca vakfa mütevellî olacak kişinin şarap (şurb-ı hamr) içmemesi ve afyon kullanmaması, kullandığı takdirde de görevden alınması vakfiyede yer alan ilginç şartlardandır. Vakıf, evlenen fakir kızlara çeyiz yardımında da bulunmaktadır. Vakfiyede Ebu Hanife'nin, İmâmeyn'in ve İmam Züfer'in para vakıflarının kurulmasına dair görüşlerine de yer verilmiştir. Vakfiyede vakfın ilgili şartları uymayanları için bir beddua niteliği taşıyan Bakara Suresi'nin 181. âyeti⁶ bulunmaktadır. Vakfiyenin sonunda kuruluş tarihi ve vakfın kuruluşuna şahit edenlerin isimleri yer almaktadır.

Vakfiyesinden görüleceği üzere Ali Bey bin Muslihiddin Bey Vakfı tüccarlara ve çarşı esnafına yönelik finansman sağlayan bir para vakfıdır. Bunun yanında vakfın sabit gelirli yahut memur olarak niteleyebileceğimiz ve üretim vasfı olmayan asker, yönetici gibi kişilere para vermemesi de vakfın tüketici kredisi niteliğinde kredi vermediğinin göstergesidir. Vakfın devamlılığını sağlamak ve borçların geri dönüşünü temin etmek için sunulan şartlar ise kefil ile ipotek talebi, yerli olmayan yani güvensiz kişilere kredi verilmemesi şartı, yerleşik olmayan tüccarların kredi kullanabilecek tüccarların dışında tutulması sayılabilir. Ayrıca vakıf paranın helâl yollar ile işletilmesi talebi ve paranın gelirine faiz karışmasının önlenmesi şartları da para vakıflarının faizsiz finans kuruluşlarının öncüsü olduklarının bir nevi göstergesidir.

⁶ Her kim, bir vasiyette bulunacak kimsenin hakkı çiğnemesinden veya günaha girmesinden korkar da (ilgililerin) aralarını düzeltirse ona bir günah yoktur. Allah elbette bağışlayıcıdır, sonsuz rahmet sahibidir. (Bakara Suresi, 2:181).

b) İbrahim Kaptan Vakfı

İbrahim Kaptan Vakfı ile ilgili vakfiye Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 988 numaralı defterin 179. sayfasında 85. sırada yer almaktadır. Vakıf Hicri Gurre-i (1) Receb 1035 ve Miladi 29 Mart 1626 tarihinde Midilli'nin Çavuş Mahallesi'nde kurulmuştur. Uzun bir hamdele ve salvele bölümüne sahiptir. Kurucu İbrahim Kaptan vakıf sermayesi olarak bir kısım gayrimenkulünü (ev, bağ, bahçe, hamam gibi) ve 62.000 fiddî Osmanî akçe vakfetmiştir. Vakıf mütevellîsi olarak Mehmed Çelebi atanmıştır. Vakfın gayrimenkullerinden ilgili şahısların faydalanmasının yanında kiraya verilmesi şartı da koşulmuştur. Bunun yanında bazı gayrimenkullerin kira gelirlerinin nakit sermayeye eklenmesi ve bu nakit paranın mu'âmele-i şer'iyeye ile işletilmesi ve gelirinin ise caminin masraflarına ayrılması vakfiyede belirtilmiştir.

Bu vakfiye ile ilgili önemli hususlardan birisi vakıftan para kullanacaklar ile ilgili şartların ve vakıf paranın işletilme şartlarının detaylı bir şekilde sunulmasıdır. Vakfiyede, vakıf paranın istirbâh ve istiğlal ile yıllık %15 oranı ile mu'âmele-i şer'iyeye ve murâbaha-i mer'iyeye yöntemleri ile mütevellî eliyle işletilmesi şartı bulunmaktadır. Bunun yanında vakıftan para kullanacak kişilerin güven veren, istikamet sahibi ve varlıklı tüccarlar olması gerektiği belirtilmiştir. Verilen paraya ribâ (faiz) bulaştırılmaması da önemli bir şart olarak vakfiyede yer almaktadır. Vakıftan para kullanamayacak kişiler ise fakirler, iflas edenler ve yerleşik olmayanların yanında kadı, müderris, devlet memurları ve Hz. Peygamber (AS) soyundan gelenler olarak belirtilmiştir. Bunun yanında paranın zayi olma ihtimali olan yerlerde değerlendirilmesinden mümkün mertebe kaçınılması söylenmektedir. Vakıftan para kullanacak kişilerden değerli bir ipotek ve/veya sağlam bir kefil istenmiş, bu ikisinden birini göstermeyen kişiye ise para verilmemesi tembih edilmiştir⁷.

⁷ “Zikri sebki idüb mersûmü'l-aded mestûrû'l-avsâf olan derâhim-i menkûde-i mevkûfe ale'l-vechi'l-helâl istirbâh ve istiğlâl için her sene onu on bir buçuk akçe olmak hesâbı üzere mütevellî-i vakf yediyle mu'âmele-i şer'iyeye ve murâbaha-i mer'iyeye tarîki üzere mu'âmele ve murâbaha olunub bir kimesneye virilmek lâzım geldikce sîmâlarında âsâr-ı emânet-zâhire ve beşerelerinde envâr-ı istikamet-bâhire olan tüccâr-ı kaviyyü'l-iktidâr ve

İbrahim Kaptan Vakfı, para vakıflarının işleyişinin anlaşılması konusunda önemli fikirler vermektedir. Öncelikle 17. yüzyılın ilk çeyreğine ait bu vakıfta işletim oranının senelik yüzde 15 olarak belirlenmesi ve bu oranın neredeyse 20. yüzyıla kadar genel olarak para vakıflarında kabul edilen ve kullanılan bir oran olması yatırım yapacak girişimcilerin piyasada finansman bulabilecekleri oranı önceden bilmelerini sağlamıştır. Bu oranın uzun yüzyıllar değişmemesi de finansal istikrarın sağlandığının temel göstergelerinden birisidir. Bunun yanında vakfın sürekliliğini sağlamak üzere çeşitli tedbirler alındığı görülmektedir. Gerek vakıftan borç kullanacak kişinin güven veren biri olması tercihi gerekse de iktisadi anlamda güçlü bir tüccar olması şartı bunun göstergesidir. Bunun yanında maddi durumu iyi olmayan, iflas etmiş kişilere yahut yerleşik olmayan ve borcun takibini zorlaştıracak kişilere borç verilmemesi gerekliliği de vakfın ayakta kalmasını ve devamlılığını sağlamayı öngören tedbirlerdir. Ayrıca bir diğer tedbir de vakfın borç para kullanacaklardan kefil ve ipotek de talep etmesidir. Bunun yanında vakfın sabit geliri olanlara borç vermemesi şartı da göze çarpmaktadır. Günümüzde bankaların genel olarak sabit getirisi olan kamu personeli veya çalışanlara kredi kullandırma isteği göz önüne alındığında para vakıflarının tüketimi değil ticareti ve üretimi finanse eden kurumlar olduğu anlaşılacaktır. Ayrıca borç kullanacak kişiler için tüccar vurgusu da bu görüşü desteklemektedir.

Vakfiyenin devamında vakfın amaçları sıralanmaktadır. Vakfın, genel olarak dini hizmetleri finanse eden bir vakıf olduğu bu amaçlardan anlaşılmaktadır. Ayrıca vakfiyede Ebu Hanife, İmâmeyn, İmam Züfer ve İmam Ensârî'nin para vakıfları hakkında görüşlerine de yer verilmiştir. İbrahim Kaptan vakfiyesinde genel olarak vakfiyelerin son kısmında yer alan Bakara Suresi'nin 181. âyet-i kerîmesinin yanı sıra

ehl-i zâd ve yesârla mu'âmele olunub muhâlatâ-i ribâ ve âsâr-ı nevâdan ve mu'âmele fakîr ve müflîs ve müsâfîr ve Kâdî ve müderrîs ve sâir erbâb-ı dîvân ve cüyûş-i sultân ve sâdât ve nisvân ve bi'l-cümle ziyâ-i mâl ihtimâli olan yerlerden kemâl-i mertebe ve nihâyet derecede hazer idüb rehn-i kavî ve kefil-i melî ve yâhûd ikisinden biri olmayınca bir ferde akçe virilmeyüb...”

Enfâl Suresi'nin 16. âyetinin⁸ içerisinde bir bölüm de vakfiyelerin sonunda yer alan hamdele/salvele kısmı ve tarihten önce yer almaktadır. Vakfiyenin en sonunda ise vakfin kuruluşuna şahitlik edenlerin isimleri yer almıştır.

c) Hasan Ağa bin Mustafa Vakfı

Hasan Ağa bin Mustafa Vakfı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'de 627 numaralı defterin 285. sayfasında 153. sırada yer almaktadır. Vakıf, Astar-ı Eflak Kazası Palanka-i Pernovî'de Hicri Gurre-i (1) Zilkade 1171 ve Miladi 7 Temmuz 1758 tarihinde kurulmuştur. Vakfin kurucusu Azebân-ı Evvel Hasan Ağa ibn Mustafa sermaye olarak han, Lim Nehri üzerinde işler halde çalışan insan ve yük taşımak için kullanılan kayıklarını (sefine) ve 36.000 akçe (otuz altı bin nakd-i râyic-i fi'l-vakt meskûk fiddî akçemi) vakfetmiştir.

Hasan Ağa bin Mustafa Vakfı'nın vakfiyesinde vakıf paranın işletilmesine yönelik şartlar yer almaktadır. Paranın işletim yöntemi mu'âmele-i şer'î olarak yazılmış ve borç verme oranı yüzde 15 olarak belirlenmiştir. Vakıftan borç kullanacak kişilerden talep edilen ipotek ve kefil isteği vakfin devamlılığını sağlayarak verilen borcun geri dönüşünün sıhhatli şekilde olmasını sağlayan tedbirlerin başında gelmektedir. Ayrıca sadece vakfin bulunduğu yerleşim yerinde ikamet edenlere borç kullandırılması şartının da borcun takibini kolaylaştırmak için konulduğu aşikârdır. Ayrıca vakfin şartları arasında sabit gelirli olarak ifade edebileceğimiz memur, yönetici, vali, asker, naib, süvari, sipahi, tahsildar sınıfından olanlara vakıftan para kullandırılmaması vardır. Örnek olarak seçilen bu vakıf da tüketici kredisi niteliğinde borç vermek istememektedir. Ayrıca dolandırıcı olduğu bilinen kişilere de borç verilmemesi gerektiği vakfiyede belirtilmiştir. Vakfin devamlılığını sağlamak için eğer vakıftan borç kullananlar yahut kefilleri iflas ettiğinde paranın onlardan alınıp başka kişilere kullandırılması mütevellînin görevi olarak zikredilmiştir. Mütevellînin bu görevini ihmal ettiği durumda vakıf sermayesinden kayıp olduğu durumda ise bu zararın

⁸Kim savaş için yer değiştirmek veya başka bir birliğe katılmak amacıyla olmaksızın savaş sırasında düşmana arkasını dönüp kaçarsa Allah'ın öfkesine uğramış olur, onun varacağı yer cehennemdir, ne kötü bir son! (Enfal Suresi, 8:16).

mütevellîden tazmin edileceği vakıf şartları arasındadır. Kârsız şekilde hibe verilmesi yahut kullandırılan paradan komisyon gibi ücretlerin alınması da vakfiyede yasaklanan uygulamalardır⁹. Vakfın amaçları incelendiğinde ise bu vakfın dini hizmetlerin yerine getirilmesini sağlayan bir vakıf olduğu anlaşılmaktadır.

d) Örnek Para Vakıfları Üzerinden Genel Bir Değerlendirme

Örneklerden görüleceği üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli coğrafyasındaki Selanik, Midilli ve Eflak kentlerinden alınan üç adet örnek para vakfı incelenmiştir. Vakıfların özellikle farklı yüzyıllardan (16., 17. ve 18.) seçilmesine dikkat edilmiştir. İncelenen vakıflarda sadece nakit para değil bir kısım gayrimenkuller de beraberinde vakfedilmiştir.

Vakıfların en önemli ortak özellikleri vakıftan kullanılacak paranın işletim yöntemi, işletim oranı, vakıftan para kullanabilecek kişilerin ve kesinlikle kullanamayacak kişilerin tanımı ve tarifinin detaylı yapılmış olması, vakfın devamlılığını sağlamak için şartlar konulması şeklinde sıralanabilir.

Para vakıfları ile ilgili özellikle İslâm fıkıhçılarının en önemli eleştirileri, İmâm Birgivi'nin yapmış olduğu faiz eleştirisi ile örtüşmektedir. Kimi fıkıhçılar para vakıflarının yaptığı işlemlerin faizle borç alıp vermektan farklı olmadığını iddia etmektedir. Muhakkak ki fıkıhçıların kastetmiş olduğu şekilde görünüşte faiz gibi

⁹ “Zikr olunan meblağ her senede onu on bir buçuk hesâbı üzere mu‘âmele-i şer‘iyye olunub rehn-i kavî ve kefil-i melî ile olub şâibe-i ribâdan ihtirâz oluna ve dahi sâdâta ve ümerâyâ ve vülât ve nüvvâb ve cündî ve sipâhi tâifesine virilmeye ve ehl-i telbîs ve erbâb-ı hîle ve ummâl-i voyvoda ve subaşılar tâifesine virilmeye ve dâhil-i kazâda sâkin kimesnelere vireler ve her sene mezkûr akçe tecdîd-i mu‘âmele idüb her sene sicill-i mahfûza kayd itdireler ve yerli yerinden her sene yoklaya şöyle ki; Zikr olunan akçe sâhibleri ve yâhûd kefillerine iflâs gele ol akçe yerinden kaldırulub âhar yarar kimesnelere vireler şöyle ki; İhmâl idüb yerinden kaldırmayub mezkûr akçe zâyî‘ ola mütevellî olana tazmîn itdireler ve hedâyâ ile akçe kimesneye virmeyeler ve yazıcı akçesi kimesneden almayalar ve vâkıf-ı mezkûr şöyle şart eyledi ki...”

görünmeyen ve ticari işlem vasfı taşıyan uygulamalar fikhî olarak caiz olmayabilir. Bu tür uygulamalara her dönemde rastlamak mümkündür. Fakat buradaki örneklerden görüleceği üzere para vakfının gelirine ribâ yani faiz karıştırılmaması şartı özellikle vakfiyelere eklenmiştir. Bunun yanında para vakıfları ile ilgili olarak yapılan önemli eleştirilerden birisi de para vakıflarının tüketici kredisi mantığı ile çalıştığıdır. Oysa sunulan örneklerden görüleceği üzere günümüz modern bankalarının aradığı sabit gelirli kişiler yerine nispeten daha riskli bir borçlu konumunda olan tüccarlara ve esnafa borç kullandırılması şartı vakfiyelerde yer almaktadır. Bu vakıfların tüketimi değil ticareti ve üretimi finanse ettiğinin de bir göstergesidir. Bu açıdan bakıldığında para vakıfları, servet sahiplerinin servetlerini iki yönlü olarak toplumun hizmetine sunabildiği vakıflardır. Bu vakıflar sayesinde vakfın amaçları doğrultusunda toplumun ihtiyaçları giderilmiş bunun yanında nakit ihtiyacı olan esnafa, girişimcilere, tüccarlara, üreticilere kaynak aktarılabilmektedir. Sunulan örneklerden görüleceği üzere, bu vakıflar Çizakça'nın (2000) Bursa para vakıflarındaki uygulamalarda görmüş olduğu ticareti finanse eden değil de tüketimi finanse eden vakıf örneklerinden ziyade Faroqi'nin (2004) Bosna para vakıflarında tespit etmiş olduğu girişimcileri finanse eden örneklere daha fazla benzemektedir. O halde finansman hususlarında iki tür para vakfi olduğu sonucuna varılabilir. Gerek Faroqi'nin çalışmasında incelediği örnekler gerekse de bu tezde incelenen örnekler esnafı, girişimcileri, tüccarları finanse eden risk sever para vakıfları iken Çizakça'nın tespit etmiş olduğu vakıflar daha çok riskten kaçınarak sadece zenginlere tüketici kredisi veren vakıflardır. Fakat iki türlü de parayı vakfedenin vakfettiği paranın üzerinden mülkiyetinin kalkmasından ötürü para vakfi kurmadaki temel motivasyonun din ve inanç olduğunu anlaşılmaktadır.

Para vakıfları, Osmanlılar'da faaliyet gösteriyorken -çok uzakta değil- Avrupa'da daha farklı kurumlar faaliyet göstermekteydi. Para vakıfları, Avrupa'da kâr elde etmek amacıyla fon toplayarak ve bu fonları faiz karşılığı borç veren kurumlardan farklıdır. Para vakıflarının iktisadi ve sosyal hayatta gördükleri işlev, bankacılığın çok uzun yıllar Avrupa'ya çok yakın bir komşu olan Osmanlılara gelmesini önlemiştir. Bunun temel sebebi Osmanlıların iktisadi zihniyetidir. Para vakıflarının işleyişinin daha rahat anlaşılabilmesi için çalışmada incelenen para vakıfları ile ilgili bilgiler Tablo 2.5'te özetlenmiştir.

Tablo 2:5: Örnek para vakıflarına yönelik bir karşılaştırma

Özellik	Ali Bey bin Muslihiddin Bey Vakfı	İbrahim Kaptan Vakfı	Hasan Ağa bin Mustafa Vakfı
Kurucu	Ali Bey ibn el-merhûm Muslihiddin Bey	İbrahim Kapudan	Azebân-ı Evvel Hasan Ağa ibn M
Meslek/unvanı	Kara	Fahrü'l-ekâbir ve'l-a'yân zuhrü'l-emâsil ve'l-erkân	Eski asker (donanma)
Tarih	24 Temmuz 1560	29 Mart 1626	7 Temmuz 1758
Vakfın kuruluş yeri	Selanik Vilayeti Siroz Sancağı Zilhova Köyü	Midilli Çavuş Mahallesi	Astar-ı Eflak Kazası Palanka-i Pernovî
Vakfın sermayesi	Değirmen, çiftlik, 1.000.000 akçe	Bir kısım gayrimenkul (ev, bağ, bahçe, hamam gibi) ve 62.000 fiddî Osmanî akçe	Han, sefine, 36.000 akçe
Oran (yıllık)	%10	%15	%15
İşletim yöntemi	alâ-vechi'l-helâl istirbâh ve istiğlâl	ale'l-vechi'l-helâl istirbâh ve istiğlâl, mu'âmele-i şer'iyye ve murâbaha-i mer'iyye	mu'âmele-i şer'iyye
Vakıf paradan borç alabilecek kişiler	Yüzlerinde güven veren, istikamet sahibi güçlü tüccarlar ve varlıklı çarşı esnafı	Yüzlerinde güven veren, istikamet sahibi güçlü, varlıklı tüccarlar	Belirtilmemiş
Vakıf paradan borç alamayacak kişiler	Ulema, yerleşik olmayan tüccar, yeniçeri, tımar sahibi, hisar eri, yöneticiler, Hz. Peygamber (AS) soyundan gelenler	Fakirler, iflas etmişler, bölgede yerleşik olmayanlar, kadı, müderris, devlet görevlileri, Hz. Peygamber (AS) soyundan gelenler, kadınlar	Hz. Peygamber (AS) soyundan gelenler, yönetici, vali, naib, sipahi, naib, dolandırıcı, tahsildar, subaşı sınıfı
Boyut	Yerel	Yerel	Yerel
Vakfın sağladığı hizmetler	Dini hizmetler, eğitim hizmetleri, altyapı hizmetleri	Dini hizmetler	Dini hizmetler, eğitim hizmetleri

Paranın kullandırılması ile ilgili şartlar	Vakfin gelirine faiz/ribâ karıştırılmaması	Vakfin gelirine faiz/ribâ karıştırılmaması	Vakfin gelirine faiz/ribâ karıştırılmaması, borç işlemlerinden kalemiyye (işletim ücreti, komisyon) alınmaması
Paranın kullandırılması ile ilgili tedbirler	Kefil ve ipotek talep edilmesi, kullandırılan paranın zayi olacak işlerde kullanılmaması, yerleşik olmayan tüccarlara borç verilmemesi	Kefil ve ipotek talep edilmesi, malın zayi olacağı işlemlerden kaçınılması	Kefil ve ipotek talep edilmesi, Dolandırıcılara borç verilmemesi, vakfin her sene kontrolünün yapılması, iflas etmiş borçlu ve kefil varsa paranın başka birine borç olarak verilmesi, mütevellinin kusurunda mütevellinin borcu kapatması, hibe borç verilmemesi

Kaynak: Çalışmada kullanılan kaynaklar ışığında tarafımızca hazırlanmıştır.

Çalışma kapsamında bahsedilen üç adet para vakfı örneği tüm para vakıfları hakkında yorum yapmak için muhakkak çok azdır. Fakat bu tezin yazarının da içerisinde araştırmacı olarak yer aldığı “Finans Kuruluşları Olarak Osmanlı Rumeli Para Vakıflarının Tespiti ve Tetkiki” başlıklı Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi tarafından yürütülen, Yunus Emre Enstitüsü ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından desteklenen projede (Başlangıç: 2014, Bitiş: 2017) Osmanlı Rumeli coğrafyasında kurulan ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde bulunan vakfiyelerine ulaşılan 1000’in üzerinde para vakfı incelenmiştir. Bu vakfiye örneklerinden yola çıkarak para vakıfları ile ilgili temel ilkeler çıkarmak mümkün olup Tablo 2.6’da bu özellikler sıralanmıştır.

Tablo 2.6: Para vakıfları ile ilgili temel özellikler

	Osmanlı Para Vakıfları
İşlemler	İslâm'daki helâl uygulamalar ve faizsiz yöntemler
Zaman	15. ve 20. yüzyıllar arasında faaliyet göstermiştir
Kurucular	Herkes (yöneticiler, reaya denilen sıradan insanlar)
Sermaye	Vakfedilen paranın miktarının önemi yoktur
İşletim oranı	Genellikle %15 civarında
Borçlu	Girişimciler (esnaf, tüccar, üretici gibi)
Kredi çeşidi	Ticaret ve üretime dayalı
Kredi büyüklüğü	Mikrokredi – küçük-orta ölçekli girişimcilere
Kredi vadesi	Genellikle bir yıl
Amaç	Dini, eğitim, altyapı, hayır hizmetleri finansmanı ve Allah'ın rızasını kazanmak
Doğrudan tüketici kredisi verebilir mi?	Veremez (yapılan işlemlerin ticari bir varlığa dayanması gerekir.)
Sermaye birikimi	Kısıtlı olarak vakfın sermaye biriktirmesine izin verir. Genellikle elde edilen tüm gelir vakfın hayır hizmetleri için kullanılır.
Faydası	Vakfın finanse ettiği hizmetler ile bölge halkına ve kullanan herkese
Coğrafi yaygınlığı	Bölgesel kurumlar
Yönetim	Kurucunun kendisi veya atadığı müteveli
Kaynak transferi	Genellikle para aktarımı fakat bazen vakfın şartları doğrultusunda mal transferi
Çalışanlar	Gönüllü veya ücret tayin edilmiş ise ücretli çalışanlar
Devlet desteği	Yoktur. Sivil inisiyatif ile kurulurlar
Öncelik	Sosyal kalkınma ve toplumun ihtiyaçları

Kaynak: (Korkut & Bulut, 2017, ss. 190-191)

Para vakıflarında işletim oranının yani finansman oranının genellikle yüzde 15 civarında olması finansal açıdan insanların piyasadaki finansman sağlayacakları oranı uzun yıllar bilmelerini sağlayarak finansal istikrarı sağlamıştır. Fakat bu oran sermaye birikimi için gerekli koşul olan pazardaki kâr oranının sermaye piyasasındaki finansman oranından iki kat fazla olması gerekliliği için çok yüksektir. Çizakça, Osmanlılarda sermaye birikiminin kısıtlı kalmasını bu ilişkiye bağlamaktadır (Çizakça, 2013).

2.2.3. Türkiye Cumhuriyeti'nde Sermaye Birikimine Genel Bir Bakış

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması, Türkiye'deki sermaye kavramını başka bir boyuta geçirmiştir. Gerek iktisadi zihniyet açısından gerekse de politik açıdan Osmanlılardan farklı bir devlet oluşturulmuştur. Türkiye'de sermaye birikim süreci ülke içerisindeki kapitalist ilişkilerin, kapitalist iktisadi ve sosyal hayatın etkileri iki dönemde incelenebilir. İlk dönemde sermaye birikimi yapablen kısıtlı bir azınlık varken bu azınlıkları devlet desteklemiştir. Diğer dönemde ise ülkenin uluslararasılaşma sürecine girmesiyle kapitalizmin serbest piyasa ilkeleri gereği sermaye birikiminde özel sektörün etkinliği daha fazla artmıştır. Yine dünyada olduğu gibi Türkiye'de de sermaye birikimi önce parasal ve ticari sermayeden geçmiş sonrasında üretken sermayenin belirleyiciliği ortaya çıkmıştır. Uluslararası sermaye ile bütünleşme sürecinde ise parasal sermayenin etkisi ve rolü, sermaye birikimi üzerinde Türkiye'de belirleyici konuma gelmiştir (Üzar, 2017; Ercan, Gültekin Karakaş, & Tanyılmaz, 2008).

Türkiye'de kapitalizmin gelişimi ve dünya ekonomisi ile entegrasyon sürecinde para ve ticari sermaye donanımı ülke içerisinde gelişmiştir. Ticarî ve parasal sermayenin üretken sermayeye dönüşü, 1960'lı yıllardan sonra artmıştır. Bu dönemden sonra yapılan ulusal kalkınmaya yönelik vurgular, sermaye birikiminin tüm aşamalarının ülke içerisinde sağlanmaya çalışıldığını göstermektedir. Ülke içinde sermaye birikimi sağlama stratejisi ise Türkiye'deki ticaret burjuvasının sanayi burjuvasına dönüşüm süreci olarak görülebilir. Fakat bu dönüşüm süreci sorunsuz geçmemiştir. Ülke içerisindeki kaynakların yetersizliği ve dışa açılımın gerekliliği süreç içerisinde her geç kapitalistleşen ülke gibi Türkiye için de döviz ihtiyacını ön plana çıkarmıştır. Türkiye bu sorunu döviz kazandırıcı faaliyetlerin artırılmasıyla çözmeye çalışmış ve dışa yönelik bir sanayi birikim stratejisine yönelmiştir. Bu dönemde giderek güçlenen ve uluslararasılaşmak isteyen sermaye grupları ise yeni birikim stratejisinde devleti ve devletin olanaklarını kullanmaya yönelmiştir. Ülke içindeki uluslararasılaşmak isteyen büyük sermayenin gelişim süreci, uluslararası sermayenin çıkarları ve istekleri ile kesiştiği zaman bu süreç hızlanmıştır. Küresel Kapitalizm ile bütünleşme sürecinde ise ülke içerisindeki büyük sermaye sadece kendi çıkarlarını gözetmiştir. Uluslararası sistem ile bütünleşme sürecinde bireysel sermayelerin parasal

sermayeye duydukları ihtiyaç ise bu dönemde faiz oranlarını yükseltmiştir. Bu süreçte ihracata yönelik büyüme için ise referans ucuz iş gücüdür. Yeni yatırımlar için parasal sermayenin fiyatının faizlerden ötürü yüksek olması, bu dönemde sermayenin ucuz iş gücüne yönelmesini sağlamıştır. Özellikle kriz dönemlerinde parasal sermayeye ihtiyaç arttıkça üretken sermaye ile işçiler arasındaki çatışmalar ve çelişkiler yoğunlaşmıştır. Bu süreç içerisinde dünyada geç kapitalistleşen ülkelerin ellerindeki parasal sermayeyi pazarlama ihtiyacı ve uluslararası sermayelerin parasal sermayeye olan ihtiyacı ekonominin giderek finansal bir biçim almasına sebep olmuştur (Ercan, 2003). Ekonominin finanslaşma süreci konvansiyonel yani faizli sistem tabanlı geliştiği için finans sektörü ile reel sektör arasındaki fark da giderek açılmıştır.

Türkiye’de sermaye birikimi süreci ve Kapitalist ilişkilerin meydana gelmesi 1923 yılında cumhuriyetin kuruluşuyla başlamıştır. Kapitalist Batı ile ilişkilerin üst düzeyde olduğu 1960’lı yıllara kadar da bu süreç devam etmiştir. Sonrasında Kapitalist sermaye birikimi için gerekli üretken sermayeye geçiş ise 1960’lı yıllardan sonra başlamıştır. Sermaye birikiminin sağlanmasına yönelik olarak tarım ve altyapı dönüşümlerinin yanında sermaye kesimi ilk birikimi ticaret ile sağlamıştır. Sermaye sahibi bu kesim 1940’larda bankalar kurarak sermaye üzerinde de belirli bir kontrol kurmuşlardır. 1950’lerden sonra ise ticari ve parasal sermaye birikimi üretken sermayeye dönüşmeye başlamıştır. 1950’li yılların Türkiye ekonomisi için bir diğer önemli yanı, sınıai birikime yönelik sürecinde yabancı sermayenin de sisteme entegre olmasıdır. Yabancı sermayenin tarım ve ticarete etkin olamamasının sebebi ise 1951 yılında çıkarılan Yabancı Sermaye Kanunu olmuştur. Cumhuriyetin kuruluş ilkelerinden olan devletçilik prensibinin iktisadi alandaki rolü ile üretken sermaye korumacı bir ortamda devlet destekleri ile faaliyetlerini sürdürmüş ve geliştirilmeye çalışılmıştır. İthal ikameci¹⁰ olarak adlandırılan bu iktisat politikası bir süre sonra sürdürülemez boyuta gelmiştir. Bu dönemin en belirgin özelliği iktisadi kalkınma planlarıdır. Bu planlar ile

¹⁰ İthal ikamecilik, içe dönük sanayileşme hamlesi olarak görülebilir. Bu politika ile yurtdışından ithal edilmek zorunda olan ürünlerin ülke içerisinde üretilmesi planlanmaktadır. Nihai mal ithalatını azaltarak milli sanayinin gelişmesini teşvik etmek ithal ikame politikasının temel stratejisidir.

Türkiye'nin Kapitalist sanayileşme süreci yönetilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla sürecin finansal kaynakları ve siyasi çerçevesi belirlenmeye çalışılmıştır. 1980'lerden sonra ise ithal ikamecilik ile gelişmiş olan sınai birikim, ihracata yönlendirilmiştir. Fakat bu dışa açılma süreci de başarılı olmamış ve hedeflenen döviz biçiminde sermaye birikimi elde edilememiştir. İhracat ile başarılabilen bu hamle, 1990'lı ve 2000'li yıllar arasında döviz portföylerinin ülkeye girişinin teşvik edilmesiyle sağlanmaya çalışılmış olsa da döviz kıtlığı istenilen oranda aşılamamıştır. Bu dönemde uluslararası parasal sermayeyi ülkelere çekmek isteyen geç Kapitalistleşmiş ülkeler arasında bir rekabet başlamıştır. Bu sebeple doğrudan yabancı sermaye yatırımları çekmeye çalışan ülkeler arasında kuruş bir yarış görülmüştür. Bu dönemki politikalar, kısa vadeli sermaye girişlerini artırmıştır. İçselleştirilen uluslararası parasal sermaye ile banka sahibi holdingler ve büyük ölçekli sanayi Kapitalistlerine para aktarılmıştır. Bu sermaye 2000'li yıllardaki üretken sermayenin oluşumunda etkili olmuştur. 2000'li yıllar ile birlikte ise sermaye birikiminin orta ve yüksek teknolojili yani katma değeri yüksek ürünlerin üretimine kaydırılma politikası uygulamaya konulmuştur. Bu dönemde Türkiye'de sermaye birikiminin ulaştığı seviye yetersiz kalmıştır. Kapitalist sanayileşmenin yüksek teknolojili ve yüksek katma değerli ürünler üretmek için hem üretim hem de ihracat sürecinde karşı karşıya kaldığı finansman sorunu ise yabancı sermaye girişleri ile çözülmeye çalışılmıştır. Ülke içi tasarruf oranlarının düşük olması ve üretken sanayinin hâlâ ithâl girdiye ihtiyaç duyması bu durumun en önemli sebepleri arasındadır (Üzar, 2017).

Görüldüğü üzere Türkiye'de, sermaye oluşumunda ve birikiminde, konvansiyonel finansal sistemin almış olduğu rol uzun yıllar daha belirgin olmuştur. Her ne kadar Osmanlıların mirasçısı da olsa Türkiye Cumhuriyeti, İslâmî finans sistemi ile ilgili çalışmalara çok geç başlamıştır. İslâmî finansal kuruluşların karşı karşıya kalacakları sermaye oluşturma ve birikim süreci ise faizsiz finans sektörünün performansı ile yakından ilgilidir. Bu kurumların başarısı, bu yöntemlere güvenerek yatırım yapan kişilerin servetlerini de artıracaktır.

2.3. Günümüzde İslâmî Finans Kurumları ve Sermaye Birikimi

İslâm'ın ilk yıllarından bugüne dek İslâm medeniyeti finansal ve iktisadi kurumlar geliştirmiştir. Müslümanlar bu kurumlar sayesinde finansal ihtiyaçlarını giderebilmiştir. Ayrıca iktisadi hayatın denetlenmesi ve düzenlenmesinde bu kurumlar önemli rol almıştır. Modern döneme gelindiğinde ise Kapitalizmin ve Kapitalizmi oluşturan zihniyetin kurmuş olduğu finansal kurumlara karşı İslâm medeniyeti kendi ahlâkî değerlerini göz önüne alan ve İslâm'ın öngördüğü emir ve yasaklar çerçevesinde işleyen kurumlar oluşturmuştur. Osmanlılar döneminde para vakıfları ile başlayan ve Osmanlıların uzun dönem banka ve diğer finansal kurumlara muhtaç olmamasını sağlayan süreç, günümüzde İslâmî/faizsiz banka yahut katılım bankaları olarak bilinen kurumlar ile sürmektedir.

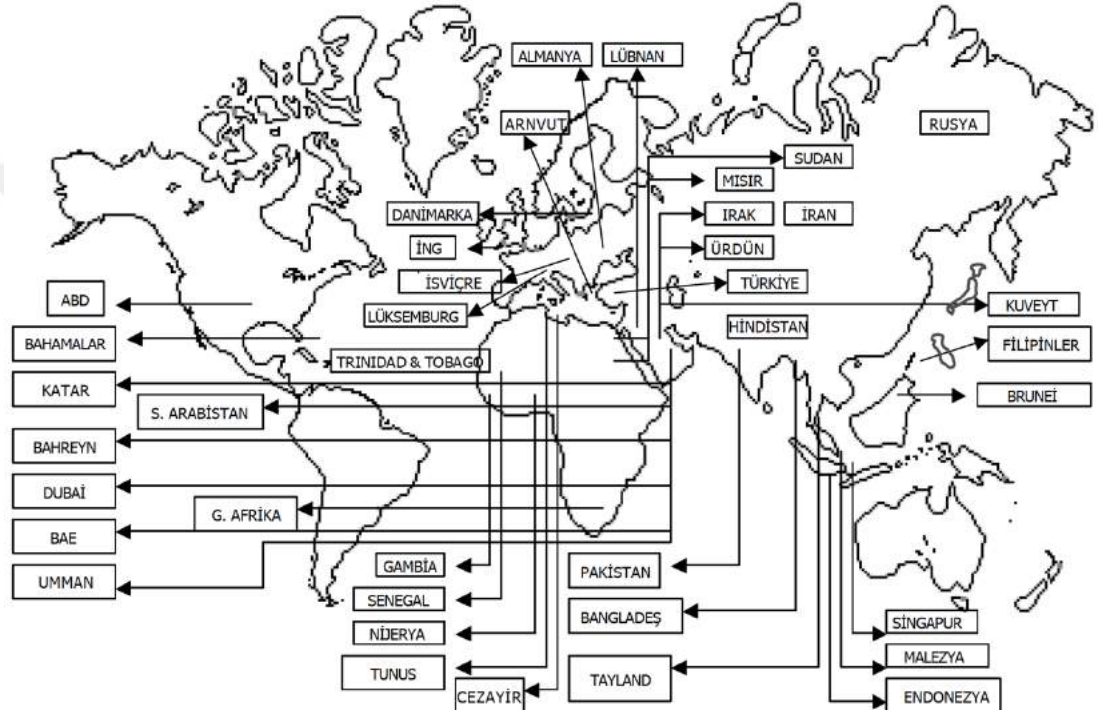
Faizsiz bankacılık ve finans özellikle 1960'lardan sonra kurulan modern anlamda ilk faizsiz bankalar ile yayılma imkânı bulmuştur. 1970'lerde ortaya çıkan petrol krizi ve neticesinde artan petrol fiyatları ile petrol zengini Müslüman dünyasında önemli bir servet birikimi oluşmuştur. Bu birikim sayesinde faizsiz bankacılık ve finans konusunda önemli mesafeler alınmıştır (Akten Çürük, 2013, s. 5). Bu kurumlar sadece Müslüman ülkelerde faaliyet göstermemiştir. İslâm iktisadı ve finansının tüm insanlığa hitap eden ahlâkî ilkeleri ve uygulamaları ile İslâm dünyasındaki potansiyel, faizsiz finans kurumlarının ve uygulamalarının tüm dünyada yaygınlaşmasını sağlamıştır.

İslâmî bankacılık ve finans -katılım bankacılığı-, günümüze gelene kadar birçok aşamadan geçmiştir. Şu anda birçok ülkede büyümekte ve gelişmekte olan bir yapı sergileyen İslâmî bankacılık ve finans sistemi, çok sayıda Müslüman ülkenin yanında, ABD, Avusturya, Bahamalar, Danimarka, İngiltere, İrlanda, İsviçre, Kanada ve Lüksemburg gibi Müslüman olmayan ülkelerde de faaliyet alanlarını genişletmektedir. Gerek bu ülkelerde gerekse de Müslüman ülkelerinin çoğunda ikili sistem (*dual banking*¹¹) yani hem faizli bankaların hem de İslâmî bankaların bir arada olduğu

¹¹ İkili sistem (dual banking) terimi sadece İslâmî bankaların ve konvansiyonel bankaların bir arada olduğu bankacılık sistemini tanımlamak için kullanılmamaktadır. Genel bir terim olan ikili sistem aynı anda farklı özelliklere sahip iki bankacılık türünün bir arada olduğu

finansal altyapı ve sistem yaygınlıktadır. Fakat finans sistemini sadece İslâmî finans ilkeleri altında sürdüren İran, Pakistan ve Sudan gibi ülkeler de mevcuttur (Gedikli & Erdoğan, 2016, s. 196).

Harita 2.1: Faizsiz finans kurumlarının dünyadaki coğrafi yaygınlığı

Kaynak: (Islamic Capital Market Fact Finding Report, 2004, s. 22)

2.3.1. Dünyada ve Türkiye’de İslâmî Finans Kurumları ve Sermaye

İslâm iktisadının finansal uygulamaları doğal olarak bankacılık ile yayılmaya başlamıştır. Daha sonra bankacılık dışı finansal sektörleri de kapsamaya başlamıştır. Bankacılık alanında ilk deneme kooperatif bankası olarak nitelendirilebilecek Mısır’daki 1963-1967 yılları arasında faaliyet gösteren Dr. Ahmet Neccâr’ın fikir babalığını yaptığı Mit Ghamr Bankası’dır. Bu bankanın amacı Mısır’daki birikimi olmayan tarım kesiminin ihtiyaç duyduğu finansmanı sağlamaktır. Bu banka kendisine

sistem manasına gelmektedir. Örneğin hem devlet bankalarının hem de özel bankaların olduğu bir bankacılık sistemi de ikili sistem (dual banking) tanımına uymaktadır.

nakit yatırımlara kâr payı ödemesi yapmamıştır. Bunun yanında bankadan alabilecekleri kısa vadeli düşük meblağlı krediler alma imkânı sağlamıştır. Ayrıca bankadaki kredilerin ödenme oranı yüzde 100'dür (Zainol, Shaari, & Ali, 2008; ez-Zerqâ & en-Neccâr, 1992, s. 153).

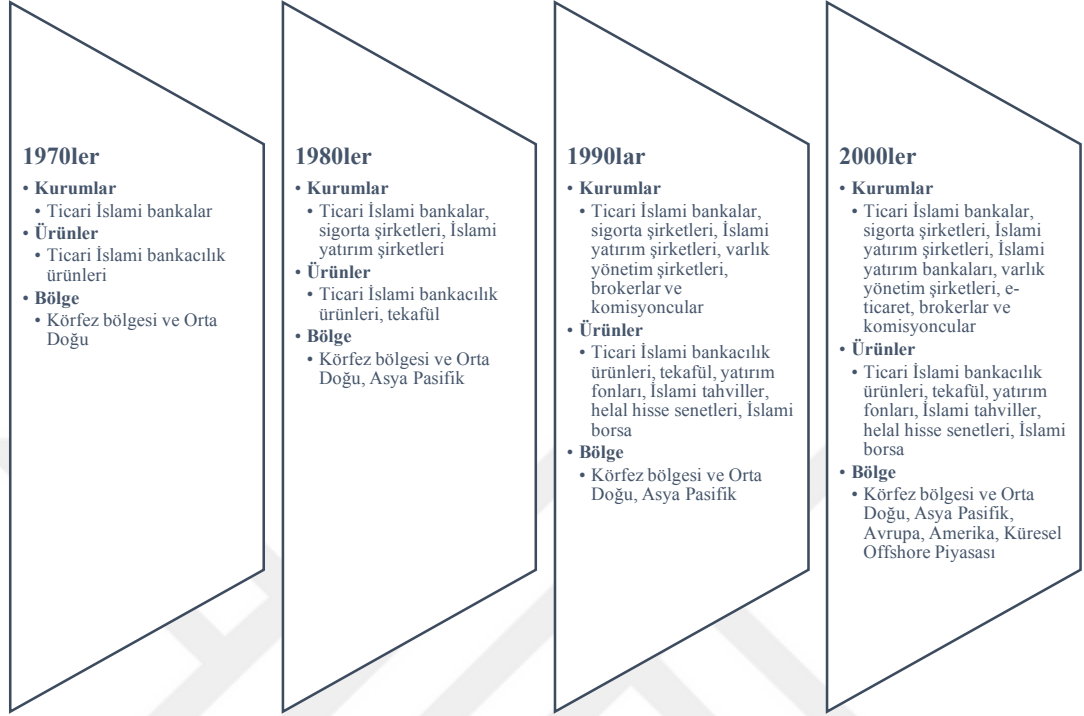
Mısır'daki bu ilk kooperatif bankasını daha sonra modern anlamda bir banka olan 1971'de yine Mısır'da kurulan Nasır Sosyal Bankası (Benk Nâsir el-İctimâ'î) izlemiştir. Nasır Sosyal Bankası, Kahire'de Maliye Bakanlığı'na bağlı olarak kurulmuştur. Hazine, öğrenci kredileri, sosyal kredi, sosyal sigorta, sosyal yardımlar, tasarruf mevduatı, üretim kredisi ve yatırımlar, bankanın temel faaliyetlerini oluşturmuştur. Genel olarak bazı teknik detaylar ve devlet desteği haricinde Nasır Sosyal Bankası, Dr. Neccâr'ın Mit Ghamr Bankası ile aynı özellikleri taşımaktadır. Fakat Mit Ghamr Bankası'nın sosyal yönü daha kuvvetlidir (ez-Zerqâ & en-Neccâr, 1992). 1975 yılında ise bireysel anlamda değil fakat Müslüman ülkelerin kamusal anlamda finansal ihtiyaçlarını karşılamak üzere İslâm Kalkınma Bankası, Suudi Arabistan'da kurulmuştur. Yine 1975 yılında özel anlamda ilk İslâmî/faizsiz banka olan Dubai İslâm Bankası kurulmuştur (Islamic Capital Market Fact Finding Report, 2004, s. 19).

Faizsiz finans sektörü, Müslüman toplumların bu konudaki ihtiyacının fark edilmesi ile giderek kapsamını artırmış ve yaygınlaşmıştır. Sadece Müslüman toplumların ve Körfez zengini ülkelerin değil etik ilkelerinden ve ahlâkîliğinden dolayı İslâmî bankacılık ve finans tüm dünyanın ilgisini çekmiştir. Bunun yanında sektörün kârlılık potansiyelini fark eden Batı'da da İslâmî/faizsiz finans kuruluşları yaygınlaşmış ve Batı'da da faizsiz finansman enstrümanları kullanılmaya başlanmıştır.

Dünyada, faizli yani konvansiyonel bankacılık sektörünün reel ekonomiye katkı sağlama gayesi gütmemesi ve sadece faizli finans enstrümanları ile işleyişi finansal kırılganlığın artmasının başlıca sebeplerindedir. Sürekli olarak ortaya çıkan finansal krizler ve likidite sorunları mevcut faizli sisteme alternatif sistemler geliştirilmesi zorunluluğunu ortaya koymaktadır. İslâmî/faizsiz finans sistemi, temel ilkeleri, işleyişi, yöntemleri ve zihniyeti ile mevcut konvansiyonel faizli finans sistemine

önemli bir alternatiftir. Her ne kadar, konvansiyonel sistemin büyüyüp geliştiği Batı/Kapitalist iktisat zihniyeti, İslâmî finans sistemini ütöpik ve karmaşık olarak nitelendirse de İslâmî bankacılık ve finans sisteminin tarihte uygulanmış olması bu eleştirinin haksızlığını ortaya koymaktadır. İslâm iktisat nizamının da merkezini denetimi sağlanmış serbest piyasa mekanizmasının oluşturması, konvansiyonel sistem ile ortak bir özellik olsa da bunun yanında para üzerinden para kazanılmasını yani faizi yasaklayan ilkeleri, İslâmî bankacılık ve finans sisteminin konvansiyonel sistemden temel farklılığını göstermektedir. İslâmî finansa göre faiz finansal sistemi adaletsiz hale getirmektedir. Mevcut düzen içerisinde küresel anlamda bakıldığında faizli sistemin dünya üzerindeki gelir adaletsizliğini artıracakı görülmektedir. Dünyada finansal kapitalini elinde tutan zengin ülkeler mevcut sistem sayesinde bu sermayelerini giderek büyütmede iken bu ülkelerden borçlanmak zorunda kalan gelişmemiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler tüm üretimlerine rağmen toplamış oldukları sermaye ve tasarrufları artırmak konusunda gelişmiş ülkelerin gerisinde kalmaktadır. Bu ülkelerin kendi içlerinde faizli finans sisteminin olması ülke içerisindeki gelir dağılımını da bozmuş ve üretim ile büyümek yerine sadece sermaye kaynaklı finansal büyüme yaygınlaşmıştır (Gedikli & Erdoğan, 2016, ss. 195-196). Bu sebeple modern iktisat sisteminin hızla finansallaşmasının önüne geçilerek, ortaklığa dayalı finansman sistemi ile reel sektörü destekleyecek bir sistem kurulması önemlidir. Bu sayede gerek ülkeler arasındaki gerekse de ülke içerisindeki ekonomik sınıflar arasındaki gelir adaletsizliğinin önüne geçilebilir.

Şekil 2.6: Faizsiz finans sektörünün evrimi

Kaynak: (Islamic Capital Market Fact Finding Report, 2004, s. 16)

Her ne kadar para vakıfları gibi bir tecrübeye sahip imparatorluğun mirasçısı olsa da özellikle politik meselelerden ötürü faizsiz finans kurumları ile Türkiye'nin tanışması 1980'leri bulmuştur. Önceleri Özel Finans Kurumları adı verilen bu kurumların ismi daha sonra Katılım Bankası olmuştur (Döndüren, 2008, s. 2).

Katılım bankaları faizsizlik ilkeleri doğrultusunda faaliyetlerini gerçekleştirir. Katılım bankaları, bu ilkelerin sınırları doğrultusunda her türlü bankacılık işlemini yapar, kâr ve zarar esasına göre yatırımcılardan fon toplar ve bu fonları finansal kiralama, ortaklık ve ticaret gibi yöntemler ile değerlendirdikten sonra elde ettiği kârı önceden belirlenmiş oranlara göre yatırımcılar ile paylaşır. Katılım bankalarında yapılan işlemlerin faizsiz olmasının yanında garar yani belirsizlik içeren, aşırı riskli ve manipülatif işlemlerin de yeri yoktur. Bunun yanında gerek İslâm tarafından caiz görülmeyen gerekse de toplumsal zararları açık olan alkollü içecekler, silah ve tütün ürünleri konularında bankacılık işlemleri yapılmaz. Katılım bankalarının yapmış

olduğu işlemlerin temeli fon toplarken kâr ve zarara katılma esasına göre hareket ederek sabit getiriye yatırımcıya taahhüt etmemek ve fon kullandırırken direkt nakit kredi vermemek olarak özetlenebilir. Katılım bankaları bu finansmanı, ihtiyaç sahibinin ihtiyacı olan ürünü satıcıdan peşin alıp ihtiyaç sahibine vadeli olarak kârını koyup satarak, kiralama usulleri ile veya proje bazında ortaklık işlemleri ile sağlarlar (Türkiye Katılım Bankaları Birliği, ss. 3-4). Katılım bankaları direkt kredi veremez. Krediden elde edilecek gelirler para üzerinden para kazanmak gibi değerlendirileceği için faiz olacaktır. Katılım bankaları aynı zamanda ticari işletmelerdir ve belirli maliyetleri vardır dolayısı ile yardım kuruluşları gibi faizsiz borç vermeleri de beklenemez. Bunun için katılım bankaları faizsiz işlemler yapmak için ortaklıklar kurarlar yahut vadeli satış, kiralama gibi yöntemleri kullanırlar.

Katılım bankaları konvansiyonel bankalarda olduğu gibi iki temel görevi ifa eder. Örneğin bankacılık hizmetleri, her iki banka türünün de yaptığı hizmetlerdir. Yani katılım bankaları da vadesiz birikimler için hesap açılması, kiralık kasalarda emanet saklanması, havale/EFT, akreditif yahut kredi mektupları, banka kartları ve bazı işletim anlamında farkları olsa da kredi kartları, döviz işlemleri, çek gibi bankacılık işlemlerini yürütmektedir. Fakat konvansiyonel bankaların kredi işlemleri, katılım bankalarında değişmiştir. Katılım bankaları, konvansiyonel bankaların faiz vererek topladığı mevduatları kâr-zarar ortaklığı anlaşması ile toplamakta ve kredi vermeyerek tüccar gibi işlem yapmaktadır. Katılım bankalarının topladığı paraya katılım fonu denirken birikimlerin kullanıldığı hesap katılım hesabı adını almaktadır (Bayındır A., 2007, ss. 248-249). Finansal aracılık işlevini yaparken katılım bankaları diğer bankalar gibi tasarruf ve birikim sahiplerinin paralarını almakta ve bunları müşterilerin talebine göre vadesiz olarak yahut kâr-zarar ortaklığı modeline dayanarak vadeli olarak işletmektedir. Yani ortalama bir getiri tahmininde bulunsa da katılım bankaları, birikimini kendisine yatırmış müşterisine öncesinde kesin bir getiri oranı verememektedir. Bunun yanında topladığı parayı da ortaklık yahut mal alım satımına dayalı metotlar ile kullandırmakta ve bu işlemlerden kâr elde etmektedir. Katılım bankaları, ortaklık temelinde mudârebe, müşâreke gibi metotlar kullanmaktadır. Bunun yanında katılım bankaları mal alıp onu kâr ile satma esasına dayalı murabaha, parayı peşin alıp gelecekte mal temini esasına dayalı selem, istisna ve finansal

kiralama gibi ihtiyaç sahiplerine istemiş oldukları ürünü sağlama yöntemlerini de tüccar gibi kullanmaktadır.

Tablo 2.7: Katılım bankaları tarafından kullanılan finansman modelleri ve kullanıldıkları sektörler

	Ürün ve hizmetin temel özelliği	Ürün ve hizmetin uygulanışı
Mevduat ve Fon Hareketliliği	Bireysel portföy	Mudarebe, wakala (wakalatul istithmar)
	Cari mevduatlar	Amanah – Bankaya yatırılan kâr beklenmeyen mevduat
	Genel yatırım vadeli mevduatları	Mudarebe
	Likidite üretimi	Ters murabaha, 3. şahıslara satış
	Özel yatırım mevduatları	Mudarebe, kapalı ve açık yatırım fonları, wakala (wakalatul istithmar)
	Tasarruf mevduatları	Mudarebe
Ticaret ve Üretim Faaliyetleri	Akreditif işlemleri	Komisyon, murabaha
	Çalışma sermayesi finansmanı işlemleri	Alım satım işlemlerinde müşâreke, murabaha, selem
	İthalat finansmanı	Murabaha, müşâreke
	Nakit finansmanı	İstisna, selem
	Proje finansmanı	İcara, istisna, mudârebe, murabaha, müşâreke
	Teminat Mektubu	Hizmet bedeli, kefalet
	Yükleme öncesi ihracat finansmanı	Murabaha, müşâreke, selem/istisna+murabaha ve wakala
	Yükleme sonrası ihracat finansmanı	Karz-ı hasen, murabaha, satma taahhütü
Hazine	Fon yönetimi	Mudarebe, wakala (wakalatul istithmar), uygun hisse senedi ve sukuk ticareti
	Forex işlemleri	Tek taraflı, önceden kararlaştırılan miktarda eşzamanlı döviz alıp satma teminatı
	Likit yönetimi	İzin verilen menkul kıymetlerin alım ve satımı, paralel selem
	Para piyasası – interbank	Varlıkların tahsisi ile yahut tahsisi olmadan mudarebe
	Sukuk ticareti ve hisseler	Enstrümanların doğasına bağlı olarak
	Arazi geliştirme	Operasyonel icare, selem

Balıkçılık, Ormancılık ve Tarım Faaliyetleri	Bahçeler, ormanları, üretme çiftlikleri	Musakat, selem
	Kuyu açma, tarım makineleri, traktörler, balıkçılık vb. finansmanı	Temlik-icare, murabaha, selem
	Ahır, depo vb. yapılar	Azalan müşâreke, rent-sharing (kira paylaşımı)
	Kümes hayvanları ve mandıra	Murabaha, selem
	Üretim için girdi ve ilaçlama faaliyetlerinin finansmanı	Murabaha, selem
Bireysel Finansman	Dayanaklı mallar	Murabaha, vadeli satış
	Kişisel ihtiyaçlar için nakit temini	İmkân varsa selem
	Konut finansmanı	Azalan müşâreke, murabaha
	Taşıt finansmanı	Temlik-icare, murabaha

Kaynak: (Ayub, 2007, ss. 194-195)

2.3.1.1. Katılım Bankaları ve Konvansiyonel Bankalar Arasındaki Temel Farklar

İslâm'ın koyduğu faiz yasağı çerçevesinde hareket eden katılım bankaları, faizli işlem yapan konvansiyonel bankalar olarak adlandırılan mevduat ve ticaret bankalarından farklı olarak kredi sistemi ile değil ortaklık sistemi ile hareket etmektedir. Merkantilist dönemin sonlarından sonra devletlerin gelişmesinin öncelikli koşulu ülke içi yatırımları finanse eden ve sağlam işleyen bankacılık sektörü olarak dayatılmaya başlamıştır. Özellikle Kapitalist iktisadi zihniyetin tüm dünyada yaygınlaşması ile bu görüş evrensel bir kabul görmüştür. Bunun yanında sermaye birikimi yapmanın ve bu birikimleri değerlendirmenin öncelikli yolu olarak kredi işlemi yapan konvansiyonel banka sistemi olduğu kanaati de hızlıca yaygınlaşmıştır. Katılım bankaları bu kanaatin karşısında ortaklık modeli ile de sermaye birikimi yapılabileceğini ve ihtiyacı olanlara İslâmî usullere göre finansman sağlanabileceğini göstermektedir. Dolayısı ile katılım bankaları faizin yol açtığı problemleri bertaraf ederek sermaye birikimi yapmayı sağlayan ve uygulamaları eskiden beri malum olan kurumlardır. Eğer faiz yasağı piyasada uygulanmaya başlarsa para üzerinden para kazanma temeline dayanan kredi sistemi işlemez hale gelecektir. Dolayısı ile özellikle 1800'lerden sonra alternatifsiz olarak gösterilmeye çalışılan faiz esasına dayanan sistemin alternatifi ortaklık modeline dayanan katılım bankacılığıdır. Katılım bankaları üretim ve ticaret

esasına dayalı olarak helâl yöntemler ile çalışmaktadır. Faizli bankalar ise borç/kredi ve faiz esasına dayalı işlemler yapmaktadır (Bayındır A. , 2007, s. 249-251). Katılım bankalarının yaptığı katılım finansmanı da denilen bu yöntemler, katılım bankalarının birikim sahibi yatırımcılardan aldıkları fonları, helâl usul ve yöntemler ile yönetip kâr elde ettiği ve kendi payını aldıktan sonra birikim sahibine artan kârı verdiği kurumsallaşmış ve profesyonelleşmiş yatırım işlemleridir (Bulut & Er, 2012, s. 48).

Konvansiyonel bankalara gelen en önemli eleştirilerden birisi, bu tür bankaların daha çok, büyük iş adamları, güçlü girişimciler ve yatırımcılar gibi halihazırda zengin sermaye sahiplerini desteklemeleri, onlara kredi kolaylıkları ve banka hizmetleri sunarak bu sermaye sahiplerinin güçlerini daha fazla artırmalarını ve servetlerine servet katmalarını sağlamalarıdır. Sonuç olarak sermaye sahibinin sahip olduğu avantajlar sayesinde zengin daha zengin olurken fakirler giderek daha fakir hale gelmiştir. Buna karşın katılım bankalarından öncelikle çiftçi, esnaf, serbest meslek sahipleri ve zanaatkârlar gibi orta sınıf mensuplarını ve nispeten ekonomik gücü zayıf olanların finansman ihtiyaçlarına cevap vermeleri beklenmektedir. Yani katılım bankalarının güçlülere destek vermek yerine zayıfları geliştirmek temel hedeflerinden olmalıdır. Katılım bankaları, kâr ve zarar ortaklığı gibi ortaklığa dayalı finansman metotları ile küçük ve orta boy girişimcileri destekleyecektir. Bu sayede hem girişimcilerin hem de bölge ve ülkenin kalkınması sağlanacaktır. Uygulamada henüz istenen hedeflere ulaşılamamış olsa da sistemin temelini bu anlayışa dayanması önemlidir (ez-Zerqâ & en-Neccâr, 1992). Tablo 2.8’de katılım bankaları ile faizli kredi işlemleri yapan konvansiyonel bankacılık sisteminin temel farklar yer almaktadır.

Tablo 2.8: Katılım bankaları ve faizli bankalar arasındaki temel farklar

Katılım Bankaları	Faizli-Konvansiyonel Bankacılık Sistemi
Katılım fonları ortaklık modeli-katılım hesapları üzerinedir.	Mevduat toplama faiz ödeme sistemi üzerindedir.
Bankanın geliri müşteri ile arasındaki ortaklık yahut ticaret üzerinedir.	Bankanın geliri anapara borcundan doğan faiz üzerinedir.
Kâr oranlarının belirlenmesinde reel sektör söz sahibidir. Fiyat tahrifi söz konusu değildir.	Faizli sistemde, faiz oranları reel ekonomiden ve üretimden bağımsızdır

	Fiyatlar üzerinde spekülasyon ve manipülasyon mümkündür.
Katılım bankaları ile müşterileri arasındaki ilişki ticari kaynaklıdır. Dolayısı ile katılım bankaları müşterileri önlerini görebilirler.	Bankalar kredi verdiklerinde vadesi bitmeden krediyi geri isteyebilir. Dolayısı ile kredi kullananlar için gelecek belirsizlik ifade edebilir.
Katılım bankaları faizsiz ödünç borç verebilir.	Faizli bankalarının faiz beklentisi olmadan borç vermeleri mümkün değildir.
Katılım bankaları ticari kuruluşlar olarak değerlendirilebilir. Tüccar gibi mal alım satımı yaptığı için kaydî para üretmez.	Kaydî para sistemini büyütürler ve enflasyon ile pahalılığın en önemli sebebidirler.
Katılım bankaları ise katılma hesabı sahiplerine karşı yalnızca emeği ile sorumludur. Onun için katılım bankalarının sermaye yeterliliği problemi ve munzam karşılık ihtiyacı olmaz.	Munzam karşılığı ve sermaye yeterliliği konularında ihtiyati tedbirler uygulama zorunluluğu vardır.
Katılım bankaları reel ekonomiye bağlı çalışmak zorundadır. Dolayısı ile ekonomiye katkıları hem uzun vadeli hem olumludur.	Faizli bankaların kredileri kısa vadede ekonomiyi büyütse de uzun vadede dengeyi bozarak piyasayı daraltır.
Katılım bankaları bankacılık hizmetleri de yapan tüccar gibi değerlendirilebilir. Paranın dolaşım hızını artırmazlar.	Faizli bankalar paranın dolaşım hızını artırır. Dolayısı ile enflasyon ve paranın değer kaybı problemlerine sebep olurlar.
Katılım bankalarında ortaklık modeli ile bağı olan müşteriler kurumun iş ortağı olarak değerlendirilebilir. Dolayısı ile daha öngörülebilir bir risk vardır.	Özellikle vadeli fonları mevduatlardan oluşan faizli bankalarda banka müşterilerin istedikleri zaman paralarını çekme riskiyle yani ani mevduat talebi riskiyle karşı karşıyadır.
Katılım bankalarının gelirleri reel sektöre dayandığı için uzun vadede daha gerçek kazanç imkânı sağlar.	Uzun vadede faizli bankaların vermiş oldukları faiz oranlarının enflasyon karşısında eridiği görülmüştür.
Katılım bankacılığında bulaşıcı banka iflasları görülmediği için devlet destekli banka kurtarma planları yapılmaz ve planlı tasfiye gibi durumlar yaşanmaz.	Banka iflasları oldukça yaygındır ve bulaşma etkisi yüksektir. Sistemin tamamen çökmemesi için devlet destekli kurtarma planları yapılmak durumu oluşur.
Katılım bankacılığı istikrar ile birlikte bir iktisadi büyümeyi hedefler ve kalkınma önceliklidir. Büyüme öngörülebilirdir.	Faizli bankalar, iktisadi ve politik ortamdan çok etkilenir. İktisadi durumdaki değişiklikler öngörülemeyeceği için büyüme öngörülemez.

Katılım bankalarında spekülasyon yoktur ve borç ticareti mümkün değildir.	Faizli bankalar spekülasyona açıktır ve bu bankalarda borç ticareti yapılabilir.
---	--

Kaynak: Çalışmada kullanılan kaynaklar ışığında tarafımızca hazırlanmıştır.

Katılım bankacılığı tüm dünyada büyümesini yıldan yıla sürdürmektedir. İslâm ülkelerinin yanında finans sektörü gelişmiş olan Batı dünyasında da katılım bankacılığı ve faizsiz finansa yönelik ilgi artmaktadır. İslâm ülkelerinin büyüme ve gelişme potansiyeli ve mevcut büyüme hızları bunun en önemli faktörüdür. Ayrıca İslâmî yani faizsiz finans uygulamalarının gerçek mal ve hizmetlere dayanması, finansal balonlara izin vermeyen yapısı da özellikle kırılgan özelliği bilinen finansal sistem için kaçış noktası olmuştur (Sidlo, 2018).

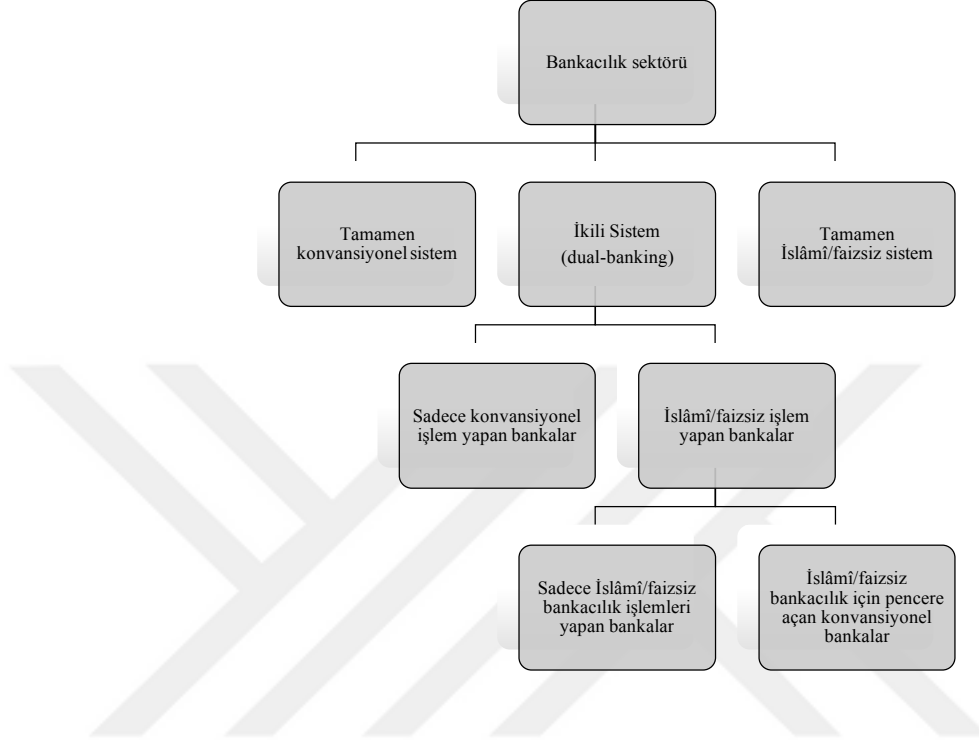
Katılım bankacılığı üzerindeki tartışmalar genel olarak bu bankaların yapmış oldukları uygulamalar üzerinde odaklanmıştır. Bu tartışmaların temelinde yapılan uygulamaların helalliğinin sorgulanması yatmaktadır. Tartışmalar neticesinde bu yöntemlerin helalliğine karar verilmesi halinde bu işlemlere İslâmî meşruiyet sağlanmış olunur. Kullanılan uygulamaların meşruiyeti tartışmaları çokça yapılmış olsa da yapılan bu uygulamaların doğurduğu iktisadi neticeler yeterince tartışılmamıştır. Han (1988) katılım bankacılığı ile ilgili yapılan tartışmaların iktisadi değil genel olarak fikhî olduğunu söylemektedir. Ayrıca katılım bankacılığı ile ilgili yapılan çalışmaların daha çok ideal olanı tanımladığını söyleyen Han, katılım bankacılığının modern dünyada karşı karşıya olduğu meydan okumaların, bankacılık sektöründeki rekabetin ve etkileşimin hesaba katılmadığını söylemektedir. Katılım bankacılığı ile ilgili olarak en çok önerilen yöntem kâr ortaklığıdır. Fakat kâr ortaklığının sınırları net olarak çizilmemiştir. Faize alternatif olarak önerilen kâr ortaklığı maalesef katılım bankalarında kullanılan yöntemler arasında asgari düzeyde kalmıştır. Kârların büyük bölümü; taksitli satışlar, kiralama (leasing), garantili fiyat artışları olan alım ve satımlar ve döviz satışlarından oluşmaktadır. İdeal olan ile gerçek durum arasındaki bu fark aslında yapılan çalışmaların mevcut durumu analiz etmekten çok uzak olduğunu göstermektedir (Han M. E., 1988).

2007’de başlayan ve etkilerini 2008’den sonra gösteren özellikle küresel finansal sisteme entegre olmuş ülkeleri derinden etkileyen finansal krizde, geleneksel finansal yöntemleri kullanan kurumların yaşadığı problemler, faizsiz finans metotlarını kullanan finans kurumlarına en başta sirayet etmemiştir. Finansal kriz, reel sektörü etkiledikten sonra faizsiz finans kurumları da bu krizden etkilenmiştir. Krizden nispeten daha az etkilenen faizsiz finans kurumları bu açıdan daha sağlam bir finansal temele sahip olduklarını göstermiştir (Kuru, 2015, s. 46). Finansal istikrarsızlığın ülke ekonomisinde sebep olacağı tahribat düşünüldüğünde, istikrarı sağlamanın ve bunu sağlamada etkin olan İslâmî finans kurumlarının faaliyette olmasının önemi anlaşılacaktır. İslâmî finans kurumlarının en önemli işlevlerinden birisi parayı üretim kanallarına transfer etmeleridir. Bu sayede reel sektör, finansal sisteme karşı güçlenmektedir. Çünkü konvansiyonel finans sisteminde toplanan fonlar reel sektör yerine daha çok tüketim harcamalarına gitmektedir. Tüketici kredilerinin de büyük bir bölümü içerisinde ithal malzeme oranı yüksek mallara gitmektedir. Tüketici kredilerindeki artışlar da kısa vadede tasarruf oranlarını düşürmekte ve cari dengeyi negatif yönde etkilemektedir. Oysa katılım bankalarında bireysel müşterilere fatura ibrazı yapmadan kredi kullanılmamaktadır. Bu amaçla hedeflenen reel sektöre destek vermek ve üretimi canlandırmaktır. Dolayısı ile katılım bankacılığı ile cari dengeyi pozitif yönde etkileyen faaliyetler desteklenmektedir. Katılım bankaları sayesinde faiz hassasiyeti olan kişilerin birikimleri de ekonomiye dahil olmaktadır. Katılım bankalarının yıllar içerisinde topladığı fonlara baktığımızda görülen düzenli ve sürekli büyüme bu konuda önemli mesafe alındığını göstermektedir. Ayrıca İslâmî finansın dolayısı ile katılım bankalarının en temel özelliklerinden birisi yüksek risk ve spekülasyona açık işlemlerden kaçınmadır. Kumara benzeyen ve terse seçim problemi (*adverse selection*) doğuran aşırı riskli işlemlerden kaçınan yapısı sebebiyle katılım bankaları finansman istikrarının sağlanması konusunda önemli bir göreve sahiptir. Bunun yanında katılım bankaları sistemde konvansiyonel bankalar ile beraber faaliyet gösterdikleri için geleneksel sisteme alternatif olmuşlar ve finansal sektörde rekabetin artmasını sağlayarak tüketicilere önemli avantajlar sağlamışlardır. Ayrıca yatırımcılar için de ortaklık yoluyla finansman alternatiflerini artırarak daha düşük finansman maliyetleri ile karşı karşıya kalmalarını sağlamışlardır. Katılım bankalarının ayrıca iktisadi açıdan dış ticaretin finansmanına yaptıkları katkıları ve gerek kendi

bünyelerinde çalıştırdıkları kişiler ile gerekse de üretimi finanse etmelerinden ötürü istihdamın artmasını sağlamaları da diğer işlevleri olarak görülebilir. Özellikle kriz dönemlerinde takipteki krediler oranı konusunda konvansiyonel bankalara göre daha başarılı bir performans göstermeleri de katılım bankacılığının finansal istikrarın sağlanması ve sürdürülmesi konusundaki rolünün diğer göstergeleridir (Yüksel, 2016a).

Özetle, para; İslâm iktisadında değiş tokuş edilebilecek ve ticareti yapılabilecek bir mal olarak tanımlanmadığı için İslâmî/faizsiz finasta yani katılım bankacılığında konvansiyonel sistemdeki gibi tüketici kredisi gibi doğrudan nakit anlamda kredi vermemektedir. Paranın vadeli satılıp üzerinden para kazanılması İslâm'da yasaklanmıştır. Katılım bankaları da bu kapsamda içerisinde faize bulaşma riski olmayan yani para satım işlemleri bulundurmayan faaliyetlerde bulunmaktadır. Bunun yanında konvansiyonel yani faizli bankaların yapmış oldukları diğer bankacılık faaliyetleri (havale, eft, çek işlemleri, fatura ödemeleri, akreditif gibi) katılım bankaları tarafından da icra edilebilmektedir. Dünyada katılım bankacılığı, faizsiz bankacılık haricinde başka bir işlem yapmayan bankalar ile faizli olan fakat faizsiz bankacılık pencereleri açan konvansiyonel bankalar tarafından sürdürülmektedir. Dolayısı ile sadece faizsiz finans ürünlerini kullanan bankalar değil konvansiyonel sistem ile çalışan bankalar da faizsiz finans ürünlerini kullanmakta ve pazarlamaktadır. Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankaları tamamen faizsiz finans ürünleri kullanmakta olup konvansiyonel bankalar arasında faizsiz katılım bankacılığı penceresi açmış banka bulunmamaktadır. Şekil 2.7'de bankacılık sektörünün konvansiyonel bankalar ile faizsiz bankalar arasındaki tasnifi bulunmaktadır.

Şekil 2.7: Bankacılık sektörünün konvansiyonel ve İslâmî/faizsiz bankacılık olarak sınıflandırılması

Kaynak: Çalışmada kullanılan kaynaklar ışığında tarafımızca hazırlanmıştır.

Katılım bankaları ile konvansiyonel bankaları ortaya çıkaran nedenler farklıdır. Konvansiyonel bankalar daha çok iktisadi ve finansal kaygılar içerirken katılım bankalarında dini sebepler ön plana çıkmaktadır. Ekonomik, sosyal ve politik nedenler de katılım bankalarının kurulmasına yönelik ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Zira faizin İslâm'da yasak olması, Müslümanların konvansiyonel bankalar ile çalışmasını imkânsız hale getirmektedir. Bunun yanında bankacılık sistemi ile beraber faiz sisteminin toplumsal sistemde açtığı tahribat da katılım bankalarının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Katılım bankacılığının gelişmesi ve büyümesi, Müslüman devletlerin sadece finansal açıdan değil siyasi açıdan da güçlü olmasının şartıdır. Dünyada ülkelerin güçlü olmak için bir araya gelmelerinin önemli olduğu açıktır. Bu amaçla Müslüman ülkelerin politik anlamda birbirleriyle iş birliği yapması iktisadi alana taşındığında iktisâdî anlamda da bir güç ortaya çıkmış olacaktır. Bunun için katılım bankacılığı konusunda da Müslüman ülkelerin bir araya gelmesi ve iş birlikleri ortaya koyması zaruridir (Yüksel, 2016a).

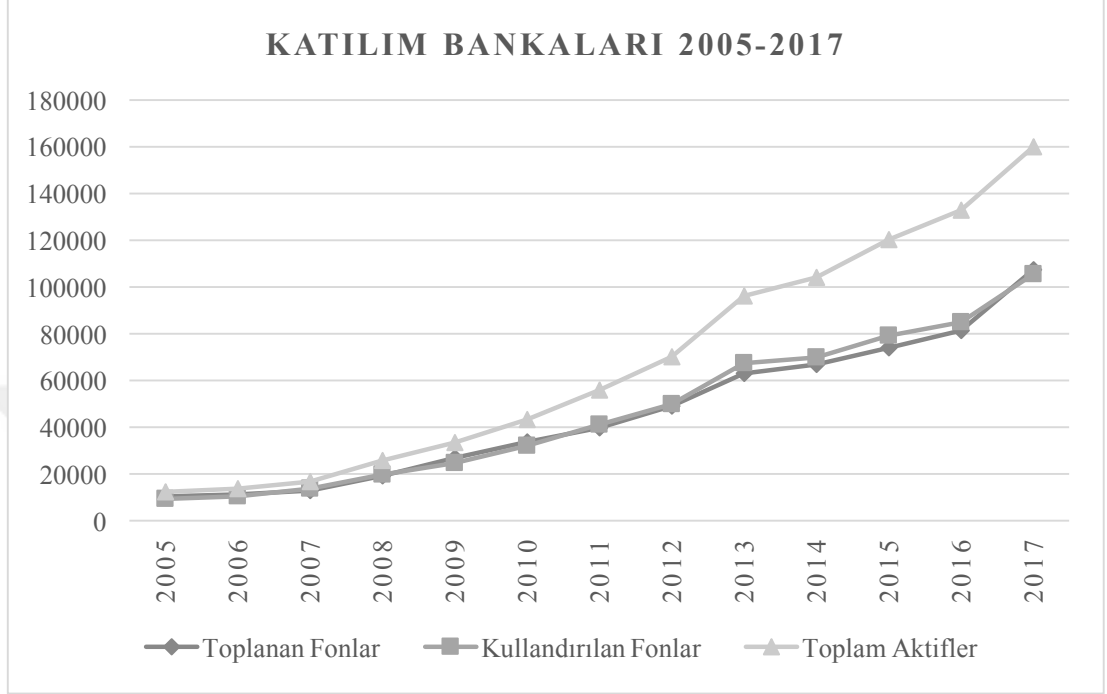
2.3.1.2 Türkiye’de Katılım Bankacılığı

Zikredildiği üzere Osmanlıların mirasçısı olmasına rağmen Türkiye, katılım bankacılığı yani faizsiz finans konusunda modern anlamda atılımlara çok geç başlamıştır. Türkiye’de faizsiz finans konusundaki girişimlere, dünyada bu alana yönelik ilginin artmaya başlamasından sonra yani 1970’lerde başlamıştır. Faizsiz finans konusundaki yasa boşluğu ise ilk defa 1983 yılında çıkarılan Özel Finans Kurumları ile ilgili kanun hükmünde kararname ile giderilmiştir. Bankacılık işlemleri yapma yetkileri bulunsa da banka değil de özel finans kurumu olarak tanımlanmaları bu kurumlara çeşitli zorluklar çıkarmıştır. 2005 yılında çıkarılan 5411 sayılı Bankacılık Kanunu ile bu kurumlar katılım bankası ismini almıştır (Kuru, 2015, s. 35).

Şu anda Türkiye’de katılım bankaları gerek sahip oldukları ekonomik büyüklüğün istenen düzeyde olmaması gerekse de toplumda bu kurumlara yönelik farkındalığın yeterince yerleşmemiş olmasından ötürü mevcut finansal sisteme alternatif sunamamaktadır. Katılım bankaları şu anda finansal sistem içerisinde sadece tamamlayıcı bir görev üstlenmektedir. Katılım bankalarının bu şekilde konumlanmasının önemli sebeplerinden birisi emek-sermaye ortaklıkları olarak tanımlanan mudârebe ve muşâreke gibi uygulamalardan ziyade murabaha ile icare gibi sermaye malları ve tüketici finansmanına yönelik uygulamaları daha fazla kullanmalarıdır (Korkut & Özgür, 2017).

Katılım bankacılığının Türkiye’deki gelişim seyrine baktığımızda ise sürekli olarak bir büyümenin gerçekleştiği görülmektedir. Yıllar içerisinde hem toplanan fonlar hem kullanılan fonlar hem de aktif anlamında katılım bankaları sürekli bir büyüme göstermişlerdir (Katılım Bankaları 2017, 2018).

Grafik 2.1: Türkiye'deki katılım bankalarının toplanan fon, kullandırılan fon ve aktif büyüklükleri 2005-2017 ('000.000 TL)

Kaynak: Türkiye Katılım Bankaları Birliği Raporları

Katılım bankaları konusunda son dönemde yapılan çalışmalar, hükümetin de bu konuda istekli olması, ekonominin yönetiminde etkili olan kişilerin katılım bankacılığı ve İslâmî finans konusundaki gayretleri ve geçmişleri, bu alanda Türkiye için pozitif yönde gelişmeler olacağını göstermektedir. Son dönemde kurulan devlet katılım bankaları ve kurulması planlanan katılım bankalarının da İslâmî finansın Türkiye'deki gelişimine katkıda bulunacakları açıktır.

2.3.2 İslâmî/Faizsiz Sigorta Şirketleri ve Sermaye

Sigorta sektörü topladığı fonlar ile her geçen gün mali piyasalardaki önemini artırmaktadır. Sigortacılık sektörünün piyasada etkin olması ve piyasa ile uyumlu hareket etmesi için finansal kaynaklar yanında dinamik bir yapıya da ihtiyaç duyulmaktadır. Sadece dünyada değil Türkiye'de de sigorta alanındaki rekabet, küreselleşen piyasalar ve şirketlerin birleşmesiyle üretim hacimlerini artıran sigortacılık sektöründe ürün çeşitliliği de sağlanmıştır. Bunun yanında biriken fonlar

ile ciddi bir sermaye birikimi de bu sigorta şirketleri sayesinde sağlanmaktadır. Gelişmekte olan bir ülke olan ve hızlı büyüme rakamlarına sahip olan Türkiye’de hemen hemen her sektör gibi sigortacılık sektörü de hızla büyümektedir. Özellikle yabancı yatırımcılar için Türk sigortacılık sektörü kârlılığı ve büyüme potansiyeli açısından dikkat çekmektedir. Bankacılık sektöründe olduğu gibi sigortacılık sektöründe de Türkiye, Batı’ya oranla bu sektörde çok daha yenidir. Bankacılık sektöründe Osmanlılar nasıl para vakıfları aracılığı ile modern bankacılık sistemine karşı bir alternatif oluşturmuşsa sigortacılık sektöründe de esnaf sandıkları ve vakıflar sigortacılık sektörünün işlevini yerine getirmiştir. Özellikle 1870 yılındaki İstanbul Beyoğlu yangınıyla, 1839’daki yenileşme hareketleri ile başlamış ve halihazırda faaliyet gösteren sigortacılığa talep ve ilgi artmıştır. Cumhuriyetin ilk dönemine kadar kurulmuş olan sigorta şirketlerinin yabancı sermayeli olması da bir diğer husustur. Bunun arkasında yine toplumun İslâmî hassasiyetinin yattığı görülmektedir. Zira ilgili dönemde dini sebepler ile sigortacılık işlemlerine karşı çıkılmıştır. Yabancı sigorta şirketlerinden birisinin, sigortanın ancak yabancı sigorta şirketlerine yaptırılması halinde caiz olabileceğine yönelik bir Şeyhülislâm fetvası alması ile yabancı sigorta şirketlerinin Osmanlı’da etkinliği artmıştır. Cumhuriyet dönemi ile de yerli sigorta şirketleri kurulmaya başlanmıştır (Özüdoğru, 2017).

Sigortacılık sektöründe yapılan birikimin değerlendirilme metotları ve bizatihi sigorta yapmanın caiz olup olmadığı tartışmaları, İslâmî bir sigortacılık sistemi kurulup kurulamayacağı yönündeki temel tartışmalardır. İlk tartışma ile ilgili olarak, İslâmî sigorta şirketleri, tekafül denilen İslâmî Sigortacılığı geliştirmiştir. AAOIFI’nin belirlediği standartlarda, İslâmî sigorta belirli riskler ile karşı karşıya olan kişilerin bu risklerin ortaya çıkmasıyla doğacak zararların telafisi üzerine anlaşması olarak tanımlanmıştır. Bu anlaşma kapsamında ise katılımcılar bir araya gelerek belirli miktarda para toplamakta ve katılımcıların arasından herhangi biri zarara uğradığında bu zarar toplanan fon aracılığı ile tanzim edilmektedir. Toplanan fonların yatırıma yönlendirilen bölümü ise İslâmî usul ve yöntemlere göre faizsiz yatırım araçlarında değerlendirilmektedir. Temel olarak tekafül sisteminde ortak risk paylaşımı, karşılıklı koruma ve sorumluluk ile katılımcılar arası dayanışma esastır. Bu temel ilkeler İslâmî sigortacılığı geleneksel sigortacılıktan ayırmaktadır. Ayrıca belirsizlik, kumar ve

faizin tekafülde olmaması da temel farklar olarak sıralanabilir. Tekafülde kendi içerisinde çeşitli bölümlere ayrılmıştır. Bunlar hayat sigortasının alternatifi olan aile tekafülü ve geleneksel sigortacılık sistemindeki hayat dışı sigortaların alternatifi olan genel tekafüldür (Aslan, 2015). Tablo 2.9’da tekafül sistemi ile konvansiyonel sigorta sistemi arasındaki temel farklar bulunmaktadır.

Tablo 2.9: Tekafül sistemi ve konvansiyonel sigorta sistemi arasındaki temel farklar

Tekafül sistemi	Konvansiyonel sigortacılık sistemi
Karşılıklı dayanışma esasına dayanır.	Sadece iktisadi ve ticari faktörler esastır.
Faiz, garar, kumar ve şüphe bulunmaz.	Faiz, garar, kumar ve şüphe içerir.
Katılımcı tarafından ödenen primlerin bir kısmı veya tamamı diğer katılımcıları potansiyel risklere karşı korumak üzere tekafül fonuna aktarılır.	Katılımcının ödediği bprimler beklenen riskler karşılığında kendilerine aittir.
Mevcut yasaların yanında Şer’i denetleme kuruluna tabidirler.	Sadece mevcut kurumsal düzenlemelere tabidirler.
Katılımcılar ve sermayedarların hesapları arasında tam bir ayırım bulunmaktadır.	Police sahipleri tarafından ödenen primler şirkete gelir olarak kabul edilir ve hissedarlara ödemesi yapılır.
Herhangi bir fazlalık, katılımcılar arasında vekâlet ve mudârebe modellerine göre dağıtılabilir.	Bütün fazlalıklar ve kârlar sermayedarlara aittir.
Katılımcının açığı olması durumunda fon, katılımcıya faizsiz borç sağlar.	Açık durumunda riskleri sigorta şirketi üstlenir.
Katılımcıların ve hissedarların birikimleri İslâmî kurallara uygun yatırımlarda değerlendirilir.	Yatırımlarda kullanılan birikimlerin İslâmî usuller ile değerlendirilmesi konusunda bir zorunluluk yoktur.
Tekafül şirketleri, İslâmî ilkelere uygun olarak faaliyet gösteren Re-Tekafül şirketlerini tercih ederler.	Konvansiyonel sigorta sisteminde Reasürans şirketleri, İslâmî ilkeler ile çalışmayabilir.

Kaynak: (Gürbüz, 2016, s. 337)

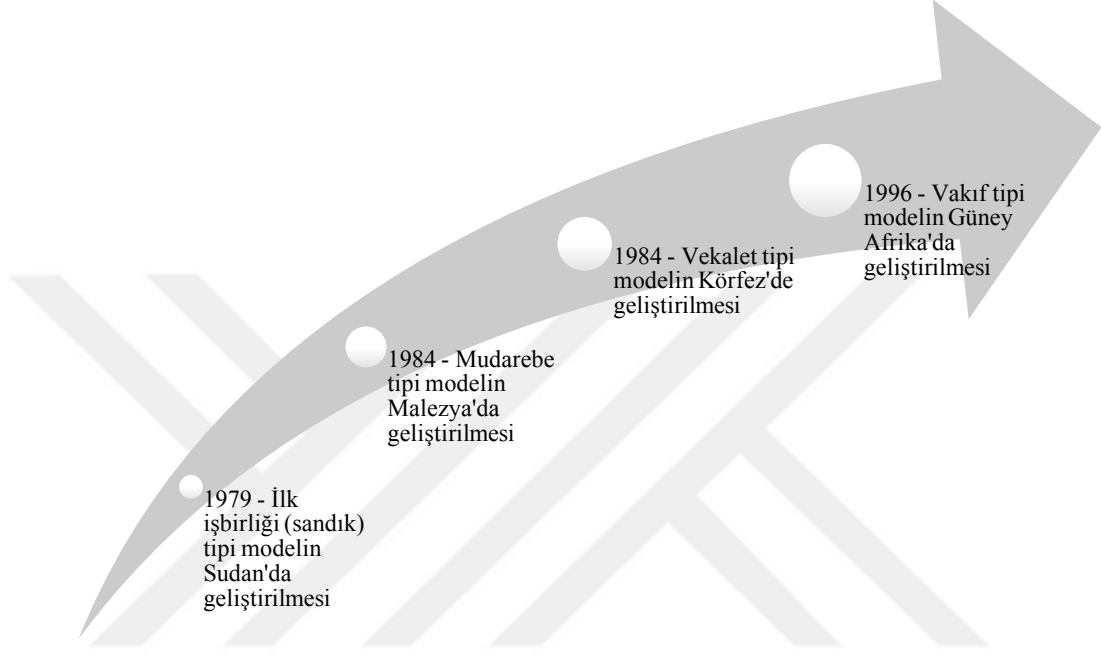
İslâmî açıdan sigortacılığın bizatihi caiz olup olmadığı konusundaki fikirler ise garar denilen belirsizlik durumuna ve sıfır sonuçlu oyun olarak tanımlanan kumar riskine dayanmaktadır. Sigortacılık sektöründe riskin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği tam olarak bilinmemektedir. Risk gerçekleştiğinde de ne kadar tazminat ödeneceği dahil olmak üzere sistem belirsizlik üzerine kurulmuştur. Ayrıca kumar denilen ve galibin

mağluptan galibiyeti neticesinde bir şeyler alması yani birinin zarar edeceği diğerinin ise yarışın sonucunda kâr edeceği bir yarışma da caiz görülmemiş ve sigortacılık da bu duruma benzetilmiştir. Kumar bu açıdan tehlike ve zarar üzerine yapılan anlaşmadır. Yatırılan prim karşısında tazminat alınabilmesinin riskin gerçekleşmesine bağlı olması ve risk gerçekleşmediği takdirde yatırılan tüm primlerin sigorta şirketine geçmesi, bunun tam tersi olarak, riskin gerçekleştiği durumda sigorta şirketinin aldığı primden çok daha fazla miktarda tazminat ödemesi yapması, geleneksel sigortacılık sisteminin bir nevi kumar olarak değerlendirilmesinin önünü açmıştır. Bu belirsizlik bir nevi şans oyunu gibidir. İslâmî sigortacılıkta ise katılımcıların yapmış olduğu ödemeler prim olarak değil bağış olarak toplanmaktadır (Aslan, 2015; Dusiki, 2011).

Geleneksel sigortacılığın İslâmî ilkelere aykırı kısımlarının ortadan kaldırılmasıyla oluşturulan tekafül sistemi, sermaye birikimi elde edilmesinde önemli metotlardan birisidir. Bir nevi büyük bir yardımlaşma sandığı olan tekafül fonları, İslâmî usul ve yöntemlere göre değerlendirilmektedir. Tekafül kapsamında yapılan sözleşmeler İslâm fihhına uygun sözleşme şekillerine göre yapılmaktadır. Tekafül sözleşmeleri yapılırken mudârebe tekafül, vekalet tekafül, karma tekafül, vekalet-vakıf tekafül türleri, oluşturulan sözleşmelerin yapısı ile alakalıdır. Mudârebe tekafülde katılımcı ile tekafül şirketi arasında mudârebe sözleşmesi imzalanmaktadır. Bu emek-sermaye ortaklığı çerçevesinde elde edilen kâr yahut zarar ortaklar arasında yapılan anlaşmaya göre belirlenen paylara göre dağıtılmaktadır. Vekâlet (wakalah) tekafül de ise katılımcı ve tekafül şirketi arasında vekâlet sözleşmesi imzalanmaktadır. Bu sözleşmede tekafül şirketinin aldığı pay, yapmış olduğu işlemler için aldığı vekâlet ücretidir. Mudârebe tekafülde olduğu gibi tekafül şirketi, vekâlet tekafülde değerlendirilen fonlardan pay almamaktadır. Karma tekafülde ise mudârebe ve vekalet tekafül birlikte kullanılmaktadır. Katılımcı ve tekafül şirketi arasında hem mudârebe hem de vekâlet sözleşmesi yapılmaktadır. Tekafül şirketi katılımcıların vekili olarak vekâlet ücreti almalarının yanında topladıkları fonları İslâmî usul ve yöntemlere göre değerlendirdikten sonra kâr ve zarar paylaşımı gereği de pay almaktadır (Aslan, 2015, ss. 103-105). Diğer bir model de ise sigorta şirketinin İslâmî bir vakıf ya da bağış kurumu oluşturmasıdır. Katılımcılar kurulan vakıfta oluşturulan fona katkıda

bulunmakta sonrasında tekafül şirketi katılımcılara bütün hasarları ödedikten sonra artan fondan payını almaktadır (Yıldırım, 2014, s. 53).

Şekil 2.8: Tekafülün dünyada gelişim süreci

Kaynak: (Dusiki, 2011)

Tekafül, İslâmî emir ve yasaklar ile çelişen özelliklerinden arındırılan bir sigorta mekanizmasıdır. Böylece bir yardımlaşma mekanizmasına dönüştürülen tekafül sistemi bir ülkede bulunmuyor ve bazı mallarda sigorta zorunlu bir sistem olarak kabul ediliyorsa, İslâm fikhinin zaruret hükümleri dikkate alınarak gerekli yasal düzenleme yapılana kadar eşya, kasko ve sağlık sigortası yaptırılabilmesine Diyanet İşleri Başkanlığı cevaz vermiştir. Bunun dışında 1961 yılında Şam'da toplanan İslâm Fıkhı Toplantısı'nda, 1965 yılında Kahire'de yapılan 2. İslâmî Araştırmalar Toplantısı'nda, 1972 yılında Libya'da, 1976 ve 1978 yıllarında Mekke'de yapılan toplantılarda icma ile yardımlaşma sigortaları meşru görülerek teşvik edilmiştir. Dolayısı ile kişilerin bağış yoluyla toplamış olduğu sandıklar (teberru sandığı) usulü işletilen bir sigorta sisteminin meşruluğu konusunda alimler arasında bir ihtilaf bulunmamaktadır. Hatta, sigortanın İslâm'ın iyilikte yarışma emri ile örtüştüğü de söylenmektedir (Gürbüz,

2016). Tablo 2.10’da tekafül şirketleri ile konvansiyonel sigorta şirketleri arasında yapısal bir karşılaştırma yapılmıştır.

Tablo 2.10: Tekafül şirketi ve konvansiyonel sigorta şirketinin yapısal karşılaştırılması

Açıklama	Tekafül şirketi	Konvansiyonel sigorta şirketi
Kuruluş ilkesi	Katılımcılar için yardımlaşma	Hissedarlar için kâr
Temel amaç	Risk paylaşımı	Risk transferi
Sahiplik	Katılımcılar	Hissedarlar
Yönetim şekli	İşletmeci	Şirket yönetimi
Yatırım	İslâmî ilkelere uygun olan enstrümanlar	Faiz temelli yatırım araçları
Fazlalık meblağ	Katılımcıların hesaplarına yahut hayır hizmetlerine	Hissedarlara

Kaynak: (Gürbüz, 2016, s. 337)

Zikredildiği üzere olumlu taraflarına rağmen şer’î açıdan sigorta belirli şüpheler içerdiği için temel bazı eleştiriler almıştır. Sigortanın bir çeşit kumar olduğu görüşü bunlardan birisidir. İkinci şüphe ise sigortanın yarış ve müşterek bahis kabilinde olduğudur. Üçüncü şüphe doğrudan sigortanın kendisi ile alakalıdır. Sigorta akdinde özellikle hayat sigortasında Allâh’ın kudretine meydan okuma manası mevcut olduğudur. Dördüncü şüphe sigortadaki garar durumudur. Bu şüphe ile gelen eleştiri şüphenin meçhul bir unsur içerdiğine yöneliktir. Unsurlarından birisi meçhul olan alışveriş (bey’ü’l-garar) İslâm’da yasaklanmıştır. Sigortanın bu hükme bağlı olduğunu söyleyenler de vardır. Belirsizlik üzerine bir diğer şüphe ise sigortalının vefat edeceği zamana kadar ödeyeceği primlerin miktarını bilmemesidir. Bu durum sigorta akdinin şer’î açıdan sahih olmasına manidir. Son şüphe ise toplanan fonların yani ihtiyat sermayelerinin faizli işlerde çalıştırmalarına yöneliktir (ez-Zerqâ & en-Neccâr, 1992).

Konvansiyonel sigortacılık sisteminin İslâmî açıdan sakıncalı işlemleri, karşılıklı yardımlaşma esasına dayanan sigorta şirketlerinin geliştirilmesi konusunda Müslümanlar için bir zorunluluk arz etmektedir. Faiz, garar ve kumar içeren

konvansiyonel sisteme karşılık yardımlaşma esasına göre kurulan ve birikimleri İslâmî finans enstrümanları ile değerlendiren tekafül şirketlerinin caiz olduğu yönünde genel kanaat hakimdir. Bir enstrüman değil komple bir sistem olan ve Türkiye’de giderek gelişen katılım sigortacılığı için ciddi sermaye yatırımlarına ihtiyaç vardır. Sermayenin yanında dağıtım kanalları da katılım sigortacılığının gelişmesi için önemli bir diğer husustur. Bu açıdan İslâmî finans sektörünün bir bütün olarak ilerlemesi ve yaygınlaşması önemlidir (Gürbüz, 2016, s. 351).

2.3.3 Günümüz Faizsiz Finans Enstrümanları, Fon Biriktirme Yöntemleri ve Sermaye

Mudârebe ve muşâreke gibi ortaklık modellerinin yanında tarihte olduğu gibi modern dönemde de kullanılan murabaha, icare, selem gibi uygulamalar, faizsiz olarak faaliyet gösteren İslâmî/katılım bankalarının ve finans kurumlarının kullandığı yöntemlerdir. Birçok farklı metot, bu temel yöntemlerin yeni formasyonlarından elde edilmektedir. Fakat uygulamanın aslında inildiğinde, yeni keşfedilen yöntemlerin bahsi geçen temel yöntemlerden üretildiği görülmektedir.

Faizsiz finans metotları içerisinde en çok kullanılan ve risksiz olduğu için faizsiz finans kurumları tarafından da tercih edilen yöntemlerin başında murabaha gelmektedir. Murabaha, kâr marjı eklenerek yapılan satış olarak tanımlanmaktadır. Murabaha tarzı finansman yönteminde malları peşin olarak satın alınıp talep eden kişiye alım fiyatı üzerine belirli bir kâr konulduktan sonra vadeli olarak satılmaktadır. Murabaha tipi sözleşmelerde sözleşmeye konu olan malın fiyatı, teslim tarihi ve ödemelerin nasıl yapılacağı önceden net olarak kesin şekilde belirlenmektedir (Türker, 2010). Murabaha yöntemi bireysel kullanıma mahsus konut ve taşıt finansmanının yanında üreticilerin ve tüccarlarının fabrika, makine gibi sermaye mallarını da finanse edebilmektedir. Ayrıca dış ticarete de murabaha yöntemi rahatlıkla kullanılabilen ve tüccarların yurtdışından almış oldukları ticari mallar da bu şekilde finanse edilebilmektedir. Faizsiz finans kuruluşlarının en çok kullandığı yöntem olan murabaha, aynı zamanda bu kuruluşların en büyük gelirini de oluşturmaktadır.

İcare yöntemi ise kiralama sözleşmesi olup kiralamanın sonunda kiralanan varlığın mülkiyeti kiralayana geçmektedir. İcare yönteminde, bir varlığı almak için finansman ihtiyacı hisseden kişi için finans kuruluşu ürünü almakta ve ona kiralamaktadır. Kira sonunda varlık kiralayana geçmektedir. Daha çok sermaye mallarının finansmanında kullanılan icare yönteminin üretimin finansmanındaki rolü büyüktür. Kiralama sonunda mülkiyet devri gerçekleştiği için üreticilerin çoklukla tercih ettikleri bir yöntemdir.

Selem yönteminde ise belirli bir malın veya hizmetin bedeli tamamen önceden ödenmekte fakat mal ileri bir tarihte satın alınmaktadır. İslâmî finans kuruluşu bu yöntemde mal ve hizmet için peşin ödeme yaparak gelecekte üretilecek malı satın almaktadır. Fakat bu malı satmak için vadesini beklemek zorundadır. İstisna yönteminde ise mevcutta olmayan fakat gelecekte üretilecek ürün için ödeme yapılmaktadır. İstisnada önce belirli bir peşinat verilmekte kalan kısımda ise vadeli ödeme yapılmaktadır. İçeriği önceden belli özel sipariş projelerin finansmanında istisna kullanılabilir. İşlem maliyetlerinin düşük olmasından ötürü faizsiz finans kurumlarının tercih ettiği fakat sadece Hanbelî mezhebine göre yapılmasında sakınca olmayan teverruk ise kredi kullanılmak üzere bir malı peşin alıp vadeli satma uygulamasının tersidir. Teverruk, İslâm'da yasak olan bey'ü'l-ine satışına benzerliğinden ötürü en fazla eleştiri alan yöntemlerin başında gelmektedir (Akten Çürük, 2013). Bir nevi karşılıksız verilen yardım olarak değerlendirilebileceğimiz karz-ı hasen ise bir diğer İslâmî finans yöntemidir. Karz-ı hasen, ödünç olarak değerlendirilebileceği gibi burada ödünç alınan para yahut malın aynısı değil misli de verilebildiği için bu yönüyle ödünçten ayrılmaktadır. Karz-ı hasen ile verilmiş borçtan, borcu veren geri ödemede herhangi bir fazlalık beklememektedir. İslâmî sigortacılıkta örneği olan vekâlet (wakalah) sözleşmesi de İslâmî finans enstrümanı olarak kullanılmaktadır. İcare, istisna, Murahaba, Selem gibi yöntemlerin uygulamaya konmasını sağlayan vekâlet sözleşmesinde, müşteri elindeki fonları İslâmî finans kurumuna devretmektedir. İslâmî finans kurumu da yatırım uzmanı olarak bu fonları değerlendirmekte ve vekil olarak bu işlemleri yürüttüğü için belirli bir vekâlet ücreti almaktadır.

Ortaklık modeli içermeyen İslâmî finans yöntemlerinin sermaye oluşumuna katkılarının dolaylı olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle üretime katılan sermaye mallarını fonlayan yöntemler, İslâmî finansın reel sektörden kopmamasını sağlayarak finansal açıdan karşılığı olmayan krediler oluşmasını önlemektedir. Bu da finansal istikrarı sağlayan ve finansal balonlar oluşmasını önleyen faktörlerden birisidir.

Tablo 2.11: İslâmî finasta fon toplama ve fon kullandırma yöntemleri

Fon toplama yöntemleri	Fon kullandırma yöntemleri
<ul style="list-style-type: none">• Özel cari hesaplar• Katılma hesapları• Birikimli katılma hesapları	<ul style="list-style-type: none">• Mudarebe• Muşareke• Murabaha• İcare (kiralama)

Kaynak: (Yüksel, 2016b)

Yapısı itibariyle İslâmî finans yöntemleri konvansiyonel sistemden farklıdır ve İslâm'ın temel emir ve yasakları çerçevesinde şekillenmektedirler. Finans sisteminin işleyişinde fon toplama, fon kullandırma kadar önemlidir. Zira eğer fon toplanamaz ise bunu ihtiyacı olanlara kaynak transfer etmek mümkün değildir. Konvansiyonel bankaların kendine özgü fon toplama yöntemleri olduğu gibi katılım bankaları da özel cari hesaplar, katılma hesapları ve birikimli katılma hesapları ile fon toplamaktadır. Özel cari hesaplar vadesiz mevduat hesapları gibidir. Bu hesaplar kâr elde etmek amacıyla açılmazlar. Bu sebeple cari hesap sahiplerine herhangi bir kâr ödemesi yapılmamaktadır. Fakat bu tür hesaplar sayesinde katılım bankaları maliyetsiz kaynak elde etmektedirler. Katılma ve birikimli katılma hesapları ise vadeli mevduat hesaplarına benzemektedir. Katılma hesaplarına birikimlerini yatırımlara vade sonunda bankanın ilgili para ile yapmış olduğu yatırımlar sonucunda elde etmiş olduğu kârlardan kâr payı verilmektedir. Belirli bir vade süresince birikim sahipleri ilgili parayı çekemediği için katılma hesaplarındaki fonlar ile banka daha rahat yatırım yapma imkânı bulmaktadır. Bu hesapları mudarebe işlemi olarak değerlendirmek mümkündür. Katılım hesaplarında birikim sahipleri rabbü'l-mal ve bankalar ise

mudarib konumundadır. Katılım bankalarında toplanan fonlar, İslâmî finansman yöntemleri (çoğunlukla murabaha, icare, muşâreke, mudârebe) ile ihtiyaç sahiplerine kullandırılmaktadır. Bunun sonucunda elde edilen kâr ise başlangıçta belirtilen oranlarda birikim sahipleri ile paylaşılır (Parlakkaya & Akten Çürük, 2011).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. Fon Biriktirmede Türkiye İçin Model ve Politika Önerileri

Fonlar, bankaların veya yetkilendirilmiş finans kurumlarının sermaye birikimi sahiplerinin ellerindeki tasarrufları toplayarak gelir dağıtmak için çeşitli türev araçları arasında bu birikimleri dağıttığı portföylerdir. Bu türev araçlarının içinde devlet tahvilleri, hisse senetleri, döviz ve kıymetli maden yahut başka gelir getiren menkul kıymetler bulunur. Bunun yanında belirli bir yatırımı hizmeti yerine getirmek için ayrılan para için de fon tanımı kullanılabilir (Afşar, 2007).

Para tanımı yerine kullanıldığında ihtiyaç fazlası olan fonlar, doğrudan sahipleri yahut aracı kurumlar tarafından yatırıma dönüştürülebilir. Bu fonları yatırım yapmak ve projelerini geliştirmek isteyenler yani paraya ihtiyaç duyanlar talep ederler. Fon aktarımı kredi sistemi dahilinde faizli işlemler ile yahut faize dayanmayan kâr-zarar ortaklığı şeklinde de olabilir. Hisse senedi, tahvil, bono gibi araçlar nakit para ihtiyacını karşılayan menkul kıymetlerdir. Hisse senedi ortaklık imkânı sağlarken tahvil ve bono gibi kağıtlar ise faiz karşılığı gelir getiren kredi temelli menkul kıymetlerdir. Günümüzde katılım esaslı fonlar da kurulmaktadır. Dolayısıyla faizsiz menkul kıymetleştirme yahut menkulleştirme önemi ve uygulamaları tartışılan güncel bir konudur (Bayındır S., 2007, s. 250).

Menkul kıymetleştirme, Sekuritizasyon (*Securitization*) olarak da anılır. Finansal ilişkiyi finansal işlem (*transaction*) haline getiren tüm süreçler bu tanım içerisine girer. Menkul kıymetleştirme nakit ihtiyacı olan kurumların sermaye piyasasında aracı kullanmadan finansman bulabilmesini sağlar. Burada nakit ihtiyacı olan firmanın oluşturmak istediği kaynak, borçlanarak değil kendi aktiflerinde yer alan bir kıymetin satılması yoluyla olmaktadır. Menkul kıymetleştirme sürecinde çok sayıda ve çeşitli yerlerden alacakları olan yahut sahip olduğu varlıklar için nakit isteyen kurum bir havuz oluşturmaktadır. Bu havuzda bulunanlar gerek alacaklar gerekse de firmanın diğer varlıkları menkul kıymete dönüştürülerek yatırımcılara satılmaktadır. Bu

işlemlerde üç temel taraf finansman isteyen şirket, aracı ve yatırımcıdır (Ünsal, 2009, ss. 28-29).

Menkul kıymetleştirme işlemi borç satımına dayalı, menfaat satımına dayalı ve mal satımına dayalı olabilmektedir. Borç satımına dayalı menkul kıymetleştirmede, bankaların kendisine konut, araba gibi borçları devir yöntemi ile aracı kuruma aktarmaktadır. Aracı kurum da bu borçları menkul kıymetleştirerek satmaktadır. Bazen banka kendisi de menkul kıymetleştirme yaparak sahip olduğu varlıkları satmayı isteyebilir. İlk durumda aynı borç iki kez, ikinci durumda ise borç bir kez satılmış olur. Menfaat satımına dayalı menkul kıymetleştirme işleminde ise ortada arazi, arsa, konut, gemi, uçak veya otomobil gibi kiralamaya müsait uzun ömürlü malları mülkiyetine geçirir yahut kiralayarak bunları menfaatine geçirdikten sonra menfaat hakkını menkul kıymetleştirip satabilir. Mal satımına dayalı menkul kıymetleştirmede faizsiz temel finansman yöntemlerinden yararlanılır. Aracı kuruluş mevcut yahut devam eden proje durumundaki bir varlığı; mudârebe, muşâreke, murâbaha, selem, istisna gibi yöntemlere dayalı olarak menkul kıymetleştirip satabilir (Bayındır S., 2007, s. 255). Dolayısı ile mal satımına dayalı menkul kıymetleştirme İslâmî usullere dayanmaktadır fakat uygulanan yöntemlere göre menkul kıymetleştirme işleminin caiz olup olmadığı konusunda görüşler mevcuttur. Bayındır S. (2007) çalışmasında borç satımına dayalı menkul kıymetleştirme işleminin İslâm dininde açıkça yasaklanmış faizli işlemler arasına girdiğini ifade etmektedir. Menfaat satımına dayalı menkul kıymetleştirmede özellikle kiralama usulünde yöntem caiz olacaktır. Bunun yanında menfaattenden yararlanma durumunda eğer malın gerçek maliki ile kiralama yapan aracı arasında anlaşmazlık yok ise bu tür menkul kıymetleştirme de caiz görülebilir. Mal satımına dayalı menkul kıymetleştirmede ise işlem mudârebe, muşâreke, istisna, selem gibi uygulamalara dayanıyorsa menkul kıymetleştirme caiz görülmüştür. Murâbaha işleminde ise para cinsinden bir alacağın borçlu dışındaki bir üçüncü şahsa tekrar para karşılığı satımı mevzu olduğu için faiz yasağının ihlali söz konusu olacaktır. Dolayısı ile mala dayalı menkul kıymetleştirmede murâbaha akdine dayalı menkul kıymetleştirme caiz görülmemiştir.

Çalışmada önerilecek fonların değerlendirilecekleri yol ve yöntemler, menkul kıymetleştirilme konusunda fıkhî açıdan sorun olmayan alanlara yatırım yapacaktır. Para Vakfı Fonu, Hac Fonu ve Zekât Fonu'nun işleyişi faizsiz finansal yöntemlere dayanacaktır. Bu fonların getirisi helâl olacaktır. Dünyada özellikle yaşanan finansal krizlerden sonra faizsiz finansal araçların, ürünlerin ve kurumların finansal istikrar konusunda başarısı ve faizsiz finansın İslâm ülkelerinin büyüme potansiyeline paralel olarak büyümesi bu alanda yatırım yapma konusunda özellikle büyük fonları teşvik etmektedir. Yapılacak fon önerileri İslâm'daki usul ve yöntemler konusunda hassas olmanın yanında bu potansiyelden de faydalanmak gayesi gütmektedir.

Tez kapsamında yapılan öneriler ile ilgili bir diğer husus ise bu fon toplama önerilerinin toplumdaki karşılığıdır. Para Vakfı Fonu'nun ve Zekât Fonu'nun dayandığı temel gerekçe insanların infak etmek istedikleri birikimlerinin toplumun refâhına devamlılık arz edecek şekilde sunmaktır. Özellikle Para Vakfı Fonu'nun sadece gelirleri dağıtılacağı için uzun yıllar işletilecek ve toplumun faydasına sunulacak bir fon oluşturulmuş olacaktır. Hac Fonu ise bireysel emeklilik fonları gibi değerlendirilebilir. Para Vakfı Fonu ve Zekât Fonu'nda bağışlayanın vakfetmiş olduğu fon üzerinde tasarrufu kısıtlıdır. Oysa Hac Fonu için birikim yapmakta olanların birikimlerini alıp diledikleri zaman fondan çıkma gibi seçenekleri vardır. Dolayısı ile bu hususlarda fon katılımcıların gerekli farkındalık seviyelerine ulaşmaları gerekmektedir. Fonların tanıtımı için Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı, Diyanet Vakfı ve iş birliği yapılabilecek vakıflara büyük görev düşmektedir. Kaya R. (2013) tarafından yapılan "Türk Bankacılık Sisteminde Katılım Bankalarının Tercih Nedenleri ve Bir Araştırma" başlıklı doktora çalışmasında faizsiz bankacılık sistemi ile bilgisi olanların olmayanlara göre bu bankalar ile çalışma oranının daha fazla olduğunu göstermektedir. Kaya'nın bu çalışmasında faizsiz bankacılık hakkında bilgi düzeyi ile faizsiz bankacılık tercihi arasında doğrusal bir ilişki olduğu anlaşılmıştır. Bunun yanında faizsiz bankalar ile çalışan müşterilerin öncelikli olarak dikkat ettikleri hususun faiz hassasiyeti olduğu ortaya çıkmıştır. Tercihleri belirlemede; banka itibarı, güven, işlem memnuniyeti, kârlılık gibi faktörlerin sonra geldiği görülmüştür. Fonların tanıtımı ve işleyişinin kabul ettirilmesi için bu sebeple tanıtımın ve ikna edilebilirliğin rolü yüksektir (Kaya R., 2013).

Bir ülke, günümüzde dünyada sosyal ve siyasal açıdan güçlü olmak istiyorsa bunun en önemli ayaklarından birisi iktisadi güç sağlamaktır. Türkiye’de özellikle finansal sistem içerisinde katılım bankalarının payının düşük kalmasının sebeplerinden birisi, faizsiz finans meselelerinde hassas olan kesimler arasında sermaye birikiminin yetersizliğidir. Her ne kadar toplumun yüzde olarak geniş bir kısmını Müslümanlar oluşturuyor olsa da Kapitalist sistemin finansal yaygınlığı ve bunun yol açtığı gelir ve servet adaletsizliği büyük miktarlardaki sermaye ve servet birikiminin belirli gruplarda ve kişilerde toplanmasına yol açmıştır. Sosyolojik bir olgu olarak bu grupların İslâmî eğilimlerinin yüksek olmaması ise Türkiye’de konvansiyonel finansal sistemi geliştirmiştir. Oysa İslâm iktisadının en temel ilkelerinden birisi serveti toplumun tüm katmanlarında yaygınlaştırmaktır. Tarih boyunca kurulan İslâm devletlerinde genel olarak orta sınıf güçlendirilmiştir. İslâm’ın itidali ve orta yolu tavsiye eden dini ilkeleri toplumda aşırılıkların yani çok zengin ve çok fakir insanların oluşmasını önlemiş ve gelir adaletinin tesis edilmesiyle orta sınıf iktisadi ve sosyal yaşamın İslâm toplumlarında en geniş ve en önemli yapısı haline gelmiştir. Bu sebeple Batı’da gelir adaletsizliği ve sömürü ile ortaya çıkan burjuva ve proletarya gibi keskin sınıflar, ayrımlar ve çatışmalar İslâm toplumlarında yoktur. Aynı şekilde daha önceki dönemler incelendiğinde, özellikle feodalite döneminde Batı’da serfler ve lordlar yani senyörler arasındaki ayrım çok belirli ve keskin iken Osmanlılarda köylülerin sahip olduğu haklar ile sipahilerin konumları arasında çatışmalar keskin değildir. Hatta köylüler üretimin temel unsurlarından birisi oldukları için sipahilere karşı koruma altındadır (Tabakoğlu, 2009).

Katılım bankalarının ve faizsiz finans kurumlarının, Kapitalizmin getirmiş olduğu rekabet etme güdüsü ve daha fazla kâr elde etme hırısından arınmış şekilde faaliyet göstermesi, İslâm iktisat zihniyetinin de getirmiş olduğu bir gerekliliktir. Bu kurumların öncelikli amacı maddi büyüme değil maddi ve manevi gelişmişlik olmalıdır. Kapitalist sistemin gelir adaletsizliğine yol açtığı açıktır. Sosyal açıdan sınıflara ayrılmış bir toplumda gelir, sermaye ve servetin adil dağılımı sağlanmadığı sürece en zengin ve en fakir arasındaki gelir farkı giderek artacaktır. Bunun için sermaye ve servet birikiminin, birikim sahiplerinden toplandıktan sonra kâr ve

kazanma iştahı ve hırsı ile değil serveti toplumun tüm kesimlerine yayma amacı doğrultusunda hareket edilmesi önemlidir. Bu çalışmada önerilen fonlardan ikisi (Para Vakfı Fonu ve Zekât Fonu) İslâm'ın infak kurumu ile ilgili olup vakfedilen yahut zekât olarak verilen mal ve paradan infak edenin bir gelir beklentisi bulunmamaktadır. Bu fonlar ile infak edilen mal ve paranın daha uzun süre ihtiyaç sahiplerinin hizmetinde olması hedeflenmiştir. İslâmî usul ve yöntemler ile işletilen mal ve paralar bu paradan borç yahut işletme finansmanı ile fayda sağlayan kesimlere faydalı olacaktır. Ayrıca Para Vakfı Fonu için anaparanın değil de gelirin dağıtılması sayesinde ihtiyaç sahiplerine devamlı olarak yardım yapılmasının önü açılmaktadır. Hac Fonu ise daha çok bireysel emeklilik sistemine benzemektedir. Yani birikim sahipleri biriktirmiş oldukları paradan direkt olarak faydalanma hakkına sahiptir. Hac Fonu ile yatırım yapanların birikimleri kendilerine aittir. Bu fon, kurada hak kazandıkları vakit hacca gitmek isteyenlerin ihtiyaç duyacakları nakit paranın önceden biriktirilmesini hedeflemektedir. Hac Fonu uygulaması ile katılım bankalarının ve faizsiz finans kuruluşlarının değerlendirebilecekleri bir sermaye birikimi de sağlanmış olacak ve bu fon Türkiye'de faizsiz finans sistemine güç katacaktır.

Tezde önerilen yöntemler faizsiz bir özelliğe sahip olduğu için muhakkak özellikle dini çevrelerden önemli eleştiriler alacaktır. Modern iktisat sistemi içerisinde önerilen fonlara faizsiz olarak gelir elde edilmesinin zor olacağı temel itiraz olacaktır. Fonların uygulayacağı faizsiz finans yöntemlerin Batı medeniyetinin ortaya koyduğu iktisadi düzenin temel işleyişine uygun olmadığı doğrudur. Zira bu yöntemler modern finansal sistemi tamamlayıcı bir özellik göstermekten ziyade modern finans sistemine önemli bir alternatif ortaya koymaktadırlar. İslâm toplumlarında bu yöntemlerin daha önce tatbik edilmiş olması yeniden uygulamanın mümkün olduğunun göstergesidir. Ayrıca hâli hazırda kullanımı oldukça yaygınlaşmış olan İslâmî finans yöntemleri özellikle Zekât Fonu ve Hac Fonu için önemli yatırım imkânlarıdır. Para Vakfı Fonu'nda ise paranın nasıl değerlendirileceği vakfedenin tercihi olacağı için mudârebe ve müşâreke gibi şu anda yaygın şekilde kullanılmayan fakat kullanılması önerilen yöntemlerin de önünü açacaktır.

Müslüman toplumların alternatif bir finansal sistem oluşturup İslâm'ın öngördüğü iktisadi ilkeler çerçevesinde ekonomik büyüme ve kalkınma sağlaması mümkündür. Tezde bahse konu fonların önceden belirlenmiş önemli sanayi kollarına yönlendirilmesi bu açıdan önemlidir. Bu durum neticesinde fonlara katılmayan sermaye ve servet sahipleri dahi yatırım için öncelikli alanlara kâr ve zarar ortaklığı esasına dayanarak yatırım yapabilecektir. Böylece önemli iş sahaları için faizli banka kredilerine ihtiyaç kalmayacaktır. Bunun yanında başka fonlar da ilgili üretim sahalarına yatırım yapma konusunda teşvik edilmiş olacaktır. Bu fonların kâr edebileceği gibi zarar da getireceği unutulmamalıdır. Bu fonlar ile servetler faizli bankalarda değil büyük üretim projelerinde değerlendirilmiş olacaktır. Bunun yanında İslâmî ilkelere göre faaliyet gösteren sigorta yani tekafül şirketleri de toplamış oldukları fonları öncelikli üretim sahalarında değerlendirebilirler (İsmail, 1973, ss. 134-135). İslâm ülkelerinin kalkınması üretime dayalı büyüme ile mümkündür. Bu sebeple üretime dayalı yatırımların teşvik edilmesi gerekmektedir. Bu hedefler, İslâm ekonomisinin koyduğu finansman enstrümanları ile de örtüşmektedir. O halde modern iktisadi uygulamaların değil İslâmî iktisat zihniyetinin ilkeleri ışığında yapılanmış bir finansman sisteminin kurulması Müslüman ülkeler için oldukça önemlidir. Çalışma kapsamında sunulan öneriler bu altyapıyı geliştirme gayesi gütmenin yanında İslâmî finans uygulamalarının derinleşmesini ve yaygınlaştırılmasını amaçlamaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler için çağın en büyük sorunlarından birisi kendi tasarrufları ile büyümemeleridir. Gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelerin tasarruflarını kullanmakta ve bu borçlanmaya faiz ödemektedir. Dolayısı ile faiz geliri ile hiç üretim yapmadan dahi çok büyük gelirler elde eden gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelişmişlik farkı kapanmamaktadır. Bu farkı kapatmak için özellikle iş gücü gibi beşerî sermayenin büyüklüğü (fazla nüfus) ile düşük iş gücü maliyetleri yöntemleri denenmektedir. Fakat bu yöntemler her ne kadar genel ekonomiyi düzeltse de refâh anlamında bu ülkeler ciddi bir atılım yapamamaktadır. İslâm ülkelerinin de büyük çoğunluğu gelişmekte olan ülkeler kategorisindedir. Bu sebeple özellikle İslâm ülkeleri için sermaye birikimini ve kaynak toplamayı sağlayacak aynı zamanda da İslâm'da caiz/helâl kabul edilen usullere göre yönetilecek fonların oluşturulması

önemlidir. Bu fonların sadece ekonomik anlam ifade etmemesi ve İslâm dininin koyduğu emir ve yasaklar ile de örtüşmesi sebebi ile yapılacak öneriler önemlidir.

3.1.1. Para Vakfı Fonu Önerisi

Para vakıflarının sermaye birikimi sağlayan kurumlar olduğunu söyleyenler olduğu gibi vakıf olma özelliğinden dolayı sermaye birikimi değil de sermaye dağıtım kurumları olarak işlediklerini iddia edenler de vardır. Bu çalışmalarda para vakıflarının önemli girişimleri değil de tüketimi finanse ettiği iddia edilmektedir. Yine aynı iddia sahipleri para vakıflarının borç verirken istemiş olduğu teminatları bunun delili olarak göstermektedir. Oysa başka çalışmalarda para vakıflarının borç verirken büyük teminatlar istemediği veya sadece kefil aracılığı ile de vakıftan borçlanılabildiği görülmektedir (Kaya S., 2003, s. 191). Dolayısı ile para vakıfları kuruluş amacına uygun işletildiği takdirde sermayenin birikiminde ve adil dağıtımında belirleyici kurumlar olma potansiyelini taşımaktadır.

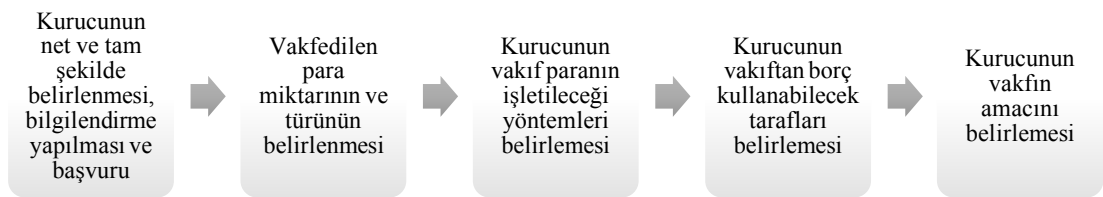
3.1.1.1. Para Vakıfları ve Para Vakfı Fonu'nun İşleyişi

Günümüzde para vakıflarının kurulmasına yönelik iki tür öneri sunulabilir. Bunun ilki müstakil şekilde kurulup işleyecek, bağış toplama ve bu bağışları değerlendirme yetkisine sahip bir para vakfının oluşturulmasıdır. Bu para vakfı hayır hizmetlerini geniş şekilde kapsayacak çerçevede bir kuruluş senedine sahip olmalıdır. Hayırseverlerin bağışladığı paraları, onların değerlendirilmesini istedikleri yöntemlerde değerlendirecek olan bu para vakfı, yine bağışçıların önceden belirledikleri hayır hizmetlerine bu paranın gelirini harcayacaktır. Kuruluş açısından bu tür bir vakfın işlem maliyetleri yüksek görünmektedir. Diğer tür para vakfı ise katılım bankalarının altyapısını kullanacaktır. Bu vakıf cep telefonu ve internet üzerinden de bağış kabul edebileceği için fon toplaması nispeten daha kolay olacaktır. Bağımsız ayrı bir para vakfı kurulmayacağı ve halihazırda Türkiye'de yaygın şekilde faaliyet gösteren vakıfların hayır hizmetlerinin yapılacak hayırlarda kullanılacağı bu tür para vakfının işletim ve yönetim maliyetleri de düşük olacaktır.

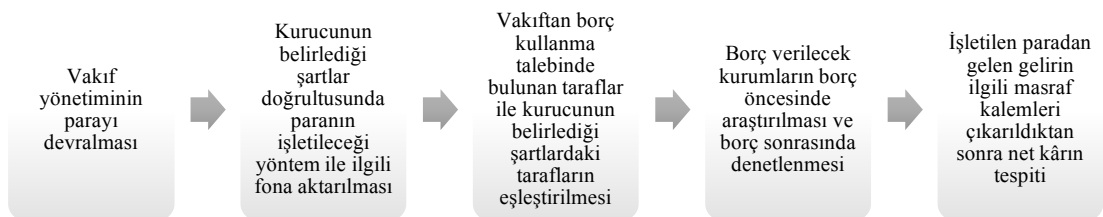
Para Vakfı Fonu, katılım bankalarının altyapısı kullanılacağı için kullanacağı yöntemler murabaha, mudârebe, muşâreke ve icare olarak belirlenmiştir. Bu yöntemler haricinde helal hisse senetleri, altın ve kıymetli maden işlemleri gibi işlemler reel sektöre değil de çoğunlukla finans sektörüne katkı sağladığı için tercih edilmemiştir. Fakat vakfın kuruluşu, işleyişi, vakıf getirilerinin aktarılacağı yerler konusunda yapılacak seçimler esnek olacağı için dilerse bu alanlara da yatırım yapılabilir.

Para vakfının kurulması üç temel sürece ayrılabilir ilk süreç hayırseverin parayı vakfetme sürecidir. Bu süreçte vakfedilen miktar, vakfedilen miktarı işletme yöntemi, vakıftan para kullanacak taraf ve vakıf paranın gelirinin nereye harcanacağı belirlenir. İkinci ve üçüncü süreçte ise vakfedilen para ile vakfeden kişi arasındaki ilişki kopmuştur ve bu aşamada artık vakıf yönetimi aktiftir. Vakıf paranın işletilmesi, kullanılacak yöntemlere göre yatırım yapılması, borç kullanacak tarafların belirlenmesi ve denetimi ikinci süreci oluşturur. Üçüncü süreç ise elde edilen gelirin vakfın amaçları doğrultusunda harcanması için ilgili yardım taleplerinin değerlendirilmesi, tespiti ve bu gelirin ilgili amaçlar doğrultusunda kullanımını içerir. Şekil 3.1, Şekil 3.2 ve Şekil 3.3'te Para Vakfı Fonu'nun işleyişi görülmektedir.

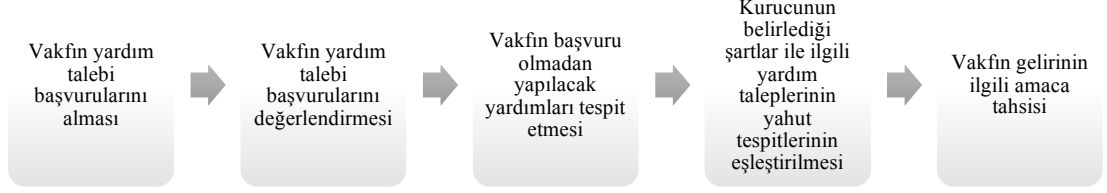
Şekil 3.1: Para vakfı fonuna bağış süreci

Şekil 3.2: Para vakfı fonu yönetimin parayı işleyiş süreci

Şekil 3.3: Para vakfı fonundan elde edilen gelirin dağıtılması

Para vakıflarının en önemli fonksiyonu, gayrimenkul vakıflarda olduğu gibi hayır hizmetlerinin sürekliliğini sağlamaktır. Bu vakıflar sayesinde vakfedilen paranın sadece geliri vakfın gayesi doğrultusunda kullanılacaktır. Dolayısı ile anaparanın ve vakfın devamlılığı esas alınmıştır. Para vakfı kurulurken; vakfedilen paranın miktarı, paranın işletilmesinin talep edildiği yöntem, vakfın gelirlerinin hangi hayır hizmetlerine ayrılacağı gibi bilgiler net bir şekilde alınacaktır. Bu sayede hukuki olarak da vakfın kurulmasını sağlayacak prosedür yerine getirilmiş olacaktır.

a) Para Vakfı Bağış Formu

Para vakfı bağış formu, parasının gelirinden kendi talep ettiği amaçlar ve yöntemler doğrultusunda işleyecek anaparayı vakfeden hayırseverler tarafından doldurulur. Bu form Türkiye’de kurulacak vakıfların taşınması gereken şartlara uygun olarak vakfedilen miktarın, vakfın gayesinin, usul ve yöntemlerin açıkça belirtildiği bir özellik taşımaktadır. Resim 3.1’de örnek bir para vakfı fonu bağış formu taslağı bulunmaktadır.

Resim 3.1: Örnek para vakfı fonu bağış formu taslağı

Para Vakfı Bağış Formu				
VAKFEDEN İLE İLGİLİ BİLGİLER				 <p>Fotoğraf (Şartı değildir.)</p>
T.C. Kimlik No:				
Adı - Soyadı:				
Doğum Tarihi:				
Doğum Yeri:				
VAKIF İLE İLGİLİ BİLGİLER				
Vakfedilen Miktar:				
Vakfedilen Paranın Cinsi: ☐ TL ☐ USD ☐ EURO ☐ GBP				
Talep Edilen Yöntem (%):				
Murabaha	Mudarebe	Muşareke	İcare	Kısıt Yok
Yüzde:	Yüzde:	Yüzde:	Yüzde:	Yüzde:
Fondan Yararlanabilecek Taraflar (%):				
Bireysel Müşteriler	Özel Sektör	Kamu Sektörü	Kısıt Yok	
Yüzde:	Yüzde:	Yüzde:	Yüzde:	
Vakfın Amacı (%):				
Eğitim	Dini Hizmetler	Yoksullukla Mücadele	Diğer Hizmetler	
Burs:	Cami/Mescit:	Gıda:	Restorasyon:	
Okul:	Kur'an Kursu:	Eşya:	Altyapı:	
Üniversite	Yurt:	Aşevi:	Aile ve Sosyal Politikalar	
Kütüphane:	Kısıt Yok:	Muhacirler:	Bakanlık:	
Laboratuvar:		Kısıt Yok:	Kısıt Yok:	
Yurt:				
Kısıt Yok:				
Bilgilendirme:				
1. Vakfeden ile ilgili bilgiler bağışçının bilgileridir. Buraya parayı vakfeden kişinin kimlik bilgileri yazılmalıdır. Bu bölüm şahsen doldurulabileceği gibi vekâlet yahut vasiyet gereği de doldurulabilir.				
2. Vakfedilen miktar, nakit olarak vakıf için konulan sermayeyi ifade eder. Eğer yasal zorunlu bir kesinti yoksa bu para olduğu gibi vakıf sermayesi olarak değerlendirilir.				
3. Para vakfı dört para biriminde bağış kabul eder. Fakat Türk Lirası haricindeki diğer para birimleri, vakfeden aksini talep etmediği sürece vakfedildikten sonra Türk Lirasına çevrilerek işlem yapılır.				
4. Vakfedilen para dört temel İslâmî/faizsiz finans yöntemi ile değerlendirilir. Murabaha: Malın maliyetinin müşteriye bildirilmesi ve üzerine kâr eklenerek satılmasıdır. Mudarebe: Bir taraftan sermaye, diğer taraftan işletme olmak üzere oluşturulan emek-sermaye ortaklığını ifade eder. Muşareke: Mudarebeye benzer, her iki tarafın da sermayeye katıldığı ortaklık tipidir. İcare: Kiralama, menfaat satışlarıdır.				
5. Yüzdeler paranın ne kadarının hangi yöntem ile işletileceğini anlamak içindir. Anaparasını korumak isteyen vakıflar için murabaha ve icare yönteminde zorunlu olarak belirli bir oran seçilebilir.				
6. Fondan yararlanabilecek taraflar, vakıftan borç kullanabilecek kişi ve kurumları ifade eder.				
7. Yüzdeler vakıf sermayesinden kullanılacak paranın ne kadarının kimlere verileceğini ifade eder.				
8. Vakfın amacı başlığı altında dört temel amaç belirtilmiştir. Eğitim başlığı altındaki burs doğrudan öğrencilere verilecek bursları ifade etmektedir. Diğer maddeler ise gerek inşa gerekse ihtiyaç bazlı yardımları ifade eder. Dini hizmetler başlığı altındaki maddeler inşa ve ihtiyaçlara yöneliktir. Yoksullukla Mücadele başlığı altındaki maddeler doğrudan yardımları ifade etmektedir. Diğer Hizmetler başlığı ise çeşme ve vakıf yönetiminin gerekli gördüğü diğer eserlerin restorasyonu, ihtiyaç sahibi yerleşim yerlerinin altyapı finansmanını içerir. Diğer Hizmetler başlığı altındaki Kısıt Yok başlığı ise yetkinin tamamen vakıf yönetimine bırakıldığı oranı ifade etmektedir.				
9. Vakfedilen paradan vakfetme işleminin gerçekleşmesiyle vakfedenin tasarrufu tamamen vakıf yönetimine geçer.				
10. Vakıf yönetimi vakfedilen parayı vakfedenin belirlediği şartlar altında yönetmek zorundadır.				

3.1.1.2. Para Vakıflarının Türkiye’de Uygulanabilirliği

Para vakıfları, Osmanlıların İslâm medeniyetine yapmış olduğu en önemli katkılardan birisidir. Bu açıdan Türkiye, para vakıflarının varisi konumundadır. Şer‘iyye ve Evkaf Vekaleti olarak 2 Mayıs 1920 tarihinde kurulan Vakıflar Genel Müdürlüğü, 3 Mart 1924 tarihinde Başbakanlık’a bağlanmıştır. Gayrimenkul vakıflar ve bu vakıfların ayakta kalmasını sağladığı yapılar Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne devredilmiştir. Para vakıflarının sermayesi ise 1954 tarihinde kurulan Vakıfbank’ın sermayesini oluşturmuştur. Bu banka konvansiyonel sisteme göre işlemler yapan faizli bir banka olarak kurulmuştur. Vakıfbank ile ilgili olarak 24.12.2017 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanan 696 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün hisseleri Hazine Müsteşarlığı’na devredilmiştir. 2015 yılında ise katılım bankacılığı prensipleri ile faaliyet sürdüren ve sermayesinin tamamı Vakıflar Genel Müdürlüğü, Bayezid Han-ı Sani (II. Bayezid), Mahmut Han-ı Evvel Bin Mustafa Han (I. Mahmut), Mahmut Han-ı Sani Bin Abdulhamit Han-Evvel (II. Mahmut) ve Murat Paşa Bin Abdusselam (Murat Paşa) vakıflarına ait Vakıf Katılım Bankası kurulmuştur. Vakıf Katılım, faizsiz bankacılık işlemleri yapmaktadır (Vakıf Katılım İnternet Sayfası). Anlaşılacağı üzere Türkiye’de şu anda faaliyet sürdüren para vakfi bulunmamaktadır. Bunun yanında sermayesi Vakıflar Genel Müdürlüğü ve çeşitli vakıflarca sağlanan Vakıf Katılım banka statüsüne sahiptir ve para vakfından ziyade bankacılık amaçları doğrultusunda faaliyetlerini sürdürmektedir.

Para vakfi kuruluşu Türk Medeni Kanunu, Vakıflar Kanunu ve Vakıflar Yönetmeliği’nin yanında diğer ilgili mevzuatlara bağlıdır. Diğer tüm vakıflar gibi para vakfının da amacı, hukuka uygun olmalıdır. Bunun yanında amaç net şekilde belirlenerek anlaşılabilir olmalı ve süreklilik ilkesini sağlamalıdır. Bu amaçla hayırseverlerin vakfedecekleri paralar ile ilgili olarak dolduracakları para vakfi bağış formu kesin ve net ifadeler içereceği için bu bağışlanan paranın oransal olarak ne kadarının hangi hayır hizmeti için vakfedildiği anlaşılabilir olacaktır. Bunun yanında ilk kurulacak vakıf, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve diğer ilgili kurumlar ile ilgili muhatap pozisyonda olacak ve hayırseverler parayı vakfederken bu vakfin yönetimini müteveli kıldıkları için hukuki açıdan hiçbir şekilde mesul olmayacaklardır. Kurulacak ilk vakfin amaçları, genel ve kapsayıcı olarak düzenlenmeli ve vakfin faaliyet alanlarını

kısıtlayıcı herhangi bir madde olmamalıdır. Öbür taraftan eğer yeni bir yönetmelik ile bu vakfa sadece aracılık özelliği verilirse bireylerin bağışlayacağı paralar ile tüm hayırseverler kendi para vakıflarını da kurabilirler. İlk aşamada işlem maliyetlerinin azaltılması için para vakıflarının gelirlerini toplayacak, düzenleyecek ve dağıtacak tek bir vakıf olması önerilmiştir. Bu vakıf Türkiye'deki ilgili kanun ve mevzuatlara tabi olacağı için işletimi önünde herhangi bir engel ve sorun bulunmamaktadır.

a) Hukuki Durum, Avantajlar ve Engeller

Fon toplama yetkisi almak, vakfın karşılaştığı en temel engellerden birisi olarak görülebilir. Bu hukuki durumlar iki türlü gerçekleşebilir. Bunun ilki fon toplarken yaşanan hukuki sorunlar diğeri ise borç kullandırılan kişiler ile yaşanabilecek sorunlardır. Örneğin geleneksel bankacılık sisteminin hukuki açıdan borç temelli olması, bankadan borç/kredi kullananlar ile banka arasında ortaya çıkan sorunların hukuki olarak çözülmesini gerektirmektedir. Bu sebeple bankaların faaliyetlerine devam etmesi ve sistemin sağlıklı bir işleyişe sahip olması için bankadan kullanılan borç ve kredilerin geri dönüşünü sağlayacak sağlam bir hukuki zemin oluşturmak gerekmiştir. Bu sayede bankalar alacaklarını borçlulardan tahsil etmeye hak sahibi olmuş ve bankanın alacakları teminat altına alınmıştır (Gül A. R., 2005, s. 45).

Para vakfının yaşayabileceği bu tür sorunların çözülmesi için katılım bankalarının alt yapısı kullanılabilir. Bu sayede hukuki sorunlar katılım bankası ve borç kullanan kişi arasında mahkemeler yolu ile çözülebilecektir. Bunun yanında bu vakfın fonlarının katılım bankacılığı aracılığı ile değerlendirilmesi, alacakları hukuk ile teminat altına alınan bankaların bu hakkını kullanabilmesinin önünü açacaktır. Bu açıdan para vakıfları için yeni bir yasal düzenlemeye ilk aşamada bir gereklilik kalmamaktadır. Sonraki dönemlerde eğer para vakıfları topladığı fonları kendileri kullanmak isterse bu aşamada ek bir düzenlemeye ihtiyaç duyulabilir.

Para vakıfları, bankalardan farklı olarak hukuki açıdan sadece tek taraf ile hukuki ilişki kurarlar. Bankalarda hem fon sağlayan hem fonu kullanan taraflar banka ile hukuki meselelerde taraf olabilirken, para vakıflarında fon sağlayan yani para bağışlayan tarafın ilgili paradan şahsı için herhangi bir beklentisi olmadığından ötürü parayı

vakfeden kişi hukuki bir taraf olmaktan çıkmaktadır. Para vakfının hukuki olarak sorun yaşayabileceği taraf, vakfin fonlarını kullanarak geri ödeme yapmayan borçlular olacaktır. Fakat bu aşamada katılım bankaları kullanılacağı için bu tür hukuki sorunlar da aşılmış olacaktır.

Para vakıflarının altyapısını kullanacağı ve bu sayede işletme maliyetlerini azaltacağı katılım bankaları ise diğer bir hukuki taraftır. Çünkü para vakıfları topladıkları fonları katılım bankacılığı bünyesinde kendi belirleyecekleri İslâmî usul ve yöntemler ile yapacaktır. Dolayısı ile tam anlamıyla olmasa da banka ile aralarında bir banka-müşteri ilişkisi doğacaktır. Bu aşamada, fonun niteliği açısından katılım bankaları ile para vakfı arasında özel sözleşme yapılacağı için bu sözleşmenin düzenlenmesi ve işlerlik kazandığında ortaya çıkan sorunlar ve güncelleme ihtiyaçları da diğer hukuki sorunlar arasında sayılabilir.

b) İktisadi Durum, Avantajlar ve Riskler

İnsanlar hayır olarak para yardımında bulunurken bu yardımı bizzat kendileri yapmak isteyecekleri gibi bu yardımı aracı kurumlar ile yapmak da isteyebilirler. Genel olarak yapılan bağışlar ve yardımlar direkt olarak yardımın toplandığı amaç doğrultusunda harcanmaktadır. Para vakıflarında ise belirli amaçlar doğrultusunda vakfedilmiş paranın bizatihi kendisi değil geliri vakfin amaçları doğrultusunda harcanacaktır. Buradaki amaç yardımların sürekliliğini sağlamaktır. Bu aşamada ortaya çıkacak ilk iktisadi risk, elde edilecek gelirin beklenen getiriden az olması durumudur. Çünkü dağıtılacak gelir, vakfedilen paraya yıllık enflasyon katıldıktan sonra elde kalan miktar olacaktır. Elde edilen gelir enflasyondan biraz fazla olduğunda çok az gelir dağıtılacağı gibi enflasyondan az gelir elde edildiğinde dağıtılacak herhangi bir miktar olmayabilir. Dolayısı ile işletilecek paranın en azından bir kısmının anaparayı koruyacak şekilde murabaha ve icare gibi riski nispeten mudârebe ve muşârekeye göre daha düşük olan yöntemler ile işletilmesi bir çözüm olabilmektedir.

Para vakıflarının fon toplaması ile ilgili bir diğer iktisadi risk, ekonomik daralma dönemlerinde ortaya çıkacaktır. Bu riskler sadece para vakıfları ile ilgili değil, aslında tüm finansal ve iktisadi kuruluşların ve özel sektörün hatta kamunun yaşadığı

sorunlardır. Bağış miktarlarında yaşanabilecek düşüş, daha çok reel sektöre yönelik iş ortaklıkları kurulacağı için para gelirlerinde yaşanacak azalma ve geri dönüşlerde yaşanabilecek sıkıntılar bu sorunlardan başlıcalarıdır.

İnsanların ekonomik kriz dönemlerinde gelirlerinde yaşanan düşüşten ötürü tasarruflarının azaldığı açıktır. Bu durum insanların yapacakları bağışların da azalacağı bir göstergesidir. Ekonomik kriz dönemlerinde para vakıflarının fonları yeni bağışlar azalacağı için mevcut fonlar etkin kullanılmaya çalışılacaktır. Para vakıflarında kullanılacak bazı yöntemler emek-sermaye ortaklığı bazlı olacağı için bu ortaklıklarda alınacak gelirler uzun vadeli. Yani bu gelirler önceden ortak olunmuş iş neticesinde elde edilecek gelirler olacaktır. Bunun yanında hali hazırda devam eden işlere yapılan ortaklıklar daimî gelir sağlayabilecektir. Bu yüzden para vakıfları fonunun sahip olduğu bir diğer avantaj, bankalara göre daha esnek bir işletim yapısına sahip olmalarıdır. Katılım bankaları, kendilerine para yatıran birikim sahiplerine kâr payı dağıtırlar. Bunun yanında katılım bankaları müşterilerinin her an bankada bulunan paralarını çekme durumu olduğu için vade riskine girmemek ve garanti gelirler elde etmek isterler ve genellikle murabaha yöntemini kullanırlar. Oysa para vakıflarına bağış yapan hayırseverlerin bağışladıkları paralardan herhangi şahsi bir gelir beklentileri bulunmamaktadır. Dolayısı ile fonun, sermaye sağlayanlara karşı yükümlülüğü vakfedilen paranın, vakfedenin koymuş olduğu şartlar çerçevesinde harcanmasıdır. Dolayısı ile sürekli ve düzenli gelir getiren murabaha yöntemi yerine iş bazlı ortaklıklar olan mudârebe ve muşâreke sözleşmeleri ile yatırım yapma konusunda daha esnektirler. Para vakıflarının bu şekilde kullanılması sonucu günümüzde katılım bankalarına yönelik eleştirilerin başında gelen kullandıkları yöntemlerde genellikle murabahayı yani en risksiz yöntemi seçmeleri nispeten mudârebe ve muşâreke uygulamalarının kullanımının artmasıyla dengelenebilir. Para vakıflarında biriken fonların ticaret ve üretimi finanse eden özelliğinden ötürü bu fonlar sadece finansal sektörü değil reel sektörü de büyütecek bir nitelik taşımaktadır. Ayrıca katılım bankalarındaki gibi vade riski kaygıları da Para Vakfı Fonu'nda bulunmamaktadır.

Nakit temelli olmasından ötürü Para Vakfı Fonu, esneklik başta olmak üzere çeşitli avantajlara sahiptir. Çok düşük miktarlarda bağış yapılabilmesi de çok sayıda hayırsever Müslümanın Para Vakfı Fonu'na katkıda bulunmasını kolaylaştırmaktadır. Para Vakfı fonu sayesinde çok ufak yardımlar yahut atıl kaynaklar dahi ekonominin geliştirilmesi için kullanılabilir. Ayrıca nakit yardım sıkıntısı çeken sosyal kurumların desteklenmesi da para vakıflarının hayır temelli işleyişlerinin bir diğer sonucudur (Osman, Htay, & Muhammad, 2012).

3.1.1.3. Dünyada Para Vakfı Uygulama Örnekleri

Para vakıfları günümüzde çok yaygın olmayan kurumlardır. Fakat özellikle Uzak Doğu Asya ülkelerinde Müslümanlar arasında güncel para vakfı uygulamalarına rastlamaktayız. Bu vakıflar gelişen bilgi teknolojileri ile internet üzerinden dahi bağış alabilen dinamik kurumlardır. Bunun yanında teknolojiye açıklık aynı zamanda şeffaflığı da beraberinde getirmektedir. Gelişmiş bilgi teknolojilerine entegre olabilmiş bu vakıflar işlem maliyetlerini de bu sayede düşürmeyi başarmıştır. Bu bölümde dünyadaki para vakfı uygulamaları incelenecektir.

Malezya'da vakıf yönetimi çeşitli yasa ve düzenlemeler ile Devlet İslâmi Din Konseyi tarafından belirlenmektedir. Nüfusu 30 milyonun üzerinde olan Malezya'nın %61,3'ü yani 20 milyona yakını Müslümanlardan oluşmaktadır. İslâmi bankacılık ve finans konusunda merkez ülkelerden birisi olması açısından değerlendirildiğinde para vakıfları konusunda Malezya'nın önemli bir potansiyeli vardır. Malezya'da ilk para vakfı 1957 yılında Perak İslam Devleti Din Konseyi tarafından kurulmuştur. Halihazırda para vakıfları için bazı şehirlerde tanıtımlar ve pazarlama yapılmaktadır. Bu gelişmelere rağmen Malezya'da para vakıflarının bilinirliği azdır. Her eyalette ayrı bir Devlet İslâmi Din Konseyi bulunmakta olup dokuz eyaletin yedisinde para vakıflarının kurulması desteklenmektedir. Bunların içerisinde en fazla nüfusa sahip olan Selangor da vardır. Malezya'da kurulan para vakıflarından birisi 2008 yılında kurulmuş olan ve vakıf fonlarının birikimine ve mobilizasyonuna odaklanan Yayasan Wakaf Malaysia'dır (YWM)¹². Bu vakfın kurulmasının ardındaki neden, üyeler

¹² Detaylı bilgi için Yayasan Wakaf Malaysia resmi internet sitesi

arasındaki farkındalığın ve nakit kaynağı fonu gelişiminin potansiyelinin bilinmesidir. Toplanan fon, YWM yönetimi altında kalıcı bir varlığa aktarılmadan önce toplanacak, böylece yardımlar, tekrar tekrar Müslümanların faydasına sunulacaktır. Bu vakfın temel amaçları ise (1) ümmet için bir vakıf fonu oluşturmak, (2) İslâmî Din Konseyi ve üniversiteler ile iş birliği yoluyla vakıf fonksiyonlarını geliştirmek, (3) ekonomik kalkınma amacı ile kullanmak üzere daha fazla fon üretmek için İslâmî (şer‘i) kurallara uygun yatırımlar yapmak, (4) yoksullar için burs gibi yardım programları yürütmek, (5) konferanslar ve makaleler yoluyla tanıtım ve yayın faaliyetleri yapmak olarak sıralanabilir. Vakıf, bazı bankalar ile koordinasyon içinde çalışarak maaşlardan kesinti sureti ile vakfa kaynak aktarmaktadır. Vakıf aynı zamanda vakıf enstrümanlarının geliştirilmesine ve çeşitlenmesine de odaklanmaktadır. Malezya’dan bir diğer örnek para vakfi ise 2005 yılında Majlis Agama Islam Selangor (MAIS) tarafından kurulup yönetilen Perbadanan Wakaf Selangor (PBW)’dir¹³. Bu para vakıflarının yanında İslâmî Din Konseylerinin kurduğu başka para vakıfları da mevcuttur. Bu vakıflar genel olarak incelendiğinde İslâmî yöntemler ile değerlendirilmeye özen gösterilmesinden ötürü İslâmî konseyler tarafından kurulup yönetilmeleri öne çıkmaktadır. Ayrıca İslâmî bankacılığın gelişmesinden dolayı bağışların toplanmasının kolay olması da Malezya’da para vakıflarının işleyişinde işlem maliyetlerini oldukça düşürmektedir. Devletin vakıf fonlarına katkıda bulunanlara vergi indirimleri sunması, para vakıflarına para yatırılması konusunda insanları teşvik ettiğini ve devletin bu konudaki desteğini göstermektedir. Ayrıca bazı bölgelerde hisse senetleri veya ortaklık senetleri ile de para vakıflarına bağış yapılabilmektedir (Osman, Htay, & Muhammad, 2012). Malezya’da daha çok zekât ve hac organizasyonu ile ilgilenen Zakat & Hji (JAWHAR) bünyesinde bir para vakfi da bulunmaktadır. Jabatan Waqaf, Malezya’da nakit para temelli çalışan diğer bir vakıftır. Tüm bu vakıfların işleyişleri için kendilerine özgü kuralları ve içerikleri vardır. Malezya’daki para vakıfları ayrıca çeşitli özel sektör girişimlerine de teşebbüs etmişlerdir. Turizm sektörü (oteller) ve sağlık sektörü

<https://www.ywm.gov.my/home> incelenebilir.

¹³ Detaylı bilgi için Perbadanan Wakaf Selangor resmi internet sitesi <http://www.wakafselangor.gov.my> incelenebilir.

(hastaneler) bu girişimlerden bazılarıdır. Bu vakıflar internet üzerinden dahi bağış kabul edebilmekte yahut maaştan kesinti yaparak da fon toplayabilmektedir.

Singapur'daki para vakıfları laik sistemdeki düzenlemeler ile yönetilmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Türkiye için en azından hukuki olarak Singapur'daki düzenlemelerin incelenmesi gerektiği açıktır. Singapur İslâmi Din Konseyi her yıl ülkedeki Müslüman nüfustan belirli bir para toplamaktadır. Buradaki para vakfı sosyal güvenlik sistemi gibi işlediği için katılım zorunludur. Bu sebeple bu model zorunlu para vakfı modeli olarak da bilinmektedir. Singapur'da borç verilen menkul kıymetlerden elde edilen gelirler haricinde bağışçıya vergi teşviki verilmemesine rağmen, nakit tahsilatı miktarı oldukça fazladır (Osman, Htay, & Muhammad, 2012). Örneğin para vakıflarından birini yöneten Majlis Ugama Islam Singapura (MUIS), ülke genelinde 22 caminin inşaatını gerçekleştirmiştir.

Dünyadaki en fazla Müslüman nüfusa sahip Endonezya'da para vakıfları için ciddi bir potansiyel vardır. 2004 yılından bugüne para vakıfları Endonezya'da uygulanmaktadır. Bu tarihten itibaren para vakıfları yasal bir düzeye alınmıştır. 2004'ten sonra Endonezya'da birçok para vakfı kurulmuş olup günümüzde de faaliyet göstermektedir. Endonezya vakıf mevduatları, Center for Justice and Caring for Ummah, Caring for Ummah Daarut Tauhid ve Dompot Dhuafa'nın altında kurulmuş Tabung Waqf Indonesia bu para vakıflarından belli başlı olanlarıdır (Osman, Htay, & Muhammad, 2012). Para vakıflarının çoğu 2004'teki yasal düzenlemeden sonra faaliyete geçmesine rağmen hızla yaygınlaşmıştır. Tabung Waqf Indonesia'nın gelirleri, yoksulluk ile mücadele programları, ücretsiz sağlık hizmetleri, eğitim ve girişimcilik geliştirme programları dahil olmak üzere çeşitli girişimler için kullanılmaktadır.

3.1.2. Hac Fonu Önerisi

İslâm dininin 5 temel şartından birisi Hac ibadetidir. Hac belirli bir zamanda usulüne uygun olarak ihrama girildikten sonra Arafat'ta vakfe yapmak, Kabe'yi tavaf etmek ve diğer bazı dini görevleri yerine getirmek suretiyle yapılan bir ibadettir. Hem mal

hem de beden ile yapılan bir ibadet olan Hac, imkanları olan her Müslüman'ın ömründe bir defa yapması gereken farz bir ibadettir.

Her yıl milyonlarca kişinin Hac görevini yerine getirmek için hareket etmesi ve bu vesile ile oluşan ekonomik hareketlilik özellikle finans kurumlarının da ilgisini çekmektedir. Konuya ibadet kısmından ziyade kâr odağıyla yanaşan bu kurumlar inanç turizminin potansiyelini görmüştür. Dünya Turizm Örgütü verilerine göre her yıl yaklaşık 300 milyon kişinin inanç turizmi yaptığı ve bu kişilerin yaptığı harcamaların da 20 milyar Dolar gibi büyük bir meblağa tekabül ettiğini görülmektedir. Bu turizm kapsamında seyahatler büyük ölçüde Avrupa kıtasına yapılmaktadır (Tala & Padurean, 2008).

3.1.2.1. Hac Fonunun Gerekçesi

Her yıl Hac ibadetini yapan Müslüman sayısı 2 milyon civarındadır. Kâbe ve çevresinde yapılan düzenlemeler ile bu sayının 2020'ye kadar daha da artması öngörülmektedir. Aynı şekilde yıl boyu devam eden umre ziyaretleri de 5 milyon civarındadır. Bu ziyaretlerin yaklaşık yüzde 8'i Türkiye'den yapılmaktadır. Hac ve umreden sağlanan gelir her ne kadar Suudi Arabistan GSYİH'sinin yüzde 3'ünü oluştursa da devlet gelirlerinin yüzde 20'sine tekabül etmektedir¹⁴.

Her yıl ortalama 500.000 kişi Türkiye'den Suudi Arabistan'a Hac ve Umre görevlerini yerine getirmek üzere gitmektedir. 2018 yılında ilk kez kayıt yaptıran 316.857 kişiyle hacı adayı sayısı Türkiye'de 2.120.967'ye ulaşmıştır. Gerek maddi birikimlerin yetersizliği gerek çalışma şartları gibi hususlardan ötürü hacı adaylarının yüzde 40'tan fazlası bu ibadeti 65 yaşından sonra yerine getirebilmektedir. 2017 yılında Suudi Arabistan ile yapılan Hac protokolü neticesinde Türkiye'ye verilen kontenjan 80.000 olmuştur.

¹⁴ Veriler <https://www.statista.com/statistics/617696/saudi-arabia-total-hajj-pilgrims/> adresinden alınmıştır.

İnsanların Hac ve Umre vazifelerini yerine getirebilmeleri için belirli bir tasarrufa sahip olmaları gerekmektedir. Haccın hem beden hem mal ile yapılan bir ibadet olması ve bu ibadeti yerine getirecek kişilerde belirli bir zenginliğe sahip olması gerektiğinden hareketle bireylerin tasarruflarının artması Hac ve Umre ibadetini yerine getirenlerin sayısını artıracaktır.

2017 yılı için en düşük Hac ücreti oda tercihli konaklamada 4 kişilik oda için kişi başı Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 12.250,00 TL (yaklaşık 3500 Dolar) olarak belirlenmişti. Otel tercihli konaklamada bu ücret en yüksek 30.750,00 olarak açıklanmıştır. 2018 yılında ise oda tercihli konaklama en düşük yaklaşık 15.500,00 TL ve otel tercihli en yüksek 41.000,00 TL olarak belirlenmiştir. Bunun haricinde Suudi Arabistan'ın finanse ettiği düşük maliyetli Hac programı vardır fakat bundan dünyada faydalanan sayısı oldukça düşüktür.

Trend dünyadan her yıl Hac ve Umre için Suudi Arabistan'a gelenlerin sayısının arttığını göstermektedir. Aynı şekilde Türkiye için de her yıl Hac ve Umre vazifelerini ifa etmek için Suudi Arabistan'a gidenlerin sayısı da artmaktadır. Bunun yanında dünyadaki Müslüman nüfus artışı da Hac ve Umre için Suudi Arabistan'a gidenlerin sayısını artırmaktadır. Dolayısıyla burada çok ciddi bir potansiyel oluşmaktadır. İktisadi olarak Müslüman ülkelerinin gelişmesi ve demografik açıdan Müslüman nüfusun artması Hac ve Umre seyahatleri konusunda giderek artan bir ekonomik büyüklüğü göstermektedir.

3.1.2.2. Hac Fonunun Ekonomik Alt Yapısı

Faizsiz fonların mevcut büyümesi ve büyüme potansiyeli çalışma kapsamında önerilen Hac fonunun temel gerekçelerinden birisini oluşturacaktır. Son 5 yıl için faizsiz fonların büyüme oranı yüzde 9,55 civarındadır. Bu fonların en büyükleri Suudi Arabistan ve Malezya'da faaliyet göstermektedir. Bu fonların en büyük yatırım aracı ise Sukuk olmuştur. Sukuk piyasasında en büyük ihraççı ülke Malezya'dır. Türkiye ise bu sıralamada 6. olmasına rağmen hızlı büyüme ile ciddi bir potansiyeli vardır. Sukuk ihraçlarının yüzde 81'i devletler tarafından yahut devlet tarafından desteklenen kurumlar tarafından yapılırken sadece yüzde 19'u özel şirketler tarafından

yapılmaktadır. Dolayısı ile Sukuk riski düşük bir yatırım aracı olarak değerlendirilmektedir. Türkiye ilk Sukuk ihracını 03.10.2002 tarihinde 2 yıl vadeli olarak gerçekleştirmiştir. 2015 yılında toplam 3,4 milyar TL, 2016 yılında ise toplam 5,2 milyar TL Sukuk ihracı yapılmıştır. Özel sektör anlamında ise bu rakam 4 milyar TL civarındadır. Sukukun yanında Katılım Fonlarında da Türkiye için önemli bir büyüme vardır. Türkiye’de ilk Katılım Fonu 2005 yılında “Dow Jones Islamic Market Turkey A Tipi Borsa Yatırım Fonu” ismiyle çıkarılmıştır. İlk Katılım Emeklilik Fonu ise 2010 yılında ihraç edilmiştir. Türkiye’de katılım fonlarını ağırlıklı olarak (%43) Hazine tarafından ihraç edilen Sukuklardan oluşmaktadır. Özel Sektör Sukukları (%32) ikinci sırada, hisse senetleri (%17) ise üçüncü sıradadır. Katılım fonları Hazine’ye kaynak sağlamak ve Hazine’nin finansman maliyetlerini düşürmektedir. Özetle Hac Fonu, faizsiz finans prensipleri ile hareket edecek ve faizsiz finans sektörünün Türkiye’deki büyüklüğünü artıracaktır. Finans sektöründeki rekabeti artırarak devletin finansman alternatiflerini artırması da önemli bir husustur (Khan & Porzio, 2010; Alpaslan & Kudun, 2016)

3.1.2.3. Hac Fonunun Amacı

Her yıl Hac ibadetini yerine getirecek kişiler için ülkelere nüfusları oranında kota ayrılmaktadır. Hac bölgesinin imkanları doğrultusunda belirlenen bu kota özellikle Türkiye gibi ülkeler için talebi karşılamamaktadır. Bunun yanında kura ile belirlenen hacı adayları kura kendilerine çıktığında bunu değerlendiremeseler hakları önümüzdeki senelere devrolmamakta ve yanmaktadır. Dolayısı ile belirli bir tasarrufu olmayanlara Hac kurası çıktığı takdirde bunun finansmanı bu kişiler için çok zor olmaktadır. Bu fonun öncelikli amacı bu kişilerin Hac ibadetlerinin yerine getirilmesinin sağlanmasıdır.

Hac ibadetlerini yerine getirmek isteyenlerin orta-uzun vadede bu vazifelerini gerçekleştirmeyi amaçlayan fonda, bireylerin belirlenmiş vadelerde ve yıllık tavsiye edilen tutar ölçüsünde birikim yapması esastır. Bu birikimlerin işletilmesi ise helâl usul ve yöntemlere göre yapılacaktır. Dolayısı ile faizsiz alanlara yatırım yapacak fonun getirisi de helâl olacaktır.

Yatırımcıların gelirleri ve imkânları doğrultusunda para toplayacak olan fon aynı zamanda yatırım yahut ödeme tavsiyesinde de bulunacaktır. Bir nevi Katılım Emeklilik Fonları gibi fon toplayacak olan fonun anlaşılacağı üzere temel hedefi Hac finansmanı olacaktır.

Fonun ikincil amacı ise kaynak toplama olarak özetlenebilir. Fon bireylerin tasarruflarını toplayacağı için önemli bir yatırım sermayesi oluşturacak ve ekonomik anlamda önemli bir işlev görecektir.

3.1.2.4. Hac Fonunun Yapısı ve İşleyişi

Fon Hac vazifesini yerine getirmek isteyen kişilerden yıllık veya aylık düzeyde belirli oranda nakit toplayacak ve bu büyüyen fon kira sertifikalarında, kamu veya özel sektör faizsiz ortaklığa dayalı finansman araçlarında, TL yahut döviz cinsinden katılma hesaplarında ve diğer faizsiz finans enstrümanlarına yatırım yapacak ve gelir elde edecektir. Dolayısı ile fona para yatıranların yatırmış oldukları para sabit kalmayacak ve fonun yatırım getirisi oranında artmış olacaktır.

Resmi otoritelerin ve şer'î kurulun gözetimi altında yatırımlarını yapacak fonun risk yönetimi ayrı yapılacaktır ve önceden tespit edilmiş risk seviyesinde yatırım yapılacaktır. Bunun yanında yatırılan para üzerinde yatırımcının tasarruf hakkı olacak ve istediği vakit birikimin tamamını ya da ihtiyacı kadarını paraya çevirecektir. Fon katılımcısı, birikiminin getirisini sürekli takip edebilecektir. Fon payları, Hac veya Umre için düzenli birikim yapmak isteyen kişilere satılacaktır.

Katılım Emeklilik sisteminde olduğu gibi fona kendi isteği ile ve kendi belirleyeceği oranlarda katılabilecek olan yatırımcılar düzenli ödemeler ile tasarruf yapacaklardır. Burada kurulacak fon devlet tarafından yahut Katılım Bankaları tarafından yönetilebilir. Dolayısıyla alt yapı hazır olacağı için işlem maliyetleri de minimum düzeyde olacaktır. Fonun muhasebe işlemleri, fon fiyatının belirlenmesi ve fon paylarının yatırımcılara dağıtılması işlemini de fon yönetimi yapacaktır.

Fonun katılım paylarının rahatlıkla günlük olarak alınıp satılmasına olanak sağlanması likide çevrilme imkânı vereceği için bu imkânlar fona katılımı artıracaktır. Para birimi olarak TL kullanılması ve fonun yönetiminden doğacak maliyetler için aylık ödemelerin içerisinde bir tutar alınması uygundur. Fonun yönetim ücreti ve komisyonunun yanında oluşacak ekonomik büyüklük özellikle katılım bankalarını ve faizsiz finans enstrümanlarına yatırım yapmak isteyen finans kurumlarını bu alana yönlendirecektir.

Aşağıdaki 1. senaryoda her yıl 300.000 yeni Hac başvurusu yapıldığı ve bunların sadece yüzde 25'inin aylık ortalama 250 TL ile fona katılımı halinde 5 yılda oluşacak bir fon büyüklüğü tahmininde bulunulmuştur. Aylık ortalama ödeme tutarı, 5 yıl sonunda fon getirisi ile yaklaşık Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından belirlenen minimum Hac ücreti öngörülerek belirlenmiştir. 2. senaryoda her yıl 300.000 yeni Hac başvurusu yapıldığı göz önüne alınarak bunların yüzde 50'sinin yine aylık ortalama 250 TL ile fona katılımları öngörülmüştür. 3. senaryoda sadece her yıl Hac başvurusunda bulunanların %25'i değil; mevcutta kura sırası bekleyen hac adaylarının %25'inin sisteme 5 yıla dağıtılarak başvuracakları düşünülmüş ve aylık ortalama 250 TL ödeme ile fona katılımları hesaplanmıştır. Senaryo 4 ise tez kapsamında yapılan anket baz alınmıştır. Bu anket neticesinde Hac Fonu ile ilgili kısa bilgilendirilmeden sonra verilen yanıtlar çerçevesinde fona katılım diyenlerin yüzdesi %39,8'dir (Hesaplama bu oran %40 olarak kullanılmıştır). Bu doğrultuda her yıl Hac başvurusunda bulunan 300.000 kişinin %40'ı ve mevcutta kura sırası bekleyen aday sayısının %40'ının 5 yıla dağıtılması ile toplam fon katılımcı sayısı yıllara göre tahmin edilmiştir. 4. senaryoda da diğer 3 senaryoda olduğu gibi aylık ortalama 250 TL ile fona katılım düşünülmüş ve hesaplama bu tutar üzerinden yapılmıştır. Hac kurası bekleyenlerin dahil edildiği senaryolar için tüm senelerde hac kurası bekleyenlerin sayısı 2.000.000 olarak düşünülmüştür.

Tablo 3:1: Hac fonu için 5 yıllık getiri eklenmeden fon toplama senaryoları*a) Senaryo 1*

Yıl	Katılımcı Sayısı	Tahmini Fon Büyüklüğü (TL)
1. Yıl	75.000	225.000.000
2. Yıl	150.000	450.000.000 + 1 yıllık fon getirisi
3. Yıl	225.000	675.000.000 + 2 yıllık fon getirisi
4. Yıl	300.000	900.000.000 + 3 yıllık fon getirisi
5. Yıl	375.000	1.125.000.000 + 4 yıllık fon getirisi

b) Senaryo 2

Yıl	Katılımcı Sayısı	Tahmini Fon Büyüklüğü (TL)
1. Yıl	150.000	450.000.000
2. Yıl	300.000	900.000.000 + 1 yıllık fon getirisi
3. Yıl	450.000	1.350.000.000 + 2 yıllık fon getirisi
4. Yıl	600.000	1.800.000.000 + 3 yıllık fon getirisi
5. Yıl	750.000	2.250.000.000 + 4 yıllık fon getirisi

c) Senaryo 3

Yıl	Katılımcı Sayısı	Tahmini Fon Büyüklüğü (TL)
1. Yıl	200.000	600.000.000
2. Yıl	275.000	825.000.000 + 1 yıllık fon getirisi
3. Yıl	350.000	1.050.000.000 + 2 yıllık fon getirisi
4. Yıl	425.000	1.275.000.000 + 3 yıllık fon getirisi
5. Yıl	500.000	1.500.000.000 + 4 yıllık fon getirisi

d) Senaryo 4

Yıl	Katılımcı Sayısı	Tahmini Fon Büyüklüğü (TL)
1. Yıl	280.000	840.000.000
2. Yıl	400.000	1.200.000.000 + 1 yıllık fon getirisi
3. Yıl	520.000	1.560.000.000 + 2 yıllık fon getirisi
4. Yıl	640.000	1.920.000.000 + 3 yıllık fon getirisi
5. Yıl	760.000	2.280.000.000 + 4 yıllık fon getirisi

3.1.2.5. Hac Fonunda Katılımcılar İçin Hesaplamalar

Hac fonunun temel amacı tasarrufları yetersiz katılımcıların aylık belirli tutarlar ödemesi ve bunun sonucunda yapacakları birikim ile kendi Hac veya Umre finansmanlarını sağlamalarıdır. Fon esnek olacağı için her sene yapılacak fiyat artışları yahut kurdaki dalgalanmalar ölçüsünde aylık ödenecek tutar revize edilebilecektir.

Yatırım süresi ortasında yani tam bir hac ücreti toplanmadığı takdirde yatırımcı kendisi para ekleyebilecek yahut fazla olduğu takdirde fazla toplanan meblağı alabilecektir. Ayrıca parası eksik olduğu takdirde kendi tamamlayamadığı tutar yine helâl usul ve yöntemler ile (karz-ı hasen) katılımcıya temin edilebilecektir. Tablo 3.2’de katılımcılar için 5 yıllık ve 10 yıllık örnek ödeme tabloları gösterilmektedir.

Tablo 3.2: Hac fonu için katılımcıların örnek ödeme tabloları

5 Yıl Aylık Ödeme – 250 TL		10 Yıl Aylık Ödeme – 125 TL	
Hac Ücreti (minimum)*	12.250,00 TL	Hac Ücreti (minimum)	12.250,00 TL
Tahmini yıllık artış	%10	Tahmini yıllık artış	%10
Tahmini hac ücreti (5 yıl sonunda)**	19.728,75 TL	Tahmini hac ücreti (10 yıl sonunda)	31.773,35 TL
Fon vadesi	5 yıl	Fon vadesi	10 yıl
Ortalama Yıllık Fon Getirisi***	%12	Ortalama Yıllık Fon Getirisi	%12
Ortalama Aylık Fon Getirisi	%1	Ortalama Aylık Fon Getirisi	%1

* 2017 yılı için minimum ücret baz alınmıştır.

** 2017 yılında yaşanan hızlı kur yükselişinden ötürü bu durum Hac fiyatlarına da yansımış olup, Hac ücreti en düşük konaklamada yaklaşık %20 oranında artmıştır. Daha önceki yıllarda ortalama %5’lik artış oranı düşünülerek artış oranı tedbir oranı yüksek tutularak %10 olarak belirlenmiştir

*** Maliyetler (fon giderleri, yönetim ücreti, vergiler vb.) çıktıktan sonra ortalama olarak hesaplanmıştır.

3.1.2.6. Hac Fonunun Getirileri

Hac fonunun temel amacı Hac veya Umre görevini yerine getirmek isteyenlerin finansman sıkıntısını aşmalarını sağlamaktır. Tasarrufları artırarak fon katılımcılarının birikim yapmasını sağlayacak olan Hac Fonu ile Hac veya Umre'ye gitmek isteyenlerin belirli vadede aylık ödemeler ile fonda paraları birikecek ve fonun yatırımları ile bu birikim artacaktır. İslâm'da caiz/helâl kabul edilen metotlara göre faaliyet gösterecek ve yatırım yapacak fonun Türkiye'de katılım finansmanı tabanını da büyütmesi beklenmektedir.

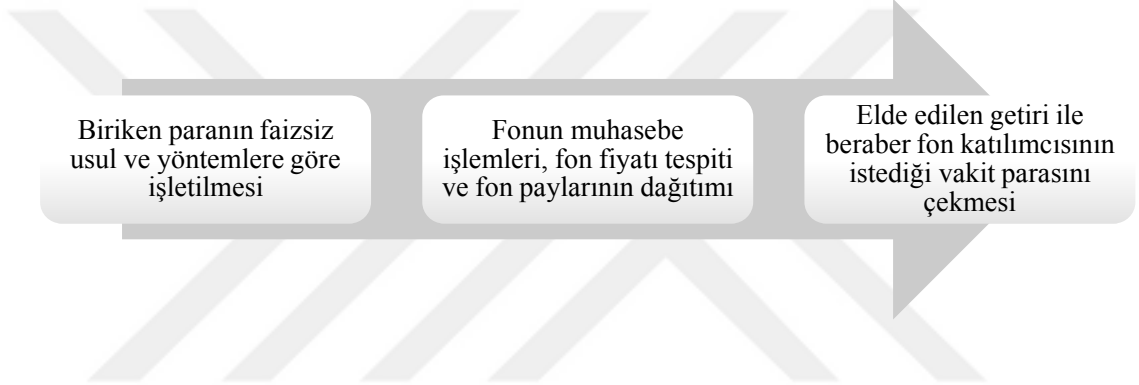
Fona giriş çıkışın kolay olması ve fon paylarının her an likide çevrilebilecek olması katılımı özendirecek hususlardan birisidir. Bu fon sayesinde Hac ve Umre adayları istekleri ve mali güçleriyle orantılı şekilde tasarrufları ile hem kâr edebilecekler hem de güvenli bir şekilde birikim yapabilecektir. Fon sayesinde oluşacak birikim helâl kabul edilen finans yöntemlerine göre işletilecektir. Bireysel tasarrufları artıracak bu fon devletin son dönemdeki tasarrufları artırmaya yönelik politikaları ile de örtüşmektedir. Bunun yanında katılımcı vefat ettiğinde fondaki birikimi kârıyla beraber yasal varislerine dağıtılabilir. Bunun yanında Diyanet İşleri Başkanlığı ile anlaşma yapılarak ölen kişinin Hac kurasında yer almaya devam etmesi sağlanabilir ve ölen kişiye Hac kurası çıktığında bu kişi vekâleten varisi bulunduğu kişi adına Hac ibadetini yerine getirebilir. Ölen kişi yerine vekâlet ile Hac ibadetinin yerine getirilebileceği hususunda Hz. Peygamber'in (AS) izni bulunmaktadır (Buhârî, Muhsar ve Cezaü's-Sayd: 33; Tirmizî, Hac: 85).

Fon konusunda mevcut bankacılık sisteminin alt yapısının kullanılması fonun işletim maliyetlerini de azaltacaktır. Ayrıca kamunun bu konuda teşvik edici olması fonun güvenilir olarak değerlendirilmesini sağlayacaktır. Fonun işleyişini iki ana bölüme ayırabilir. İlk bölüm kayıt-giriş bölümü ikinci bölüm ise fonun faaliyet bölümüdür.

Şekil 3.4: Hac fonuna giriş süreci

Şekil 3.5: Hac fonunun işleyişi

Görüldüğü üzere hem yatırımcılar hem de devlet açısından önemli katkıları olacak Hac fonu, kurada Hac için seçildiğinde yahut istediğinde Umre'ye gideceğinde katılımcıların birikim yapmasına yardımcı olacaktır. Aynı şekilde küçük tasarruf sahipleri için düzenli birikim yapma motivasyonu sağlayacak ve katılımcılar fonun büyüklüğünden ötürü oluşacak finansal avantajlardan da faydalanabileceklerdir. Özellikle getiri konusunda bireysel olarak ulaşamayacakları sermaye gelirine fonun büyüklük avantajı ile sahip olacaklardır. Devletin son dönemdeki ekonomi politikaları (faizsiz finansın desteklenmesi ve tasarrufu artırıcı tedbirlerin uygulanması) ile örtüşen Hac Fonu ülkede tasarrufların artmasını ve artan tasarrufların helâl ürünler ile menkul kıymetleştirilmesini sağlayacaktır. Dolayısı ile faizsiz finansal ürünlerin oranı ülke içerisinde artacaktır. Bunun yanında bu fon büyüdükçe Hazine'nin İslâm'da helâl kabul edilen usuller ile finansman bulma kapasitesi ve çeşitliliği artacaktır. Eğer fon devlet katılım bankaları altyapısı ile kurulursa oluşacak kârların bir kısmı kamuya aktarılmış olacaktır.

3.1.2.7. Dünya'dan Hac Fonu Örnekleri

Hac fonunun dünyada başarılı örnekleri vardır. Ekonomiye katkı sunmak amacıyla hacca gitmek için sıra bekleyen vatandaşların birikimleri bu fonda toplanıp değerlendirilmektedir. Devletler tarafından kurulup desteklenen hac fonları olduğu kadar özel yatırım fonları da kurulmuştur.

Devlet tarafından desteklenen hac fonlarından en bilinen ve meşhur olanı 30 Eylül 1963 yılında Malezya'da kurulmuş olan Tabung Haji (Lembaga Tabung Haji – TH) fonudur. Fon temel olarak hacca gitmek isteyen hacı adaylarının birikimlerini İslâmî finans enstrümanları ile değerlendirmektedir. 55 yıllık tarihi ile oldukça büyüyen fon tarım, bankacılık, bilgi teknolojileri, turizm, hizmet ve inşaat sektörlerinde yatırımlar yapmaktadır. En başta hac temelli kurulan fonun sonrasında misyonu genişlemiştir. İslâm ümmetinin ekonomisini güçlendirmek, yerel ve küresel anlamda stratejik yatırımlar yaparak sürdürülebilir büyümeyi sağlamak, yatırımcıların fonlarını yönetmek ve zenginleştirmek, daimî surette kaliteli hizmet sunmak, hacı adaylarına hac konusunda yardımcı olmak ve işlerini kolaylaştırmak, rekabetçi ve helal gelir sağlamak gibi amaçlar fonun misyonu arasında yer almaktadır. 1963 yılında Malezya hükümeti tarafından kurulan TH, İslâmî modern finans kurumlarının da öncülerinden birisidir. 15 milyar dolar civarında bir fonu yöneten ve 2016 yılında 3 milyar dolarlık bir kâr açıklayan TH, Malezyalı Müslümanların ekonomisini mevcut fonlarını ve kaynaklarını kullanarak sermayesini güçlendirmek için çaba sarf etmektedir. TH, Malezyalı hacılara mükemmel ve memnun olacakları Hac hizmetleri sunmaya odaklanmıştır. TH'nin başarılı geçmişi ve yenilikçi Hac Yönetimi ve İslâmî finans hizmetleri, İslâm ülkeleri için bir rol modeli olarak dünya çapında tanınmış bir fon haline gelmesini sağlamıştır. Ülke çapında 6.000'den fazla temas noktası bulunan TH, 9 milyondan fazla mevduat sahibine hizmet eden 125 şubeye sahip bir ağa sahiptir. Bunun yanında Suudi Arabistan'da Cidde'deki Malezya Konsoloslukunda da bir operasyon ofisi bulunmaktadır. TH sadece fon olarak hacı adaylarının birikimlerini değerlendirmemekte ayrıca hac organizasyonunu da yönetmekte ve rehberlik etmektedir. Bunun yanında zekât toplanması ve dağıtılması konusunda da aktiftir¹⁵.

¹⁵ Bilgiler Tabung Haji'nin <https://www.tabunghaji.gov.my> internet sitesinden alınmıştır.

Ürdün Hac Fonu; Vakıflar, İslâmi İşler ve Kutsal Mekânlar Bakanlığı bünyesinde 2001 yılında kurulmuştur. Fon, Malezya'daki örnekten sonra dünyada İslâm ülkeleri arasında kurulan ikinci hac fonu olma özelliğini de taşımaktadır. Fonun yapacağı yatırımların İslâm fihhına uygun olacağı ve hangi yöntemler ile yatırım yapacağı da kuruluş yasasında belirlenmiştir. Fonlar, fonun yatırım komitesi tarafından yönetilmektedir. Fonun yapmış olduğu işler, şer'î bir denetim kurulunun denetimine tabidir. Fonun yönetiminde İslâm ekonomisi ve finansında uzman olan üç kişi olması gerekliliği de kuruluş yasasında yer almaktadır. Ürdün İslâm Bankası, Hac Fonu'nun penceresi konumunda olup fona yatırılan birikimler bu banka vasıtasıyla elde edilmektedir. Bu fon, hac için tasarrufları teşvik etmeyi amaçlamaktadır, böylece hac için biriken para İslâmî usul ve esaslara uygun olarak tasarruf sahipleri lehine ve fona yatırılmakta ve değerlendirilmektedir. Fon ayrıca tüzel kişilik ile mali ve idari bağımsızlığa sahiptir. Fon, hac performansının teşvik edilmesi bağlamında, hacılara sunulan hizmetlerin seviyesini, tasarruf etme ve ekonomik kalkınma temelinde artırmayı amaçlamaktadır. Fonun başarılı olması sayesinde sadece hac için değil düğünler, doğum masrafları ve diğer tüm ihtiyaçlar için de fon kullanılabilir hale gelmiştir. Fona, direkt İslâmî bankalar yoluyla, maaşlardan kesinti yapılarak, havale/eft ile kendi hesabından fon hesabına transfer yapılarak katılmak mümkündür. Fon aracılığı ile tasarruf eden kişi, istediği zaman, tüm tasarruflarını veya herhangi bir bölümünü, talimatlar, yönetmelikler, özel şartlar ve koşullar uyarınca geri çekebilir. Hacca gidecek katılımcının maliyeti, kendi birikimleri ve kârlarından finanse edilmektedir. Tasarruflar Hac maliyetini aşarsa, katılımcının yükümlülüğü yerine getirdikten sonra tasarruflarını ve kârlarını geri çekebilir veya İslâmî usul ve esaslara uygun olarak yine fonda kalabilmektedir¹⁶.

Endonezya'da her ne kadar daha eski tarihte kurulmuş örnekleri olsa da güncel halini alan hac fonu 2017 yılında Hac Fonu Yönetim Ajansı (Haj Fund Management Agency – BPKH) adıyla kurulmuştur. Tabung Haji örnek alınarak kurulan fonda 3,4 milyon hacı adayının birikimleri değerlendirilecektir. Fon faizsiz tahvil, sukuk ve

¹⁶ Bilgiler Ürdün Hac Fonu'nun <http://www.hajfund.gov.jo> internet sitesinden alınmıştır.

hükümetlerin borç senetlerine yatırım yapmaktadır. Fondan yıllık %8–%10 oranında getiri beklenmektedir. Uzun vadeli yatırımların yanında banka hesapları yahut kısa vadeli sukuklar ile kısa dönemli yatırımlar da fon kapsamında yapılmaktadır (Abimanyu, 2017).

Özel yatırım fonları örneklerinden birisi ABD’de yerleşik Saturna Capital isimli yatırım şirketi bünyesinde faaliyet gösteren Amana Katılım Fonu altında Hac yatırımı için kullanılan fondur. Fon temel olarak Hac planı yapan Müslümanların hacca gitmek için yaptığı birikimlerin fonda toplanıp değerlendirilmesi esasına dayanmaktadır. ABD’de ikamet eden bir Müslümanın hacca girmek için ortalama hac maliyeti tespit edilmektedir. Buna göre fonun getirisi öngörülmekte ve ona göre aylık yapılması gereken birikim tespit edilmektedir. Fonun bünyesinde bulunduğu Yatırım Fonu, ABD’de yaşayan Müslümanlara hizmet ettiği için aynı şekilde evlilik, eğitim maliyetleri, umre gibi faaliyetler için de birikim yapma imkânı vardır. Amana Katılım Fonu, ABD’de 30 yılı aşan bir geçmişe sahip olduğu ve uzun dönemli (iki yıl ve üstü) helâl finansal yatırımlar konusunda ABD’de önemli bir yere sahiptir¹⁷.

3.1.3. Zekât Fonu Önerisi

İslâm, servetin belirli kişilerde toplanmamasını emretmektedir. Bu sebeple, toplumun bazı bireyleri kendi yetenek ve özellikleri yahut şansları sebebiyle ihtiyaç duyduklarından fazla servete sebep olmuşsa, bu serveti ellerinde harcamadan tutmaları ve cimriliğe varan boyutta biriktirmeleri tavsiye edilmemiştir. Bu servetin harcanması ve piyasada dolaşması sağlanmaya çalışılmıştır. Bu amaçla İslâm, kendi ahlâkî değerleri ile cömertlik ve yardımlaşma duygusu oluşturmaktadır. Bu amaçla ellerinde belirli miktarda servet toplamış kişilerin ellerinde tuttukları bu servetin belirli bir bölümünü, toplumun refahı için ayırmaları beklenmektedir. Bunun adı zekattır. İslâm, iktisadi açıdan bu sisteme çok önem vermiştir ve zekât, İslâm’ın temel şartlarından biri

¹⁷ Bilgiler Saturna Sermaye Şirketi’nin (Saturna Capital) <https://www.saturna.com> internet sitesinden alınmıştır.

olarak kabul edilmektedir (el-Mevdudî, 2015). Zekât bu açıdan şartlarını sağlayan Müslümanlar için farz bir ibadettir.

Fakirler için bir hak zenginler için ise bir yükümlülük olan zekâtın sözlük anlamlarından birisi temizlemektir. Zenginler, mallarından fakirlerin hakkını vererek, mallarını temizlemiş olurlar. Zekâtın fakirlerin hakkı olarak görülmesi bunun bir minnet olarak algılanmamasını ve fakirlerin gururunun incinmemesini tesis eden bir özelliktir. Zekât, zengini fakire yaklaştıran bir ibadettir. Zira İslâm'da bireysel çıkar, toplumsal çıkardan sonra gelmektedir. Zekât ibadeti, toplumda sosyal dengeyi tesis eden bir ibadettir. Gelir dağılımındaki adaletsizliği azaltan zekât, günümüzdeki sosyal transfer harcamalarına benzemektedir. Günümüzde devletlerin sosyal adaleti sağlamak için mali açıdan zayıf olanlara yapmış oldukları mali yardımlardaki amaç da zekât gibi toplumda gelir adaletini sağlamaya yöneliktir (Yüce, 2016, ss. 105-106)

Zekât, İslâm dininin şartlarından olup malî ibadetlerden birisidir. Bir kimsenin zekât ibadetinden sorumlu olması için Müslüman, hür, akıllı, bülüğ çağına erişmiş, borcundan ve aslî ihtiyaçlarından fazla miktarda kazanç sağlayıcı özellikte ve üzerinden bir yıl geçmiş 80,18 gram altın veya bunun tutarında para veya ticaret malı, 40 koyun veya keçi, 30 sığır, 5 deve gibi mala sahip olması gerekmektedir (Zekât - Sıkça Sorulanlar, 2010, s. 10-11). Namazdan sonra en çok tembihte bulunulan ibadet zekâttır. Servet toplamış birisinin zekâtını vermedikçe bu servetin kendisi için helal olmayacağı kesin bir şekilde vurgulanmaktadır. *Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere mallarından sadaka al! Bir de onlar için dua et; çünkü senin duan onlara huzur verir. Allah her şeyi çok iyi işitmekte ve bilmektedir* (Tevbe Suresi, 9:103) âyet-i kerimesinden de anlaşılacağı üzere zengin kimse de toplanan servetten belirli miktarda Allah yolunda infak edilmediği sürece bu servet pistir (el-Mevdudî, 2015, s. 34).

İslâm dayanışmacı bir toplum yapısı oluşturmayı hedefler. Bu açıdan infak kavramı arz yönlü bir toplum oluşturmanın maddi tarafıdır. İnfak kavramı sayesinde toplum birbirine bağlanmıştır. Arz yönlü bir iktisadi sistem kurmayı hedefleyen İslâm'da, iktisat insan içindir. Zekât bu anlamda mülkiyetin ve servetin tüm toplumda yaygınlaşmasının en önemli araçlarından birisidir. Miras ile nesiller arasında

gerçekleştirilen adil gelir dağılımı, zekât ile aynı nesiller içinde sağlanmaktadır (Tabakoğlu, 2005, s. 1169). Zekât ile beraber kazanç tekrar dağılır ve kazancın yeniden dağıtımı yeniden bir kıymet yaratır. Yeniden kıymet oluşturma mekanizmasının çoğaltma faktörünün iktisadi hayata etkisi beklenenden fazladır (Austruy, 1980).

Zekât kurumu, Müslümanların kooperatifi, sigorta şirketi, yardım fonu olarak görülebilir. Zekât, Müslümanların dulları, hastaları, muhtaçları, sakatları ve yetimlerini gelecek ve rızık endişesinden kurtaran bir iş garantisidir. *Bugün varlıklı iken başkalarına yardım et ki yarın yoksul düşme ihtimalin doğduğunda sen de muhtaç olmuşsan başkaları sana yardım etsin*, zekâtın basit ilkesidir. Dünyadaki her türlü maddi musibete düşme tehlikesinde zekât bir nevi sigorta vazifesi görmektedir. Zekât ile biriktirilmiş mal ve servetin belirli bir kısmı verilerek Allâh'ın sigorta şirketinden sigortalanmış olunmaktadır. Servete kişinin şimdi ihtiyacı yoktur fakat muhtaçların ihtiyacı şimdidir. Daha sonrasında kişi yoksul düştüğünde, yolda kaldığında yahut öldükten sonra ailesini arkasında bıraktığında verdikleri kendisine geri dönecektir (el-Mevdudî, 2015, ss. 35-36).

3.1.3.1. Zekât Fonunun Tarihsel Kökeni

Hız. Peygamber (AS) döneminde zekât yönetimi uygulamaları, Hız. Peygamber'in (AS) zenginlerden ve ashabından zekât topladığı Mekke dönemi ve zekâtın kurumsallaşarak kanuni bir hâl aldığı Medine dönemi olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Hız. Peygamber'in (AS), Medine'de kurduğu örnek devlet, refâh ve kardeşliği tesis etmek için refâh yolu ile toplumu yönetmekteydi. Bu zekâtın toplum genelinde finansal bir ilişki kurması ile mümkün olmuştu. Bu amaç için Hız. Peygamber (AS) zekât kurumlarını revize ederek zekât yönetimine şekil verdi. Amil adı verilen zekât yöneticileri atadı ve bu amiller Arap topraklarında belirli servete sahip zengin kişilerden zekât toplamak için yetkili kılındı. Daha sonra uygun olanlara yani zekât almak için gerekli şartları sağlayanlara bu zekât dağıtılıyordu. Zekât yönetiminin bir diğer hedefi toplanan yardımı hızlı bir şekilde dağıtılmasıydı. Hız. Peygamber (AS) döneminde başarı ile uygulanan zekât yönetimi o dönemde Müslümanların hayat standartlarını yükseltmiştir. Hız. Peygamber'den (AS) sonra ilk halife Hız. Ebu Bekir döneminde kimi sıkıntılar çıksa da bu durum aşılmıştır Zekâtını ödemek istemeyenlere bu dönemde askeri güç

uygulanmıştır. Hz. Ömer döneminde ise yasalar sosyal toplum merkezli yapılmış ve zekât kurumu sistematik hale getirilmiştir. Hz. Osman döneminde zekâtın dağıtımı üzerinde durulmuştur. Zekât bu dönemde somut ve somut olmayan olarak ikiye ayrılmıştır. Hz. Ali döneminde de halkın refahını sağlamak ve mal sahipleri üzerinde fazla baskı yapmamaları için amillerin işlemleri denetlenmiştir. (Saad, Sawandi, & Mohammad, 2016, ss. 172-173). Görüldüğü üzere zekâtın fon olarak tek merkezde toplanması ve yine aynı merkezde dağıtılması hem Hz. Peygamber (AS) döneminde hem de sonraki dönemlerde uygulanmış bir yöntemdir. Özellikle Hülefâ-yı Râşidîn döneminde hayvancılığın yüksek getirilerinden ötürü zekâtın inek, deve ve keçi gibi yatırımlar ile arttırılması bunun temel örneğini teşkil etmektedir. Hz. Osman döneminden sonra ise zekâta devlet müdahalesi kalkmış ve zekât insanların bireysel olarak isteklerine bırakılan bir sosyal dayanışma kurumu olmuştur (Tabakoğlu, 2005, s. 1169).

3.1.3.2. Zekât Fonunun Gerekçesi

Zekât ve fitrenin verileceği kişiler Kur'an-ı Kerim'de, fakirler, düşkünler, esaretten kurtulacaklar, borçlu düşenler, Allah yolunda cihada koyulanlar, yolda kalmış olanlar, zekât toplamakla görevlendirilen memurlar ve müellefe-i kulûb denilen kalpleri İslâm'a ısındırılmak istenen kişiler olarak sıralanabilir. Fakat aldıkları zekât ve fitreleri bir fonda toplayıp bunu yalnızca Tevbe Suresi'nin 60. ayetinde belirtilen kişilere sarf ettikleri bilinen ve kendilerine her bakımdan güvenilen kimseler eliyle yönetilen dernek, kurum ve yardımlaşma fonlarına zekât ve fitre verilmesinde sakınca görülmemiştir (Zekât - Sıkça Sorulanlar, 2010, s. 20-21).

Zekât Fonu hali hazırda çoğu ülkede uygulanan fakat Türkiye'de henüz uygulanmayan bir fon türüdür. Türkiye'nin mevcut büyümesi, faizsiz finansa yönelik uygulamaların teşviki, bu fonun Türkiye'de uygulanmasının da mümkün olacağını göstermektedir. Körfez ülkeleri, Malezya, Pakistan başta olmak üzere özellikle İslâm ülkelerinde kamu kuruluşu şeklinde faaliyet göstererek, ulusal yardım sandığı işlevi gören Zekât Fonları, bu ülkelerde yoksulluk ile mücadelede önemli işlev görmektedir. Aynı şekilde Müslümanların azınlık olduğu ülkelerde de benzer zekât planlama hizmetleri ve sivil toplum kuruluşları tarafından kurulmuş olan zekât fonları mevcuttur.

3.1.3.3. Zekât Fonunun Ekonomik Alt Yapısı

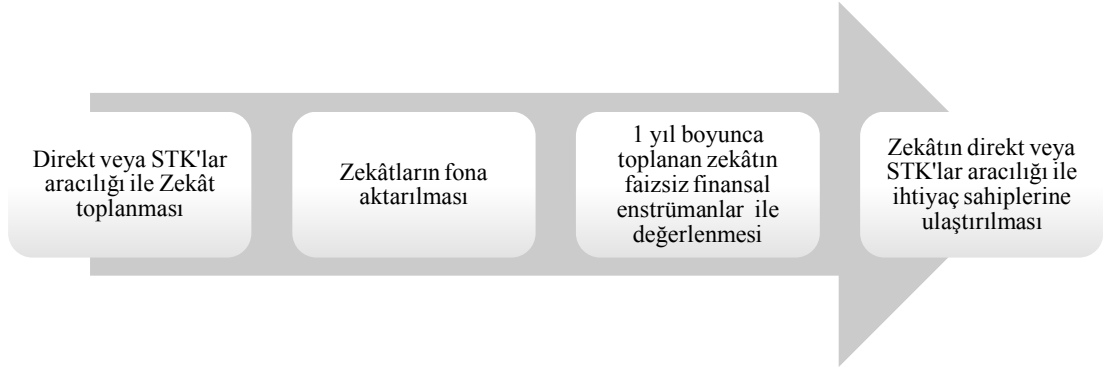
2015 yılı için 1.953.561.332.010 TL GSYH'ya sahip Türkiye'nin zekât potansiyeli (%2,98) 60 milyar TL civarındadır. Buna en zengin 100 kişinin geliri ve serveti de dahil edildiğinde toplam zekât potansiyeli 80 milyar TL olmaktadır. Bu tutar minimum olarak hesaplanmıştır. (Turan, 2016). Bu potansiyel içerisinde bireysel ve kurumsal verilecek zekât tutarları dahildir.

Bu miktarın ne kadarının zekât olarak verildiği bilinmemektedir. Fakat Zekât Fonu ile kurumsallaşma sağlandığı takdirde hem ekonomik büyüklük açısından önemli bir büyüklükte fon oluşmuş olacak hem de İslâm'daki helâl finans usul ve yöntemleri ile değerlendirilen zekâtın yardım potansiyeli de artmış olacaktır. Ayrıca Zekât Fonuna katkı sağlayanlara verilecek vergi indirimleri gibi teşvikler hem fona katılımı artıracak hem de önemli bir sosyal müessesenin toplum içerisinde yaygınlaşması sağlanacaktır.

3.1.3.4. Zekât Fonun İşleyişi

Zekât Fonu, bağış tarihinden ihtiyaç sahiplerine aktarılmasına kadar geçen süre boyunca helâl finansal usul ve yöntemler ile paranın değerlendirilmesini ve helâl getiri elde edilmesini sağlayacaktır. Dolayısı ile zekât verenin verdiği kadar daha fazla bir para fonda toplanmış olacak daha fazla ihtiyaç sahibine bu vesile ile ulaşılabilecektir. Bu noktada fona gelebilecek eleştirilerden birisi hayrın geciktirilmeden, ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmasıdır. Fakat fon sürekli işler halde olup hayır faaliyetlerine devam edeceği için zekâtlarını veren bağışçıların zekâtlarının ihtiyaç sahiplerine ulaşması gecikmiş olamayacaktır.

Şekil 3.6: Zekât fonunun işleyişi

3.1.3.5. Zekât Fonunun Getirileri

Zekât fonunun devlet katılım bankaları alt yapısı ile yönetildiği varsayımı altında, deneyimli yatırımcılar tarafından yatırımlar yürütüleceği için yüksek getiri imkânı potansiyeli bulunmaktadır. Ayrıca toplanan zekâtın ihtiyaç sahiplerine aktarılincaya kadar geçen sürede değerlendirilecek olduğu için daha fazla bir tutarın dağıtılma imkânı doğacaktır. Devlet katılım bankaları alt yapısı altında yürütülecek fonun kâr ve yönetim ücretleri yine kamuya kalacaktır. Ayrıca Hac Fonu'nda olduğu gibi Zekât Fonu'nda da Hazine'nin borçlanacağı finansman türleri çeşitlenmiş olacaktır. Zekât Fonu'nunda biriken tutarlar ile yatırım yapılan faizsiz finans enstrümanları vasıtasıyla ülke ekonomisine katkı sağlanacaktır. Burada en önemli nokta aktarılan kaynağın devamlı olarak ve en kısa sürede ihtiyaç sahiplerine aktarılması gerekliliğidir. Yapılan hayrın ihtiyaç sahiplerine aktarılması için belirlenen yatırım periyotlarının (6 ay gibi) çok uzun olmadığı söylenebilir. Dünyadaki örnekleri gibi iki temel hedefe odaklanan zekât fonu yoksullukla mücadelede ve ekonominin güçlendirilmesinde önemli rol oynamaktadır.

Zekât fonu için gelebilecek eleştirilerden birisi zekâtın en yakınlarından başlanarak dağıtılması gerekliliği olabilir. Fakat fon bu konuda, yakınları arasında zekâtını verecek kimse bulamayan yahut bireysel olarak zekâtını veremeyen kullanıcıları hedeflemektedir. Bu sayede zekâtın tüm topluma aktarılması imkânı doğacaktır. Bunun yanında zekâtın iktisadi faydaları zekât fonunun da getirileri arasında sayılabilir: (1) Verimi ve esnekliği artırır, (2) Milli gelirin sosyal adalet yönünden dağılımını sağlar, (3) Lüks tüketimi, zorunlu ihtiyaç mallarına aktarır ve kaynak

dağılımını düzeltir, (4) Âtıl geliri azaltır ve yatırımı artırır, (5) Toplam talebi artırır (Zaim S., 1993, ss. 49-50).

Zekât Fonu, modern iktisat zihniyetinin büyüme temelli iktisat bakışından farklı amaca sahiptir. İslâm iktisadı insanların refâhını yükseltmeyen iktisadi faaliyetler ile ilgilenmemektedir. Dolayısı ile İslâm iktisadı, modern iktisadın dışında bırakılan kavramlar olan ahlâkî, siyasal ve toplumsal faktörleri de içerisine almaktadır. Bu noktada İslâm iktisadının refâhın sadece maddi değil manevi yanıyla da yakından ilgilendiğini söylemek mümkündür. Zekât, nisap miktarı kadar birikimi olan Müslümanlar için farzdır ve bu sebeple zekâttan kaçmak mümkün değildir. Zekât fonuna aktarılan gelirler ile yapılan birikimlerin ihtiyaç sahiplerine aktarılması sağlanacağı için İslâm'ın temel emirlerinden biri olan servetin belirli ellerde toplanması da kısmen önlenmiş olacaktır. Servetin toplum yararına kullanılmasını sağlayacak Zekât fonunun iktisadi hayatın canlanmasına katkıda bulunacağı söylenebilir. Sadece iktisadi yani maddi getirilerinin yanında fonun zihinsel getirileri de olacaktır. Zekât, zenginlere toplumdaki fakirliği yok etme sorumluluğu vermektedir. Zekât, fakirliğin önlenmesi hususunda toplumun bütün bölümlerine belirli sorumluluklar getirmektedir. Zekât, Müslümanların bir nevi sosyal güvenliğini sağlayan bir mekanizma inşa etmektedir. Zekat Fonu'nun bu sayede çalışamayan kişilere bir nevi hayatını idame ettirecek kadar katkı sunması bu sosyal güvenlik işlevini yerine getirmede oldukça önemlidir. Fonun insanın yaşaması için asgari şartları sağlamak üzere yapacağı yardımlar ile bir nevi devletin sosyal politika uygulamalarına da destek vereceği söylenebilir. İktisadi açıdan talebi artıracığı için zekâtın üretimi teşvik edici yönü de bulunmaktadır. Fon sayesinde sadece zekât alan kişiler değil bu döngüde belki üretici konumda olan ve fon için zekât veren kişiler kazanacaktır. Toplumsal dayanışmayı artıracak rolü olan Zekât Fonu, maddi kaynaklı toplumsal çatışmaları azaltacaktır (Efe, 1986, ss. 18-21).

3.1.3.6. Dünyadan Zekât Fonu Örnekleri

Dünyada çok önemli büyüklüğe ulaşmış zekât fonları bulunmaktadır. Hatta bu konuda İslâmi Finansal Kurumlar Muhasebe ve Denetim Organizasyonu (AAOIFI), Zekât Finansal Muhasebe Standardını yayımlamıştır. Mevzu standardın Türkiye'de

kullanımına yönelik yasal engeller bulunsa da Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankaları tarafından bu standart rehber olarak kullanılmaktadır (Yatbaz, 2015, ss. 133-134).

İslâm toplumları için büyük önem taşıyan zekât, bazı devletler tarafından mali nitelikte bir vergi olarak görülmüştür. Bu amaçla zekât, Bangladeş, Endonezya, Kuveyt, Libya, Malezya, Mısır, Sudan, Suudi Arabistan, Pakistan, Ürdün ve Yemen gibi ülkelerde yasal düzenlemeler ile kanunlaştırılmıştır. Bu ülkeler 1921’de Sudan ile başlamak üzere bağımsızlıklarını kazandıkları tarihlerden itibaren yasal düzenlemeler ile zekâta kanuni bir vergi olarak yaklaşmışlardır. Bu ülkeler topladıkları zekâtları fonlarda tutmakta ve bu fonlar ihtiyaç sahiplerine fonda biriken tutarları aktarmaktadır (Yüce, 2016, s. 108).

Dünyada kurulan zekât fonlarından birisi Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) devleti tarafından kurulmuş olan zekât fonudur. 15 Kasım 2003 tarihinde Şeyh Zayed bin Sultan Al Nahyan tarafından yayımlanan 4 No’lu Federal Kanun ile kurulan fon direkt olarak BAE bakanlar kurulunun denetimine tabidir ve periyodik olarak performansını, faaliyetlerini ve hedeflerine ulaşma konusundaki raporlarını kurula sunmaktadır. Fon, bir kamu kuruluşudur ve amaçlarını gerçekleştirmek için tüm prosedürleri ve eylemleri üstlenme yetkisine sahip olan bağımsız bir tüzel kişiliğe sahiptir. Bu fon sadece zekât toplamamaktadır. Zekât konusunda bilinçlenmeyi artırmak da fonun amaçları arasındadır. Zekât konusunda otorite olan fon, zekât kanalları olarak da bilinen şeriat ilkelerine uygun olarak muhtaç durumdaki çeşitli kesimlere yönelik faaliyet sürdürmektedir. Zekât Fonu aynı zamanda toplumsal olarak birbirine bağımlı insani bir topluma ulaşmayı önceliklerinden biri olarak benimsemektedir. Zekât Fonu, yardıma muhtaç kişilerin şeriat ilkelerine uygun olarak hayır işi ve hizmetinin geliştirilmesinde de aktiftir. Fonun temel misyonu ise zekât kabul etmek ve kaynakları geliştirmek yolu ile bunu şeriatın belirlediği kanallara BAE’nin sosyal kalkınması için harcamak olarak özetlenebilir. Fonun amaçları (1) Zekât ve finansal kaynakların geliştirilmesi ve sürdürülebilirliği konusunda toplumsal bilinci arttırmak, (2) Uygun grupların yetkilendirilmesine katkıda bulunmak, (3) Tüm idari hizmetlerin kalite, verimlilik ve şeffaflık standartlarına uygunluğunu sağlamak ve (4) Kurumsal çalışma

ortamında inovasyon kültürü kurmak olarak sıralanabilir. Fon çeşitli projeleri desteklemektedir. Ayrıca fon, internet üzerinden bağış talep etme ve bağış yapma imkânı da sunmaktadır. Bunun yanında tüm faaliyetler ile alakalı bilgi internet sayfasına konularak şeffaflık kriterine uygun hareket edilmesi hedeflenmektedir¹⁸.

İngiltere merkezli Ulusal Zekât Vakfı (National Zakat Foundation – NZF) 2011 yılında kurulmuştur. Vakfın ana amacı İngiltere içerisinde zekâtın refâh ve uyum kaynağı olarak toplumda dağıtılmasıdır. Vakıf, zekâtın merkezi toplama, yerel dağıtım ve bütünsel dağıtım özelliklerinin üçünü yerine getirir ve bu özellikleri bilen zekât mükelleflerinden zekât toplar. Vakıf, işlevlerini zekât toplama (eğitim ve hesaplama girişimleri dahil), strateji, politika ve araştırma, finans, yönetim, bilgi (teknoloji, sistemler, veri) ve mükemmelliğin etkinleştirilmesi (insan kaynakları) birimleri aracılığı ile yerine getirmektedir. Dolayısı ile tam kurumsallaşmış bir yapı oluşturmuştur. Vakıf, yardımlarını yaparken zekât dağıtılacak sınıflar arasında fakirlik temelli bir dağıtım metodu seçmiştir. Bunu da (1) yoksulluğun etkilerinin hafifletilmesi yahut (2) ekonominin güçlendirilmesi şeklinde iki temel yolla yapar. Yoksulluğun hafifletilmesi, başvuran kişilerin günlük yaşam için gerekli olan gıda, barınak, giyim ve temel ev eşyaları gibi ihtiyaçlarını kapsamaktadır. Bu yöntem genellikle günlük barınak ve yemek gibi acil ihtiyaçlar için kullanılmaktadır. Ekonominin güçlendirilmesi ise daha çok acil ihtiyaç sahiplerinin bu ihtiyaçları karşılandıktan sonra kendi ayakları üzerinde duracak şekilde desteklenmesini içermektedir. Bu durumda başvuranın gelirinin artırılması yahut harcamalarının azaltılması temel iki aşamadır. Bu amaçla 2018 yılında vakfın dağıtım yapacağı kaynakların yüzde 76'sının bu alana aktarılması planlanmıştır. Zekât dağıtılacak sınıflar hususunda fakirliğin yanında toplumsal kalkınmayı sağlamak da vakfın amaçları arasında sıralanmıştır. Sosyal dayanışma, burslar, Kur'an-ı Kerim öğretimi ve toplumun güçlendirilmesi gibi hedefler 2018 yılında vakfın dağıtacağı kaynakların yüzde 15'ini oluşturmaktadır. Vakfın dağıtacağı kaynaklar arasında yüzde 10'dan fazla olmamak üzere vakfın yönetim giderlerine de fon ayrılmıştır. 2018 yılı için bu

¹⁸ Bilgiler Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) Zekât Fonu'nun <https://www.zakatfund.gov.ae/zfp/web/default.aspx> internet sitesinden alınmıştır.

oran yüzde 9 olarak belirlenmiştir. 2018 yılı için ise dağıtılması beklenen fon miktarı 4 milyon sterlin olarak belirlenmiştir. NZF, kurulduğu 2011 yılından bugüne kadar 8,241 milyon sterlin tutarında zekât dağıtmıştır. İngiltere’de 8.000 kişi bu hizmetten faydalanmıştır. Ayrıca Avustralya ve Kanada da NZF benzeri vakıflar kurulmuştur. Vakıf, zekât toplanmasında ve dağıtılmasında Al Rayan Bankası (Eski Britanya İslâmi Bankası) ile iş birliği yapmaktadır. Fakat bu vakıf, zekât fonunu değerlendirmeden doğrudan dağıtmaktadır.¹⁹.

Dubai İslâm Bankası bünyesinde faaliyet gösteren zekât fonu 1975 yılında bankanın kuruluşu ile beraber oluşturulmuştur. Bankanın rezerv fonları ve iletilmiş kârları bu fona yönlendirilmiştir. Fon ayrıca, bankanın kendi adına zekât dağıtmasını isteyen müşterilerin de zekâtını toplamaktadır. Bu fon, bankanın Fetva ve Hukuk Kontrol Komitesi nezaretinde mali ve idari bir komite tarafından idare edilmektedir. Fon komitesi tüm faaliyetlerini banka içinde yürütür ve her bir potansiyel yararlanıcının durumunu inceledikten sonra çalışmalarını belirleyen yasal düzenlemelere göre toplanan zekâtı dağıtır. Bu fon muazzam bir şekilde büyümüştür ve milyonlarca dirhemi; yetimler, dullar ve yoksulların refahı için çalışan çeşitli tanınmış yardım kuruluşları arasında dağıtmaktadır²⁰.

Pakistan Punjab bölgesinde kurulan zekât fonu, toplama konusunda olmasa da işletim usulü olarak çalışma sunulan örnek zekât fonuna benzer niteliktedir. Bu fon Zekât ve Öşr İdaresi tarafından yönetilmektedir. Zekât, Pakistan İslâm Cumhuriyeti’nde anayasaya giren ve 2010 yılına kadar genel olarak değerlendirilen bir husus iken sonrasında daha bölgesel bir hale gelmiştir. Zekât ve Öşr Yönetmeliği’nin 1. programında 11 varlık üzerinde zekât zorunlu olarak uygulanmaktadır. Bankalar, şirketler ve bu varlıkları yöneten diğer finansal kuruluşlar, zekâtı kaynağından tahsil etmektedir. Bu şekilde düşülen zekât miktarı Pakistan Devlet Bankası ile Merkez Zekât Fonu’na yatırılır. Merkez zekât fonundan bölgesel zekât fonlarına, il zekât

¹⁹ Bilgiler Ulusal Zekât Vakfı’nın <https://www.nzf.org.uk> internet sitesinden alınmıştır.

²⁰ Bilgiler Dubai İslâmi Bankası’nın <http://www.dib.ae> internet sitesinden alınmıştır.

komitelerine nüfusa göre dağıtılacak şekilde zekât aktarılır. Yerel düzeyde zekât dağıtımını ise köy ve mahalle komiteleri yahut diğer ilgili kurumlarca yapılıır. Zekât fonu, yoksulluk sınırının altında yaşayan fakir ve hak eden Müslümanlara yöneliktir. Kronik yoksullara yardımlar, evlenememiş fakir kadınlar için çeyiz yardımı, ihtiyaç sahibi hastalar için tedavi masraflarının karşılanması ve öğrencilerin eğitimlerin desteklenmesine yönelik yardımlar bu fonun temel gayeleri arasındadır. Bunun yanında fon gençlerin ve yoksulların mesleki eğitim almalarını da finanse etmektedir. Zekât ve Öşr İdaresi, zekât yardımları ile ülkedeki aşırı yoksullukla mücadele etmektedir. Doğrudan yardımlar değil mesleki yetenek edindirme kursları ile de yoksullukla mücadelede temel sorunların çözülmesi hedeflenmektedir²¹.

Ürdün (Ürdün Haşimi Krallığı) devleti tarafından kurulup yönetilen zekât fonu özel çıkarılan bir yasa ile 70 yıldır faaliyet göstermektedir. Ürdün, Arap ve İslâm ülkeleri arasında, finansal ve yönetsel bağımsızlık ile yürütülen bir zekât fonu kuran ilk ülkelerden birisidir. 1997 yılında yapılan kanun ile fonun işleyişi düzenlenmiştir. Fon topladığı kaynakları, iş birliği halinde olduğu İslâmî bankaya yatırmaktadır. Zekât toplanmasının akabinde, zekât komitelerince ihtiyaç sahibi aileler, öğrenciler, hastalar, yetimler ve yabancılara dağıtılmaktadır. Fakir ailelere aylık yardımlar da yapılmaktadır. Fon, kendisine ait yasal bankalar üzerinden zekât farkındalığının artırılması, verilen zekâtın kabul edilmesi, ülke içi ve ülke dışı hayır işlerinin ve bağışların yapılması misyonunu taşımaktadır. Toplanan zekâtın dağıtımını halk ile yakın ilişkiler kurabilen ve hedef aileleri belirlemede görevli bölgesel gönüllü komiteler yapmaktadır. Gönüllü komitesi sayısı 200 civarındadır. Fonun yönetim kurulu başkanlığını ise Vakıflar ve İslâmî İlişkiler Bakanı yapmaktadır²².

Bahreyn'deki zekât fonu da 1979 yılında devlet tarafından yasa ile kurulmuş bir fon olma özelliği göstermektedir. Bu fon ile zekât ve diğer hayır yardımları bankalara yönlendirilmektedir. Bu fon sayesinde çağdaş İslâmî finans yöntemleri ile fon

²¹ Bilgiler Zekat ve Öşr İdaresi'nin <http://www.zakat.gop.pk> internet sitesinden alınmıştır.

²² Bilgiler Ürdün Zekât Fonu'nun <http://www.zakatfund.org/> internet sitesinden alınmıştır.

yönetilmektedir. Fonun yönetim kurulu yasa ile belirlenmiştir. Komiteler ve alt komiteler vakfın organizasyon yapısını oluşturmaktadır. Fonun planlaması, gelişim süreçleri, zekât toplama ve dağıtım mekanizmalarının yönetimi komiteler tarafından yapılmaktadır. Fonun misyonu arasında zekâtın öneminin anlaşılması için farkındalığı artırmak, kaynakları, toplama ve dağıtım mekanizmalarını geliştirmek sıralanabilir. Kredibilite, şeffaflık, adalet, dürüstlük fonun temel değerleri olarak belirtilmiştir. Fonun yüksek seviyede kontrolünü ve bilanço dengesini sağlamak için denetim ve izleme mekanizmaları mevcuttur. Gerek denetmenlerin gerekse de bağışçıların şeffaflık ve güvenilirlik konusundaki endişelerini gidermek için denetim ve izlemeye özel önem verilmektedir. Fon, bunların yanında dış denetim firmaları tarafından denetlenmektedir. Fon, Bahreyn’de bulunan birçok banka ile iş birliği halindedir. Bunun yanında ihtiyaç sahiplerinin tespiti için devletin ilgili bakanlıkları ile de ortak çalışmaktadır²³.

Lübnan Zekât Fonu, zekâtın sistematik bir şekilde toplanması ve zekâtın amaç ve ilkeleri çerçevesinde dağıtılması için 1984 yılında kurulmuştur. Lübnan Zekât Fonu, Dar Al-Fatwa’nın izin verdiği Müslümanlardan zekât toplanması ve ihtiyaç sahibi olanlara dağıtılmasını amaçlayan, sosyal, kalkınma ve hizmet faaliyetlerine yönelik hizmet eden çok aktif kurumlardan birisidir. Zekât fonu, ilahi yükümlülük olan zekâtın canlandırılmasına, ihtiyaç sahiplerinin ve yoksulların acılarının azaltılmasına ve sosyal dayanışmanın hayata geçirilmesine odaklanmaktadır. Ayrıca kırsal toplulukları geliştirmek, kendi aileleriyle birlikte yaşayan yetimlere özel yardımlar yapmak da fonun hizmetleri arasındadır. Zekât fonu, İslâm alimleri, iş adamları, doktorlar, mühendisler ve muhasebeciler de dahil olmak üzere seçkin toplum üyeleri grubundan oluşan bir komite tarafından yönetilmekte ve denetlenmektedir. Komite, bir danışman komitesi tarafından desteklenen ve daha önce sözü edilen üyelerden oluşan bir genel müdür tarafından yönetilmektedir. Aynı şekilde kadınlardan oluşan bir de kadın komitesi vardır. Zekât fonu, zekât ile ilgili konferanslar, seminerler ve atölyeler ve yakın zamanda gündeme getirilen konulara ve çağdaş uygulamalara yönelik etkinlikler

²³ Bilgiler Bahreyn Zekat Fonu’nun <http://zakafund.bh/> internet sitesinden alınmıştır.

de düzenlemektedir. Fonun ayrıca merkezi Cidde'de bulunan ve İslâm Kalkınma Bankası bünyesinde faaliyet gösteren Araştırma ve Eğitim Enstitüsü (Institute for Research and Training – IRTI) ile de ortaklık protokolü vardır. Ayrıca okul kitabı projesi, yetim yardımları gibi birçok proje de fon bünyesinde yürütülmektedir²⁴.

Gana'da Müslüman Parlamento'sunun ve önde gelen mezhep temsilcilerinin iş birliği ile 2010 yılında kurulmuş olan Zekât Fonu Müslümanların Gana'da zekâtlarını verebilmeleri için kurulmuştur. Fon, zorunlu olmayarak nisap miktarında gelire sahip olan Ganalıların bu gelirin %2,5'ini fona yatırdığı bir yapı kurmuştur. Fonda toplanan para eğitim alanında burs vermek için ve mesleki eğitimler kazandırmak için kullanıldığı kadar fakirlikle mücadelede ve sağlık yardımları yapılması hususunda da kullanılmaktadır. Fon, resmi yasa ile kurulmuş olup bu yasada fonun temsilci seçimi, yönetim kurulu seçimi, zekât toplama şekilleri, toplanan fonun değerlendirilmesi ve dağıtılması, denetimi, muhasebesi gibi hususlar yer almıştır²⁵.

Belirli amaçla kurulan zekât fonları da vardır. Bunlardan bir tanesi de Ürdün'de kurulmuş olan Kral Hüseyin Kanser Vakfı (King Hussein Cancer Foundation – KHCF) bünyesinde faaliyet gösteren zekât fonudur. KHCF, 2006 yılında Ürdün Fetva Konseyi'nden resmi olarak fetva aldığından beri, zekât fonları aracılığıyla Ürdün'de ve bölgede kanser hastalarına maddi destek sağlamıştır. 2008-2016 yılları arasında 17 milyon dolar civarında parayı KHFC hastaların tedavisini karşılamak üzere kullanılmıştır. Zekât fonunun hesapları ile vakfın hesapları ayrı şekilde tutulmaktadır ve zekât olarak yatırılan fonlar vakfın diğer amaçları doğrultusunda kullanılmamaktadır²⁶.

²⁴ Bilgiler Lübnan Zekat Fonu'nun <https://www.zakat.org.lb> internet sitesinden alınmıştır.

²⁵ Bilgiler Gana Zekât ve Sadaka Fonu'nun <http://ghanazakatfundonline.com> internet sitesinden alınmıştır.

²⁶ Bilgiler Kral Hüseyin Kanser Vakfı'nın <http://www.khcc.jo> internet sitesinden alınmıştır.

Malezya’da ise zekât toplama konusunda birçok kurum yetkili kılınmıştır. Bu kurumların koordinasyonunu 2004 yılında kurulmuş olan Vakıflar, Zekât ve Hac Bakanlığı (JAWHAR) yapmaktadır. Bunun yanında özerk kurumların hepsi zekât toplamada yetkili kılınmıştır. JAWHAR’ın böyle bir yetkisi bulunmamaktadır. JAWHAR’ın rolü sadece koordinatör pozisyonundadır. Özel zekât kurumların her birinin farklı zekât toplama ve dağıtım mekanizması vardır²⁷. Bunun yanında Katar ve Kuveyt gibi körfez ülkelerinde de zekât fonları kurulmuştur. Bu fonlar da diğer körfez ülkeleri örneklerinde olduğu gibi internet üzerinden dahi zekât kabul eden bir sistem altyapısı kurmuşlardır. Bankalar ile yapmış oldukları iş birlikleri ile de zekât toplamaktadırlar.

3.2. Fon Biriktirmede Türkiye İçin Politika Önerileri

Çalışmada Türkiye’de İslâmî finans enstrümanları ile işleyecek, dünyada örneklerini gördüğümüz fakat Türkiye’de henüz uygulanmayan model önerileri sunulmuştur. Fakat bu önerilerin aynı zamanda iktisat politikaları ile desteklenmesi şarttır. Çünkü modellerin sağlıklı işlemesi ancak uygun iktisat politikalarının izlenmesiyle mümkündür. Çalışma kapsamında yapılan önerileri destekleyecek olan politikalar üç temel başlıkta toplanabilir. Bunlar 1) israfın önlenmesi, 2) yurtdışı tasarrufların Türkiye’ye çekilmesi ve 3) İslâmî kurumsal finansmanın Türkiye’de geliştirilmesi olarak sıralanabilir.

3.2.1. Yurtdışı Tasarrufların Arttırılması ve İsrafın Önlenmesi

Tasarruf, kullanılabilir gelirin tüketimden arta kalan kısmı olarak tanımlanır. Tasarrufları ulusal ve yabancı tasarruflar olarak iki kısımda incelemek mümkündür. Bireysel tasarruflar dahil olmak üzere özel sektörün ve kamu sektörünün yaptığı tasarruflar ulusal tasarruflardır. Ulusal tasarruflar ülkenin sermaye oluşturma kapasitesini belirleyen en önemli makroekonomik faktörlerin başında gelmektedir (Karagöl & Özcan, 2014).

²⁷ Bilgiler Vakıflar, Zekât ve Hac Bakanlığı’nın <http://www.jawhar.gov.my> internet sitesinden alınmıştır.

Toplumda tasarruf şuur ve terbiyesi veren kurumlar ve organizasyonlar kurulunca, gelir artışı ile ortaya çıkan tüketimin artmasına yönelik eğilim özellikle gelişmiş ülkelerde tasarrufu ve yatırımları azaltmanın aksine tasarrufu artıracaktır. Tasarruf terbiyesinin sağlanması ile bu tasarrufların önemli bir finans kaynağı olması mümkündür. Tasarruf terbiyesinin yeterli seviyede olmadığı toplumlarda ise tasarrufların finans kaynağına dönüşme süreci vakit almaktadır. Tasarruflar ayrıca enflasyon ile mücadelede de aktif rol oynamaktadır. Özellikle kalkınmakta olan ülkelerde devamlı ve düzenli tasarruflar sayesinde önemli bir güç oluşmaktadır. Finansman ve tasarruf birbirine bağlı ve birbirini tamamlayan iki önemli fonksiyondur. İktisadi açıdan finansman fonksiyonu, mal ve güç akımını sermaye temelini genişletme istikametine yöneltmek olarak tanımlanırsa, özellikle devamlı sermaye birikim ve akışına sahip olan bankalar, bu noktada üretim için kaynakları ve transferleri sağlama ve organize etme imkânına sahip kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu fonksiyona tasarruf terbiyesi de eklenince kalkınma potansiyelinin de yolu açılmış olacaktır (ez-Zerqâ & en-Neccâr, 1992, ss. 165-166).

Tasarruf elde edilmesi için belirli seviyede gelire ulaşılması gereklidir. Zira sermaye oluşmasında fakirlik kısır döngüsü *düşük gelir seviyesi → sınırlı tasarruf kapasitesi → bundan kaynaklanan sermaye yetersizliği → sermaye yetersizliğinden kaynaklanan → düşük üretim seviyesi → düşük üretimden kaynaklanan kişi başı reel gelir seviyesinin düşmesi* şeklinde gerçekleşmektedir. Bundan dolayı ilk atılım için kimi zaman dış yardımlar önemli olmaktadır. İlk üretim ve tasarrufun sağlanmasından sonra üretim ve gelir de artış meydana gelir. Sonrasında bu sürecin sağlıklı devam etmesi için tasarrufların büyük önemi vardır (Nurkse, 1964).

İlk çağlardan bugüne tasarruflar sermaye birikimi sağlayan en önemli faktörlerden birisi olarak görülmüştür. İslâm'da israf ve cimrilik arasında bir tasarrufu atıl tutulmamak ve üretime katmak suretiyle teşvik etmiştir. Çalışma kapsamında yapılan Hac fonu önerisi, ülke içindeki tasarrufları artırmaya yönelik olup, İslâm'ın beş şartından biri olan Hac ibadetini gerçekleştirmeye yönelik birikim elde edilmesini hedeflemektedir. Fondan biriken tasarrufların ise ülke içinde faizsiz finans yöntemleri

ile yatırıma yönelmesi öngörülmüştür. Tasarruflar sayesinde ülke içinde yapılacak yeni yatırımlara kaynak sağlanmaktadır. Tasarruf sahipleri yapmış oldukları birikimler ile daha büyük yatırımların finansmanını sağlayacak güce gelmekte ve paralarını atıl tutmamak için ticaret ve üretim faaliyetlerine yönlendirmektedir.

Sadece ticaret ve üretim temelli yatırım yapan reel sektör değil finansal piyasalar da tasarruflara ihtiyaç duymaktadır. Finans sektörü bu tasarrufların yatırımlara yönelmesi konusunda aracı roledir. Tasarrufların finans sistemi içerisinde etkin ve verimli alanlarda değerlendirilmesini sağlayan finans sektörü, sermaye sahiplerine elde ettikleri kârlar ile hem ulusal sermaye birikimini artırmakta hem de ulusal tasarruf seviyesini yükseltmektedir. Bu durum sürdürülebilir büyümeyi desteklemektedir (Karagöl & Özcan, 2014, s. 16). Gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye'nin tasarruflarını artırması ve bu tasarrufları değerlendirme aracı olarak üretimi teşvik eden ve reel sektöre dayanan İslâmî finans yöntemlerini tercih etmesi önemlidir.

Onuncu Kalkınma Planı'nda ortaya konulan Yurtiçi Tasarrufların Artırılması ve İsrafın Önlenmesi Programı kapsamında tasarrufu artırıcı tedbirler Türkiye'de uygulamaya konulmuştur. Bu çalışma kapsamında sunulan öneriler de İslâm'ın öngördüğü şekilde israftan kaçınan ve tasarruf yapmayı da üretimi teşvik etmeye bağlayan öneriler olarak değerlendirilebilir. Çalışma kapsamında sunulan fon toplama, sermaye biriktirme ve oluşturma modellerinin temel gayesi hem israftan kaçınmak hem de biriktirilen fonların sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek için üretime ve yatırıma İslâmî finansman metotlarıyla kanalize edilmesine yöneliktir.

Devletin sermaye oluşumu ve birikimini sağlayabilmek için geniş sorumluluk alması günümüzde yaygın kabul edilen görüştür. Bu noktada birikim oranı, tasarruf ve tüketim faaliyetleri sadece bireylerin tercihine bağlı değildir. Hükümetin ve devletin kararları yani siyasi politikalar bu oranların belirlenmesinde ve yönlendirilmesinde etkilidir. Arzu edilen iktisadi büyüme ve gelişme oranına ulaşmak için gerekli sermaye birikiminin sağlanmasında liberal politikalar başarısız olmuştur. Bu noktada devletin etkin rol alması gerektiği açıktır. Bu konudaki müdahaleler, bireysel hak ve özgürlükler açısından bir sınırlamaya sebep olmayacaktır. Bireyler gelirlerini

diledikleri gibi harcama imkânına sahiptir. Devlet sadece tasarruf ve tüketim faaliyetlerine müdahale etmekte ve bu noktada politika belirlemektedir. Bu noktada kamuda tasarrufların arttırılması, tüketim faaliyetlerini düzenleyici önlemler alınması ve bireysel tasarrufları teşvik edici politikalar ortaya konması önemlidir. Vergilendirme sistemi ile tasarruf politikaları izlenmesinin iktisadi daralmaya sebep olmasından ötürü bu yöntem çeşitli eleştiriler almaktadır. O halde vergi gibi zorlama ile değil tasarrufa yönelik farkındalığı artırarak vatandaşları gönüllü şekilde tasarruflara yönlendirilmesi önemlidir. Sermaye oluşumunun sağlanmasında ve sermaye birikiminin devamını tesis etmede toplumun sermaye şuuruna sahip olması gerekmektedir. Bu şart sermayenin oluşturulması ve sürekli şekilde devam ettirilmesi kadar önemlidir. Yatırım faaliyetlerinin bireyler arasında geniş anlamda yayılması bu şartın sağlanmasını desteklemektedir. Halkın bilinçli olması ve hayat kalitesi sermaye oluşmasında çok önemlidir. Sermayenin üretim için kullanılmasını sağlayacak olan bireylere ait inisiyatif, basiret, yetenek, ileri görüşlülük, iktisadi ortamı analiz etme güdüsü gibi özellikler iktisadi büyüme ve kalkınmada devlet politikalarından, dış yardımlardan ve finansman imkânlarından daha önemlidir (Nurkse, 1964). Bireyleri bilinçlendirmeden ve onları fert olarak tasarruf sürecine dahil etmeden sermaye birikimi sağlamak zor olacaktır. Tasarruf terbiyesi bu açıdan çok önemlidir. Bireylerin gelirleri sürekli artıyorsa fakat devlet ve toplumda bir israf hastalığı varsa üretim ve kalkınmanın geleceği tehdit altındadır. Tasarruf terbiyesinin etkisi topluma sadece üretimi teşvik etmeyecektir. Bu sayede, toplumlara aynı zamanda üretim terbiyesi de verilmiş olacak ve onların üretimin ve üreticiliğin manasını anlamaları sağlanacaktır. Bu durumun sermaye birikimi üzerinde de büyük etkisi vardır. Bunun yanında alan üretici kredileri kullanma bilincinin de aşılması şarttır. Sermaye oluşturmada sadece tasarrufları toplamak ve üretim için kredi yahut borç vermek yeterli değildir. Zira sermaye oluşumunun önünde finansal olmayan da birçok güçlük vardır. Bunlardan en önemlileri özellikle geri kalmış ülkelerde psikolojiktir (ez-Zerqâ & en-Neccâr, 1992, s. 131). O halde sadece finansal uygulamalar tasarrufların arttırılması ve yeni yatırımların yapılması için yeterli değildir. Psikolojik engellerin kırılıp insanlara hem tasarruf hem yatırım bilincinin verilmesi zaruridir.

3.2.2. Dış Tasarrufların Faizsiz Modellerle Türkiye'ye Girişinin Teşvik Edilmesi ve Faizsiz Finansın Yeni Merkezi Olarak İstanbul

Genel olarak yatırımları teşvik eden sebepler piyasanın hacmi ile sınırlıdır. Piyasa ne kadar büyük olursa uluslararası yatırımların ülkeye girişi ve yatırım miktarı o kadar fazla olur. Bu sebeple dış/yabancı sermayeyi az gelişmiş ülkelere ve gelişmekte olan ülkelere yatırım yapmaya itecek motivasyonlar azdır. Pazarın çoğu zaman küçük olması ve halkın yeterli gelir seviyesine erişememiş olması da dış yatırımların ülkeye gelmesine engelleyen temel faktörlerden bazılarıdır. Fakat özellikle gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere nazaran marjinal getiri daha yüksektir. Bunun yanında gelişmekte olan ülkelerde yapılan yatırımlarda risk de daha çoktur. Buna rağmen eğer gelişmiş ülkelerde daha kârlı yatırımlar mevcut ise dış sermayenin az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere transferi zordur. Türkiye gibi gelişmekte olan ve siyasi istikrarı sağlamış ülkelerde ise yatırımcılara yeni yatırım imkânları sağlandığı takdirde dış sermayenin ülkeye akışı için gerekli ortam sağlanmış olacaktır. Bunun yanında gelen yatırımların sadece yabancıların kendi ülkelerinde yapmış oldukları tasarruflardan aktardıkları nakit sermaye olarak düşünülmemelidir. Dış sermaye, nakit varlıklar getirdiği gibi modern teknikleri ve üretime katkı sağlayan bilimsel bilginin de ülkeye transferini sağlamasından ötürü önemli bir yere sahiptir. He ne kadar üretimi ve milli geliri artırıcı tarafları olsa da Sosyalistler, sermaye ihracı ile tekeli kapitalizmin geri kalmış ülkeleri istismar ettiğini iddia etmektedirler (Nurkse, 1964).

Dış sermayeden kasıt dış tasarruflardır. Başka ülkelerde yapılan tasarrufların Türkiye'de yatırımlarda değerlendirilmesi ülkenin iktisadi açıdan büyümesi ve kalkınması için önemlidir. Dış tasarruflar ülkeye kısa yahut uzun vadeli olarak aktarılmakta ve yatırıma dönüştürülmektedir. Genellikle büyümekte olan ve tasarruf düzeyi düşük ülkeler dış kaynaklara başvurmak durumunda kalmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı en büyük problemlerin başında ülke içindeki tasarrufların yetersiz kalması ve yatırım sermayesi olarak dış tasarruflara muhtaç olma durumu gelmektedir. Bu yüzden cari işlemler açığı gelişmekte olan ülkelerde yüksektir ve ülkeler dışsal şoklara karşı daha açıktır (Karagöl & Özcan, 2014). Dış tasarrufları bu açıdan bakıldığında tüketim harcamalarına değil üretim yatırımlarına yönlendirilmesi önemlidir. Bu noktada faizsiz finans kurumları ve yöntemleri ön plana çıkmaktadır.

Türkiye'nin mirasçısı olduğu Osmanlılar, yaklaşık 600 yıl İslâm medeniyetinin lideri ve halifeliğin hamisi konumundaydı. İstanbul'un 1453'te Fatih Sultan Mehmed tarafından fethedilmesinden sonra hem Osmanlıların başkenti oldu hem de eskiden beri dünyanın en önemli merkezlerinden biri olma özelliğini sürdürdü. Bu tarihsel birikim, dünyada sermaye birikimi Batı'ya kaydığında unutuldu. Dünyadaki finans merkezleri, Kapitalizmin beşikleri Londra, New York gibi merkezler oldu. Son dönemde İstanbul Finans Merkezi (İFM) Eylem Planı kapsamında bu tarihsel birikimin mirasçısı İstanbul yeniden finans sisteminin ve sermayenin merkezi yapılmak istenmektedir. Türkiye'de uluslararası bir finans merkezi oluşturulacak ise bunun merkezinin İstanbul olacağı açıktır. Özellikle 2001 yılında yaşanan finansal krizden sonra finansal sistemin derinleşmesi ve gelişmesi için İstanbul'un uluslararası bir finans merkezi olarak desteklenmesi önemli görülmüştür. İstanbul halihazırda gerek coğrafi konumu gerekse de tarihsel birikimi ile doğal finans merkezi konumundadır. Bölgesinde önemli bir ülke olan Türkiye, İstanbul'un finans merkezi olmasıyla coğrafyasındaki bölge finansal sermaye ve tasarruflarını toplama potansiyeline sahiptir. Özellikle coğrafyadaki ülkelerin önemli bir bölümünün petrol zengini Müslüman ülkeler olması, İstanbul'un sadece Finans Merkezi değil İslâmî/Faizsiz Finansın Yeni Merkezi olma potansiyelinin de yüksek olduğunu göstermektedir. İstanbul'un faizsiz finansın merkezi olmasıyla önemli ölçüde dış tasarrufun Türkiye'ye geleceği açıktır. Bu sebeple faizsiz finans enstrümanlarının geliştirilmesi, sermaye değerlendirme yöntemlerinin çeşitlendirilmesi gerekmektedir. Bu da faizsiz finans alanındaki eğitim-öğretim programlarının arttırılması, mevcut müfredatın iyileştirilmesi ve teorik çalışmaların geliştirilmesi ile bu alanda yetkin insan kaynağı yani beşerî sermaye yetiştirmek ile mümkündür. Faizsiz finansmana ilgi duyanların sadece Müslümanlar olmadığı göz önüne alındığında, Müslüman olmayanların tasarruflarını da Türkiye'ye çekme konusunda finansman alanında atılacak başarılı adımların rolü önemlidir. Ayrıca faizsiz finansal ürünlerin geliştirilmesi için bölgedeki Müslüman ülkeler ile faizsiz finans konusunda ortak borsalar, düzenleyici otoriteler, takas ve saklama kurumları oluşturulması da İstanbul'un faizsiz finansın merkezi olmasında etkili olacaktır.

3.2.3. Kurumsal Finansman ve Yatırım Bankacılığı Perspektifinde Türkiye için Sermaye Birikimi/Oluşumunda İslâmî Finansın Önemi

Türkiye gelişmekte olan ülkeler arasında yer almaktadır. Bu açıdan yeni üretim ve yatırım fırsatları için alternatif finansman araçları ihtiyacı her zaman gündemdedir. Gerek coğrafi konumu gerek tarihsel birikimi ile Türkiye, İslâmî bankacılık ve finansın gelişmesi için gerekli altyapıya sahiptir. Faizsiz finansın üretim ve ticaretin finansmanı konusundaki ilkeler sayesinde finansal sektörden ziyade reel sektörü büyüten niteliği de gelişmekte olan Türkiye'nin kullanabileceği bir fırsattır. Bunun yanında yapılan çalışmalar faizsiz finansın etkinlik, verimlilik ve maliyet açısından geleneksel finans sistemine karşı daha yüksek performans gösterdiğini ortaya çıkarmıştır (Abdul-Majid, Saal, & Battisti, 2010). Bunun yanında büyüme potansiyeli göz önüne alındığında faizsiz finansın geliştirilmesi yönünde atılan adımlar ve yapılan araştırmalar önemlidir.

Öte yandan gerek Türkiye ve gerekse de İslâm dünyası için mevcut sahip olunan sermayenin faizsiz sistem ve modeller ile değerlendirilmesi sayesinde, faizsiz sistemin reel sektör ile yakın ilişkisi büyümeyi ve üretimi teşvik edecektir. Bunun yanında daha fazla üretim daha fazla sermaye birikimi getirecek ve daha fazla sermaye birikimi sayesinde daha fazla üretim yapılır hâle gelecektir. Faizsiz finans modellerinin geliştirilip yaygınlaştırılmasının bu yönüyle büyümeyi ve üretimi hızlandırıcı ve çarpan etkisiyle arttırıcı bir rolü vardır. İslâmî/faizsiz finans sistemi para üzerinden para kazanmayı öngören geleneksel finans sistemine karşı daha çok üretimi yani reel sektörü geliştiren bir yapıya sahiptir. Dolayısı ile gelişmekte olan ülkelerin suni değil reel büyüme sağlamaları açısından faizsiz modeller ile üretim ve yatırım finansmanı sağlamaları dengeli ve sağlam iktisadi kalkınma için gereklidir. Bu açıdan geleneksel sistemde yer alan kurumsal finansman ve yatırım bankacılığı da İslâmî finans prensiplerine uygun yatırımlar ile değerlendirilebilir.

Kurumsal finansmanın geleneksel ilkeleri olarak sıralanan fonların aktarılacağı yerler (yatırım kararı), bu fonun nasıl değerlendirileceği (finansman kararı) ve elde edilen fazlalığın nasıl dağıtılacağı (temettü kararı), İslâmî ilkelere göre faaliyet gösteren

firmalar için de geçerlidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde firmaların genel olarak temel finansal hedeflerinin hisse değerini artırmak olduğu anlaşılmaktadır. Bu amaç, teori ve pratikte de genel kabul görmüştür. Fakat İslâmî ilkelere göre hareket etmek isteyen firmanın sermaye yapısı uyması gereken kurallar ile düşünüldüğünde geleneksel şirketlerden ayrılmaktadır (Miglietta & Battisti, 2016). İslâmî ilkeler altında faaliyet sürdürmek isteyen firmalar için uygun finansman bulma ortamı tesis edilmelidir. Bu noktada firmaların İslâmî ilkeler altında faaliyet göstermeye çalışmasına rağmen uygun finansman ortamı sağlanmadığında sistemin yürümeyeceği açıktır. Bu tür firmalara hizmet sunabilecek çeşitli kurumların geliştirilmesi de gerekmektedir. Bunun için devletler, tahvil/borsalar gibi sermaye piyasası kurumlarını ve bu kuruluşlardaki borsaları destekleyen yasal sistemi geliştirmek için gerekli altyapıyı oluşturmalıdır. Ayrıca akademisyenler, araştırmacılar ve profesyoneller de finansman çeşitliliğini artırmak için yeni modeller geliştirilmesi konusunda çaba göstermelidir.

İktisadi sistem tüm dünyada bireysel bir hâl alırken girişimcilerin rolü artmaktadır. Her ne kadar Kapitalist iktisadi zihniyet ile ilişkilendirilse de girişimcilik kavramı bu iktisadi zihniyetin çok ilerisinde bir anlama sahiptir. Akıl ve sermayeyi bir araya getirerek yatırım fırsatlarını gören girişimci sermaye birikimi ve oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Girişimcilerin yapacakları yatırımların da finansal açıdan desteklenmesi üretimin artışında dolayısı ile sermaye mallarının oluşmasında önemlidir. Ferdî tasarrufların önünü açmanın yolu da özel teşebbüsün üretim yapması ve kâr sağlamasıdır. Girişimcilerin yaptığı, kârların iyi şekilde kullanılması ve doğru yatırımlara kanalize edilmesi sermaye oluşmasını ve birikimin devamlılığını sağlayacaktır.

Tüketimi değil de üretimi finanse eden bir finans sisteminin varlığı sermaye oluşumunun ve birikiminin sağlanmasında önemli yere sahiptir. Zira üretimin finanse edilmesi sadece ülke içindeki tüketim için yapılmamaktadır. Üretilen mal ve hizmetler başka ülkelere de satılabilmektedir. Özellikle yüksek katma değere sahip ürünlerin üretilmesi ve bunların ihraç edilmesi önemli ölçüde kaynağın ülkeye transferini sağlayacaktır. Bu kaynaklar yeni yatırım imkânlarının ve dolayısı ile sermaye

birikiminin önünü açacaktır. Bunun yanında sadece üretimin değil üretimin altyapısını oluşturan araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerinin desteklenmesi de bu açıdan önemlidir. Son dönemde tüm dünyada teknoloji ve sanayide yaşanan hızlı dönüşüm düşünüldüğü takdirde üretime dönüşecek bilimsel bilginin üretilme sürecinin önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Ticaret hadlerinde görülen gelişme sermaye birikimi ortaya çıkarıyor ise ülke içinde uygulanacak iktisadi politikaların revize edilmesi gerekmektedir. Ülke içinde gerekli tasarruflar yapılmadan dış ticaretin ortaya çıkarmış olduğu gelir fazlalığı yatırımlarda net artışa yol açmaz. Dolayısıyla asıl önemli husus dış ticaretten mümkün olduğu kadar fazla sermaye mallarının elde edilmesi değil, milli gelirin mümkün olduğu kadar büyük kısmının tasarruflara ayrılabilmesidir (Nurkse, 1964). Yani finansman ile ortaya çıkan üretim tasarrufa ayrıldığı sürece yeni yatırımları oluşturacak sermaye birikimini sağlayacaktır. Bu yüzden kurumsal finansman ve yatırımların teşvik edilmesi kadar ortaya çıkan üretimin ve sermaye mallarının tasarruf edilmesi de önemlidir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.1. Fon Önerileri Üzerine Potansiyel Katılımcıların Davranışları ve Tercihleri Üzerine Bir Analiz

Tez kapsamında sunulan yeni model önerilerinin (Para Vakfı Fonu, Hac Fonu, Zekât Fonu) karşılaşılabileceği ilk eleştiri ve soru insanların neden bu önerilere ilgi duyacakları ve neden bu uygulamaları kullanacaklarıdır. Türkiye’de Para Vakfı Fonu, Hac Fonu ve Zekât Fonu önerilerine, fonların kurulması halinde insanların yaklaşımları önemlidir. İnsanların İslâmî/faizsiz bankacılık ve finans konusundaki bilgi birikimleri ve inanışları bu fonlara yaklaşımlarını belirleyen önemli bir unsurdur. Kimi zaman önyargılar, kimi zaman zamanında karşılaşılan yanlış uygulamalar, kimi zaman ise yanlış bilgi sahibi olma insanların zihninde İslâmî bankacılık ve finans araçları ile ilgili soru işaretleri bırakmıştır. Fakat İslâmî bankacılık ve finans sisteminin alternatifi faizli bir sistem olmasından ötürü faiz hassasiyeti olanların tercihi katılım bankaları olmaktadır.

Çalışma kapsamında sunulan model önerilerine insanların yaklaşımlarını anlamak ve çalışmanın sunduğu önerileri güçlendirmek üzere yapılan anket bu bölümün temelini oluşturacaktır.

4.1.2. Araştırmanın Amacı

Bu bölümde ele alınan anket çalışması tez kapsamında sunulan İslâmî usul ve yöntemler ile yatırım yapacak fon önerilerinin toplumda kabul bulmasına yöneliktir. Bu araştırma ile insanların bahse konu üç öneriye yaklaşımları anlaşılmasına çalışılmaktadır. Araştırmanın amacı söz konusu önerilerin hayata geçirilmesinin rasyonelitesini anlamaktır. Bu araştırma ile fonların katılımcı potansiyeli anlaşılmasına çalışılmıştır. Yapılan anket ile katılımcıların aylık gelir düzeyleri, verdikleri aylık bağış miktarlarının yanında öneriler hayata geçirildiğinde bu fonlara katılımcı olup olmayacakları da analiz edilmektedir.

4.1.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma anket çalışmasına dayanmaktadır. Katılım sayısını artırmak için internet üzerinden kimlik bilgileri istenmeden doldurulması istenen bir form oluşturulmuştur. Yapılan anketin amacının özetlendiği kısa bir bilgilendirmeden sonra demografik bilgileri tespit edilen katılımcıların model önerileri hakkındaki bilgi düzeyleri anlaşılma çalışılmış akabinde ise bahse konu fon önerilerine katılıp katılmayacağı sorulmuştur. Sonrasında fon önerisi ile kısa bir bilgilendirme yapıldıktan sonra görüşlerinin değişip değişmediği anlaşılma çalışılmıştır.

4.1.3.1. Örneklem

Araştırmaya toplamda 738 kişi katılmıştır. Veri toplama işlemi online anket yöntemi ile gerçekleştirilmiştir ve sonuçları sayısal olarak ifade edilmiştir. Bu nedenle araştırma nicel bir araştırmadır. Araştırmaya katılacak katılımcılara internet üzerinden kolay ulaşılabilir durum örnekleme yöntemi ile ulaşılmıştır. Bunun için eposta grupları ve bireysel iletişim cihazlarındaki gruplardan da istifade edilmiştir.

4.1.3.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan veri toplama araçları temelde iki farklı bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde demografik bilgiler, ikinci bölümde İslâmî Bankacılık ve Finans, bağış kavramı, para vakfı kavramı, zekât kavramı ve hacca ilişkin olarak araştırmanın amacı doğrultusunda, araştırmacı tarafından hazırlanan anket formu katılımcılara yöneltilmiştir.

a) Demografik Bilgi Formu

Demografik bilgi formunda; araştırmaya katılan kişilerin yaşları, cinsiyetleri, medeni durumları, eğitim durumları ve aylık gelir miktarlarını öğrenmek amaçlanmıştır.

b) Araştırmacı Tarafından Hazırlanan Anket Formu

Araştırmacı tarafından çalışmanın amacı doğrultusunda genel olarak katılımcıların İslâmî bankacılık ile ilgili bilgi düzeyleri, çalıştıkları bankacılık türleri sorgulanmıştır. Devamında bağış kavramı ile ilgili olarak katılımcıların bağış yapma yöntemleri, aylık

bağış miktarları sorgulanmıştır. Araştırmacı tarafından önerilen modellerin katılımcılar üzerindeki etkisini görmeyi amaçlayan üç bölüm oluşturulmuştur. Anketin ilk bölümünde katılımcıların Para vakfı ile ilgili bilgi düzeyleri, para vakfına bağış yapma durumları sorgulanmış ve arkasından para vakfı ile ilgili “Para vakfı vakfetmiş olduğunuz paranın İslâmî/faizsiz yöntemler ile değerlendirilip gelirini sizin talep ettiğiniz hayır işlerine aktaran vakıflardır. Bu vakıflar sayesinde ana bağışınız korunur ve bu bağıştan elde edilen gelir dağıtılır. Dolayısı ile yapmış olduğunuz bağış azalmayarak ilk günkü gibi kalır.” metnindeki gibi kısa bir bilgilendirme yapılmıştır. Devamında tekrar para vakfına bağış yapma durumları sorgulanmış ve hayır cevabı verenlerin ayrıca hayır cevabı verme sebepleri sorgulanmıştır.

Anketin ikinci bölümünde katılımcıların zekât verme durumları, zekât fonu hakkında bilgi düzeyleri, zekât fonunu kullanma durumları sorgulanmış ve arkasından zekât fonu ile ilgili “Zekât fonu vermiş olduğunuz zekâtı, İslâmî/faizsiz yöntemler ile değerlendirip zekatınızdan daha fazla miktarda yardım yapılmasına imkân sağlar.” şeklinde kısa bir bilgilendirme yapılmıştır. Devamında tekrar zekât fonunu kullanma durumları sorgulanmış ve ayrıca hayır cevabı verenlerin hayır cevabı verme sebepleri sorgulanmıştır.

Anketin üçüncü bölümünde katılımcıların hacca gitmeyi düşünüp düşünmedikleri, Hac için birikim yapıp yapmadıkları, eğer birikim yapıyorlarsa aylık birikim miktarları, hac fonu hakkında bilgi düzeyleri ve hac fonunu kullanma durumları sorgulanmış ve arkasından hac fonu ile ilgili “Hac fonu, bireysel emeklilik sistemi gibi işlemektedir. Aylık belirli miktarda fona para yatırabilirsiniz. Paranız İslâmî/faizsiz yöntemler ile değerlendirilerek artar. Paranızı dilediğiniz zaman getirisi ile beraber çekme hakkına sahip olursunuz. Fonun amacı Hac kurasını kazandığınız takdirde Hacca gitmek için size yeterli birikimi sağlamaktır.” şeklinde kısa bir bilgilendirme yapılmıştır. Devamında tekrar hac fonunu kullanma durumları sorgulanmış ve hayır cevabı verenlerin ayrıca hayır cevabı verme sebepleri sorgulanmıştır. Bu anketin başında daha önce Hacca gidenler olduğu düşünülerek formu dolduranlardan Hacca gitmiş olsalar dahi hiç gitmemiş gibi düşünerek anketi doldurmaları istenmiştir.

4.1.4. Bulgular

Analizler yapılmadan önce katılımcılara ait olan verilerin, tek ve çok değişkenli istatistiğin sayılıtları olan normallik (normality), doğrusallık (linearity) ve örneklem varyanslarının homojenliğini (homoscedasticity) karşılama durumu test edilmiş ve bu koşulların sağlandığı görülmüştür. Uygulamalar sonucunda elde edilen verilerin analizleri için Sosyal Bilimler için İstatistik Paket Programı (Statistical Program for Social Sciences – SPSS 25.0) kullanılmıştır.

Çalışmanın örneklemini yaşları 16 – 67 arasında değişen 738 kişi oluşturmaktadır. Örneklemin yaş ortalamaları 33.4 (SS=10.2)'dir. Katılımcıların yaş gruplarına göre dağılımlarına bakıldığında 213'ünün (%28,9) 25 yaş ve altında; 144'ü 26 ile 30 yaş aralığında; 198'i (%26,8) 31 yaş ile 40 yaş aralığında; 183'ü (%24,8) 41 yaş ve üzerinde olduklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların 202'si (%27,4) kadın; 536'sı (%72,6) erkektir. Katılımcıların medeni durumlarına bakıldığında; 286'sının (%38,8) bekar olduğu; 450'sinin (%61,0) evli olduğu; 2'sinin ise (%0,3) diğer seçeneğini işaretledikleri görülmektedir. Eğitim düzeyi ile ilgili bilgi almak için yöneltilen soruya katılımcıların 3'ü (%0,4) ilkokul; 11'i (%1,5) ortaokul; 96'sı (%13,0) lise; 38'i (%5,1) yüksek okul; 328'i (%44,4) üniversite; 171'i (%23,2) yüksek lisans; 91'i (%12,3) doktora ve üzeri eğitim düzeyinde olduğunu belirtmiştir. Aylık gelir durumuna ilişkin bilgi elde etmek amacıyla sorulan soruya verilen yanıtlara göre gruplama yapılmış ve katılımcıların 229'unun (%31,0) 2.000 TL ve altında; 174'ünün (%23,6) 2.000 TL ile 4.000 TL arasında; 198'inin (%26,8) 4.000 TL ile 6.000 TL arasında; 96'sının (%13,0) 6.000 TL ile 10.000 TL arasında; 22'sinin (%3,0) 10.000 TL ile 15.000 TL arasında; 19'unun (%2,6) ise 15.000 TL ve üzerinde aylık gelir grubunda olduğu görülmektedir. Tüm bu demografik değişkenler Tablo 4.1'de gösterilmiştir.

Tablo 4.1: Katılımcılara ilişkin çeşitli demografik değişkenler

Değişken	Sıklık (N=738)	Yüzde (%)
Cinsiyet		
Kadın	202	27,4
Erkek	536	72,6
Yaş Grupları		
25 yaş altı	213	28,9
26 – 30 yaş aralığı	144	19,5
31- 40 yaş aralığı	198	26,8
41 yaş ve üzeri	183	24,8
Medeni Durum		
Bekar	286	38,8
Evli	450	61,0
Diğer	2	0,3
Eğitim Düzeyi		
İlkokul	3	,4
Ortaokul	11	1,5
Lise	96	13,0
Yüksekokul	38	5,1
Üniversite	328	44,4
Yüksek Lisans	171	23,2
Doktora ve üzeri	91	12,3
Aylık Gelir Grupları		
2000 TL altında	229	31,0
2000 TL- 4000 TL arasında	174	23,6
4000 TL- 6000 TL arasında	198	26,8
6000 TL- 10000 TL arasında	96	13,0
10000 TL- 15000 TL arasında	22	3,0
15000 TL üzerinde	19	2,6
Yaş	X 33,42	SS 10,36

Katılımcıların İslâmî bankacılık ve finans ile ilgili bilgi düzeylerini öğrenmek amacıyla yöneltilen soruya 75'i (%10,2) hiç; 113'ü (%15,3) az; 255'i (%34,6) orta; 182'si (%24,7) çok ve 113'ü (%15,3) çok fazla cevabını vermiştir. Sıklık ve yüzde değerleri Tablo 4.2'de gösterilmektedir.

Tablo 4.2: Katılımcıların İslâmî bankacılık ile ilgili bilgi düzeyleri

Seçenekler	Sıklık (N=738)	Yüzde (%)
Hiç	75	10,2
Az	113	15,3
Orta	255	34,6
Çok	182	24,7
Çok Fazla	113	15,3

Katılımcıların kullandıkları banka türlerini öğrenmek amacıyla yöneltilen soruya, 173'ü (%23,4) sadece İslâmî/faizsiz bankalar ile çalıştıklarını; 164'ü (%22,2) sadece ticari bankalar ile çalıştıklarını ve 401'inin (%54,3) her iki bankacılık türü ile de çalıştıklarını belirtmişlerdir. Sıklık ve yüzde değerleri Tablo 4.3'te yer almaktadır.

Tablo 4.3: Katılımcıların kullandıkları banka türleri

Banka Türleri	Sıklık (N=738)	Yüzde (%)
Sadece İslâmî Bankalar	173	23,4
Sadece Ticari Bankalar	164	22,2
Her ikisi de	401	54,3

Katılımcıların bağış yapma düzeylerini öğrenmek amacıyla yöneltilen soruya 44'ü (%6,0) hiç; 130'u (%17,6) az; 344'ü (%46,6) orta; 171'i (%23,2) çok ve 49'u (%6,6) çok fazla cevabını vermiştir. Sıklık ve yüzde değerleri Tablo 4.4'te gösterilmektedir.

Tablo 4.4: Katılımcıların bağış yapma düzeyleri

Seçenekler	Sıklık (N=738)	Yüzde (%)
Hiç	44	6,0
Az	130	17,6
Orta	344	46,6
Çok	171	23,2
Çok Fazla	49	6,6

Katılımcıların bağış yapma yöntemlerini öğrenmek amacıyla yöneltilen soruya 45'i (%6,1) sadece SMS ile; 191'i (%25,9) doğrudan; 96'sı (%13,0) vakıflar aracılığı ile; 61'i (%8,3) SMS ve doğrudan; 47'si (%6,4) SMS ve vakıflar aracılığı ile; 120'si (%16,3) doğrudan ve vakıflar aracılığı ile; 143'ü (%19,4) SMS, doğrudan ve vakıflar aracılığı ile bağış yaptığını belirtmiştir. Katılımcıların 35'i (%4,7) ise bağış yapmadığını ifade etmiştir. Tüm bu değerler Tablo 4.5'te yer almaktadır.

Tablo 4.5: Katılımcıların bağış yapma yöntemlerine ilişkin sıklık ve yüzde değerleri

Bağış Yapma Yöntemleri	Sıklık (N=738)	Yüzde (%)
SMS ile	45	6,1
Doğrudan	191	25,9
Vakıflar Aracılığı ile	96	13,0
SMS ve Doğrudan	61	8,3
SMS ve Vakıflar Aracılığı ile	47	6,4
Doğrudan ve Vakıflar Aracılığı ile	120	16,3
SMS, Doğrudan, Vakıflar Aracılığı ile	143	19,4
Bağış Yapmıyorum	35	4,7

Araştırmada aylık ortalama bağış miktarını belirten katılımcılara ait, bağış miktarlarına göre oluşturulan gruplara ilişkin sıklık ve yüzde değerlerine bakıldığında; 357'sinin (%57,3) 100 TL ve altında; 124'ünün (%19,9) 100 TL ile 250 TL arasında; 51'inin (%8,2) 250 TL ile 350 TL arasında; 54'ünün (%8,7) 350 TL ile 500 TL arasında; 6'sının (%0,9) 500 TL ile 700 TL arasında; 31'inin (%4,9) 700 TL ve üzerinde grubunda yer aldıkları görülmektedir. Tüm bu değerler Tablo 4.6'da yer almaktadır.

Tablo 4.6: Bağış yapan katılımcıların aylık ortalama bağış miktarlarına göre oluşturulan grupların sıklık ve yüzde değerleri

Bağış Miktar Aralığı	Sıklık (N=623)	Yüzde (%)
100 TL ve altı	357	57,3
100 TL-250 TL	124	19,9
250 TL-350 TL	51	8,2
350 TL-500 TL	54	8,7
500 TL-700 TL	6	0,9
700 TL ve üzeri	31	4,9

Katılımcıların para vakfı ile ilgili bilgi düzeylerini öğrenmek amacıyla yöneltilen soruya 508'i (%68,8) hiç; 99'u (%13,4) az; 70'i (%9,5) orta; 35'i (%4,7) çok ve 26'sı (%3,5) çok fazla cevabını vermiştir. Sıklık ve yüzde değerleri Tablo 4.7'de gösterilmektedir.

Tablo 4.7: Katılımcıların para vakfı ile ilgili bilgi düzeyleri

Seçenekler	Sıklık (N=738)	Yüzde (%)
Hiç	508	68,8
Az	99	13,4
Orta	70	9,5
Çok	35	4,7
Çok Fazla	26	3,5

Katılımcıların para vakfına bağış yapma durumlarını öğrenmek amacıyla yöneltilen soruya 88'i (%11,9) evet; 143'ü (%19,4) hayır; 507'si (%68,7) fikrim yok cevabını vermiştir. Cevaplara ilişkin sıklık ve yüzde değerleri Tablo 4.8'de yer almaktadır.

Tablo 4.8: Katılımcıların para vakfına bağış yapma durumlarına ilişkin değerler

Seçenekler	Sıklık (N=738)	Yüzde (%)
Evet	88	11,9
Hayır	143	19,4
Fikrim yok	507	68,7

Anket formunda yer alan para vakfına ilişki bilgilendirme sonrası katılımcıların para vakfına bağış yapma durumları tekrar sorgulanmış ve 322'si (%43,6) evet; 416'sı (%56,4) hayır cevabını vermiştir. Cevaplara ilişkin sıklık ve yüzde değerleri Tablo 4.9'da yer almaktadır.

Tablo 4.9: Katılımcıların bilgilendirme sonrası para vakfına bağış yapma durumlarına ilişkin değerler

Seçenekler	Sıklık (N=738)	Yüzde (%)
Evet	322	43,6
Hayır	416	56,4

Bilgilendirme sonrası para vakfına bağış yapma durumunu hayır olarak işaretleyen katılımcıların verdiği cevaplardan cevapların içeriğine göre gruplar oluşturulmuş ve grupların özellikleri, sıklık yüzde değerleri Tablo 4.10'da gösterilmiştir. Buna göre bilgilendirme sonrası para vakfına bağış yapma durumunu hayır olarak işaretleyen katılımcıların hayır seçeneğini işaretleme nedeni olarak: 211'i (%53,7) "Yeterli bilgi sahibi değilim." seçeneğini; 72'si (%18,3) "Başka vakıflara bağış yapıyorum." seçeneğini işaretledikleri görülmektedir. Katılımcıların hayır deme nedenlerine ilişkin getirdikleri açıklamalardan oluşturulan gruplara bakıldığında ise, 24'ünün (%6,1) faiz hassasiyeti sebebiyle; 6'sının (%1,5) bağış yapmak için yeterli gelirinin olmaması sebebiyle; 23'ünün (%5,9) doğrudan bağış yapmayı tercih etmesi sebebiyle; 27'sinin (%7,9) uygulamanın güvenilir gelmemesi sebebiyle hayır cevabı verdiklerini belirtmişlerdir. Son olarak hayır deme sebepleri adı geçen gruplardan herhangi birine dahil edilemeyenler "diğer" grubunda toplanmış ve katılımcıların 30'u (%7,6) diğer grubunda yer almaktadır.

Tablo 4.10: Para vakfına bağış yapmama nedenlerine ilişkin değerler

Hayır cevabı verme nedenleri	Sıklık (N=393)	Yüzde (%)
Yeterli bilgi sahibi değilim	211	53,7
Başka vakıflara bağış yapıyorum	72	18,3
Faiz hassasiyeti	24	6,1
Gelirim yeterli değil	6	1,5
Doğrudan bağışı tercih ediyorum	23	5,9
Güvenmiyorum	27	6,9
Diğer	30	7,6

Bilgilendirme öncesi para vakfına bağış yapma durumunu evet, hayır ve fikrim yok seçeneklerinden birini işaretleyerek belirten katılımcıların bilgilendirme sonrası para vakfına bağış yapma durumunu evet ya da hayır seçeneklerinden birini işaretleyerek belirtmişlerdir. Katılımcıların verdiği cevaplardan cevapların değişim şekillerine göre gruplar oluşturulmuş ve grupların özellikleri, sıklık yüzde değerleri Tablo 4.11’de gösterilmiştir. Buna göre katılımcıların 14’ünün (%1,9) bilgilendirme öncesi “hayır” seçeneğini işaretlerken bilgilendirme sonrası “evet” seçeneğini işaretledikleri, 230’unun (%31,2) bilgilendirme öncesi “fikrim yok” seçeneğini işaretlerken bilgilendirme sonrası “evet” seçeneğini işaretledikleri, 131’inin (%17,8) bilgilendirme öncesi “hayır” seçeneğini işaretlerken bilgilendirme sonrası yine “hayır” seçeneğini işaretledikleri, 276’sının (%37,4) bilgilendirme öncesi “fikrim yok” seçeneğini işaretlerken bilgilendirme sonrası “hayır” seçeneğini işaretledikleri, 77’sinin (%10,4) bilgilendirme öncesi “evet” seçeneğini işaretlerken bilgilendirme sonrası yine “evet” seçeneğini işaretledikleri, 10’unun (%1,4) bilgilendirme öncesi “evet” seçeneğini işaretlerken bilgilendirme sonrası “hayır” seçeneğini işaretledikleri görülmektedir.

Tablo 4.11: Bilgilendirme sonrası cevaplardaki değişime ilişkin değerler

Değişimin Türü	Sıklık (N=738)	Yüzde (%)
Hayır İken Evet	14	1,9
Fikrim Yok İken Evet	230	31,2
Hayır İken Hayır	131	17,8
Fikrim Yok İken Hayır	276	37,4
Evet İken Evet	77	10,4
Evet İken Hayır	10	1,4

Katılımcıların zekât verme durumlarını öğrenmek amacıyla yöneltilen soruya 591'i (%80,1) evet; 147'si (%19,9) hayır cevabını vermiştir. Cevaplara ilişkin sıklık ve yüzde değerleri Tablo 4.12'de yer almaktadır.

Tablo 4.12: Katılımcıların zekât verip vermeme durumlarına ilişkin değerler

Seçenekler	Sıklık (N=738)	Yüzde (%)
Evet	591	80,1
Hayır	147	19,9

Zekât verme durumlarını hayır olarak işaretleyen katılımcıların verdiği cevaplardan cevapların içeriğine göre gruplar oluşturulmuş ve grupların özellikleri, sıklık yüzde değerleri Tablo 4.13'te gösterilmiştir. Buna göre bilgilendirme sonrası zekât verme durumunu hayır olarak işaretleyen katılımcıların hayır seçeneğini işaretleme nedeni olarak: 7'si (%5,1) "Yeterli bilgi sahibi değilim." seçeneğini; 3'ü (%2,2) "Zekât verecek kimseyi bulamıyorum." seçeneğini işaretledikleri görülmektedir. Katılımcıların hayır deme nedenlerine ilişkin getirdikleri açıklamalardan oluşturulan gruplara bakıldığında ise, 111'inin (%81,0) zekât verecek yeterli gelirin olmaması sebebiyle hayır cevabı verdiklerini belirtmişlerdir. Son olarak hayır deme sebepleri adı geçen gruplardan herhangi birine dahil edilemeyenler "diğer" grubunda toplanmış ve katılımcıların 16'sı (%11,7) diğer grubunda yer almaktadır.

Tablo 4.13: Zekât vermeyen katılımcıların nedenlerine ilişkin değerler

Hayır cevabı verme nedenleri	Sıklık (N=137)	Yüzde (%)
Yeterli bilgi sahibi değilim	7	5,1
Zekât verecek kimseyi bulamıyorum	3	2,2
Gelirim yeterli değil	111	81,0
Diğer	16	11,7

Katılımcıların zekâtlarını vakıf ve kurumlara verme durumlarını öğrenmek amacıyla yöneltilen soruya 309'u (%42,5) evet; 321'i (%44,2) hayır; 97'si (%13,3) zekât vermiyorum cevabını vermiştir. Cevaplara ilişkin sıklık ve yüzde değerleri Tablo 4.14'te yer almaktadır.

Tablo 4.14: Katılımcıların zekatlarını vakıf ve kurumlara verme durumlarına ilişkin değerler

Seçenekler	Sıklık (N=727)	Yüzde (%)
Evet	309	42,5
Hayır	321	44,2
Zekât Vermiyorum	97	13,3

Katılımcıların zekât fonu ile ilgili bilgi düzeylerini öğrenmek amacıyla yöneltilen soruya 495'i (%67,1) hiç; 96'u (%13,0) az; 79'u (%10,7) orta; 34'i (%4,6) çok ve 34'ü (%4,6) çok fazla cevabını vermiştir. Cevaplara ilişkin sıklık ve yüzde değerleri Tablo 4.15'te gösterilmektedir.

Tablo 4.15: Katılımcıların zekât fonu ile ilgili bilgi düzeyleri

Seçenekler	Sıklık (N=738)	Yüzde (%)
Hiç	495	67,1
Az	96	13,0
Orta	79	10,7
Çok	34	4,6
Çok Fazla	34	4,6

Katılımcıların zekâtlarını zekât fonuna verme durumlarını öğrenmek amacıyla yöneltilen soruya 124'ü (%16,8) evet; 230'u (%31,2) hayır; 384'ü (%52,0) fikrim yok cevabını vermiştir. Cevaplara ilişkin sıklık ve yüzde değerleri Tablo 4.16'da yer almaktadır.

Tablo 4.16: Katılımcıların zekatlarını zekât fonuna verme durumlarına ilişkin değerler

Seçenekler	Sıklık (N=738)	Yüzde (%)
Evet	124	16,8
Hayır	230	31,2
Fikrim yok	384	52,0

Anket formunda yer alan zekât fonuna ilişki bilgilendirme sonrası katılımcıların zekâtlarını zekât fonuna verme durumları tekrar sorgulanmış ve 249'u (%33,7) evet; 489'u (%66,3) hayır cevabını vermiştir. Cevaplara ilişkin sıklık ve yüzde değerleri Tablo 4.17'de yer almaktadır.

Tablo 4.17: Katılımcıların bilgilendirme sonrası zekatlarını zekât fonuna verme durumlarına ilişkin değerler

Seçenekler	Sıklık (N=738)	Yüzde (%)
Evet	249	33,7
Hayır	489	66,3

Bilgilendirme sonrası zekâtlarını zekât fonuna verme durumunu hayır olarak işaretleyen katılımcıların verdiği cevaplardan cevapların içeriğine göre gruplar oluşturulmuş ve grupların özellikleri, sıklık yüzde değerleri Tablo 4.18'de gösterilmiştir. Buna göre bilgilendirme sonrası zekâtlarını zekât fonuna verme durumunu hayır olarak işaretleyen katılımcıların hayır seçeneğini işaretleme nedeni olarak: 305'i (%65,5) "Yeterli bilgi sahibi değilim." seçeneğini; 56'sı (%12,0) "Başka hayır kurumlarına zekatımı veriyorum." seçeneğini işaretledikleri görülmektedir.

Katılımcıların hayır deme nedenlerine ilişkin getirdikleri açıklamalardan oluşturulan gruplara bakıldığında ise, 6'sının (%1,3) faiz hassasiyeti sebebiyle; 6'sının (%1,3) zekât vermek için yeterli gelirinin olmaması sebebiyle; 54'ünün (%11,6) doğrudan zekât vermeyi tercih etmesi sebebiyle; 15'inin (%3,2) uygulamanın güvenilir gelmemesi sebebiyle hayır cevabı verdiklerini belirtmişlerdir. Son olarak hayır deme sebepleri adı geçen gruplardan herhangi birine dahil edilemeyenler “diğer” grubunda toplanmış ve katılımcıların 24'ü (%5,2) diğer grubunda yer almaktadır.

Tablo 4.18: Katılımcıların zekatlarını zekât fonuna vermeme nedenlerine ilişkin değerler

Hayır cevabı verme nedenleri	Sıklık (N=466)	Yüzde (%)
Yeterli bilgi sahibi değilim	305	65,5
Başka hayır kurumlarına zekatımı veriyorum	56	12,0
Faiz hassasiyeti	6	1,3
Gelirim yeterli değil	6	1,3
Doğrudan zekât vermeyi tercih ediyorum	54	11,6
Güvenmiyorum	15	3,2
Diğer	24	5,2

Bilgilendirme öncesi zekâtlarını zekât fonuna verme durumunu evet, hayır ve fikrim yok seçeneklerinden birini işaretleyerek belirten katılımcıların bilgilendirme sonrası zekâtlarını zekât fonuna verme durumunu evet ya da hayır seçeneklerinden birini işaretleyerek belirtmişlerdir. Katılımcıların verdiği cevaplardan, cevapların değişim şekillerine göre gruplar oluşturulmuş ve grupların özellikleri, sıklık yüzde değerleri Tablo 4.19'da gösterilmiştir. Buna göre katılımcıların 9'unun (%1,2) bilgilendirme öncesi “hayır” seçeneğini işaretlerken bilgilendirme sonrası “evet” seçeneğini işaretledikleri, 130'unun (%17,6) bilgilendirme öncesi “fikrim yok” seçeneğini işaretlerken bilgilendirme sonrası “evet” seçeneğini işaretledikleri, 220'sinin (%29,8) bilgilendirme öncesi “hayır” seçeneğini işaretlerken bilgilendirme sonrası yine “hayır” seçeneğini işaretledikleri, 256'sının (%34,7) bilgilendirme öncesi “fikrim yok” seçeneğini işaretlerken bilgilendirme sonrası “hayır” seçeneğini işaretledikleri, 111'inin (%15,0) bilgilendirme öncesi “evet” seçeneğini işaretlerken bilgilendirme

sonrası yine “evet” seçeneğini işaretledikleri, 12’sinin (%1,6) bilgilendirme öncesi “evet” seçeneğini işaretlerken bilgilendirme sonrası “hayır” seçeneğini işaretledikleri görülmektedir.

Tablo 4.19: Bilgilendirme sonrası zekât fonu sorusundaki cevap değişimlerine ilişkin değerler

Değişimin Türü	Sıklık (N=738)	Yüzde (%)
Hayır İken Evet	9	1,2
Fikrim Yok İken Evet	130	17,6
Hayır İken Hayır	220	29,8
Fikrim Yok İken Hayır	256	34,7
Evet İken Evet	111	15,0
Evet İken Hayır	12	1,6

Katılımcıların hacca gitmek isteme durumlarını öğrenmek amacıyla yöneltilen soruya 709’u (%96,1) evet; 29’u (%3,9) hayır cevabını vermiştir. Cevaplara ilişkin sıklık ve yüzde değerleri Tablo 4.20’de yer almaktadır.

Tablo 4.20: Katılımcıların hacca gitmek isteme durumlarına ilişkin değerler

Seçenekler	Sıklık (N=738)	Yüzde (%)
Evet	709	96,1
Hayır	29	3,9

Katılımcıların hacca gitmek için birikim yapma durumlarını öğrenmek amacıyla yöneltilen soruya 137’u (%18,6) evet; 601’i (%81,4) hayır cevabını vermiştir. Cevaplara ilişkin sıklık ve yüzde değerleri Tablo 4.21’de yer almaktadır.

Tablo 4.21: Katılımcıların hac için birikim yapma durumlarına ilişkin değerler

Seçenekler	Sıklık (N=738)	Yüzde (%)
Evet	137	18,6
Hayır	601	81,4

Hac için yaptığı birikim miktarını belirten katılımcılara ait, aylık ortalama birikim miktarlarına göre oluşturulan gruplara ilişkin sıklık ve yüzde değerlerine bakıldığında; 58'inin (%51,3) 250 TL ve altında; 37'sinin (%32,7) 250 TL ile 500 TL arasında; 2'sinin (%1,8) 500 TL ve 750 TL arasında; 12'sinin (%10,6) 750 TL ve 1.000 TL arasında; 4'ünün (%3,5) 1.000 TL ve üzerinde grubunda yer aldıkları görülmektedir. Tüm bu değerler Tablo 4.22'de yer almaktadır.

Tablo 4.22: Hac için birikim yapan katılımcıların aylık ortalama birikim miktarlarına göre oluşturulan grupların sıklık ve yüzde değerleri

Birikim Miktar Aralığı	Sıklık (N=113)	Yüzde (%)
250 TL ve altı	58	51,3
250 TL- 500 TL	37	32,7
500 TL ve 750 TL	2	1,8
750 TL ve 1.000 TL	12	10,6
1.000 TL ve üzeri	4	3,5

Katılımcıların hac fonu ile ilgili bilgi düzeylerini öğrenmek amacıyla yöneltilen soruya 581'i (%78,7) hiç; 83'ü (%11,2) az; 44'ü (%6,0) orta; 21'i (%2,8) çok ve 9'u (%1,2) çok fazla cevabını vermiştir. Cevaplara ilişkin sıklık ve yüzde değerleri Tablo 4.23'te gösterilmektedir.

Tablo 4.23: Katılımcıların hac fonu ile ilgili bilgi düzeyleri

Seçenekler	Sıklık (N=738)	Yüzde (%)
Hiç	581	78,7
Az	83	11,2
Orta	44	6,0
Çok	21	2,8
Çok Fazla	9	1,2

Katılımcıların hac fonunu kullanma durumlarını öğrenmek amacıyla yöneltilen soruya 138’ i (%18,7) evet; 235’i (%31,8) hayır; 365’i (%49,5) fikrim yok cevabını vermiştir. Cevaplara ilişkin sıklık ve yüzde değerleri Tablo 4.24’te yer almaktadır.

Tablo 4.24: Katılımcıların hac fonunu kullanma durumlarına ilişkin değerler

Seçenekler	Sıklık (N=738)	Yüzde (%)
Evet	138	18,7
Hayır	235	31,8
Fikrim yok	365	49,5

Anket formunda yer alan hac fonuna ilişki bilgilendirme sonrası katılımcıların hac fonunu kullanma durumları tekrar sorgulanmış ve 294’ü (%39,8) evet; 444’ü (%60,2) hayır cevabını vermiştir. Cevaplara ilişkin sıklık ve yüzde değerleri Tablo 4.25’te yer almaktadır.

Tablo 4.25: Katılımcıların bilgilendirme sonrası hac fonunu kullanma durumlarına ilişkin değerler

Seçenekler	Sıklık (N=738)	Yüzde (%)
Evet	294	39,8
Hayır	444	60,2

Bilgilendirme sonrası hac fonunu kullanma durumunu hayır olarak işaretleyen katılımcıların verdiği cevaplardan cevapların içeriğine göre gruplar oluşturulmuş ve grupların özellikleri, sıklık yüzde değerleri Tablo 4.26’da gösterilmiştir. Buna göre bilgilendirme sonrası hac fonunu kullanma durumunu hayır olarak işaretleyen katılımcıların hayır seçeneğini işaretleme nedeni olarak: 195’i (%44,5) “Yeterli bilgi sahibi değilim.” seçeneğini; 185’inin (%42,2) “Kendim birikim yapmayı tercih ediyorum.” seçeneğini işaretledikleri görülmektedir. Katılımcıların hayır deme nedenlerine ilişkin getirdikleri açıklamalardan oluşturulan gruplara bakıldığında ise, 13’ünün (%3,0) faiz hassasiyeti sebebiyle; 6’sının (%1,4) birikim yapmak için yeterli gelirin olmaması sebebiyle; 6’sının (%1,4) uygulamanın güvenilir gelmemesi

sebebiyle; 6'sının (%1,4) daha önce hacca gitmesi sebebiyle; 10'unun (%2,3) hacca gitmeyi düşünmüyor olması sebebiyle hayır cevabı verdiklerini belirtmişlerdir. Son olarak hayır deme sebepleri adı geçen gruplardan herhangi birine dahil edilemeyenler “diğer” grubunda toplanmış ve katılımcıların 17'si (%3,9) diğer grubunda yer almaktadır.

Tablo 4.26. Katılımcıların hac fonunu kullanmama nedenlerine ilişkin değerler

Hayır cevabı verme nedenleri	Sıklık (N=438)	Yüzde (%)
Yeterli bilgi sahibi değilim	195	44,5
Kendim birikim yapmayı tercih ederim	185	42,2
Faiz hassasiyeti	13	3,0
Gelirim yeterli değil	6	1,4
Güvenmiyorum	6	1,4
Daha önce Hacca gittim	6	1,4
Hacca Gitmeyi Düşünmüyorum	10	2,3
Diğer	17	3,9

Bilgilendirme öncesi hac fonunu kullanma durumlarını evet, hayır ve fikrim yok seçeneklerinden birini işaretleyerek belirten katılımcıların, bilgilendirme sonrası hac fonunu kullanma durumunu evet ya da hayır seçeneklerinden birini işaretleyerek belirtmişlerdir. Buna göre katılımcıların verdiği cevaplardan cevapların değişim şekillerine göre gruplar oluşturulmuş ve grupların özellikleri, sıklık yüzde değerleri Tablo 4.27’de gösterilmiştir. Buna göre katılımcıların 21’inin (%2,8) bilgilendirme öncesi “hayır” seçeneğini işaretlerken bilgilendirme sonrası “evet” seçeneğini işaretledikleri, 159’unun (%21,5) bilgilendirme öncesi “fikrim yok” seçeneğini işaretlerken bilgilendirme sonrası “evet” seçeneğini işaretledikleri, 214’ünün (%29,0) bilgilendirme öncesi “hayır” seçeneğini işaretlerken bilgilendirme sonrası yine “hayır” seçeneğini işaretledikleri, 206’sının (%27,9) bilgilendirme öncesi “fikrim yok” seçeneğini işaretlerken bilgilendirme sonrası “hayır” seçeneğini işaretledikleri, 116’sının (%15,7) bilgilendirme öncesi “evet” seçeneğini işaretlerken bilgilendirme sonrası yine “evet” seçeneğini işaretledikleri, 22’sinin (%3,0) bilgilendirme öncesi

“evet” seçeneğini işaretlerken bilgilendirme sonrası “hayır” seçeneğini işaretledikleri görülmektedir.

Tablo 4.27: Bilgilendirme sonrası hac fonu sorusundaki cevap değişimlerine ilişkin değerler

Değişimin Türü	Sıklık (N=738)	Yüzde (%)
Hayır İken Evet	21	2,8
Fikrim Yok İken Evet	159	21,5
Hayır İken Hayır	214	29,0
Fikrim Yok İken Hayır	206	27,9
Evet İken Evet	116	15,7
Evet İken Hayır	22	3,0

Çalışma kapsamında sunulan önerilerden ikisi bağış üzerinedir. Bu sebeple katılımcıların bağış konusunda ne derece hassas oldukları ve gelirlerinden ne kadarını bağışa harcadıkları yani infak ettikleri önemlidir. Bu amaçla yaptığı bağış miktarını belirten katılımcıların gelirlerinin yüzde kaçını bağışa ayırdıkları anlaşılmalıdır.

Katılımcıların aylık gelirlerinin yüzde (%) kaçını bağışa ayırdıklarını hesaplamak amacıyla veri setinden aylık gelir miktarını ve aylık bağış miktarını belirtmeyenler katılımcılar çıkarılmıştır. Ayrıca kendini az, orta, çok ve çok fazla bağış yapan biri olarak tanımlamakla birlikte aylık bağış miktarını sıfır (0) olarak belirten katılımcılar da sağlıklı sonuçlar elde edebilmek amacıyla veri setinden çıkarılmıştır. Buna göre 575 katılımcıdan aylık gelirlerinin %1,5’inden daha az bağış yapanlar 146 (%25,4) kişiden; aylık gelirlerinin %1,5’i ile %3’ü arasında bağış yapanlar 144 (%25,0) kişiden; aylık gelirlerinin %3’ü ile %6’sı arasında bağış yapanlar 148 (%25,7) kişiden; aylık gelirlerinin %6’sı ile %9’u arasında bağış yapanlar 64 (%11,1) kişiden; aylık gelirlerinin %9’u ve üzerinde bağış yapanlar 73 (%12,7) kişiden oluşmaktadır. Tüm bu sonuçlar Tablo 4.28’de yer almaktadır.

Tablo 4.28: Aylık bağış miktarı/aylık gelir oranına göre oluşturulan grupların sıklık ve yüzde değerleri

Aylık Gelirinin % kaçını bağış yaptığı	Sıklık (N=575)	Yüzde (%)
%1,5 ve altı	146	25,4
%1,5 ve %3 arasında	144	25,0
%3 ve %6 arasında	148	25,7
%6 ve %9 arasında	64	11,1
%9 ve üzerinde	73	12,7

Hac ile ilgili olarak da katılımcıların aylık gelirlerinin ne kadarını Hacca gitmek için biriktirdikleri fona katılım konusunda fikir vereceği için önemlidir. Bunun için Hacca gitmek için birikim yapanların gelirlerinin yüzde kaçını bu amaçla biriktirdikleri anlaşılmaya çalışılmıştır.

Katılımcıların aylık gelirlerinin % kaçını hac birikimine ayırdıklarını hesaplamak amacıyla veri setinden aylık gelir miktarını ve hac birikim miktarını belirtmeyenler katılımcılar, sağlıklı sonuçlar elde edebilmek amacıyla çıkarılmıştır. Buna göre 92 katılımcıdan aylık gelirlerinin %4'ü ve %4'ünden daha az birikim yapanlar 24 (%26,1) kişiden; aylık gelirlerinin %4'ü ile %6'sını hac birikimi için ayıranlar 21 (%22,8) kişiden; aylık gelirlerinin %6'sı ile %10'unu hac birikimi için ayıranlar 24 (%26,1) kişiden; aylık gelirlerinin %10'u ile %20'sini hac birikimi için ayıranlar 16 (%17,4) kişiden; aylık gelirlerinin %20'sinin üzerinde bir miktarı hac birikimi için ayıranlar 73 (%12,7) kişiden oluşmaktadır. Tüm bu sonuçlar Tablo 4.29'da yer almaktadır.

Tablo 4.29: Aylık hac birikim miktarı/aylık gelir oranına göre oluşturulan grupların sıklık ve yüzde değerleri

Aylık Gelirinin % kaçını hac birikimine ayırdığı	Sıklık (N=92)	Yüzde (%)
%4 ve altı	24	26,1
%4,1 ve %6	21	22,8
%6,1 ve %10	24	26,1
%10,1 ve %20	16	17,4
%20,1 ve üzeri	7	7,6

4.2. Araştırma Bulguları Üzerine Tartışmalar

Bu bölümde ankete verilen cevaplar üzerinde model önerilerinin katılımcıların görüşleri çerçevesinde yorumlaması yapılacaktır. Ayrıca ankete verilen cevaplar katılımcıların İslâmî bankacılık ve finans konusunda da görüşlerini beyan ettiklerini göstermiştir. Bu açıdan yapılan anket sadece model önerileri hakkında değil katılımcıların İslâmî bankacılık ve finans konusundaki yaklaşımlarını da göstermesinden ötürü önemlidir. Ülkelerin gelişmesinde yatırımlara yönelecek olan tasarruflar sonucu oluşan sermaye birikiminin önemi düşünüldüğünde insanların bu konudaki eğilimlerini anlamak önemli bir husustur.

Ankete 738 kişinin katılmış olması önemli bir katılımcı sayısına ulaşıldığını göstermektedir. Bunun yanında katılımcı yaş aralığının 16-67 arasında oluşması da çalışan yani gelir getirici işler ile uğraşması mümkün bir örnekleme ulaşıldığının göstergesidir. Örneklemin yaş ortalaması ise 33,4 olup genç olarak kabul edilebilecek bir seviyededir. Örneklemin eğitim seviyesi ise oldukça yüksektir. Katılımcıların %79,9'u üniversite/lisans, yüksek lisans veya doktora derecesine sahiptir. Çalışan nüfus içerisinde dahi önemli bir eğitim seviyesini gösteren bu eğitim seviyesi katılımcıların bilgilendirmeyi anlama kabiliyetlerinin de yüksek olacağını göstermektedir.

Katılımcıların %74,6'sının İslâmî bankacılık ve finans bilgisinin orta ve üstü düzeyde olması anketi dolduran katılımcıların bu hususta bilgili olduklarının göstergesidir. Bu sayede yapılan önerilere yönelik olumlu görüşleri yahut olumsuz eleştirileri belirli bir bilgi düzeyinde yapılmıştır. Ayrıca katılımcıların toplamda %77,7'si ya sadece İslâmî/faizsiz bankaları kullandığını ya da hem faizsiz hem de konvansiyonel bankaları birlikte kullandıklarını ifade etmiştir. Yani anket katılımcılarının önemli bir bölümü İslâmî/faizsiz bankacılık kullanıcıdır. Bu durum katılımcıların önemli bir bölümünün İslâmî finans konusunda farkındalığının yüksek olduğunu göstermektedir.

4.2.1. Para Vakfı Fonu İle İlgili Bulguların Tartışılması

Para vakıfları ile ilgili Osmanlılar döneminde yaşanan tartışmaların günümüzde de etkilerini sürdürmektedir. Katılımcıların para vakfına yönelik eleştirileri, Osmanlı ulemasının tartıştığı konular ile örtüşmektedir. Para vakfının İslâmî bankacılık ve finans enstrümanlarını kullanacağını belirtilmesi de bir kısım (%6,1) anket katılımcısını ikna etmemiştir.

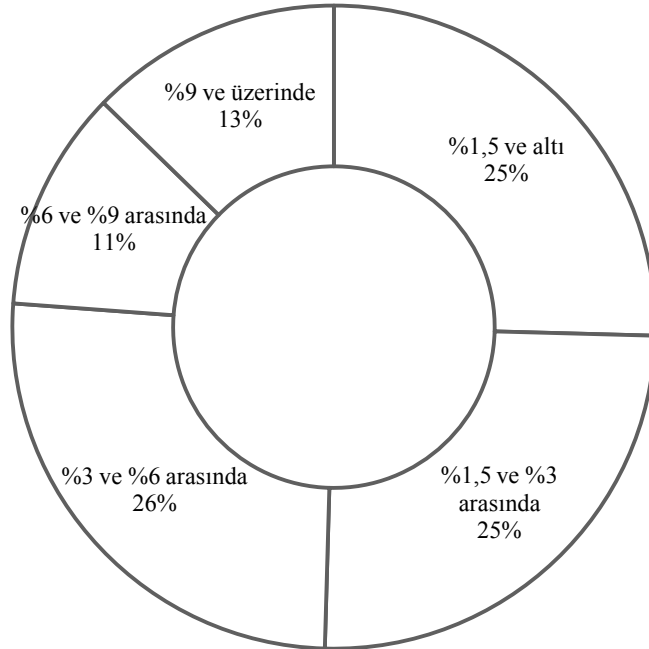
Katılımcıların sadece %17,7'si para vakıfları hakkında orta ve orta üstünde (çok, çok fazla) bilgiye sahiptir. Para vakıflarına bağış yapma konusunda ise sadece %11,9'u ilk aşamada para vakıflarına bağış yapacaklarını söylemiştir. Daha sonra yapılan bilgilendirmeden sonra bu oran %43,6'ya çıkmıştır. Yani bilgilendirme yaptıktan sonra para vakıflarına bağış eğilimi konusunda önemli bir artış sağlanmıştır. %56,4 oranında ikna edilemeyen kesimin %53,2'si hâlâ yeterli bilgiye sahip olmadığını söylemektedir. %18,3'ü ise başka vakıflara bağış yaptığını söylemiştir. Bu kesim bağışlarında vakıfları seçmesi açısından önemlidir. O halde para vakfına bağış yapmak istemeyenlerin %71,5'i ikna edilme potansiyeli olan bir oranı göstermektedir. Katılımcıların %7,9'u güvenilir gelmemesi, %6,1'i faiz hassasiyeti, %5,9'u bağışlarını doğrudan yapmayı tercih etmesi, %1,5'i bağış yapacak ekonomik güce sebep olmaması sebebiyle hayır cevabı verdiklerini belirtmiştir. Hiçbir gruba dahil edilemeyenlerin oranı ise %7,6'dır.

Bilgilendirme sonrasında hayır iken evet diyenlerin oranı %1,9; fikrim yok iken evet diyenlerin oranı %31,1 ve evet iken evet demeye devam edenlerin oranı %10,4'tür.

Burada hayır diyenlere dönüşüm oranı %56,6'dır. Fakat hayır diyenlerin oranının içerisinde para vakıflarına bağış potansiyeli bulunan önemli bir potansiyel bulunmaktadır (%53,2 bilgi eksikliği, %18,3 başka vakıflara bağış).

Katılımcıların Para Vakfı Fonu'na katıldıkları takdirde gelirlerinin ne kadarını bu fona aktarabileceklerinin anlaşılması için aylık yaptıkları bağış miktarını ve aylık gelirlerini beyan eden 575 kişilik örneklem incelenmiştir. Aylık gelirinin %1,5'i oranında aylık bağış yapanların oranı %25,4; %1,5-%3 arası bağış yapanların oranı %25; %3-%6 arası bağış yapanların oranı %25,7; %6-%9 arası bağış yapanların oranı %11 ve %9'un üzerinde bağış yapanların oranı ise %12,7'dir. Şekil 4.1'den de görüleceği üzere dolayısı ile katılımcıların yarısından fazlasının aylık gelirinin %3'ünden fazlasını aylık olarak bağışladığı düşünülebilir.

Grafik 4.1: Aylık bağış miktarı/aylık gelir oranına göre oluşturulan grupların yüzde değerleri

4.2.2. Zekât Fonu İle İlgili Bulguların Tartışılması

Zekât para vakıflarına oranla farklı bir boyuta sahiptir. Öncelikle farz bir ibadet oluşu yeterli birikimi olan Müslümanların bu ibadeti yerine getirme konusundaki motivasyonlarını artırıcı bir faktördür. Kullanıcıların zekât verme durumları incelendiğinde zekât verenlerin oranının %80,1 gibi yüksek bir oranda çıkması da bunun göstergesidir. Zekât vermeyenlerin, zekât vermeme sebeplerine baktığımızda ise bunların %81'inin zekât verecek yeterli gelirin yani nisap miktarı malının olmadığını beyan etmesi, %5,1'inin yeterli bilgi sahibi olmadığını söylemesi ve %2,2'sinin de zekât verecek kimseyi bulamadığını ifade etmesi yeterli gelire sahip olma, yeterli bilgilendirme ve zekât toplama organizasyonu yapıldığında anket katılımcıların büyük çoğunluğunun zekât verebileceğini göstermektedir. Bu yüksek aynı zamanda katılımcıların İslâmî hassasiyetlerinin yüksek olduğunun da bir göstergesidir.

Zekât fonunun insanların gözünde bir kurum olarak değerlendirilebileceği düşünülerek katılımcıların zekâtlarını vakıf ve kurumlara verme durumları anlaşılmaya çalışılmıştır. Katılımcıların %42,5'i zekâtını vakıf veya kurumlara verdiğini ifade etmiştir. %44,2'si vakıf ve kurumları tercih etmediğini, %13,3'ü ise zekât vermediğini beyan etmiştir.

Katılımcıların zekât fonu ile ilgili bilgi düzeyleri ise oldukça düşüktür. Katılımcıların sadece %19,9'u zekât fonu hakkında orta ve üstü derece bilgi sahibi olduğunu beyan etmiştir. Bu durumun en büyük sebebi Türkiye'de zekât fonu uygulamasının olmamasıdır. Buna rağmen bilgi düzeyinin çok az olmadığı kabul edilebilir. Katılımcıların %67,1'i zekât fonu hakkında hiç; %13'ü ise az bilgi sahibi olduklarını ifade etmiştir.

Katılımcıların herhangi bir bilgilendirme yapmadan zekât fonuna katılıp katılmayacakları sorulduğunda ise sadece %16,8'i bu fona katılabileceğini beyan etmiştir. Katılımcıların %31,2'si bu fona katılmayacaklarını beyan etmiş, %52'si ise konu hakkında fikrinin olmadığını söylemiştir. Bilgilendirme sonrasında ise fona katılacağını ve katılmayacağını beyan edenlerin sayısı eşit şekilde iki katı oranda artmıştır. Bilgilendirme sonrası zekât fonuna katılım diyenlerin oranı %33,7'ye ve

katılmam diyenlerin oranı %66,3'e çıkmıştır. Zekât fonuna katılmam diyenlerin gerekçeleri öğrenilmeye çalışılmıştır. Katılımcıların %65,5'inin hâlâ yeterli bilgi sahibi olmadıklarını ifade etmeleri zekât fonu hakkında detaylı bir şekilde bilgilendirildikleri takdirde fona katılıp katılmayacaklarının daha net hale geleceğini göstermektedir. Zekâtın farz bir ibadet olması katılımcıların haklı bir gerekçesidir. Bu sebeple bu konuda ikna edilebilmeleri için fona aktardıkları zekâtın da bu sorumluluğu üzerlerinden düşüreceğini tasdik eden bir fetvanın olması muhtemelen katılımlarını olumlu yönde etkileyecektir. Yine fona katılmayacaklarını beyan eden katılımcıların %12'si ise başka hayır kurumlarına; %11,6'sı ise doğrudan zekâtlarını verdiklerini ifade etmiştir. Katılımcıların %1,3'ü faiz hassasiyetinden dolayı; %3,2'si uygulamanın güvenilir gelmemesinden ötürü fona girmeyeceğini söylemiştir. Fona katılmak için yeterli gelirin olmadığını söyleyenlerin oranı %1,3; herhangi bir gruba dahil olmayanların oranı ise %5,2'dir. Bu açıdan fona katılım potansiyeli değerlendirildiğinde sadece %9,7'sinin (faiz hassasiyeti sebebiyle, uygulamanın güvenilir gelmemesi sebebiyle, diğer) fona ne olursa olsun katılmayacağı sonucu çıkarılabilir. Yeterli bilgilendirme yapıldığı takdirde fona katılmayacaklarını beyan eden %91,3'lük bir katılımcı oranı önemli bir potansiyeldir.

Kısa bilgilendirmenin ikna ediciliği incelendiğinde ise görüşleri hayır iken evet; fikrim yok iken evete dönenlerin oranı 18,8'dir. Fikrim yok iken hayır ve evet iken hayıra dönenlerin oranı ise 36,3'tür. Zekâtın daha önce de ifade edildiği üzere farz bir ibadet olması bu konuda daha fazla bilgilendirme yapılması gerektiğinin bir göstergesidir.

4.2.3 Hac Fonu İle İlgili Bulguların Tartışılması

Para Vakfı Fonu ve zekât fonu katılımcıların bağışladıkları paradan herhangi bir gelir elde etmedikleri uygulamalardır. Bu fonlara katılanlar verdikleri paradan bir getiri beklentisine girmemektedir. Fonlar katılımcıların bağışladığı bu miktarları İslâmî/faizsiz finansman yöntemleri ile değerlendirmekte ve Para Vakfı Fonu'nda katılımcının isteği doğrultusunda, zekât fonunda ise zekâtın verilme şartları altında ihtiyaç sahiplerine vermektedir. Hac fonunda ise kişi fona yatırdığı paradan yararlanmak istemektedir. Hac kurasına kaydolan kişi, hac fonu ile hacca gitme kurası

kendisine çıktığında yeterli gelire sahip olmak amacıyla bu fona katılmaktadır. Bu sebeple bu fonun diğer iki hayır amaçlı fondan farklı değerlendirilmesi gerekmektedir.

Hac fonu ile ilgili sorularda öncelikle katılımcıların hacca gitme istekleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu sorunun başında hacca gitmiş olanlar olabileceği düşünülmüş ve katılımcılardan tüm sorulara hacca gitmiş olsalar dahi hiç gitmemiş gibi düşünerek doldurmaları istenmiştir. Katılımcıların %96,1'i hacca gitmek istediklerini söylerken sadece %3,9'u hacca gitmek istemediğini söylemiştir. Bu oran katılımcıların İslâmî hassasiyetini ve hac fonunun potansiyelini göstermesi açısından önemlidir. Fakat hacca gitme isteği yüksek olsa da hac için birikim yapanların oranı sadece %18,6'dır. Katılımcıların %81,4'ü hacca gitmek için herhangi bir birikim yapmadıklarını ifade etmiştir. Birikim yapanlar arasından ise yapılan aylık birikim miktarları öğrenilmeye çalışılmıştır. Hacca gitmek için katılımcıların %51,3'ü 250 TL ve altında; %32,7'si 250 TL ile 500 TL arasında; %1,8'i 500 TL ile 750 TL arasında; %10,6'sı 750 TL ile 1.000 TL arasında; %3,5'i ise 1.000 TL üzerinde aylık birikim yaptıklarını beyan etmiştir.

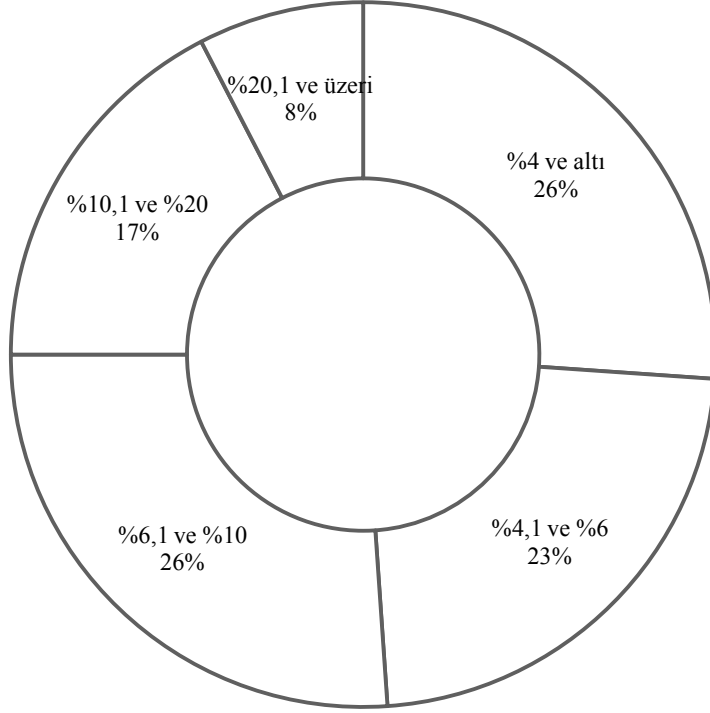
Katılımcıların hac fonu ile ilgili bilgi düzeyleri ölçülmeye çalışılmış ve sadece %10'unun hac fonu ile ilgili orta ve üstü bilgi sahibi olduğu görüşmüştür. Katılımcıların %78,7'si hac fonu hakkında hiç bilgi sahibi olmadığını söylemektedir. Türkiye'de benzer bir uygulamanın Albaraka Türk Katılım Bankası tarafından 2017 yılında başlatıldığı düşünüldüğünde bilgi düzeyinin düşük olması normal olarak düşünülebilir. Bilgi düzeyi düşük olmasına rağmen hiçbir bilgi vermeden katılımcılara hac fonuna katılıp katılmayacakları sorulmuş ve katılımcıların %18,7'si bu fona katılacaklarını beyan etmiştir. Fona katılmayacaklarını beyan edenlerin oranı %31,8 ve fikrim yok diyenlerin oranı ise %49,5'tir. Bilgilendirme sonrası ise fona katılım diyenlerin oranı %39,8'e çıkarken; katılmam diyenlerin oranı %60,2 olmuştur. Fona katılmam diyenlerin katılmama sebepleri sorgulandığında ise %44,5'inin yeterli bilgi sahibi olmadıklarını ifade etmesi fon hakkında yeterli bilgi verildiği takdirde fona katılımın önemli bir potansiyeli olduğu söylenebilir. Katılımcıların %1,4'ü gelirlerinin yeterli olmadığını beyan etmiştir. Bu oranda fonun potansiyel kitlesi arasında değerlendirilebilir. Fona kesinlikle katılmayacağını beyan eden kendi birikimini

kendileri yapmayı tercih edenler, faiz hassasiyetinde olanlar, fona güvenmeyenler ve hacca gitmeyi düşünmeyenlerin toplam oranı ise %48,9'dur.

Bilgilendirmeden sonra görüşlerin nasıl değiştiği incelendiğinde ise %2,8'i hayır iken evete; %21,5'i ise fikrim yok iken evete dönmüştür. Fikrim yok iken hayıra dönenlerin oranı %29 ve evet iken hayıra dönenlerin oranı ise %3'tür. Bu durum yeterli bilgilendirme yapıldığı takdirde fona katılma konusunda ikna edilebilecek önemli bir kitle olduğunu göstermektedir.

Toplam gelirleri içerisinde hac birikimine ayırdıkları oranlar incelendiğinde ise aylık gelirini ve aylık birikim miktarını belirten 92 kişilik örneklem incelenmiştir. Buna göre katılımcıların %26,1'i aylık gelirinin %4 ve altını; %22,8'i %4-%6 arasını; %26,1'i %6-%10 arasını; %17,4'ü %10-%20 arasını ve %7,6'sı ise %20 ve üzerini hac için birikim yapmaya ayırmaktadır. Dolayısı ile Şekil 4.2'de görüleceği üzere hac için birikim yaptığını söyleyen katılımcıların yarısından fazlası gelirinin %6'sı ve üzerinde bir oranı aylık olarak hacca gitmek için ayırmaktadır. Bu da önemli bir birikim ve tasarruf oranını göstermektedir.

Grafik 4.2: Aylık hac birikim miktarı/aylık gelir oranına göre oluşturulan grupların yüzde değerleri

4.3. Araştırma Bulguları Işığında Öneriler

İslâmî bankacılık ve finans uygulamaları, her ne kadar bu alandaki öncü kuruluşların sahibi olan Osmanlıların mirasçısı olsa da Türkiye’de 1980’lerin ortasından sonra kurumsal olarak gelişme ve yayılma imkânı bulmuştur. Modern dünyada ise 1960’larda kurumsal uygulamaların başlatıldığı düşünülürse İslâm dünyasının bu konuda oldukça ağır kaldığı görülebilir. Fakat Kapitalizmin temel kurumlarının faize dayalı olması ve dünyada baskın iktisadi rejimin Kapitalizm olması Müslümanların sahip oldukları alternatifleri piyasaya geç sürmelerindeki temel sebeplerden birisi olabilir. Para vakıfları gibi hayır temelli olup İslâmî yöntemler ile borç alacaklara finansman sağlayan bir kuruma sahip bir medeniyetin bu alana kurumsal olarak geç girmesinin temel sebebi ise siyasi endişelerdir.

1980'lerin ortasından sonra yayılma imkânı bularak henüz çok genç bir geçmişe sahip olan Türkiye'deki katılım bankacılığı yani İslâmî bankacılık sektörünün, toplam bankacılık sektörü içerisindeki payı %5,0 civarındadır. Bu sebeple çalışma kapsamında önerilen ve özellikle İslâmî temele sahip olan bu fonların karşılaşacağı en önemli risklerden birisi çok kısıtlı bir alanda işlem yapacak olmasıdır. Özellikle katılım bankacılığı altyapısının kullanılacağı düşünüldüğünde fonların gelirlerinin piyasada önemli bir rekabet ile karşılaşacak olmalarından ötürü düşük olabileceği riski de karşı karşıya kalınacak tehditlerden birisidir.

738 kişinin katıldığı ve katılımcıların önemli bölümünün eğitilmiş kişilerden ve çalışabilir nüfustan oluştuğu anket, çalışma kapsamında önerilen Para Vakfı Fonu, Zekât Fonu ve Hac Fonu'nun uygulama imkânı bulunduğu önemli bir katılım potansiyeli olduğunu göstermektedir. Katılımcıların herhangi bir şekilde İslâmî/faizsiz/katılım bankaları ile çalışma oranının %77,7 düzeyinde olması da çalışmanın hedef kitlesine ulaşıldığının göstergesidir.

Çalışma kapsamında sunulan fon önerilerinden Para Vakfı Fonu hayır hizmeti temelli; zekât fonu hem hayır hizmeti hem de ibadet temelli; hac fonu ise ibadet temellidir. Fakat üç fonun da temel özelliği bireylerin tüketmedikleri gelirlerin değerlendirilmesi ve ekonomiye katkılarının sağlanmasıdır. Bu hizmeti sağlarken Para Vakfı Fonu ve Zekât Fonu birikimleri değerlendirdikten sonra ihtiyaç sahiplerine aktaracağı için bu fonların üretimi teşvik edici yönleri kadar tüketimi dolayısı ile ekonomiyi canlandırıcı yönleri de bulunmaktadır. Ayrıca aylık gelirlerinden bağış olarak ayıracakları miktar hiç şüphesiz gelir dağılımında denge sağlama konusunda önemli bir etkiye sahip olacaktır. Aylık bağış miktarı ve aylık gelirini beyan eden 575 katılımcının %49,6'sının aylık gelirinin %3 ve fazlasını bağış olarak ayırması bu açıdan önemli bir orandır. Hac fonu ise bu noktada daha çok tasarrufları artırmaya yönelik bir uygulama olarak görünmektedir.

Gerekli bilgilendirmeler yapıldığı ve halk nezdinde güvenilir iş ortakları seçildiği takdirde çalışma kapsamında sunulan üç fon önerisinin önemli bir potansiyeli

bulunmaktadır. Özellikle Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı ve Diyanet Vakfı'nın ülke içerisindeki yayılma potansiyeli ve güvenilirlikleri bu konuda bu kuruluşlar ile iş birliği yapmanın gerekli olduğunun da bir göstergesidir. Bunun için gerekli fetvaların alınması fonlara katılımı artıracak ve doğru iş birlikleri ise işletim maliyetlerini düşüreceği için fon getirilerini artıracaktır. Bu fonlar ile Türkiye'de faizsiz finansa da önemli bir katkı ve kaynak sunulmuş olacaktır.

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Ülkeler, vatandaşlarının refahını artırmaya çalışırlar. Bunun için de salt iktisadi büyüme değil kalkınma da gereklidir. Büyüme ve kalkınma için tek başına yeterli olmasa da sermaye birikimi olmazsa olmazdır. Yeni yatırımların yapılması için sermayenin emek ile bir araya gelerek üretimi finanse etmesi gerekmektedir. Üretim ile artan sermaye stoku yeni yatırımların da önünü açacaktır. Bunun yanında sadece üretim ile değil insana yapılan yani beşerî yatırım, eğitime ve araştırma-geliştirmeye (Ar-Ge) yapılan harcamaları için de sermaye ihtiyacı olduğu açıktır. Bunun için eldeki değerlendirilmeyen kaynakların iktisadi hayata aktarılması, üretim ve yatırım yapılması şarttır. Yeni üretim ve yatırımlar sayesinde sermaye birikimi oluşmaya başlayacaktır ve bu sayede daha fazla yatırım yapma imkânı doğacaktır. Fakat her şeyden önce insanların tüketim harcamalarını kontrol ederek tasarruflarını artırması öncelikli hedef olmalıdır. Kanaat bilinci toplumda yerleşmeden yapılan üretim neticesinde elde edilen artı değer, eğer toplum tüketim toplumu ise yeni yatırımlar için değil tüketim harcamaları için kullanılacaktır. Dolayısı ile zihinleri değiştirmeden sermaye birikimi oluşturmak ve bu birikimi yeni yatırımlara kanalize etmek mümkün değildir. Emek ve sermayenin adil olarak bir araya geldiği ve tüketiciler ile üreticiler arasında ifrat tefrit arasında iktisadi bir dengenin sağlandığı bir düzen kurmak için bu şarttır.

İslâm, sermaye oluşum ve birikim sürecinde temel faaliyetler açısından modern iktisadi ekollerden faiz yasağı gibi temel yasakların yer aldığı noktalarda ayrılmaktadır. Bunun yanında ticaret, üretim, tasarruf gibi faaliyetler İslâm'ın emir ve yasakları çerçevesinde yapıldığı sürece bu faaliyetler ile kazanç elde edilmesinde sakınca görülmemektedir. Aynı şekilde İslâmî usul ve yöntemlere göre faaliyet göstermek isteyen firma eğer İslâm'da yasaklanan ürünlerin üretimi ve ticaretini yapmıyor ve sermaye yapısını şekillendiren finansman ve kaynak edinimini yine helal usullere göre yapıyorsa bu noktada da fikhî bir sorun bulunmamaktadır. *Eşyada asıl olan ibahadır* ilkesi uyarınca açık bir şekilde yasaklanmamış faaliyetler ve uygulamalar sermaye oluşum ve birikim sürecinde de helâl kabul edilmelidir.

Dünyadaki modernleşme sürecinde ahlâk ve iktisat arasındaki bağın koptuğu açıktır. İnsanı, ait olduğu din, kültür ve örflerden hatta fitrî özelliklerinden bağımsız olarak düşünen modern iktisat teorilerine yönelik eleştiriler son dönemde oldukça artmıştır. İnsanın iktisadi davranışları konusunda modern iktisat teorilerinin aldığı eleştiriler buradan bu modern iktisadın bir sonucu olarak ortaya çıkan finans sektörüne de yönelmektedir. İktisat sistemini insandan koparan Kapitalist anlayış, finans sistemini de reel sektörden koparmıştır. İslâm iktisat zihniyeti ise insanı iktisattan; finans sektörünü de reel sektörden koparmayan bir iktisat sistemi önerisinde bulunmaktadır. İktisadi yani maddi büyümeyi değil insanın refâhını öncelikli konusu yapan İslâm iktisat zihniyeti, insanın sadece maddi refâhını değil manevi huzurunu da önemsemektedir. Bunun yanında ahiret inancı ile sadece bu dünyadaki faydasını düşünmeyen asıl hayatın sonsuz olan ahiret olduğu bilinciyle hareket eden insan tipi de modern iktisat ekollerinin çatışmacı dünya görüşünden farklı olarak menfaat paralelliğine dayanan dayanışmacı bir dünya görüşüne sahiptir. Bu görüş sermaye kavramına da yansımıştır. Bu sebeple mudârebe ve müşâreke gibi tarafların karşılıklı olarak emek ve sermayelerini koyarak ortak riskler aldığı ortaklık türleri İslâm medeniyetinde gelişmiştir. Bir tarafın risksiz olarak sürekli olarak kazandığı ve gelirini arttırdığı faizli sistem bu yüzden İslâm'da yasaklanmıştır. Sermayenin risksiz bir kazanç kapısı olarak görülmesi ve faiz geliri getirmesi modern iktisat zihniyetinde normal karşılanıyorken İslâm'da sermaye tek başına bir üretim faktörü olarak değerlendirilmemiştir. Bu sebeple sermayeye emek ile bir araya geldiğinde bir değer yüklenmiştir. Bu sebeple risk transferini değil risk paylaşımını öngören bir finansal ve iktisadi yapı öngörülmektedir.

İslâm iktisat zihniyeti finansman konusunda özkaynakların kullanılmasını önemsemiştir. Borçlu olma ve borçlu kalma durumu tavsiye edilmemiştir. Fakat yatırımlar için finansman bulmak gerekiyorsa bu konuda ortaklık tipi sözleşmelerin yapılması, tarafların risk transferi değil de risk paylaşımını seçtikleri için haksız kazançlara sebep olmayacaktır. Zira faizli borçlanmalar serveti belirli kişi ve gruplarda toplayacaktır. Risk ise borç verenden borç alan kişiye transfer edileceği için borcu alan kişi bu borcu ödeyemediği takdirde elinde olan diğer mal varlıklarını kaybetme

riskiyle karşı karşıya kalacaktır. Oysa ortaklık tipi sözleşmelerde taraflar yatırımın zararı konusunda koydukları sermayeler ölçüsünde risk paylaşımı yapmış durumdadır.

Tez kapsamında sunulan önerilerinin hedefi, toplanan fonun İslâm iktisat zihniyeti çerçevesinde ve risk paylaşımına dayanan İslâmî finans enstrümanları ile değerlendirilmesidir. Bunun yanında özellikle Para Vakfı Fonu ve Zekât Fonu gibi hayır esasına dayanan uygulamalar ise İslâmî finansın sadece finansal yönü değil ahlâkî ve insanî yönü olduğunu da göstermektedir. Özellikle Para Vakfı Fonu çift taraflı fayda sağlayan bir öneridir. Vakfın amaçları doğrultusunda hizmetlerde bulunacak olan vakıf, nakit ihtiyacı olanlara sağlayacağı finansman ile üretimi yani reel sektörü de teşvik edecektir. Para Vakfı Fonu ve Zekât Fonu önerileri iktisadi sistem içerisinde nihai tüketicilere yöneldiğinde tüketimi artırıp ekonomiyi canlandırarak bir özelliğe de sahiptir. Tez kapsamında sunulan önerileri desteklemek için yapılan ve 738 kişinin katıldığı anket ise bilgilendirme yapılarak insanların bu konudaki farkındalıklarının arttırıldığı takdirde önerilerin toplum nezdinde önemli bir karşılığı olduğu göstermektedir.

Sonuç olarak İslâm iktisat zihniyetinin ve onun öngördüğü finans sisteminin kurulması sadece kurumların oluşturulmasıyla değil insanların bu konudaki bilincinin artırılmasıyla mümkün olacaktır. Tez kapsamında yapılan anketler kısa bir bilgilendirme ile dahi insanları ikna etmenin mümkün olduğunu göstermektedir. İslâm'ın eşref-i mahlûkât olarak tanımladığı insanın sadece iktisadi açıdan değil manevi açıdan da refâha ermesinin yolu, sermayenin emek üzerinde tahakküm kurmadığı, risk transferinin değil risk paylaşımının uygulandığı ve insan fitratına en uygun sistem olan İslâm iktisat nizamından geçmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Ali Bey bin Muslihiddin Bey Vakfı – Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Defter No:747 Sayfa No: 432 Sıra No: 289

İbrahim Kaptan Vakfı – Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Defter No: 988 Sayfa No: 179 Sıra No: 85

Hasan Ağa bin Mustafa Vakfı – Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Defter No: 627 Sayfa No: 285 Sıra No: 153

Basılı Kaynaklar

Abdullahi, R. (2014). *Faiz*. (R. Abdullahi, Dü., & Y. Kumak, Çev.) İstanbul: el-Mustafa Yayınları.

Abdul-Majid, M., Saal, D. S., & Battisti, G. (2010). Efficiency in Islamic and Conventional Banking: An International Comparison. *Journal of Productivity Analysis*, 34(1), 25-43.

Abimanyu, A. (2017). Indonesia Hajj Fund Enhancing Prosperity . *2nd Annual Islamic Finance Conference, MoF-Indonesia*. Jakarta.

Afşar, A. (2007). Finansal Gelişme ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(36), 188-198.

Ahmed, H. (2007). *Issues in Islamic Corporate Finance: Capital Structure in Firms*. Cidde: Islamic Development Bank, Islamic Research and Training Institute.

Akgündüz, A. (2001). İstibdâl. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 23, s. 319-320). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Akten Çürük, S. (2013). *İslami Finansın Türkiye'deki Gelişimi, Mevcut Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Alim, E. A. (2014). *Global Leaders in Islamic Finance: Industry Milestones and Reflections*. Singapore: Wiley & Sons.

- Alpaslan, H. İ., & Kudun, C. (2016). Türkiye’de Sukuk Uygulamaları ve Vergisel Boyutu. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6(2/1), 319-337.
- Apaydın, H. Y. (2000). İctihad. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 21, s. 432-445). içinde İstanbul.
- Arslan, H. (2008). *Ekonomik Kalkınmada Dinsel Tutum ve Davranışların Çift Yönlü Rolü*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aslan Yaşar, G. (2011). Ortaçağdan Günümüze "Modernite": Doğuşu ve Doğası. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(7), 10-26.
- Aslan, H. (2015). Türkiye’de Tekafül (İslami Sigorta) Uygulamaları: Problemler ve Çözüm Önerileri. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 93-117.
- Austruy, J. (1980). *Kapitalizm, Marksizm ve İslâm* (4. b.). (A. O. Güner, Çev.) İstanbul: Damla Yayınevi.
- Aydemir, C., & Güneş, H. H. (2006). Merkantilizmin Ortaya Çıkışı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(15), 136-158.
- Aydoğan, E., & Altuncu, Z. (2016). Son Dönem Osmanlı İşgücünde Farklılık Yönetiminden Kopuş: Yabancılaşma Sorunu. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 51(2), 1-23.
- Aytekin, B. (2017). Adam Smith’in İktisadi Büyüme Düşüncesinden Bugüne Bakmak: Krizlerin Sürekliliği. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 5(1), 28-36.
- Ayub, M. (2007). *Understanding Islamic Finance*. West Sussex: John Wiley & Sons.
- Bakkal, A. (2007). Makasidü’ş-Şeria ve Sosyal Değişim (Cabiri'nin Makasid Merkezli Yeni Yöntem Teklifi ve Bu Teklifin Tahlili). *Çağımızda Sosyal Değişme ve İslâm* (s. 353-381). içinde Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bal, O. (2014). İslâm İktisadi'nin Kilometre Taşlarından Ebû Yusuf'un İktisadi Düşüncesi. *Türkiye İslam İktisadi Dergisi*, 1(2), 1-41.
- Bayındır, A. (2007). *Ticaret ve Faiz*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları.
- Bayındır, S. (2007). Menkul Kıymetleştirme Uygulamaları ve Fıkıhtaki Yeri. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(16), 249-273.
- Bayram, S. (2012). Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilâtı ve Esnaf Loncaları. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(21), 81-115.

- Bell, J. F. (1967). *A History of Economic Thought*. New York: The Ronald Press.
- Birliği, T. K. (tarih yok). *Sektör Bilgileri*. 4 23, 2017 tarihinde Veri Seti: <http://www.tkbb.org.tr/veri-seti> adresinden alındı
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. J. G. Richardson içinde, *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (s. 241-258). New York: Greenwood.
- Bulut, H. İ., & Er, B. (2012). *Katılım Finansmanı Katılım Bankacılığı ve Girişim Sermayesi*. İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği.
- Bulut, M. (2000). XVII. Yüzyılda Osmanlılar ve Merkantilistler. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 11(39), 23-35.
- (2015). Ahlak ve İktisat. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 109-127.
- (2017a). Modern İktisat-Finans Geleneği ve Osmanlılar. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* 3(2), 33-58.
- (2017b). Balkanlar'daki Osmanlı Medeniyetinde Vakıf, İktisat ve Finans. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 129-148.
- Canterbury, E. R. (2001). *A Brief History of Economics Artful Approaches to the Dismal Science*. Singapore: World Scientific Publishing Company.
- Cengiz, O. (2013). *Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Japonya Üzerine Bir Uygulama*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ceylan, E. (2003). Dünya-Sistemi Teorisinin Osmanlı Tarihi Çalışmalarına Yansımaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1(1), 81-95.
- Commons, J. R. (1959). *Institutional Economics, Its Place in Political Economy*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Çizakça, M. (2000). *A History of Philanthropic Foundations: The Islamic World from the Seventh Century to the Present*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- (2002). *Demokrasi Arayışında Türkiye: Laik-Dindar-Demokrat Uzlaşmasına Bir Katkı*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları.
- (2013). *Gerçekten de Suçlu Şariat mıydı?* 2 6, 2018 tarihinde https://www.academia.edu/4588011/Gercekten_de_Suclu_Seriat_miydi adresinden alındı
- Döndüren, H. (1996). İslâm Ekonomisinde Sermaye Birikimi ve Kullanma

- Yöntemleri. *İLAM Araştırma Dergisi*, 1(2), 53-80.
- (2008). Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 1-24.
- De Sismondi, J. L. (1847). *Political Economy and the Philosophy of Government: A Series of Essays Selected From The Works*. London: John Chapman.
- Diamond, J. (1997). *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies*. New York: W. W. Norton & Company.
- Doğru, C. (2008). Osmanlı Toplumunda Kapitalist-Girişimci Sınıfın ve İnsan Tipinin Oluşumunu. Engelleyen Faktörler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 75-91.
- Durak, İ., & Yücel, A. (2010). Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Etkileri ve Günümüze Yansımaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 151-168.
- Durmuş, A. (2010). Modern Bir Finansal Araç Olarak Sukûk ve Fikhî Açından Tahlîli. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*(16), 141-156.
- Dusiki, A. W. (2011). *Islamic Financial System Principles & Operations*. Kuala Lumpur, Malezya: International Shari’ah Research Academy for Islamic Finance (ISRA).
- Efe, A. (1986). *İslâm'da Zekat, Faiz, Zina ve Ölüm Sonrası*. Ankara: Kandil Yayınları.
- Ekelund, R. B., & Hebert, R. F. (2014). *A History of Economic Theory and Method* (6. b.). Long Grove: Waveland Press Inc.
- el-Mevdudî, E.-A. (2015). *Faiz*. İstanbul: Hilal Yayınları.
- Ercan, F. (2002). Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi (1). *Praksis*, 5, 25-75.
- (2003). Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği: Türkiye'nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış. N. Balkan, & S. Savran içinde, *Neoliberalizmin Tahribatı: Türkiye'de Ekonomi, Toplum ve Cinsiyet* (s. 9-43). İstanbul: Metis Yayınları.
- Ercan, F., Gültekin Karakaş, D., & Tanyılmaz, K. (2008). Türkiye'de Sermaye Birikimi, Sanayileşme Politikaları ve Sektörel Değişimler. G. E. Arslan içinde, *Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85. Yılında Türkiye Ekonomisi* (Cilt 4, s. 213-

- 254). Ankara: Gazi Üniversitesi Hasan Ali Yücel Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını.
- Erdem, E. (2008). İslâm ve Piyasa Üzerine Düşünceler. *İslâm ve Çalışmaya Hayatı Ulusal Sempozyumu (25-27 Kasım 2005)* (s. 251-286). İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Erdost, C. (1982). *Sermayenin Uluslararasılaşması ve Teknoloji Transferi*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Ersoy, A. (1987). (Teorik Bir Yaklaşım) İktisadî Kalkınma ve Sosyal Denge İlişkisi. B. Hamitoğulları, S. Adalı, M. Bayrakdar, B. Atalay, İ. E. Kozak, E. Tekarslan, . . . A. Tabakoğlu içinde, *İktisadî Kalkınma ve İslâm* (s. 191-209). İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları.
- (2012). *İktisadi Düşünceler Tarihi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Es-Sadr, M. B. (1991). *İslâmî İktisat Projesi*. (H. Yılmaz, Çev.) Ankara: Endişe Yayınları.
- ez-Zerqâ, M. A., & en-Neccâr, A. A. (1992). *İslâm'a Göre Banka ve Sigorta*. (H. Karaman, Çev.) İstanbul: Nesil Yayınları.
- Faroqhi, S. (2004). Bosnian Merchants in the Adriatic. *International Journal of Turkish Studies*, 10(1-2), 225-239.
- Fidan, A. (2014). *Din ve Kalkınma (Türkiye Tecrübesi)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Frank, A. G. (1994). The World Economic System in Asia before European Hegemony. *The Historian*, 56(2), 259-276.
- Görmüş, A. Ş. (2009). Entelektüel Sermaye ve İnsan Kaynakları Yönetiminin Artan Önemi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(1), 57-75.
- Gözübenli, B. (2000). İnan. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 22, s. 260-261). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Gül, A. R. (2005). Faizsiz Bankacılığın Dini Temeli Açısından Mudarabe ile Selef Yöntemlerinin Mukayesesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 46(1), 43-83.
- Gül, M. (2014). İslam İktisadi Gelişmesinin Tarihi ve Dini Dinamikleri. *Tarih Okulu Dergisi*, 7(17), 71-106.
- Gülşen, A. Z., & Ülkütaş, Ö. (2012). Sermaye Yapısının Belirlenmesinde Finansman

- Hiyerarşisi Teorisi ve Ödünleşme Teorisi: İMKB Sanayi Endeksinde Yer Alan Firmalar Üzerine Bir Uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(15), 49-59.
- Günay, D. (2002). Sanayi ve Sanayi Tarihi. *Mimar ve Mühendis Dergisi*(31), 8-14.
- Gündüz, A. Y. (2003). Türkiye'de Bankacılık Sektörü, Sorunları ve Çözüm Önerileri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(3-4), 131-145.
- Güneş, H. H. (2009). İktisat Tarihi Açısından Nüfus Teorileri ve Politikaları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(28), 126-138.
- Gürbüz, Y. E. (2016). İslam Ekonomisi ve Sigortacılık (Tekâful/Katılım Sigortacılığı). S. Erdoğan, A. Gedikli, & D. Ç. Yıldırım içinde, *İslam Ekonomisi ve Finansı* (s. 331-354). İstanbul: Umuttepe Yayınları.
- Güven, T. (2016, 2). Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlar, Sermaye Birikimi ve Girişimcilik. *Türkiye İslam İktisadi Dergisi*, 3(1), 63-88.
- Garaudy, R. (tarih yok). *Sosyalizm ve İslamiyet* (Cilt 4). İstanbul: Doğa - İnsan Yayınları.
- Gedikli, A., & Erdoğan, S. (2016). Katılım Bankacılığı: Türkiye ve Dünya Uygulaması. S. Erdoğan, A. Gedikli, & D. Ç. Yıldırım içinde, *İslam Ekonomisi ve Finansı* (s. 195-247). İstanbul: Umuttepe Yayınları.
- Gel, M. (2010). Kanûnî'nin Para Vakfı Yasağını Kaldıran 1548 Tarihli "Hük-m-i Şerîf" inin Yeni Bir Nüshası. *Gazi Akademik Bakış*, 4(7), 185-192.
- Genç, M. (1989). Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün İlkeleri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, 3(1), 175-185.
- Gould, J. D. (1964). The Price Revolution Reconsidered. *The Economic History Review*, 17(2), 249-266.
- Habergetiren, Ö. F. (2005). *İslam Hukuku'nda Sermaye ve Sermaye Hareketleri (Sermayenin Oluşumu, Birleşmesi ve Bütünleşmesi) / In Islamic Law Capital and Capital Movements (Capitals Formation, Unions and Integrations)*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hamitoğulları, B. (1982). *Çağdaş İktisadi Sistemler - Oluşum ve Değişim Aşamaları ile Strüktürel ve Doktrinal Bir Yaklaşım* (3. b.). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- (1987). İktisadi Vahşi Büyümenin Bunalımları ve İslâm Kalkınma Modelinin

- Vaadettikleri. B. Hamitoğulları, S. Adalı, M. Bayrakdar, B. Atalay, İ. E. Kozak, E. Tekarslan, . . . A. Tabakoğlu, A. Tabakoğlu, & İ. Kurt (Dü) içinde, *İktisadî Kalkınma ve İslâm* (s. 9-36). İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları.
- Han, E., & Kaya, E. A. (2004). *İktisadi Kalkınma ve Büyüme*. (E. Kutlu, Dü.) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Han, M. E. (1988). *İslâm Ekonomisinin Temel Meseleleri*. (Ö. Dinçer, Çev.) İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Harris, M., & Raviv, A. (1991). The Theory of Capital Structure. *The Journal of Finance*, 46(1), 297-355.
- Hart, O., & Holmström, B. (1986). *The Theory of Contracts*. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology.
- Işık, O. (2012). Hukuki Açıdan Borsa ve Borsa Türleri. *Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 215-258.
- İnalçık, H. (1969). Capital formation in the Ottoman Empire. *The Journal of Economic History*, 29(1), 97-140.
- İpekten, O. B. (2006). Risk Sermayesi Finansman Modeli. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 385-408.
- (2004). *Islamic Capital Market Fact Finding Report*. Madrid: International Organization of Securities Commissions (IOSCO).
- İsmail, İ. M. (1973). *İslâm ve Çağdaş Ekonomik Doktrinler*. (A. Dilipak, Dü., & C. Karaağaçlı, Çev.) İstanbul: Fetih Yayınevi.
- Jensen, M. C. (1986). Agency Costs of Free Cash Flow, Corporate Finance, and Takeovers. *The American Economic Review*, 76(2), 323-329.
- Kınalızâde, A. Ç. (2012). *Ahlâk-ı Alâ'i* (2. b.). (M. Koç, Dü.) İstanbul: Klasik Yayınlar.
- Kallek, C. (1997). Ebû Yûsuf'un İktisadî Görüşleri. *İslâm Araştırmaları Dergisi*(1), 1-18.
- Karagöl, E. T., & Özcan, B. (2014). *Sürdürülebilir Büyüme İçin Tasarruf*. İstanbul: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA).
- Karagül, M. (2012, Eylül-Ekim). Ahilik ve Sosyal Sermaye Bağlamında İş Ahlakı ve Üretim İlişkisi. *Akademik Bakış Dergisi*(32), 1-16.
- Karapınar, H. (2006). Müzâraa. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 32, s. 234-236). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Karta, N. (2015). Avrupa Merkantilizm ve Osmanlı Ekonomisi. *Uluslararası Hakemli Beşeri ve Akademik Bilimler Dergisi*, 4(11), 130-146.
- Katılım Bankaları 2017. (2018). İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği.
- Kaya, R. (2013). *Türk Bankacılık Sisteminde Katılım Bankalarının Tercih Nedenleri ve Bir Araştırma*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Bankacılık Anabilim Dalı.
- Kaya, S. (2003). Para Vakıfları Üzerine. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1(1), 189-203.
- Kaymak, M. (2005). Ulusların Tarımsal Zenginliği: Adam Smith ve Fizyokrasi. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 16(54), 1-25.
- Kazgan, H. (1958). Yatırımlarda Finansmanın Rolü. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 20(1-4), 75-99.
- Kemâlî, M. H. (1994). İslâm Hukukunda Tes'ir (Fiyat Kontrolü). *İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 51-62.
- Keynes, J. M. (1929). The German Transfer Problem. *The Economic Journal*, 39(153), 1-7.
- (1929). The Reparation Problem: A Discussion. *The Economic Journal*, 39(154), 172-182.
- Khan, M. F., & Porzio, M. (2010). *Islamic Banking and Finance in the European Union: A Challenge*. Glos: Edward Elgar Publishing Limited.
- Koehler, B. (2014). *Early Islam and the Birth of Capitalism*. London: Lexington Books.
- Korkut, C., & Özgür, Ö. (2017). Is there a Link between Profit Share Rate of Participation Banks and Interest Rate?: The Case of Turkey. *Journal of Economic Cooperation & Development*, 28(2), 135-157.
- Korkut, C., & Bulut, M. (2017). XV. ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Para Vakıfları ve Modern Finans Kurumlarının Karşılaştırılması. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 167-194.
- Kozak, İ. E. (1992). İşçi Sendikalarının Tarihi Gelişimi (İngiltere Örneği). *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*(37-38), 63-81.
- Kulalı, İ. (2016). Finansal Varlıkları Fiyatlama Modeli ve Beta Katsayısının Düzenlemeye Tabi Piyasalarda Kullanımı. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari*

- Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*(31), 274-295.
- Kuran, T. (2004). Why the Middle East is Economically Underdeveloped: Historical Mechanisms of Institutional Stagnation. *Journal of Economic Perspectives*, 18(3), 71-90.
- Kurt, İ. (2010). Para Vakıfları ve Davut Paşa Mahkemesi'nde Kayıtlı Para Vakfiyeleri. O. N. Özalp içinde, *Prof. Dr. Sacit ADALI'ya 65. Yaş Armağanı* (s. 179-214). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Kuru, H. (2015). *Geçmişte ve Günümüzde Finansman Yöntemi Olarak Murabaha*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü.
- Kutub, S. (1985). *İslâm - Kapitalizm Çatışması*. (Y. N. Öztürk, Çev.) İstanbul: Bir Yayıncılık.
- Luxemburg, R. (1951). *The Accumulation of Capital*. (W. Stark, Dü., & A. Schwarzschild, Çev.) Londra, Birleşik Krallık: Routledge and Kegan Paul.
- Madi, İ. (2014). *Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Economicus'un Analizi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü.
- Malthus, T. R. (1836). *Principles of Political Economy: Considered with a View to Their Practical Application*. (2. b.). Londra: W. Pickering.
- Marks, K. (1887). *Capital: The Process of Production of Capital* (Cilt 1). Londra: Swan Sonnenschein.
- (1933). *Sermaye*. (H. Rifat, Dü.) İstanbul: Şirketi Mürettibiye Matbaası.
- (1986). *Kapital* (Cilt 1). (A. Bilgi, Çev.) İstanbul: Sol Yayınları.
- Miglietta, N., & Battisti, E. (2016). Islamic and Traditional Corporate Finance: a Comparative Study on WACC. *European Journal of Islamic Finance*(4), 2421-2172.
- Modigliani, F., & Miller, M. H. (1958). The Cost of Capital, Corporation Finance and the Theory of Investment. *The American Economic Review*, 48(3), 261-297.
- Myers, S. C. (2001). Capital Structure. *Journal of Economics Perspectives*, 15(2), 81-102.
- Niehans, J. (1994). *A History of Economic Theory: Classic Contributions, 1720-1980*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Nitzan, J., & Bichler, S. (2000). *Capital Accumulation: Breaking the Dualism of*

- 'Economics'. R. Palan içinde, *Global Political Economy: Contemporary Theories* (s. 67-88). New York: Routledge.
- Nurkse, R. (1964). *Az Gelişmiş Ülkelerde Sermaye Teşekkülü*. (Y. Ülken, Dü., & Ş. Adalı, Çev.) İstanbul: Menteş Kitabevi.
- Odabaşı, M. (2010). *Faizsiz Bankacılık İlkeleri ve Katılım Bankacılığı*. İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği.
- Okur, K. H. (2005). Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuud Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1-2(7-8), 33-58.
- Orman, S. (2001). *İktisat, Tarih ve Toplum*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Osman, A. F., Htay, S. N., & Muhammad, M. O. (2012). Determinants of Cash Waqf Giving in Malaysia: Survey of Selected Works. *Workshop Antarbangsa Pembangunan Berteraskan Islam V (WAPI-5)*, (s. 186-243). Medan.
- Özudoğru, H. (2017). Türkiye Sigortacılık Sektörünün Değerlendirilmesi. *Bankacılık ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 38-47.
- Özcan, T. (1999). Sofyalı Bâlî Efendi'nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları. *İslâm Araştırmaları Dergisi*(3), 125-155.
- Özdemir, Ş. (2007). Din-Ekonomi İlişkisi ve Güncel Arayışlar. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*(23), 153-164.
- Özer, M. H. (2014). Klasik Dönem Osmanlı İktisat Düşüncesinde Sermaye Birikimine Bakış. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*(44).
- Öztürk, N. (2010). Klasik Ve Neoklasik İktisatta Gelir Bölüşümü. *Çalışma ve Toplum*, 2010/1(24), 59-90.
- Parlakkaya, R., & Akten Çürük, S. (2011). Finansal Rasyoların Katılım Bankaları ve Geleneksel Bankalar Arasında Bir Tasnif Aracı Olarak Kullanımı: Türkiye Örneği. *Ege Akademik Bakış*, 11(3), 397-405.
- Poyraz, E. (2008). Büyük Ölçekli Otel İşletmelerinin Orta ve Uzun Vadeli Fon Temini Sorunu ve Sermaye Piyasalarına Açılma Eğiliminin Analizi İçin Yönetici Tutumlarının Araştırılması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 142-152.
- Ricardo, D. (2001). *The Principles of Political Economy and Taxation*. Ontario: Batoche Books.
- Rodinson, M. (1978). *İslam ve Kapitalizm*. (O. Suda, Çev.) İstanbul: Hürriyet

Yayımları.

- Sıddıki, M. N. (1998). İslâm İktisat Düşünce Tarihi Üzerine Yapılan Çalışmaların Bir Tahlili. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 11(3-4).
- Saad, R. A., Sawandi, N., & Mohammad, R. (2016). Zakat Surplus Funds Management. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(7), 171-176.
- Sarıtaş, T. (2013). *İslam Toplumunda Emek ve Sermaye*. Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.
- Satlıgan, N. (1988). Günümüz Kapitalizminin Pamuk İpliği: Hayalî Sermaye Spekülasyonu. N. Satlıgan, & S. Savran içinde, *Dünya Kapitalizminin Bunalımı* (s. 501-524). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Say, J. B. (1971). *A Treatise on Political Economy or the Production, Distribution and Consumption of Wealth*. New York: Augustus M. Kelley
- Sayar, A. G. (2008). İktisat Düşüncesinin Gelişimi İçerisinde Küreselleşmenin 19. Yüzyıl Versiyonuna Dair Bir Deneme. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 1-33.
- Sayı, A. (1987). Faiz ve Faizin Tarihi Gelişimi. A. Tabakoğlu, & İ. Kurt içinde, *Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli (Faizsiz Kredileşme Sistemi)* (s. 19-37). İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları.
- Schmidt, I. (2010). Rosa Luxemburg's Accumulation of Capital New Perspectives on Capitalist Development and American Hegemony. *Socialist Studies: the Journal of the Society for Socialist Studies/ Études socialistes: Revue de la Société d'études socialistes*, 6(2), 92-117.
- Sıddıqi, M. N. (1988). *The Economic Enterprise in Islam*. Lahore: Islamic Publications.
- Sidlo, K. W. (2018). *Islamic Finance 2017: State of Art and Outlook for the Future*. Brighton: Institute of Development Studies.
- Sierra, A. (2011). *A Short Treatise on the Wealth and Poverty of Nations (1613)*. (S. A. Reinert, Dü., & J. Hunt, Çev.) London: Anthem Press.
- Silbernagel, C., & Vaitkunas, D. (2012). *Mezzanine Finance*. Vancouver: Bond Capital Mezzanine Inc.
- Smith, A. (1985). *Ulusların Zenginliği* (Cilt 1). (A. Yunus, & M. Bakırcı, Çev.)

- İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Smith, A. (2016). *Milletlerin Zenginliği*. (H. Derin, Çev.) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi.
- Sweezy, P., Baran, P., & Magdoff, H. (1975). *Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- (2013). *Şirketlerde Optimal Sermaye Yapısı Nedir ve Nasıl Analiz Edilir?* İstanbul: PwC Türkiye.
- Türker, H. (2010). *İslami Finans Sisteminde Finansal Aracılık: Dünyadaki Gelişmeler ve Sermaye Piyasasının Geliştirilmesi Açısından Türkiye İçin Öneriler*. Sermaye Piyasası Kurulu Aracılık Faaliyetleri Dairesi, Ankara.
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği. (tarih yok). *Katılım Bankacılığı Nedir? Nasıl Çalışır?* 01 11, 2018 tarihinde http://www.tkbb.org.tr/Documents/Brosur/İlk%20sayfa%20KATILIM_BAN_KACILIGI-2.pdf adresinden alındı
- Tabakoğlu, A. (2005). İslâm İktisadı Metodolojisi. İ. Kurt, & S. A. Tüz içinde, *İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl Mes'eleleri II* (s. 1143-1172). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- (2007). İslâm Ekonomisinin Tarih Boyunca Oluşturduğu Temel Kurumlar. *Çağımızda Sosyal Değişme ve İslâm* (s. 494-504). içinde Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- (2008). *İslam İktisadına Giriş*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- (2009). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tala, M. L., & Padurean, A. M. (2008). Dimensions of Religious Tourism. *Amfiteatru Economic*, 10(Special 2), 242-253.
- Talas, C. (1980). *Ekonomik Sistemler*. Ankara: S. Yayınları.
- Taner, B., & Polat, L. (1992). *Sermaye Piyasası: Faaliyet Alanı ve Menkul Kıymetler*. İzmir: Reklam Sanat Merkezi.
- Turan, M. (2016). *Türkiye'de Zekât Potansiyeli*. 7 23, 2017 tarihinde İslam İktisadı: <http://islamiktisadi.net/index.php/2016/12/17/turkiyede-zekat-potansiyeli/> adresinden alındı
- Ulutan, B. (1978). *İktisadi Doktrinler Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Uslu, A. (2015). Sosyalist Düşüncenin Kaynakları: Büyük Britanya ve Fransa'da İşçi

- Hareketlerinin Başlangıcı ve Ütopya Düşüncesi (1800-1830). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(1), 35-63.
- Ünsal, M. S. (2009). *Bankacılık Sektöründe Sekuritizasyon (Menkulleştirme) Yöntemi ile Sermaye Gereksiniminin Azaltılması (2008'den Günümüze Türk Bankacılık Sektörü'nde Bir Uygulama)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul: Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Üzar, U. (2017). Türkiye'de Üretken Sermaye Oluşum Sürecinin Bir Bileşeni Olarak Yabancı Sermaye Girişleri. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(9), 124-138.
- Vakıf Katılım'ı Tanıyın*. (tarih yok). 2 4, 2018 tarihinde Vakıf Katılım: <https://www.vakifkatilim.com.tr/tr/hakkimizda> adresinden alındı
- Vanlıoğlu, H., Kalender, F., Hiçdönmez, A., & Yüksel, E. A. (2016). *İslâm'da Faiz'in Yeri*. İstanbul: Aktaş Yayıncılık.
- Wallerstein, I. (2016). *Tarihsel Kapitalizm ve Kapitalist Uygarlık* (7. b.). (N. Alpay, Çev.) İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Weddigen, W. (1951). Liberalizm ve Sosyalizm. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 67-77. (E. Zâdil, Çev.) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü.
- Wood, E. M. (2003). *Kapitalizmin Kökeni*. (A. C. Aşkın, Çev.) Ankara: Epos Yayınları.
- Yüce, M. (2016). İslamda Zekât Müessesesi ve Modern Vergilendirme ile Karşılaştırılması. S. Erdoğan, A. Gedikli, & D. Ç. Yıldırım içinde, *İslam Ekonomisi ve Finansı* (s. 105-125). İstanbul: Umuttepe Yayınları.
- Yüksel, S. (2016a). İslami Bankacılığı Ortaya Çıkaran Nedenler ve İslami Bankacılığın Finansal İstikrara Katkıları. S. Erdoğan, A. Gedikli, & D. Ç. Yıldırım içinde, *İslam Ekonomisi ve Finansı* (s. 153-174). İstanbul: Umuttepe Yayınları.
- (2016b). İslami Bankacılıkta Fon Toplama/Fon Kullandırma Yöntemleri ve İslami Finansmanda Sukuk. S. Erdoğan, A. Gedikli, & D. Ç. Yıldırım içinde, *İslam Ekonomisi ve Finansı* (s. 175-193). İstanbul: Umuttepe Yayınları.
- Yıldırım, İ. (2014). Tekafül (İslam) Sigortacılık Sisteminin Dünyadaki Gelişimi ve Türkiye'de Uygulanabilirliği. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(2),

49-58.

- Yılmaz, H. (2006). İşletme Finansı Düşüncesinin Felsefi Kökenleri. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(30), 181-189.
- Yaşargün, A. (2011). *Küresel Sermaye ve Evrensel Emek-Değer Teorisi*. İstanbul: El Yayınları.
- Yatbaz, A. (2015). Faizsiz Finansal Kuruluşlarda Zekât, Zekât Fonu ve Zekât Muhasebesi. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 113-139.
- Zaim, S. (1978). İktisadî Faaliyetlerde İslâmî Davranış Tarzı. *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 7(1-2), 227-241.
- (1993). Zekâtın İktisadi Önemi. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*. 35, s. 47-50. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi.
- Zainol, Z., Shaari, R., & Ali, H. M. (2008). A Comparative Analysis of Bankers' Perceptions on Islamic Banking. *International Journal of Business and Management*, 3(4), 157-168.
- (2010). *Zekât - Sıkça Sorulanlar*. Din İşleri Yüksek Kurulu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

EKLER

a) Ali Bey bin Muslihiddin Bey Vakfi Vakfiyesi

وآنگه باند و تخمینا در روز جمعه در ایستگاه بیرون شهر در راهی که از آنجا به سوی...

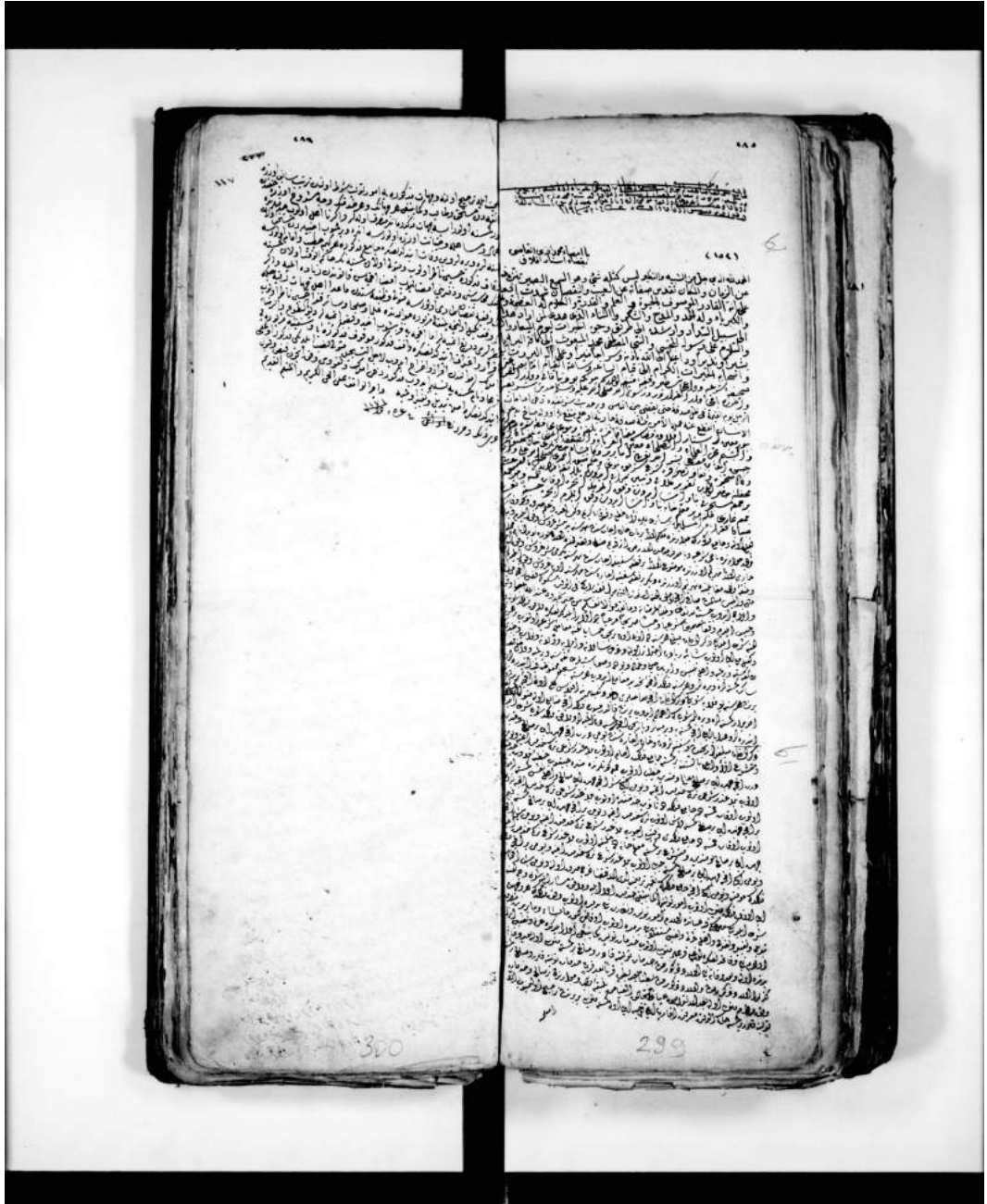
و حوالی قریب آکنده چشمه سرد و برصافانی و برصافانی و برصافانی و برصافانی و برصافانی...

b) İbrahim Kaptan Vakfi Vakfiyesi

Handwritten Ottoman Turkish text, likely a vakfiye (charter of endowment). The document contains several sections of text, including a header with the date "1691" and the name "Ibrahim Kaptan". The text is written in a cursive script and includes details about the establishment of the vakf, its purpose, and the names of the donors and beneficiaries. There are handwritten numbers "179" and "6" visible on the page.

Handwritten Ottoman Turkish text, likely a vakfiye (charter of endowment). The document contains several sections of text, including a header with the date "1691" and the name "Ibrahim Kaptan". The text is written in a cursive script and includes details about the establishment of the vakf, its purpose, and the names of the donors and beneficiaries. There are handwritten numbers "179" and "6" visible on the page.

c) Hasan Ağa bin Mustafa Vakfi Vakfiyesi

d) Anket Formu

1. Cinsiyetiniz:	Kadın ☐ Erkek ☐
2. Yaşınız:	_____
3. Medeni Durumunuz:	Bekar ☐ Evli ☐ Diğer ☐
4. Eğitim Düzeyiniz:	İlkokul ☐ ve üzeri ☐ Ortaokul ☐ Lise ☐ Yüksek Okul ☐ Üniversite ☐ Yüksek lisans ☐ Doktora ☐
5. Aylık geliriniz nedir (TL)?	_____
6. İslâmî/faizsiz bankacılık/finans hakkında bilginiz ne düzeydedir?	Hiç ☐ ☐ Az ☐ Orta ☐ Fazla ☐ Çok Fazla ☐
7. Hangi bankacılık türlerini kullanıyorsunuz?	Sadece ticari bankalar ☐ Sadece İslâmî/faizsiz/katılım bankalar ☐ Her ikisini de kullanırım ☐

8. Genel olarak bağış yapan biri misiniz?	Hiç ☐ ☐ Az ☐ Orta ☐ Fazla ☐ Çok Fazla
9. Bağışlarınızı hangi yöntemleri kullanarak yaparsınız? (1'den fazla yöntemi işaretleyebilirsiniz)	SMS ☐ Doğrudan ☐ Vakıflar Aracılığı ile ☐ Diğer ☐
10. Aylık bağış miktarınız ortalama ne kadardır (TL)?	_____
11. Para vakfı hakkında bilginiz ne düzeydedir?	Hiç ☐ Az ☐ Orta ☐ Fazla ☐ Çok ☐ Fazla
12. Para vakfına bağış yapmak ister misiniz?	Evet ☐ Hayır ☐ Fikrim Yok ☐
12.a. Bilgilendirme	<i>Para vakfı vakfetmiş olduğunuz paranın İslâmî/faizsiz yöntemler ile değerlendirilip gelirini sizin talep ettiğiniz hayır işlerine aktaran vakıflardır. Bu vakıflar sayesinde ana bağışınız korunur ve bu bağıştan elde edilen gelir dağıtılır. Dolayısı ile yapmış olduğunuz bağış azalmayarak ilk günkü gibi kalır.</i>
13. Bilgilendirme ışığında para vakfına bağış	Evet ☐ Hayır ☐

yapmak ister misiniz?	
14. Hayır seçeneğini işaretlediyseniz sebebi nedir?	Yeterli bilgi sahibi değilim ☐ Başka vakıflara bağış yapmaktayım ☐ Diğer _____
15. Zekat veriyor musunuz?	Evet ☐ Hayır ☐
16. Hayır seçeneğini işaretlediyseniz sebebi nedir?	Yeterli bilgi sahibi değilim ☐ Zekat verecek kimseyi bulamıyorum ☐ Diğer _____
17. Zekatınızı vakıf ve kurumlara verir misiniz?	Evet ☐ Hayır ☐ Zekat Vermiyorum ☐
18. Zekat fonu hakkında bilgi düzeyiniz nedir?	Hiç ☐ ☐ Az ☐ Orta ☐ Fazla ☐ Çok Fazla
19. Zekatınızı, zekât fonuna vermek ister misiniz?	Evet ☐ Hayır ☐ Fikrim Yok ☐

19.a. <i>Bilgilendirme</i>	<i>Zekat fonu vermiş olduğunuz zekatı, İslâmî/faizsiz yöntemler ile değerlendirip zekatınızdan daha fazla miktarda yardım yapılmasına imkân sağlar.</i>
20. Bilgilendirme ışığında zekât fonuna zekatınızı verir misiniz?	Evet ☐ Hayır ☐
21. Hayır seçeneğini işaretlediyseniz sebebi nedir?	Yeterli bilgi sahibi değilim ☐ Başka hayır kurumlarına zekatımı ☐ vermekteyim Diğer ☐ _____
22. Hacca gitmeyi düşünüyor musunuz?	Evet ☐ Hayır ☐
24. Hacca gitmek için birikim yapıyor musunuz?	Evet ☐ Hayır ☐
25. Cevabınız evet ise Hacca gitmek için aylık ortalama ne kadar para ayırıyorsunuz (TL)?	_____

26. Hac fonu hakkında bilgi düzeyiniz nedir?	Hiç ☐ ☐ Az ☐ Orta ☐ Fazla ☐ Çok Fazla
27. Hac fonuna para yatırmayı düşünür müsünüz?	Evet ☐ Hayır ☐ Fikrim Yok ☐
27.a. <i>Bilgilendirme</i>	<i>Hac fonu, bireysel emeklilik sistemi gibi işlemektedir. Aylık belirli miktarda fona para yatırılırsınız. Paranız İslâmî/faizsiz yöntemler ile değerlendirilerek artar. Paranızı dilediğiniz zaman getirisi ile beraber çekme hakkına sahip olursunuz. Fonun amacı Hac kurasını kazandığınız takdirde Hacca gitmek için size yeterli birikimi sağlamaktır.</i>
28. Bilgilendirme ışığında hac fonuna para yatırmayı düşünür müsünüz?	Evet ☐ Hayır ☐
29. Hayır seçeneğini işaretlediyseniz sebebi nedir?	Yeterli bilgi sahibi değilim ☐ Kendim birikim yapmayı tercih ederim ☐ Hacca gitmeyi düşünmüyorum ☐ Diğer _____

ÖZGEÇMİŞ

(Haziran 2018 itibari ile)

CEM KORKUT

İletişim:

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümü
Esenboğa Merkez Külliyesi

Dumlupınar Mh. 06760 Çubuk / Ankara

Telefon: 0 312 906 17 52

GSM: 0 532 400 71 50

FAX: 0 312 906 19 59

E-Posta1: cemkorkut44@gmail.com

E-Posta2: ckorkut@ybu.edu.tr

E-Posta3: cem.korkut@tuba.gov.tr

A. AKADEMİK İLGİ ALANLARI

İslam Ekonomisi, İslami Bankacılık ve Finans, İslami Çerçeve de Ekonomik Kalkınma, Osmanlı İktisat Tarihi, Para Vakıfları, İktisat Politikası, Para Politikası, Merkez Bankacılığı, Dünya İktisadi Tarihi

B.1. İŞ DENEYİMİ

- 2011- Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi (AYBÜ), Araştırma Görevlisi
Siyasal Bilgiler Fakóltesi, İktisat Politikası Ana Bilim Dalı
- 2013- Ankara Adliyesi, Bilirkişi
Uzmanlık: Bankacılık ve Finans, Dış Ticaret ve Gümrük, Osmanlıca
- 2014- Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi, Proje Koordinatörü
Uluslararası Konferanslar ve Seminerler
- 2014- Ankara Tüketici İl Hakem Heyeti, Bilirkişi
Uzmanlık: Bankacılık ve Finans
- 2016- Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), Araştırıcı
Uluslararası İlişkiler

B.2. ORTAK EĞİTİM (STAJ) DENEYİMİ

- 2010-2011 TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi (TOBB ETÜ)
Rektörlük Birimi, (4 ay)
- 2009-2010 Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV)
Ekonomi Politikaları Araştırma Enstitüsü, (4 ay)
- 2008-2009 Malatya Ticaret ve Sanayi Odası (Malatya TSO)
Dokümantasyon, Dış Ticaret Departmanı, (4 ay)

C. EĞİTİM

- 2014-2018 İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi (İZÜ), İstanbul
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Ekonomisi ve Uluslararası Finans, Doktora, AGNO: 4,00/4,00
Tez adı: İslâm Ekonomisinde Sermaye Oluşumu, Birikimi ve Yapısı:
Fon Biriktirmede Türkiye için Model ve Politika Önerileri
(Capital Formation, Accumulation, and Structure in Islamic
Economics: Model and Policy Proposals at Fund Collection for Turkey)
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet BULUT
- 2014-2019 Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi (AYBÜ), Ankara
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat (İngilizce), Doktora, Tez Aşaması, AGNO: 3,52/4,00
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Muhsin KAR
- 2014- Anadolu Üniversitesi, Eskişehir
Açık Öğretim Fakültesi (AÖF) / İlahiyat, Önlisans
- 2011-2014 Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi (AYBÜ), Ankara
Sosyal Bilimler Enstitüsü / İktisat (İngilizce), Yüksek Lisans
Mezun, AGNO: 3,25/4,00
Tez Adı: Cash Waqfs as Financial Institutions: Analysis of Cash Waqfs
in Western Thrace at the Ottoman Period
(Finans Kurumları Olarak Para Vakıfları: Osmanlı Dönemi Batı Trakya
Para (Nukud) Vakıflarının Analizi)
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet BULUT
- 2007-2011 TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi / İktisat (Tam Burslu), Lisans
Mezun, AGNO: 3,70/4,00

D. AKADEMİK ÇALIŞMALAR

D.1. Yüksek Lisans Tezi

1. **Korkut, C.** (2014). Cash Waqfs as Financial Institutions: Analysis of Cash Waqfs in Western Thrace at the Ottoman Period. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü

D.2. Basılı Yayınlar

D.2.1 Makaleler

1. **Korkut, C. & Bulut, M.** (2017). XV. ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Para Vakıfları ve Modern Finans Kurumlarının Karşılaştırılması. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 167-194.
2. **Korkut, C. & Özgür, Ö.** (2017). Is there A Link between Profit Share Rate of Participation Banks and Interest Rate?: The Case of Turkey, *Journal of Economic Cooperation and Development*, 38(2), 135-158
3. Bulut, M. & **Korkut, C.** (2016). A Comparison between Ottoman Cash Waqfs (CWs) and Participation Banks and Modern Interest-free Financial Institutions. *Vakıflar Dergisi*, 46, 23-45.
4. Kaplanhan, F. & **Korkut, C.** (2016). Untaxed Social-Media Problem and Potential Solutions. *Inquiry - Sarajevo Journal of Social Sciences*, 2(2), 191-210.
5. Bulut, M. & **Korkut, C.** (2016). Finansal İstikrar ve Para Vakıfları Etkisi: Rumeli Para Vakıfları Örnekleri. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 2(1), 55-76.

D.2.2. Kitapta Bölüm

1. Bulut, M., **Korkut, C.** (2017). A Look at Cash Waqfs as Islamic Financial Institutions and Instruments. *Critical Issues and Challenges in Islamic Economics and Finance Development* içinde (Ed. Efendić, V., Hadžić, F., Izhar, H) (ss. 85-96). Cham: Palgrave MacMillan. DOI 10.1007/978-3-319-45029-2_4

2. Altay, B., **Korkut, C.** (2013), Kırım'ın Merkantilist Dönemde Karadeniz Ticaretindeki Yeri. *Dünden Bugüne Karadeniz Havzasında Kültürel, Ekonomik ve Ticari İşbirliği* içinde (Ed. M. Bulut, H. Kırımlı) (ss. 137-145). Ankara: Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi.

D.3. Tebliğler (Kongreler, Konferanslar, Çalıştaylar, Sempozyumlar)

1. Bulut, M. & **Korkut, C.** (2017). The Role of Cash Waqfs as Industrial Policy for Developing Countries in the Light of Historical Dynamics in Turkey. Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi (International Congress on Political, Economic and Social Studies – ICPESS 2017). 9-11 Kasım 2017. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi. Ankara. s. 387. (ÖZET)
2. Bulut, M. & **Korkut, C.** (2017). Economic Development in Islam: A Muslim Perspective. 2017 Salzburg Conference in Interdisciplinary Poverty Research – Focus Theme: Religion and Poverty. 21-22 Eylül 2017. Salzburg Üniversitesi. Salzburg / Avusturya. s. 36. (ÖZET).
3. Bulut, M. & **Korkut, C.** (2017). Alturistik Finans Modeli Olarak Osmanlı Para Vakıflarına Bakış. 4th International Islamic Economics and Finance Congress. 15-16 Temmuz 2017. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi. İstanbul. s. 74. (ÖZET).
4. Bulut, M. & **Korkut, C.** (2017). Waqfs as Public Goods: The Case of Ottoman Cash Waqfs. Society for Values in Higher Education 93rd Annual Meeting (Sacrifice, Consumption, and the Public Good). 12-16 Temmuz 2017. Simmons College. Boston / ABD. s. 28. (ÖZET).
5. Bulut, M. & **Korkut, C.** (2017). A Look to The Ottoman Cash Waqfs As Altruistic Finance Model. Conference on Philanthropy for Humanitarian Aid (CONPHA 2017). 23-24 Mayıs 2017. Sultan Şerif Ali İslam Üniversitesi. Darussalam / Brunei. ss. 1-14. (TAM METİN).
6. Aydın, R. & **Korkut, C.** (2017). A Countermeasure Against Financial Crises: The Balkan Financial Stability Fund (Finansal Krizlere Karşı Bir Önlem: Balkan Finansal İstikrar Fonu). Mediterranean International Conference on Social Sciences (MECAS 2017). 19-22 Mayıs 2017. Donja Gorica Üniversitesi. Podgoriçe / Karadağ. ss. 106-107. (ÖZET).

7. Bulut, M. & **Korkut, C.** (2017). Balkanlar'da Osmanlı Medreseleri ve Vakıflar. Uluslararası Osmanlı Medreseleri Sempozyumu (Eğitim, Yönetim ve Finans). 4-5 Mayıs 2017. Sakarya Üniversitesi. Sakarya. ss. 42-43. (ÖZET).
8. Bulut, M. & **Korkut, C.** (2017). The Philanthropic Aspect of Islamic Finance in the Light of Historical Dynamics: A Proposal for Assistance to Illegal Immigrants. Third Sarajevo International Conference on Irregular Migration towards EU and Balkan Countries. 27-30 Nisan 2017. Uluslararası Saraybosna Üniversitesi (IUS). Saraybosna / Bosna Hersek. s.22. (ÖZET).
9. Kar, M. & **Korkut, C.** (2017). Islamic Financial Stabilization Fund (İslâmî Finansal İstikrar Fonu). International Symposium on Continuity and Change in North Africa, Turkey & Iran. 20-22 Nisan 2017. İran Araştırmaları Merkezi & Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi. Ankara. s.83. (ÖZET).
10. Kar, M., Özgür, Ö. & **Korkut C.** (2017). Yenilenebilir Enerji Projeleri Finansmanında İslâmî Finans Kuruluşlarının ve Enstrümanlarının Rolü. International Congress of Energy, Economy and Security (ENSCON'17). 25-26 Mart 2017. İstanbul. s.94. (ÖZET).
11. Bulut, M. & **Korkut C.** (2016). An Operational Comparison between Applications of Participation Banks and Ottoman Cash Waqfs (CWs). International Joint Conference on Islamic Economics and Finance (IJCIEF). 1-3 Eylül 2016. İstanbul. s.106. (ÖZET).
12. Bulut, M. & **Korkut C.** (2016). Cash Waqfs (CWs) and Financing of Education at Ottoman Experience. International Symposium on Waqf and Higher Education - Comparative Best Practices, Challenges and Way Forward (ISWHE 2016). 28-30 Mayıs 2016. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi. İstanbul. s. 16-19. (KISATILMIŞ METİN).
13. **Korkut, C.** & Altay, B. (2016). Turkey-Mauritania Business Opportunities in Participation Banking. ADAM 13. Uluslararası Konferansı (Türkiye – Afrika İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Geleceği). 29-30 Nisan 2016. Nuakşot / Moritanya. (SÖZLÜ SUNUM).
14. Bulut, M. & **Korkut, C.** (2016). Islamic Economics and Finance from Tradition to Future. ADAM 13. Uluslararası Konferansı (Türkiye – Afrika

- İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Geleceği). 29-30 Nisan 2016. Nuakşot / Moritanya. (SÖZLÜ SUNUM).
15. Bulut, M. & **Korkut, C.** (2015). Finansman Maliyeti Bağlamında Osmanlı Para Vakıflarında Uzun Dönemde Kâr Oranlarının Analizi. 2nd International Islamic Economics and Finance Conference. 11-13 Eylül 2015. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi. İstanbul. s. 50. (ÖZET).
 16. **Korkut C.** & Altay, B. (2015). Yeniden İpek Yolu: Geçmişten Günümüze Türkiye ve Orta Asya Ticari ve Ekonomik İlişkilerine Bir Bakış. 2. İpekyolu Kongresi (ADAM 12. Uluslararası Konferansı). 19-23 Mart 2015. Bişkek / Kırgızistan, Türkistan / Kazakistan. (SÖZLÜ SUNUM).
 17. Bulut, M. & **Korkut, C.** (2014) A Look to the Cash Waqfs (Vakf-ı Nukud) as Islamic Financial Institutions and Instruments. Sarajevo Islamic Finance and Economics Conference (SIFEC 2014) - New Challenges for Islamic Economics and Finance Development. 20-21 Kasım 2014. Saraybosna / Bosna Hersek. (SÖZLÜ SUNUM).
 18. Kaplanhan, F. & **Korkut, C.** (2014). Merkezi Yönetimin Vergi Gelirlerini Yerel Yönetimlere Dağıtım: Küreyerelleşme. Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı. 1-3 Temmuz 2014. Üsküp / Makedonya. ss. 717-725. (TAM METİN).
 19. Altay, B. & **Korkut, C.** (2014). Institutional Framework of Pax Ottomana in Balkan Provinces. ADAM 11. Uluslararası Konferansı (Türkiye – Balkanlar İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Geleceği). 16-17 Mayıs 2014. Podgoriçe / Karadağ. (SÖZLÜ SUNUM).
 20. **Korkut, C.** & Çınar, İ. (2013). Finans ve Kalkınma Kurumları Olarak Para Vakıfları: Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfı Örneği. Uluslararası İpekyolu Kongresi (ADAM 10. Uluslararası Konferansı). 27-30 Ekim 2013. İstanbul. (POSTER).
 21. Altay, B. & **Korkut, C.** (2012). Kırım'ın Merkantilist Dönemde Karadeniz Ticaretindeki Yeri. ADAM 5. Uluslararası Konferansı (Karadeniz Bölgesel İş Birliği Bağlamında Türkiye, Kırım ve Ukrayna İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Geleceği). 16-20 Eylül 2012. Akmesit, Kırım / Ukrayna. (SÖZLÜ SUNUM).

E. ORGANİZASYONUNDA GÖREV ALINAN KONGRELER VE KONFERANSLAR

1. Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi – ICPESS 2017. Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi – PESA. 9-11 Kasım 2017. Ankara
2. ADAM 13. Uluslararası Konferansı (Türkiye – Afrika İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Geleceği). 29-30 Nisan 2016. Nuakşot / Moritanya
3. İpekyolu Kongresi (ADAM 12. Uluslararası Konferansı). 19-23 Mart 2015. Bişkek / Kırgızistan, Türkistan / Kazakistan
4. ADAM 11. Uluslararası Konferansı (Türkiye – Balkanlar İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Geleceği). 16-17 Mayıs 2014. Podgoriçe / Karadağ.
5. Uluslararası İpekyolu Kongresi (ADAM 10. Uluslararası Konferansı). 27-30 Ekim 2013. İstanbul.
6. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Arama Konferansı. 12 Ocak 2012. Ankara.

F. PROJELER

- 2016- Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı (UDHB)
Ulusal Ulaştırma Ana Planı Hazırlama Projesi
Ekonomist ve Finansal Uzman
- 2012-2017 Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi (ADAM)
Finans Kuruluşları Olarak Osmanlı Rumeli Para Vakıflarının Tespiti ve Tetkiki Projesi, Araştırmacı
- 2015 Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi (AYBÜ)
Sistem Dinamiği ve Makroekonomik Modelleme Çalıştayı (BAP)
Araştırmacı
- 2015 Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi (ADAM)
Yurtdışı Türkler Başkanlığı Uluslararası Öğrenciler Akademisi
Proje Koordinatör Yardımcısı

G. GÖNÜLLÜ FAALİYETLERİ VE DERGİ EDITÖRLÜKLERİ

- 2015- Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi (ADAM)
ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi, Yazı İşleri Müdürü
- 2013- Türkiye Diyanet Vakfı, Gönüllü
- 2014-2015 Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Uygulama ve Araştırma
Merkezi, İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi, Kitap Editörü
- 2009-2011 TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Öğrenci Konseyi
Yönetim Kurulu Başkanı

H. DİL

- Türkçe: Anadil
İngilizce: İyi
Osmanlıca: İyi
- Almanca: Başlangıç
Arapça: Başlangıç

I. ÖDÜLLER ve BAŞARILAR

- 2017 CONPHA: Conference on Philanthropy for Humanitarian Aid
En iyi 2. Tebliğ Ödülü
- 2007 ÖSS: EA-2 Türkiye 117.'liği, Malatya 2.'liği
SÖZ-2 Türkiye 62.'liği, Malatya 1.'liği
Sınava katılan yaklaşık 1,6 milyon kişi
- TOBB ETÜ: Yüksek Onur Öğrencisi

J. KURS VE SERTİFİKALAR

1. İslam Ekonomisi ve Finansı Yaz Okulu
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 17-20 Haziran 2014
2. Âlim Adam, Klasik ve Modern Arapça Kursu
Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi, 2012-2018
3. Osmanlıca, Matbu Metin ve El Yazmaları Okuma Kursu
Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi, 2011-2012

4. Dış Ticaret Uygulamaları ve Uluslararası Finans
Ankara Ticaret Odası, 1-30 Mayıs 2010

K. ÜYESİ OLUNAN DERNEK VE KURULUŞLAR

1. Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi (ADAM)
2. İktisat Halkası Derneği
3. TOBB ETÜ Mezunlar Derneği

